

ROMUALDAS KARAZIJA

GENIJAI, KURIE PAKEITĖ PASAULĮ

MOKSLAS
VISIEMS

ROMUALDAS KARAZIJA

GENIJAI,
KURIE PAKEITĖ
PASAULĮ

VILNIUS | 2025

Recenzentas akad. Gintautas Tamulaitis

TEISĖS GINAMOS. Šį leidinį draudžiama atkurti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, įskaitant padarymą viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybėn. Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atkurti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

ISSN 2351-5368

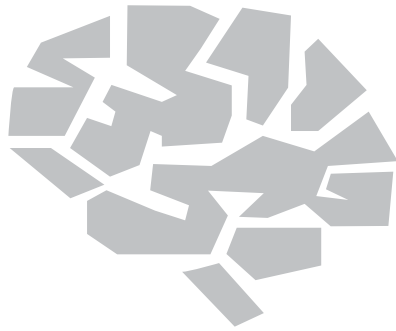
ISBN 978-9986-08-103-6

eISBN 978-9986-08-104-3

© Lietuvos mokslų akademija, 2025

Turinys

Ižanga	7
Aristotelis, 384–322 m. pr. m. e	13
Aleksandras Makedonietis, 356–323 m. pr. m. e.	35
Archimedas, 287–212 m. pr. m. e..	65
Gajus Julijus Cezaris, 100–44 m. pr. m. e.	83
Leonardas da Vinčis, 1452–1519 m.	119
Mikelandželas Buonarotis, 1475–1564 m.	155
Viljamas Šekspyras, 1564–1616 m.	177
Galileo Galilėjus, 1564–1642 m.	203
Izaokas Niutonas, 1643–1727 m.	225
Volteras (Fransua Mari Arujė), 1694–1778 m.	249
Volfgangas Amadėjus Mocartas, 1756–1791 m.	277
Napoleonas Bonapartas, 1769–1821 m.	305
Liudvigas van Bethovenas, 1770–1827 m.	341
Čarlzas Darvinas, 1809–1882 m.	363
Albertas Einšteinas, 1879–1955 m.	393
Literatūra	421
Iliustracijų šaltiniai	426

Ižanga

Didžiuosius darbus nuveikia nedidelė mažuma.

Tai akivaizdu šiuolaikiniame moksle, kur publikacijos reikšmę įmanoma įvertinti pagal tai, kiek ji naudojama vėlesniuose darbuose. Tokie duomenys liudija, kad nepaprastai didelę įtaką mokslo raidai daro svarbiausi darbai ir juos skelbiantys žymiausi mokslininkai. Tiesa, ši mokslo ypatybė, formuluojama kaip jo koncentracijos dėsnis, nenuvertina daugelio kitų mokslininkų darbų. Juk viršūnė išskyla remdamasi tik į visą piramidę.

Labai kūrybingų asmenybių įtaka yra esminė ir kitose srityse. Tokios asmenybės pasižymi išskirtiniais gebėjimais ir vadinamos genijais. Tačiau pagrindiniais genialumo požymiais yra laikomi ne tiek ypatingi gebėjimai, kiek ypatingas kūrybingumas, gauti visuomenei svarbūs rezultatai. Tad genijams paprastai nėra priskiriami žmonės, kurie turi unikalią atmintį, bet ja naudojasi tik įsimindami skaičiaus π reikšmę dešimčių tūkstančių ženklų tikslumu ar prisimindami, kas nutiko kiekvieną dieną prieš daugelį metų. Vargu ar išskirtinės sportininkų fizinės savybės irgi vadintinos genialumu.

Labai keista, kai į vieną gretą su genijais statomi garsūs nusikaltėliai, kurie paveikia ne tik atskirų žmonių, bet ir valstybių likimus savo daromais baisiais nusikaltimais. Antai britų rašytojo S. Montefiorės (*S. Montefiore*) knygoje „Istorijos titantai“ (*Titans*

of History) (ji išleista ir lietuviškai) pateikiamos ne tik Aristotelio, Jėzaus, Šekspyro, Niutono, Mocarto bei kitų genijų, bet ir Hitlerio, Berijos, Pol Poto, Osamos bin Ladeno ar net Džeko Skerdiko biografijos. Matyt, autorius taip siekė didinti knygos populiarumą.

Norint atlikti reikšmingus darbus, reikalingi ne tik ypatingi gebėjimai, bet ir jiems atsiskleisti palankios sąlygos. Juk neretai keli didieji genijai iškyla vienu metu, kaip antai Leonardas da Vinčis ir Mikelandželas – dailės atgimimo metu, ar Mocartas ir Bethovenas – klasikinės muzikos laikotarpiu. Ir priešingai – kiek neatsiskleidusių genijų žuvo ar jie negalėjo pasireikšti vykstant karams bei revoliucijoms? Be abejo, ir pati geniali asmenybė turi pasižymėti itin tvirta valia, atkaklumu, kad jos talentas virstų didžiais pasiekimais.

Šioje knygoje pateikiama penkiolika didžiųjų genijų biografijų. Matyt, daugumą jų pirmiausia paminėtų ir kiekvienas skaitytojas. Vis dėlto atranka atspindi autoriaus požiūrį. Tad verta paaiškinti, kokiais samprotavimais remiantis buvo rašomos būtent šios biografijos. Visų pirma, svarstyti tik tie genijai, kurių pasiekimai buvo svarbūs visos civilizacijos raidai. O ją įvairiais laikotarpiais stipriausiai veikė politinės sistemos reformos, mokslo ir kultūros proveržiai.

Esminius istorinius pokyčius yra lėmę karvedžiai, imperijų kūrėjai. Tačiau tuos, kurie siekė savų tikslų vien naikindami ištisas tautas, kurie stabdė pažangą užuot ją skatinę, vis dėlto reikia vadinti didžiais nusikaltėliais, griovėjais, o ne kūrėjais. Jų pavyzdžiais gali būti Čingischanas ir Tamerlanas, naujaisiais laikais – Stalinas ir Hitleris. Iškiliausi valstybės veikėjai buvo ne tik karvedžiai, bet ir politikai, sumanę ir diegę naujas valdymo formas. Tarp jų pirmiausia prisimenamas Aleksandras Makedonietis. Jis sukūrė didžiulę imperiją, tačiau veikė ne tik karine jėga, bet ir tolerantišku požiūriu į užkariautas tautas, gerbė vietinius papročius ir skleidė graikų kultūrą.

Senovės Roma didžiausios galybės ir klestėjimo pasiekė valdant Julijui Cezariui, kuris buvo ne tik karvedys, bet ir sumanus politikas, taip pat oratorius ir rašytojas, nors, kita vertus, jis lėmė pusiau demokratinės respublikos vartimą imperija. Napoleonas, kaip ir Aleksandras ar Cezaris, pasižymėjo ne tik užkariautojo, bet ir reformatoriaus talentu, įtvirtino Prancūzijoje ir išplatino Europoje svarbias šiuolaikinės civilizacijos idėjas.

Tarp genijų dažniausiai minimi mokslininkai, nes jų atradimai labiausiai keičia civilizacijos raidą. Aristotelis laikomas daugelio mokslo sričių – biologijos, estetikos, fizikos, logikos, teisės – pradininku, o jo sukurta mokslo sistema gyvavo net du tūkstantmečius. Helenizmo laikotarpiu pasaulio mokslo centru tapo Aleksandrijos muziejus, o žymiausias jo mokslininkas Archimedas padarė daug reikšmingų matematikos, fizikos ir technikos atradimų bei išradimų. Heliocentrinę sistemą pirmasis pasiūlė graikų mokslininkas Aristarchas, o ją teoriškai aprašė Kopernikas. Tačiau didesnės įtakos sparčiai astronomijos raidai turėjo Galileo Galilėjus, kuris išrado pirmąjį žiūroną-teleskopą ir juo naudodamasis padarė svarbių atradimų, įrodančių heliocentrinės sistemos teisingumą; be to, jis buvo eksperimentais ir stebėjimais grįsto mokslo pradininkas. Taigi knygoje pateikiama jo biografija. Vėlesnių amžių žymiausių mokslininkų pavardės irgi iš karto išskyla atmintyje. Tvirtą teorinį pagrindą tiksliesiems mokslams suteikė Izaoko Niutono atradimai. Čarlzas Darvinas išsprendė pagrindinę gyvosios gamtos mįslę, įrodęs, kad jos tobulėjimą ir įvairovę lemia organizmų kova dėl būvio. XX a. moksle ypač pasižymėjo Albertas Einšteinas, sukūręs specialiąją ir bendrąją reliatyvumo teorijas, o pastaroji davė pradžią kosmologijai – mokslui apie Visatos raidą po Didžiojo sprogo.

Gal vertėtų į tą sąrašą įtraukti ir du žymiuosius keliautojus: Kolumbą, kuris atrado Ameriką, ir Magelaną, vykdžiusį pirmąją kelionę laivais aplink Žemės rutulį? Tačiau tų žygių sėkmę labiau

lėmė jiems palankios sąlygos negu ekspedicijų vadovai. Be to, Kolumbas, net keturis kartus pasiekęs Amerikos krantus, liko įsitikinęs, kad priplaukė iš kitos pusės Aziją ar jos salas, o Magelanas, deja, žuvo įpusėjęs savo žygį.

Universalusis genijus Leonardas da Vinčis labiau žinomas ne kaip pranokęs savo laikmetį išradėjas ir mokslininkas, bet kaip didis dailininkas. Tais laikais jis varžėsi dėl garbės su Mikelandželu, ir dabar jie laikomi ryškiausiais menininkais. Iš daugelio kitų įžymių dailininkų sunku vienareikšmiškai išrinkti dar trečią, prilygstantį tiems dviem genijams. O tarp visų laikų muzikų vargu ar kas nors melodijų grožiu gali pranokti Mocartą, muzikos dramatismu – Bethoveną.

Gana paprasta įvardyti ir du iškiliausius rašytojus, tai – legendinis antikos dainius Homeras ir nepralenktas dramaturgas Šekspyras. Tačiau apie Homero gyvenimą beveik nieko nežinoma, jo biografija virstų tik „Iliados“ ir „Odisėjos“ poemų atpasakojimu. Be to, Homeras galbūt tik suteikė joms tobulą galutinį pavidalą, nors kūrė visa plejada talentingų poetų. O iš daugybės kitų puikių rašytojų sunkiai įmanoma išskirti kuriuos nors kaip geriausius. Juk grožinių kūrinių vertinimą lemia ir subjektyvūs kriterijai, apie tai liudija kasmet kylančios diskusijos dėl Nobelio literatūros premijos laureato. Geniali poezija iš tikrųjų neišverčiama į kitas kalbas, nebent perkuriama panašaus lygio genijaus. Dėl didžiulės įtakos Šviečiamajam amžiui į rinkinį dar įtrauktas Volteras – ne tik rašytojas, bet ir filosofas, publicistas, visuomenės reformatorius.

Civilizacijos raidą lėmė ir pasaulinių religijų kūrėjai, ypač krikščionybės pradininkas Jėzus. Tikintieji jį laiko Dievo sūnumi, tačiau tarp religijos istorikų egzistuoja ir požiūris, kad krikščionybės pradininkas buvo genialus žmogus. Antai daugiakalbėje interneto enciklopedijoje *Wikipedia* kai kuriomis kalbomis pateikiamos dvi jo biografijos – Jėzaus Kristaus ir Jėzaus Nazariečio. Laikantis istorinio požiūrio ir remiantis daugiausia evangelijose pateiktais faktais

bei žiniomis apie to meto Palestiną, buvo parašyta krikščionybės pradininko biografija. Vis dėlto ji nepritapo prie rinkinio ir nebuvo į jį įtraukta.

Visi aprašyti genijai yra Vakarų Europos atstovai. Juk būtent jie daugiausia lėmė bendrą civilizacijos raidą. Be to, jie mums įdomiausi ir geriausiai suprantami. Ilgus amžius kinų, japonų ar indų išminčiai, menininkai bei valstybės veikėjai didžiausią įtaką turėjo tik jų pačių kraštuose.

Atradimų reikšmė išryškėja tik laikui bėgant. Taigi genijų biografijos baigiasi pasakojimu apie A. Einšteiną. O vėlesnio, nors ir labai svarbaus žmonijai, laikotarpio genijus dar sunku lyginti ir kuriuos nors išskirti kaip didžiausius. Biografijos išdėstytos chronologiškai – taip skaitytojas gali susidaryti, tegu ir fragmentišką, Vakarų kultūros raidos vaizdą.

Knygoje siekta derinti tikslumą ir įdomumą, atskleisti objektyvų, neidealizuotą genijaus gyvenimo ir veiklos vaizdą. Pasakojama ne tik apie jo nuopelnus, bet apžvelgiamas ir gyvenimo kelias, pomėgiai, pateikiama įdomesnių, mažiau žinomų faktų, tačiau nėra autoriaus išgalvotų.

Rašant Archimedo, Galilėjaus, Niutono ir Einšteino biografijas, iš dalies buvo pasinaudota trumpais jų variantais, skelbtais autoriaus knygoje „Įžymūs fizikai ir jų atradimai“.

Aristotelis
Aristoteles

384–322 m. pr. m. e.

Rafaelio paveikslo „Atėnų mokykla“ fragmentas, vaizduojantis tos mokyklos vadovą Platoną ir žymiausią jo mokinį Aristotelį. Platonas rodo pirštu į dangų, teigdamas, kad pažinime svarbiausia yra idėjos, o Aristotelis rodo pirštu į žemę, tvirtindamas, kad reikia remtis reiškinių stebėjimais.

Senovės Graikija garsi daugeliu genijų. Jiems iškilti palankias sąlygas sudarė šios tautos sukurta savita valdymo forma – miestai-valstybės, kurių daugelyje piliečiai turėjo nemažai laisvių. Be to, graikų religija buvo labai nuosaiki, žmogiška, ne itin varžanti dvasinį gyvenimą. Graikai, būdami veikli ir judri tauta, perėmė ankstesnių tautų – egiptiečių, asirų, babiloniečių, finikiečių – kai kurias žinias. Tad senovės Graikijoje apie VIII a. pr. m. e. prasidėjo kultūros ir meno pakilimas, vadinamas graikų stebuklu. Homeras (*Homeros*) sukūrė garsiąsias poetas „Odiseją“ ir „Iliadą“. Nuostabios Feidijo (*Pheidias*) ir Praksitelio (*Praxiteles*) skulptūros tapo klasikinio meno šedevrais. Sofoklio (*Sophokles*) tragedijos ir Aristofano (*Aristophanes*) komedijos statomos teatruose ir šiais laikais.

Senovės Graikija garsi ir savo filosofais. Iki tol senosiose civilizacijose mokslo žinias kaupė ir slėpė žyniai. Tik Graikijoje, esant tolerantiškai religijai, tapo įmanoma kelti ir spręsti pažinimo, pasaulio sandaros klausimus. Tad čia mokslo žinios atsiskyrė nuo religijos ir pradėtas kurti savarankiškas mokslas. Demokritas (*Demokritos*) išplėtojo hipotezę, kad visi gyvi ir negyvi kūnai (netgi dievai) yra sudaryti iš mažiųjų pirminių dalelių – atomų. Pitagoras (*Pythagoras*) teigė, kad realų pasaulį galima paaiškinti tik taikant matematikos metodus; jis taip pat (stebėdamas apvalų Žemės šešėlį Mėnulyje jo užtemimo metu) padarė išvadą, kad mūsų planeta yra rutulys. Sokratas siūlė tiesos ieškoti klausimų ir atsakymų būdu. Jo

mokinys Platonas (*Platon*) sukūrė originalią filosofinę sistemą, teigiančią, kad tikroji būtis yra ne juslėmis suvokiama realybė, o už jos slypinčios bendrosios idėjos. Be to, jis Atėnuose įsteigė pirmą aukštąją mokyklą – akademiją. Vis dėlto ir iš šių genijų Aristotelis išsiskyrė tuo, kad ėmėsi kurti bendrą mokslo sistemą, tapo daugelio mokslo sričių – logikos, etikos, politikos, poetikos, retorikos, biologijos, fizikos – pradininku.

Aristotelio gimtinė – Stageiros miestas Chalkidikės pusiasalyje, šiaurės vakarų Graikijoje. Tais laikais žmonės turėjo tik vardus, o norint ką nors išskirti, dar būdavo nurodoma gimimo vieta. Tad Aristotelis vadinamas Stageiriečiu, bet šio įžymaus žmogaus neįmanoma sumaišyti su kuo nors kitu, taigi paprastai jis vadinamas tik vardu.

Pagal tuometį graikų kalendorių, Aristotelis gimė pirmaisiais 99-osios olimpiados metais, arba 384 m. pr. m. e. Jo tėvas Nikomachas (*Nikomachos*) buvo Makedonijos karaliaus Amintos III (Aleksandro Makedoniečio senelio) gydytojas ir draugas. Jis, kaip ir kiti garsūs graikų gydytojai, kildino save iš dievo Asklepijo (*Asklepios*), o medicinos paslaugas teikdavo šio dievo šventykloje asklepijone. Nikomachas buvo parašęs šešis medicinos ir vieną filosofijos veikalus. Aristotelio motinos Festidos gimtinė – Eubojos sala, esanti Egėjo jūroje, šalia Balkanų pusiasalio.

Nikomachas savo sūnų, matyt, nuo vaikystės pradėjo ruošti gydytojo profesijai. Deja, Aristoteliui dar nesulaukus pilnametystės, mirė jo tėvas. Tačiau jaunuolį ėmėsi globoti vyresnės sesers vyras Proksenas (*Proksenos*). Jis pasiuntė septyniolikmetį Aristotelį lavingtis į to meto Graikijos kultūros centrą Atėnus, į filosofo Platono akademiją. Tiesa, šis tuo metu buvo išvykęs, tad Aristotelis galbūt iš pradžių oratorinio meno mokėsi pas jo žinovą Isokratą (*Isokrates*).

Platono mokykla buvo įkurta šalia Atėnų prie graikų mitiniam herojui Akademui (*Akademos*) skirtos giraitės, tad gavo Platono

akademijos pavadinimą (pats vadovas ją vadino mūzų šventove, arba muziejonu).

Tuo metu Platonas buvo sulaukęs šešiasdešimties metų ir tapęs žinomiausiu Graikijos filosofu. Jo mokykla veikė jau maždaug dvidešimt metų. Už studijas joje mokėti nereikėjo, bet kai kurie lankytojai ją rėmė sava valia. Klausytis paskaitų galėjo kiekvienas graikas, netgi moteris. (Tiesa, būdavo ir uždarų užsiėmimų, tik artimiausiems mokiniams.) Platonas reikalavo griežtai laikytis dienotvarkės, bet per paskaitas leido uždavinėti klausimus, diskutuoti; be to, buvo vaišinamasi vynu, valgomi vaisiai.

Akademijoje buvo mokoma filosofijos (Platono sistemos ir dialektikos), matematikos (aritmikos, geometrijos, astronomijos, harmonijos) bei humanitarinių dalykų (poetikos, retorikos ir etikos).

Platono filosofinių pažiūrų pagrindą sudarė idėjų, arba sąvokų, teorija. Jis teigė, kad egzistuoja ne tik grožio, gėrio, tiesos, bet ir daug kitų idėjų, kaip antai žmogaus, katės ar stalo. Taip, kaip stalo atspindys veidrodyje nėra realus, taip ir įvairūs žmogaus matomi stalai yra tik regimybė, tik Dievo sukurtos stalo idėjos kopijos. Apie meistro pagamintą stalą galima vien nuomonė, o tikrą, filosofą dominantį žinojimą suteikia bendra stalo idėja. Taigi juslėmis suvokiamas kintančių daiktų pasaulis yra regimybė. Tačiau pojūčiai yra reikalingi, kad juos apmąstydamas filosofas įžvelgtų bendras idėjas.

Anot Platono, žmogus turi dvi sielas – nemirtingą ir mirtingą; pirmoji yra sukurta Dievo ir tūno galvoje, antroji – sukurta žemesniųjų dievų ir yra širdyje. Būtent mirtinga siela patiria malonumą, baimę ar kančią. Žmogaus gyvenimo prasmė yra idėjų pasaulyje esančio gėrio pažinimas, bet kartu būtina protingai tvarkyti savo gyvenimą. Idealoje valstybėje valdovas turėtų būti filosofas, o jo valdiniai gyventi labai kukliai, nes ir turtas, ir skurdas yra nenaudingi žmogui. Gimusius vaikus reikėtų atskirti nuo tėvų, kad jie savo artimais giminaičiais laikytų visus bendruomenės narius.

Baigęs akademią, Aristotelis buvo paliktas joje dirbti vyresniuoju nariu, turinčiu teisę dėstyti. Platonas jį labai vertino ir vadino akademijos protu, nors šis dažnai prieštaravo vadovui ir gynė savo požiūrį. Aristotelis teigė: „Platonas mano draugas, bet tiesa brangesnė.“ Jis padarė išvadą, kad tikras žinojimas yra įgyjamas tik palaipsniui kaupiant bei apibendrinant jauslėmis gaunamą informaciją. Dėl tos žmogiško patyrimo ar dieviškų idėjų svarbos, matyt, ir vyko aštriausi jų filosofiniai ginčai. Vis dėlto jie nevirsdavo gyvenimiškais konfliktais, tad Aristotelis toliau dirbo akademijoje.

Platonas mirė sulaukęs tais laikais reto aštuoniasdešimties metų amžiaus. Akademijos turtą paveldėjo jo sūnėnas filosofas Speusipas (*Speusippos*), kuris ir tapo akademijos vadovu. Žymiausiam Platono mokiniui Aristoteliui tas postas neatiteko, gal dėl buvusių jo ginčų su Platonu.

Taigi, praleidęs Platono akademijoje dvidešimt metų, Aristotelis išvyko į Mažosios Azijos pakrantės miestą Asą, kurį valdė Platono mokinys Hermis (*Ermiias*). Aristotelis čia įgijo savo mokinių; jo paskaitų klausė ir valdovas, jie artimai bendravo. Aristotelis vedė Hermio įdukrintą dukterėčią Pitiją (*Pythia*). Gimusi duktė buvo pavadinta motinos vardu. Deja, žmona netrukus mirė; vėliau Aristotelis gyveno su paprasta tarnaite Herpiliada (*Herpyllis*), jie susilaukė sūnaus Nikomacho.

Po trejų metų Aristotelis persikėlė į artimą Lesbo salą, čia gyveno ir mokė Mitilėnės mieste. Dar vaikystėje tėvas jam buvo įdiegęs pomėgį medicinai bei biologijai, tad Aristotelis Asoje ir Lesboje atsidėjo jūrų gyvūnų tyrimams. Juos vykdė labai kruopščiai bei išsamiai ir tapo biologijos pradininku.

Metus prabuvęs Mitilėnėje, Aristotelis sulaukė Makedonijos karaliaus Pilypo II kvietimo atvykti į jo sostinę Pelą ir tapti trylikamečio sūnaus Aleksandro mokytoju. Aristotelis vaikystėje draugavo su šiuo būsimuoju karaliumi, savo bendraamžiu, kai artimai

bendravo jų tėvai Nikomachas ir Aminta III. Aišku, karalius žinojo Aristotelį esant garsų filosofą, gal jį rekomendavo ir Hermis, palaikęs su Pilypu II gerus santykius.

Aristotelis priėmė šį kvietimą. Jis mokė ne tik Aleksandrą, bet kartu ir karalaičio draugus, kurie vėliau tapo artimais Aleksandro Makedoniečio bendražygiais. Iš pradžių pamokos vykdavo karaliaus dvare Pelėje, bet vėliau jiems sudarytos geresnės sąlygos nimfėjuje (nimfų šventykloje) Miezės mieste.

Aristotelis buvo talentingas pedagogas, apie tai liudija vėlesnė jo veikla savoje mokykloje Likėjuje. Jis nesistengė paauglių, kuriems numatyta politinė veikla, padaryti filosofais. Kaip žinoma iš vėlesnio Aleksandro gyvenimo, jam buvo įdiegtas kritinis mąstymas, meilė graikų kultūrai, pagarba mokslui, suteikta medicinos ir geografinės žinių (apie tai plačiau rašoma didžiojo karvedžio biografijoje). Anot senovės graikų istoriko Herodoto (*Herodotos*), Aleksandras vėliau sakęs: „Aš gerbiu Aristotelį panašiai kaip savo tėvą: tėvui esu skolingas už gyvybę, o Aristoteliui už tai, kas įprasmina gyvybę.“ Aleksandras rėmė mokytojo įkurtą Likėjų, siūsdavo jam tyrimams žygių metu rastus retus gyvūnus ir augalus. Pilypas II irgi buvo labai patenkintas savo sūnaus mokslu, atsidėkodamas Aristoteliui atstatė jo gimtąjį Stageiros miestą, kurį per karą buvo sugriovęs.

Aleksandruui sulaukus šešiolikos metų, Pilypas II ėmė dalytis su juo valdžia. Po trejų metų tėvas buvo nužudytas, ir Aleksandras tapo Makedonijos karaliumi.

Aristotelis grįžo į savo gimtąjį Stageiros miestą. Apie čia jo praleistus trejus metus žinoma tik tiek, kad jis parašė miestiečiams įstatymus. Matyt, filosofas čia ramiai plėtojo savo mokymą, turėjo mokinių.

335 m. pr. m. e. Aristotelis, eidamas penkiasdešimtuosius metus, įsteigė Atėnuose savo mokyklą, panašią į Platono akademiją. Jį parėmė Antipatras (*Antipatros*), kurį Aleksandras, išvykdamas į karą

su Persija, paliko savo vietininku. Aristotelis nebuvo Atėnų pilietis, tad galėjo įsikurti tik už miesto ribų. Jis pasirinko vietą šalia Apolono Likėjiečio šventyklos, kur anksčiau veikė Atėnų gimnazijus (vieta, skirta gimnastikos pratimams), vadintas Likėjumi. Tad ir filosofijos mokykla gavo tokį patį pavadinimą. (Iš jos kilo ir dabartinis pavadinimas *licėjus*.) Mokyklai dar priklausė giraitė ir sodas su dengta galerija.

Dvidešimt metų, praleistų Likėjuje, – vaisingiausias Aristotelio veiklos laikotarpis. Jis gilinosi į visas tuo metu įmanomas pažinimo sritis, tad kartu su mokiniais kaupė žinias, matyt, vykdė ir kai kuriuos paprastus tyrimus. Likėjuje buvo biblioteka, sudaryta iš papiruso ritinių. Sukauptas žinias jis apibendrino daugelyje dėstytų kursų bei veikalų. Paskaitas skaitė ir vyresnieji Likėjaus nariai. Aristotelis mėgo bendrauti su mokiniais vaikščiodamas sodo alėjomis, tad jo sukurtos mokyklos atstovai buvo pavadinti peripatetikais (sen. gr. *peripatētikós* – mėgstantis vaikščioti).

To meto Aristotelio portreto ar skulptūros nėra. O mus pasiekę žodiniai aprašymai teigia jį buvus nelabai išvaizdų. Pasak filosofijos istoriko Diogeno Laertiečio (*Diogenes Laertios*), tiesa, gyvenusio II–III a., Aristotelis buvo trumpų kojų, mažų akių, su barzda, nešiojo puošnius rūbus. Anot kito šaltinio, jis mėgo ant rankų pirštų mūvėti auksinius žiedus. Aišku, tai gali būti priešininkų paskleistos apkalbos. Kita vertus, Aristotelio pirmtakas Sokratas irgi nepasizymėjo patrauklia išvaizda (turėjo didelį pilvą), betgi ne tai svarbu filosofui.

Aleksandru Makedoniečiui staiga mirus savo žygių metu, Graikijos miestai pradėjo vaduotis iš priklausomybės Makedonijai. Atėniečiai ėmė vyti iš miesto ne tik karius, bet ir visus makedonų piliečius bei jų šalininkus. Žinant Aristotelio glaudžius ryšius su Aleksandru, jį netgi norėta nuteisti. Pretekstu tapo Aristotelio prieš daugelį metų parašytas himnas Hermiui, kuris laikytas tironu.

Įžiūrėta, kad šis kūrinys primena himną Apolonui, taigi autorius buvo apkaltintas dievo įžeidimu. Aristotelis, prisimindamas, kaip panašiu būdu apkaltintas Sokratas buvo priverstas išgerti nuodų, skubiai paliko Atėnus. Jis vadovavimą Likėjui perdavė savo mokiniui Teofrastui (*Theophrastos*) ir išvyko į savo motinos gimtinę Eubojos salą. Ten Aristotelis gyveno kartu su Herpiliada ir abiem vaikais – Nikomachu ir Pitija. Deja, po kelių mėnesių filosofas, būdamas 62 metų amžiaus, mirė, kaip manoma, nuo skrandžio ligos. Stageiriečiai, didžiavęsi savo garsiu žemiečiu, parsivežė jo kūną ir surengė iškilmingas laidotuves. Iki šių laikų jo kapas neiškilo.

Tačiau svarbu, kad išliko ir mus pasiekė apie trisdešimt Aristotelio veikalų. Manoma, kad dauguma jų buvo sukurti Likėjaus laikotarpiu ir skirti jo mokiniams.

Aristotelis rašė ant tais laikais šiam tikslui naudotos medžiagos – papiruso lakštų. Ją išrado senovės egiptiečiai. Papirusas – viksvuolinių šeimos augalas, gausiai vešėjęs Nilo seklumose. Nulupus kietą stiebo žievę, jo šerdis būdavo išmirkoma vandenyje ir pjaustoma 45 centimetrų ilgio plonomis juostelėmis. Jos dedamos viena šalia kitos truputį perklojant ir mušamos, kad suliptų tarpusavyje bei suplonėtų. Tuomet statmenai klojamas antras sluoksnis ir vėl juostelės jungiamos bei sutankinamos mušimu. Gautas papiruso lakštas džiovinamas, paskui krakmolinga tešla bei kljais jungiamas su kitais tokiais pačiais lakštais. Dažniausiai būdavo gaminama 20 lakštų juosta, kuri patogumo dėlei susukama į ritinį. Rašoma ant vidinės jo pusės specialiais dažais, į kuriuos pridėta skaidrios dervos.

Kai kurie Aristotelio tekstai labai gerai parengti, kiti lakoniški, galbūt tai paskaitų konspektai, užrašyti jo mokinių. Autorius grįždavo prie ankstesnių darbų, juos taisydavo ir pildydavo. Deja, nemažai Aristotelio kūrinių yra dingę, ypač iš ankstesnio laikotarpio, kai jis, sekdamas Platonu, juos rašė dialogų forma ir skyrė platesniam

skaitytojų ratui. Antra vertus, yra veikalų, kurių Aristotelio autorystę abejojama ar ji buvo paneigta.

Aristotelis savo veikalus testamentu paliko Teofrastui, šis perdavė juos kitam peripatetikui. Pastarojo palikuonys, nenorėdami atiduoti to turto Pergamo karaliaus bibliotekai, jį slėpė drėgname rūsyje, kur papiruso ritiniai gerokai nukentėjo. Tik po pusantro šimto metų juos už didelę kainą nupirko Atėnų bibliofilas Apelikonas (*Apellikonus*), kuris ketino paskelbti, bet tai jam nepavyko. Romos imperatorius Sula, 86 m. pr. m. e. užėmęs Atėnus, išsivežė Aristotelio rankraščius kaip karo grobį. To meto peripatetikų Romoje vadovas Andronikas Rodietis (*Andronikos o Rodios*) juos redagavo, atkūrino pažeistas vietas; kita vertus, jis išsaugojo įvairius variantus, sujungė kai kuriuos paskaitų kursus. Visa tai Andronikas išspausdino jau ant pergamento, pavadinęs „Aristotelio raštų rinkiniu“ (*Corpus Aristotelicum*). Tiesa, kai kurių veikalų nuorašai buvo žinomi ir iki tol.

Aristotelis siekė ne tik nagrinėti atskiras problemas, bet ir sukurti bendrą mokslo sistemą, apimančią visas tuo laiku įmanomas pažinimo sritis. Apie tai liudija gautų išvadų taikymas įvairiuose jo veikaluose, naudotas bendras metodas.

Anot Aristotelio, mokslas turi būti kuriamas kaupiant ir apibendrinant juslėmis gaunamas žinias apie pasaulį. Visų pirma reikia kritiškai įvertinti jau esamas žinias. Tad bet kurį savo didesnę tyrimą Aristotelis pradėdavo nuo pirmtakų darbų aptarimo, nes kiekvienas požiūris turi savyje kažkiek tiesos bei iškelia problemas. Toliau jis, padedamas savo mokinių, kaupė duomenis apie nagrinėjamą dalyką. Tuo metu buvo naudojami tik paprasčiausi prietaisai, tad įmanyta rinkti ne kiekybines, o daugiausia – netikslias kokybines žinias. Jos buvo klasifikuojamos, keliami klausimai ir mėginama į juos atsakyti, palaipsniui plėtojama teorija. „Mes jausimės pakankamai išdėstę dalyką tuomet, kai išaiškinsime jį tiek, kiek leis turimoji medžiaga.“

Aristotelis pripažindavo ir išliekančius prieštaravimus bei neaiškumus. Vis dėlto jo sistemos pagrindą sudarė bendri filosofiniai principai, kurie buvo daugiau jo išmonės ir intuicijos negu nuoseklaus apibendrinimo rezultatas. Taigi Aristotelis naujoms žinioms gauti taikė ir indukciją, ir dedukciją. Rašė jis nuosekliai, įtaigiai, pasitelkdamas pavyzdžius ir analogijas. Štai vienas jo dėstymo pavyzdys iš „Nikomacho etikos“:

Vyro ir žmonos draugystė kyla iš prigimties. Mat žmogus iš prigimties labiau yra linkęs gyventi dviese negu valstybinėje bendrijoje – tuo labiau, kad šeima yra pirmesnė ir būtinesnė negu valstybė, o gimdyti vaikus būdinga visiems gyvūnams. Tačiau kiti gyvūnai poruojasi tik tam, kad atsivestų palikuonių, o žmonės gyvena bendrai ne tik tam, kad gimdytų vaikus, bet ir kad tenkintų kitus kasdienio gyvenimo poreikius. Čia jau iš karto yra darbo pasidalijimas: vyro veikla yra kitokia negu moters, todėl suėję drauge jie vienas kitam padeda. Taigi šita draugystė teikia ir naudą, ir malonumą, o jeigu abu geranoriški, tai draugystė grindžiama dar ir dorybe.

Remdamasis paties Aristotelio sudaryta mokslo klasifikacija, Andronikas filosofo veikalus padalijo į šešias sritis: logiką, gamtamokslinius tyrimus, metafiziką, etiką, politiką ir estetiką. Šia tvarka juos toliau ir apžvelgsime.

Aristotelis atsisakė jo iš pradžių naudoto, sekant Platonu, klausimų ir atsakymų metodo, kuris nelabai tiko naujiems faktams atrasti ir pagrįstoms išvadoms gauti. O griežto matematinio metodo dar nebuvo, jam sukurti reikėjo daugelio genijų pastangų. Tad Aristotelis nutarė išplėtoti nuoseklaus samprotavimo mokslą, kurį pavadino logika. Jį aprašė net šešiuose veikaluose (bendrai vadinamuose „Organonu“) ir yra laikomas logikos mokslo pradininku.

Veikale „Kategorijos“ Aristotelis nagrinėjo, kaip reikia griežtai apibrėžti sąvokas, ir aptarė šias bendriausias sąvokas, arba

kategorijas: esmė, kiekybė, kokybė, santykis, vieta, laikas, padėtis, būklė, veiksmas ir patyrimas. Toliau jis išvystė įrodymų, vadinamų silogizmais, teoriją. Silogizmas – tai įrodymas, kuris iš dviejų prielaidų leidžia arba neleidžia gauti pagrįstą išvadą. Pavyzdžiui: „Visi žmonės mirtingi, Sokratas yra žmogus, vadinasi, Sokratas yra mirtingas.“ Aristotelis nustatė, kad galimi keturių rūšių silogizmai. Be to, sąvokos, įeinančios į prielaidas ir išvadą, gali turėti įvairią prasmę. Tad įmanomi net 256 silogizmo variantai, iš jų tik 24 yra teisingi. Paskutiniuose logikos veikaluose jis aiškino galimas loginio įrodinėjimo klaidas. Šiais laikais, išplėtojus matematinę logiką, pasirodė, kad Aristotelis sugebėjo sukurti beveik tobulą formaliosios logikos sistemą.

Senovės Graikijos filosofams svarbiausias tikslas buvo paaiškinti pasaulio sandarą ir atskleisti gamtos pradus. Aristotelis šiems klausimams nagrinėti skyrė keturis savo veikalus, iš jų svarbiausi – „Fizika“ ir „Apie dangų“. Fizika jis vadino mokslą apie bendriausius gamtos dėsningumus.

Aristotelis nevengė naudotis ankstesnių filosofų išvadomis, jeigu jos jam atrodė pagrįstos. Jis pripažino Empedoklio (*Empedokles*) teiginį, kad egzistuoja keturi pirminiai elementai – vanduo, žemė, oras ir ugnis. Jie, mūsų požiūriu, atitinka keturias medžiagos būsenas – skystį, kietąjį kūną, dujas ir plazmą, o pirmųjų trijų svarbiausi įkūnijimai yra vanduo, žemė bei oras. Vis dėlto Aristotelis manė, kad egzistuoja ir neturinti jokių savybių pirminė materija. Keturių elementų būseną nulemia pirminės jėgos – karštis, šaltis, sausumas ir drėgmė; jų veikiama materija ir virsta medžiagų įvairove. Tačiau Žemėje viskas kinta ir yra, o dangaus šviesuliai šviečia ir juda be kokių nors stebimų pokyčių. Tad jie turėtų būti sudaryti iš amžino, nekintamo penktojo elemento, kurį Aristotelis pavadino eteriu. Tiesa, Mėnulyje galima įžiūrėti dėmių, todėl jis dar priklauso Žemės sferai.

Kaip minėta, iš Mėnulio užtemimų stebėjimo buvo žinoma, kad Žemė yra rutulio formos. O remdamasis graikų matematikų skaičiavimais, Aristotelis gana tiksliai įvertino, jog Žemės pusiaujo ilgis yra 400 000 stadijų (apie 71 000 km; tikroji vertė – apie 40 000 km). Jis padarė teisingą prielaidą, kad Saulė didesnė už Žemę. Tačiau ši negali skrieti aplink Saulę, nes tokiam priverstiniam jos judėjimui reikėtų neįsivaizduojamos jėgos. Aplink Žemę per parą apskrieja ir žvaigždės, juk jeigu ji pati suktųsi kaip vilkelis, tai žmonės stebėtų nuolat siaučiantį uraganą, o išmesti aukštyrų daiktai kristų kitoje vietoje (nežinota, kad atmosfera juda kartu su Žeme). Žvaigždžių padėtys visiškai nesikeičia, tad Aristotelis padarė išvadą, kad žvaigždės yra pritvirtintos prie tolimiausios dangaus sferos, kuri taip pat sudaryta iš eterio, o planetas judina artimesnės sferos. Už žvaigždžių sferos yra Dievo buveinė.

Aristotelis judėjimu vadino ne tik vietos pasikeitimą, bet ir atsiradimą, nykimą, didėjimą, mažėjimą bei kokybinį pasikeitimą. Kūnų judėjimą erdvėje jis skirstė į natūralų ir priverstinį. Danguje įmanomas tik natūralus judėjimas ir tik ratu. Jį iš pradžių šviesuliams ir sferoms suteikė Dievas, o toliau judėjimas vyksta savaime. Žemėje gali būti ir natūralus, ir priverstinis kūnų judėjimas. Natūralų judėjimą lemia prigimtis, todėl jam nereikalingas išorinis poveikis. Sunkūs kūnai krinta žemyn, link Žemės centro, nes ten natūrali jų padėtis. O dūmai ar ugnis kyla aukštyrų, kad užimtų jiems skirtą vietą. Kita vertus, priverstinis kūnų judėjimas galimas tik veikiant jėgai. Tiesa, ranka išmestas akmuo toliau juda ir jos neveikiamas. Aristotelis išsprendė šį paradoksą išradingu paaiškinimu: gamtoje negalima tuštuma; idant ši nesusidarytų už judančio kūno, į jo paliekamą vietą veržiasi oras ir stumia išmestą akmenį ar kitą daiktą.

Stebėdamas kūnų kritimą, Aristotelis priėjo išvadą, kad kritimo greitis yra tiesiogiai proporcingas kūno svoriui. Tačiau tai galioja tik

apytiksliai, esant oro pasipriešinimui. O krintančio kūno greitėjimą Aristotelis aiškino jo svorio didėjimu artėjant į skirtą vietą.

Remdamasis daugiausia išmone, jis aiškino ir optinius reiškinius. Aristotelis įspėjo, kad regėjimą perduoda kažkoks tarpininkas tarp akių ir matomo daikto. Jis aprašė juodosios kameros veikimą ir mėgino išvelgti vaivorykštės prigimtį, teigdamas, kad tai yra šviesos aidas nuo lietaus lašelių, primenantis garso aidą. Pagrindinėmis spalvomis Aristotelis laikė baltą ir juodą – joms maišantis įvairiu santykiu, juodai spalvai „pažeidžiant baltos spalvos paprastumą“, susidaro visos kitos spalvos.

Taigi net ir genijui tuo metu buvo tiesiog neįmanoma atskleisti bendrus gamtos dėsningumus. Aristotelis rėmėsi kokybiniais stebėjimais, kuriuos nekritiškai apibendrino, bei savo išmone. Tačiau jis sukūrė pradinę fizikos ir kosmologijos sistemą, kuri tapo tų mokslų pagrindu net dviem tūkstančiams metų iki G. Galilėjaus (*G. Galilei*) ir R. Dekarto (*R. Descartes*) darbų.

Nuoseklių tyrimų metodą Aristotelis geriausiai pritaikė biologijoje, nes čia, net neturint tikslių matavimo prietaisų, buvo įmanoma surinkti didelį kiekį duomenų. Tokiai veiklai jis atsidėjo gyvendamas kelerius metus Asos mieste bei Lesbo saloje prie Egėjo jūros. Padedamas žvejų ir talkinamas mokinių, Aristotelis aprašė net apie 500 žinduolių, žuvų ir paukščių rūšių. Jis apibūdindavo ne tik gyvūnų išvaizdą, bet ir jų sandarą, nes vykdė skrodimus.

Antai Aristotelis nustatė, kad atrajojančių gyvūnų skrandis yra sudarytas iš keturių dalių. Jis aptiko aštuonkojų lytinius organus, kurie atrodė neįtikimi, bet buvo iš naujo atrasti XIX a. Mokslininkas stebėjo ir paukščio kiaušinio vystymąsi, jį pradauždamas ir taip nagrinėdamas organizmo susiformavimą. Vien gyvūnams skirtų jo veikalų pavadinimai – „Gyvūnų istorija“, „Apie gyvūnų dalis“, „Apie gyvūnų dauginimąsi“ ir „Apie gyvūnų judėjimą“ – liudija, kaip visapusiškai Aristotelis juos aprašinėjo.

1 pav. Viduramžiais į lotynų kalbą išversto Aristotelio veikalo „Fizika“ puslapis.

Jis domėjosi visomis gyvybės formomis, net ir kirminais. Aristotelis tvirtino: „Mes turėtume imtis kiekvienos gyvūnų rūšies tyrimų be jokio bjaurėjimosi, žinodami, kad kiekviename iš šių gyvūnų yra šis tas prigimtinio ir gražaus.“ Juk filosofui aukščiausias malonumas yra pažinimas, kad ir koks būtų jo tiriamasis objektas.

Aristotelis sukūrė ir pirmąją gyvūnų klasifikaciją. Daugiausia remdamasis tik vienos jūros dalies duomenimis, jis stebėtinai išsamiai, ir gana tiksliai, pagal svarbius požymius, suskirstė gyvūnus.

Juos Aristotelis dalijo į dvi klases – „gyvūnus su krauju“ ir „gyvūnus be kraujo“, tai apytikriai atitinka „stuburinius“ ir „bestuburius“. „Gyvūnus su krauju“ jis toliau skirstė į penkias aukščiausias rūšis: gyvavedžius keturkojus su plaukais (žinduoliai); keturkojus, kartais bekojus, dedančius kiaušinius ir turinčius žvynus (ropliai); skraidančius dvikojus su plunksnomis, dedančius kiaušinius (paukščiai); gyvavedžius bekojus, gyvenančius vandenyje ir kvėpuojančius plaučiais (banginiai); bekojus su žvynais ar lygia oda, gyvenančius vandenyje ir kvėpuojančius žiaunomis (žuvys). „Gyvūnus be kraujo“ jis dalijo į keturias rūšis, apytikriai atitinkančias galvakojus, vėžiagyvius, moliuskus ir vabzdžius.

Medūzas, aktinijas, jūrų žvaigždes ir kempines Aristotelis laikė tarpine gyvybės forma tarp gyvūnų ir augalų.

Išvelgti gyvūnų evoliucijos idėją tuo metu dar nebuvo įmanoma. Tad Aristotelis teigė, kad visos rūšys yra amžinos ir nekintamos. Jis neišvengė ir klaidų, antai, neatlikęs tyrimų, priėmė paplitusį požiūrį, kad kai kurios žemiausios gyvūnų rūšys – kirminai, vabzdžiai, netgi moliuskai ir žuvys – gali atsirasti iš jūrų dumblo bei pūvančios medžiagos, ir tą išvadą ilgam įtvirtino moksle.

Gyvūnų tyrimai padėjo Aristoteliui suvokti ir žmogaus kūno sandarą bei kai kurių jo organų veikimą, nors lavonų skrodimų jis, matyt, nedarė.

Veikale „Apie sielą“ Aristotelis formulavo bendrus gyvybės dėsningumus. Jis teigė, kad sielą turi ne tik žmogus, bet ir gyvūnai bei augalai, nes ji gali būti trejopa – maitinančioji, juntančioji ir mąstančioji. Augalai turi tik maitinančiąją sielą, kuri suteikia jiems galimybę augti ir daugintis. Gyvūnai įgyja ir juntančiąją sielos dalį, kuri atveria jiems galimybę justis ir judėti. Tik žmonės turi trejąją sielą, o jos trečioji dalis leidžia jiems mąstyti. Siela susieja gyvą organizmą su materija ir su Dievu.

Aristotelis atmetė tais laikais paplitusius mistinius sapnų aiškinimus. Juos lemia tik ankstesni žmogaus įspūdžiai. Tad netgi sapnus, kurie tarsi nuspėja būsimus įvykius, lemia tik atsitiktinis sutapimas.

Andronikas, rengdamas spaudai Aristotelio veikalus, kuriuose nagrinėjamos bendros filosofijos problemos, jiems suteikė pavadinimą „Metafizika“ (gr. *meta* – po), nes tų veikalų temos buvo aptariamoms po fizikos, tai yra gamtos filosofijos.

Aristotelis, priešingai nei Platonas, teigė, kad realiai egzistuoja tik individualūs daiktai. Jie gali būti trijų rūšių: suvokiami jslėmis ir nepastovūs (negyvieji kūnai, augalai, gyvūnai), suvokiami jslėmis, bet amžini (dangaus šviesuliai), ir nesuvokiami jslėmis ir pastovūs (mąstančioji siela, Dievas).

Kiekvienas individualus daiktas yra sudarytas iš materijos ir formos. Materija yra beformė ir neapibrėžta, ji tampa daiktu įgydama formą. Ši nėra daikto pavidalas, o tai, kas suteikia jam būdingus bruožus, jo tikslinė priežastis. Antai statomo namo materija yra medis arba akmuo, o forma – materijai suteiktas architekto vaizdinys, namo esmė. Žmogaus kūno forma yra jo siela, nes ji daro kūną gyvu organizmu. Tik Dievas yra gryna forma be materijos; todėl jis yra nekintamas ir amžinas.

Aristotelio nuomone, visi Žemėje vykstantys procesai yra tikslingi. Gyvūnai ir augalai patys siekia įgyti savo formą – jų rūšiai būdingas savybes. Būtybes keistis skatina meilė, kurią jos jaučia

Dievui. Tad pasaulis nuolat kinta didesnės formos kryptimi ir palaipsniui tampa vis labiau panašus į Dievą. Tačiau tas procesas yra begalinis, nes neįmanoma visiškai atsiriboti nuo materijos.

Aristotelio išplėtotas būties mokslas turėjo didelės įtakos filosofijos raidai, netgi iki šių dienų.

Žmogaus moralės bei dorybių pažinimą jis laikė praktine filosofija ir pavadino etika. Jos klausimus nagrinėjo trijuose savo veikaluose. Svarbiausias iš jų vadinamas „Nikomacho etika“, nes manoma, kad autorias nevisiškai parengtą rankraštį suredagavo jo sūnus Nikomachas (jis nepagarsėjo kaip filosofas, nes mirė jaunas).

Anot Aristotelio, yra dviejų rūšių dorybės: būdo ir proto. Būdo dorybes žmogus įgyja per įpročius. Tai nuolankumas, narsumas, saikingumas, dosnumas, kilnumas, ambicingumas, nuosaikumas, tiesumas, mandagumas, draugiškumas, teisingumas, praktinė išmintis. Dorybė yra vidurys tarp dviejų kraštutinumų, kurie abu yra ydos. Antai narsumas yra vidurys tarp bailumo ir įžūlumo, dosnumas – vidurys tarp išlaidumo ir šykštumo. Turimas galvoje ne paprastas, o tam tikras vidurys, kuris gali būti artimesnis vienam kraštutinumui. Įgydamas patirties, žmogus sąmoningai vykdo gerus darbus. Proto dorybės irgi nėra įgimtos žmogui, jos dažniausiai kyla iš mokslo ir įgyjamos mokymu. Tai išmintingumas, supratingumas, nuovokumas ir kt. Dorybės yra ne tikslas, o priemonė siekiant tikslo, būtent laimės. Juk laimė yra aukščiausias gėris. Beje, būti geru žmogui svarbiau, negu aiškintis, kas yra gerumas.

Aristotelio požiūriu, teisingumas turi būti grindžiamas teisinga proporcija, o ne lygybe. Tėvo ar šeimininko teisingumas yra kitoks negu sūnaus ar vergo. Tėvas gali bausti savo sūnų, jei šis blogai elgiasi, bet sūnus turi atlaidžiai žiūrėti į savo tėvą, nes jam yra skolingas už savo egzistavimą. Kiekvienas žmogus turi patirti meilės proporcinai jo nuopelnams ir privalumams. Žemesnis turi mylėti aukštesnį

labiau, negu aukštesnis – žemesnį. Ne tik vaikai savo tėvą, bet ir pavaldiniai turi labiau mylėti valdovą, negu šis juos.

Politiką, retoriką bei poetiką Aristotelis irgi priskyrė praktinei filosofijai.

Politiką jis apibrėžė kaip meną valdyti valstybę. Žmonės yra nevienodų gebėjimų, todėl jie jungiasi į grupes. Valstybė yra aukščiausia žmonių bendrabūvio forma, išsivysčiusi iš šeimos ir gyvenvietės. Valstybės vadovas taip pat reikalingas, kaip ir šeimos galva (vyras). Būtinai ir įstatymai, nes be jų žmogus – tik blogiausias iš gyvūnų.

Siekdamas pagrįsti savo politikos teoriją konkrečiais duomenimis, Aristotelis, padedamas savo mokinių, atliko didžiulį tyrimą: išnagrinėjo net 158 valstybių politinę santvarką. Tiesa, jį daugiausia domino Graikijos miestai-valstybės, o apie Egiptą, Babiloniją ar Persiją, kurių santvarką laikė atgyvenusia, jis pateikė tik trumpas žinias. Deja, to didelio darbo išliko vienintelė dalis – „Atėnų politėja“. Tačiau mus pasiekė kitas išsamus Aristotelio veikalas „Politika“.

Valstybės valdymo formas Aristotelis skirstė į teisingas ir neteisingas. Teisingos yra tos, kuriose siekiama bendros piliečių gerovės. Tokiomis formomis filosofas laikė monarchiją (valdo vienas renkamas ar paveldintis asmuo), aristokratiją (aukščiausia valdžia priklauso kilmingiesiems) ir politėją (valdo vidurinis sluoksnius, kuris užtikrina pusiausvyrą tarp turtingųjų ir skurdžių). Iš jų geriausia yra monarchija, jeigu monarcho veikla yra apribota įstatymais, o aristokratija geriau negu politėja. Neteisingos valdymo formos, kuriose siekiama tik valdovų ar dalies piliečių gerovės. Tai yra: tironija (vieno asmens neribota valdžia), oligarchija (turtingųjų valdžia, žiūrinti tik savų interesų) ir demokratija (liaudies valdžia, kuri rūpinasi tik neturtingaisiais). Kadangi dauguma tuo metu egzistavusių tironijų ir oligarchijų buvo blogos, tad Aristotelis demokratiją laikė mažiausiai neteisinga santvarka. Vis dėlto filosofas, smerkdamas

tironiją, pats artimai draugavo su Asos valdovu Hermiu. Tironu, pagal Aristotelio apibūdinimą, tapo ir jo mokinys Aleksandras, gal dėl to „Politikoje“ visiškai nėra minimas.

Aristotelis pirmasis kėlė mintį, kad valstybėje, greta administracinės ir įstatymų leidžiamosios valdžios, dar reikėtų ir jos dalies, vykdančios teisinę priežiūrą. Jis siūlė įdėmiai sekti valdančiuosius asmenis, kad jie nepaverstų savo pareigų asmeninio praturtėjimo šaltiniu, ir apskritai nesuteikti galimybės nė vienam piliečiui įgyti per daug galios.

Kita vertus, Aristotelis teigė, kad piliečių gerovei užtikrinti yra būtini vergai, kuriais paverčiami priešišku šalių gyventojai karų metu. Tai yra žemesnės kultūros barbarai, jie ir savo šalyse neturi jokių teisių. Tačiau vergais neturėtų tapti karo belaisviai. Vergas yra šeimininko nuosavybė, gyvas jo darbo įrankis. Vis dėlto, pripažindamas, kad vergai taip pat yra žmonės, filosofas vergiją laikė reikalinga tik esant to meto nenašiam ūkiui.

Aristotelis išplėtojo ir poetikos mokslą. Tiesa, jis poetika vadino visų rūšių žodžio meną. Iš įvairių grožinei literatūrai skirtų darbų – „Apie poetus“, „Poetikos klausimai“, „Homero klausimas“ ir „Poetika“ – išliko tik pastarasis ir tai ne visas.

Filosofas pasiūlė savitą grožinės literatūros sampratą: ji mėgdžioja arba imituoja gyvenimą (panašiai menas mėgdžioja gamtą). Tačiau tai nesąs paprastas mėgdžiojimas, nes literatūra vaizduoja ne atskirus, o apibendrintus dalykus, netgi ne tai, kas buvo, o kas galėjo būti.

Išlikusioje „Poetikos“ dalyje daugiausia rašoma apie tragediją. Jos poveikį žiūrovui Aristotelis apibūdino kaip katarsį. Taip graikų gydytojai vadino žmonių per Asklepijo šventės patiriamą kūno apsivalymą nuo kenksmingos materijos, o sielos – nuo dvasinės „nešvaros“ ir liguistų aistrų. Anot Aristotelio, tragedijos žiūrovas, stebėdamas vaidinimo metu stiprias aistras, kurios jam sukelia baimę

ir užuojautą, irgi patiria katarsį kaip sielos apsivalymą nuo jam ramybės neduodančių emocijų. Katarsį sukelia ir muzika.

Nors retorika kaip iškalbos menas buvo žinoma iki Aristotelio, tačiau būtent jis sukūrė iškalbos mokslo pagrindus. Jis apibūdino tris retorikos rūšis: patariamąją, norint įteigti ar paneigti kokią nors nuomonę; teisinę, siekiant teisingo teismo sprendimo; ir proginę, kažką giriant ar peikiant. Retorika turi būti grindžiama ne manipuliacija, o žiniomis, siekiant atskleisti norimos nuginčyti nuomonės prieštarumą.

Aristotelis nagrinėjo ir bendrus meno klausimus, tačiau jiems skirti veikalai „Apie grožį“ ir „Apie muziką“ pražuvo.

Likėjus vadovui pasitraukus iš Atėnų, ši mokykla gyvavo tik keliolika metų. Tačiau filosofo pradėtą įvairių mokslų plėtojimą tęsė mokslininkai, dirbę Aleksandrijos muziejuje, kuris buvo įkurtas 280 m. pr. m. e. prie Aleksandrijos bibliotekos (apie tai plačiau rašoma Archimedo biografijoje). Šis mokslo centras veikė gana ilgą laiką, bet galiausiai ir jį sunaikino karai, gaisrai bei fanatikai. O V a. pabaigoje Europos šalis užplūdo klajokliai iš Azijos stepių, mokslas ir kultūra buvo nublokšti atgal. Aristotelio veikalai nedingo, jų svarbą suprato arabų mokslininkai, kurie vertė juos į savo kalbą ir patys vykdė kai kuriuos tyrimus. Per Ispaniją, kurios dalis buvo užimta Arabų kalifato, europiečius vėl pasiekė žinios apie antikos mokslą. Pirmuosiuose Europos universitetuose, kurie pradėti steigti XI a., Aristotelio veikalai buvo verčiami iš arabų kalbos; jo sistema tapo viduramžių mokslo pagrindu, tačiau ilgainiui virto tolesnės jo raidos stabdžiu. Prasidėjus mokslo atgimimui, šio filosofo darbai buvo kritiškai įvertinti, bet jis liko pripažintu daugelio mokslo sričių pradininku. Ir šiais laikais Aristotelio veikalai leidžiami įvairiomis kalbomis, nes jie įdomūs ne tik istorikams, bet ir kiekvienam žmogui, siekiančiam suprasti bendras pažinimo problemas.

Aleksandras Makedonietis
Aleksandros Makedonikos

356–323 m. pr. m. e.

Aleksandras Makedonietis. Fragmentas mozaikos, vaizduojančios Aleksandro ir Darėjo kariuomenių mūšį netoli Iso miesto. Manoma, kad tai yra kūrinio, datuojamo I a. pr. m. e., kopija, atlikta senovės Romos dailininko.

Senovės Makedonija buvo nedidelė valstybė į šiaurę nuo Graikijos, už Olimpo kalnagūbrio. Graikai makedonus laikė atskira tauta, beveik barbarais, nors jų kalbos buvo artimos ir garbinami tie patys dievai. Makedonijoje, skirtingai nei daugelyje Graikijos valstybių, visa valdžia priklausė karaliui. Ši valstybė iškilo valdant Pilypui II. Jis, žuvus jo broliui Perdikui III, tapo mažamečio karaliaus sūnaus globėju, o iš tikrųjų pats užėmė sostą. Pirmiausia Pilypas II ėmė kurti drausmingą, gerai išmuštruotą kariuomenę. Idant jai galėtų priklausyti ir vargingesni gyventojai, iš pėstininkų nebereikalavo turėti brangių šarvų. Užtat jie buvo apginkluoti dvigubai ilgesnėmis ietimis. Tad pėstininkai, eidami glausta greta, gerai saugojo vieni kitus.

Pilypas II ėmė sparčiai plėsti savo karalystę, puldamas šiaurines kaimynes – ilyrų gentis bei Epyro karalystę, o vėliau ir Graikijos miestus-valstybes. Karalius veikė ne tik karine jėga, pats vadovaudamas kariuomenei ir ją sumaniai panaudodamas mūšio lauke, bet ir diplomatinėmis priemonėmis. Po karinės pergalės Pilypas II siekdavo priešininką paversti savo sąjungininku vesdamas jo dukterį. Taip jis įgijo septynias žmonas ir turėjo po kelias vienu metu. Deja, jos gimdė daugiausia dukteris. O pirmasis sūnus Aridėjas (*Arridaios*) pasirodė esąs neįgalus. Tačiau antrasis – Aleksandras, gimęs 356 m. pr. m. e., nuo mažų dienų pasižymėjo ypatingais gabumais.

Jo motina Olimpiada buvo Epyro princesė, kildinusi save iš Trojos karo didvyrio Achilo. O tėvas savo giminę vedė iš pusdievio Heraklio. Tad Aleksandras nuo mažų dienų įtikėjo savo ypatinga lemtimi. Dar

vienas sutapimas, į kurį atkreiptas dėmesys tik Aleksandruui išgarsėjus. Teigta, kad būtent jo gimimo dieną paprastas graikas Herostratas (*Herostratos*), siekdamas išgarsėti, padegė Artemidės šventyklą, vieną iš Septynių pasaulio stebuklų. Deivė negalėjusi jos apsaugoti, nes tuo metu buvo prie gimstančio berniuko.

Aleksandrą labai griežtai, spartietiškai auklėjo motinos giminaitis. Ilgai nelaukiant, berniukas buvo pradėtas mokyti rašto ir aritmetikos, gimnastikos ir muzikos.

Karalaitis dar neturėjo nė dešimties metų, kai į Makedonijos sostinę Pelą atvyko Persijos karaliaus pasiuntiniai, siekdami sugrąžinti čia gyvenančius žymius tremtinius į savo šalį. Pilypas II tuo metu buvo išvykęs į eilinį karo žygį. Persus priėmė Aleksandras ir juos nustebino savo rimtais klausimais apie Persijos kariuomenę bei kelius. Jis pavydėjo savo tėvui karinių pergalių ir skųsdavosi draugams: „Mano tėvas viską užims, ir aš negalėsiu atlikti nė vieno didelio bei garbingo žygio.“

Kartą vienas arklių augintojas pasiūlė Pilypui II įsigyti puikų, didelį žirgą su balta žvaigžde ant kaktos. Tiesa, šis buvo labai baikus ir nesileido užsėdamas, be to, prekeivis užsiprašė didelės sumos, tad karalius ketino žirgo atsisakyti. Tačiau dvylikametis Aleksandras pareiškė galintis jį suvaldyti. Tėvas tuo nepatikėjo, bet pralaimėjo sūnui lažybas ir nupirko jam tą žirgą. Taip Aleksandras įsigijo savo geriausią draugą Bucefalą (jaučiagalvis), kuris lydėjo jį visuose žygiuose.

Sūnaus išsilavinimui užbaigti Pilypas II pakvietė žymiausią Graikijos filosofą Aristotelį. Šis sutiko, matyt, norėdamas praktiškai pritaikyti savo teoriją, koks turėtų būti išmintingas valdovas. Tai, kad vėliau Aleksandras garsėjo kaip įtaigus oratorius ir mokėjo pelnyti žmonių pasitikėjimą, lėmė ne tik įgimti jo gabumai, bet ir Aristotelio suteiktos retorikos bei psichologijos žinios. Jam, kaip karvedžiui, labai pravertė ir geografijos išmanymas, gebėjimas naudotis

žemėlapiams bei juos sudarinėti. Matyt, iš Aristotelio Aleksandras įgijo ir kariui labai reikalingų medicinos žinių. O filosofo dėstyta estetika, ko gero, paskatino karalaitį pamėgti literatūrą ir meną. Kita vertus, Aristotelis neperteikė jam savosios, filosofinės Dievo sampratos, juk žmonių gerbiamas valdovas turėjo būti tarpininkas tarp jų ir dievų, todėl Aleksandras kruopščiai vykdė visas religines pareigas. Aristotelis kartu mokė ir jo draugus kilmingus makedonus Hefaistioną (*Hefaistion*), Nearchą (*Nearchos*), Ptolemają (*Ptolemaios*), jie vėliau tapo artimais karaliaus bendražygiais.

Aleksandras anksti subrendo, tad, jam sulaukus šešiolikos metų, Pilypas II, išvykdamas į tolimą žygį prieš graikų miestus prie Marmuro jūros, paliko sūnų karalystės valdytoju (taigi jo mokymasis pas Aristotelį baigėsi). Medai, trakų gentis, sužinoję, kad valdžioje liko paauglys, užpuolė Šiaurės Makedoniją. Aleksandras greitai surinko kariuomenę ir ne tik išvijo medus, bet ir įsiveržė į jų žemes. Siekdamas įtvirtinti tą pergalę, jis užimtoje medų tvirtovėje apgyvendino makedonų įgulą, o tą gyvenvietę pervadino savo vardu – Aleksandropoliu.

Po devejų metų karalaitis, kaip vienas vadų, dalyvavo svarbiame Makedonijos kariuomenės mūšyje su jungtinėmis graikų miestų pajėgomis. Jo vadovaujami raiteliai sutriuškino pagrindinį Tėbų dalinį ir nulėmė mūšio baigtį. Po tos pergalės visi graikų miestai, išskyrus Spartą, tapo priklausomi nuo Makedonijos: sutiko sudaryti Pilypo II vadovojamą Korinto sąjungą.

Paskatintas sėkmės, karalius sumanė užpulti didžiąją kaimynę Persiją ir išvaduoti iš jos priklausomybės Mažosios Azijos pakrantėje įsikūrusius graikų miestus. Be to, Persija grasino ir žemyninei Graikijai, keletą kartų puolė ją, bet sulaukė atkaklaus pasipriešinimo ir čia neištvirtino. O tuo metu ši labai išsiplėtusi imperija buvo susilpnėjusi, nualinta nuolatinių sukilimų, už jos valdovą, tituluojamą didžiuoju karaliumi, Artakserksą IV faktiškai valdė eunuchas Bagojus.

Nors Aleksandras laikytas sosto įpėdiniu, jo santykiai su tėvu nebuvo geri. Jaunuoliui daug įtakos turėjo motina, kuri buvo valdinga, pavydi ir kerštinga. Ji pykosi su savo vyru, o šis ketino skirtis, apkaltinęs Olimpiadą neištikimybe. Pilypas sumanė vesti dar vieną žmoną, aukštos kilmės makedonę Kleopatrą, tad būsimas jų sūnus galėjo tapti Aleksandro varžovu siekiant sosto.

Tų vestuvių metu nuotakos dėdė karvedys Atalas (*Atallos*) paragino dalyvius prašyti dievų, kad gimtų sosto įpėdinis, tikras makedonas. Tai užgavo Aleksandrą, juk jo motina buvo pusiau barbarė, tad suriko: „Niekše, ar tu manai, kad aš esu pavainikis!“ ir sviedė Atalui į veidą vyno taurę. Pilypas II išsitraukė kardą ir puolė sūnų, tačiau apgirtęs griuvo ant žemės. Aleksandras pasišaipė iš jo: „Žiūrėkite, šis žmogus ketina žygiuoti iš Europos į Aziją, bet parpuolė eidamas iš vieno guolio į kitą.“

Po šito konflikto Aleksandras ir Olimpiada pasitraukė į Epyrą. Tačiau Kleopatra pagimdė karaliui tik dar vieną dukterį. Todėl, prieš vykdamas į Persiją, Pilypas II susitaikė su sūnumi. Vėliau ambicingas Aleksandras dar kartą supykė tėvą: šiam norint apvedinti savo neįgalų sūnų Aridėją su Karijos princese, pats ėmė tartis dėl vedybų su ja.

Pilypui II nebuvo lemta įgyvendinti savo didelių planų. Jis netrukus, eidamas keturiasdešimt šeštus metus, buvo nudurtas savo asmens sargybinio. Šis galbūt keršijo jį įžeidusiam karaliui. Tiesa, įtartas ir sąmokslas, apie kurį galėjo žinoti ar net prie jo prisidėti ir Olimpiada.

Pagal makedonų paprotį, karalių rinko karių susirinkimas. Jiems Aleksandras pasakė įtaigią kalbą, pažadėjo tęsti tėvo žygius ir politiką. Taigi dvidešimties metų jaunuolis tapo Makedonijos karaliumi Aleksandru I (toliau jį trumpai vadinsime Aleksandru). Aristotelis atsiuntė savo auklėtiniui pasveikinimą ir patarimus, kaip naudotis karališkąja valdžia, bet jie neišliko. Vargu ar filosofas siūlė

Aleksandruui atsikratyti kitais giminaičiais, kurie galėtų kelti pavojų jo valdžiai. Tačiau jaunuolis, tikriausiai paklauses savo motinos, liepė nužudyti dėdę ir pusbrolių, taip pat priešą Atalą. Toks pat likimas, Olimpiados nurodymu, ištiko ir paskutinę Pilypo II žmoną bei jos dukrelę.

Anot senovės graikų istoriko Plutarcho (*Ploutarchos*), Aleksandras buvo mažesnio ūgio nei vidutinis makedonas, tvirto kūno sudėjimo, skvarbių akių. Jis nevertino kūno malonumų, buvo ne pagal amžių rimtas, bet staigaus būdo.

Pasinaudoję tarpuvaldžiu, Graikijos miestai pabandė atsikratyti priklausomybės nuo Makedonijos. Tačiau Aleksandras skubiai surinko kariuomenę, atžygiavo iki Tėbų, ir pasipriešinti nepasiruošę graikai pripažino naujojo karaliaus viršenybę, daugelis miestų turėjo įsileisti makedonų įgulas.

Būdamas Korinfe, Aleksandras panoro pamatyti filosofą Diogeną (*Diogenes*), kuris garsėjo savo išmintimi bei tuo, kad gyveno statinėje už miesto. Karalius paklausė, kokios dovanos norėtų Diogenas, bet šis atsakė: „Neužstok man saulės.“ Aleksandras ne tik nesupyko dėl filosofo įžūlumo, bet buvo sužavėtas jo išdidumo. Karalius užsuko ir į garsiąją Delfų šventyklą, kurioje žynė Pitija pranašaudavo žmonėms ateitį. Čia Aleksandras elgėsi kitaip. Tuo metu lankytojai nebuvo priimami, bet jis jėga atitempė Pitiją į šventyklą, ir ši išsigandusi sušuko: „Tu nenugalimas.“ Aleksandras tai ir norėjo išgirsti.

Grįžęs į Pelą, jis ėmė ruošti dar jo tėvo sumanytam žygiui į Persiją. Gal jau tada Aleksandras ketino ne tik išvaduoti graikų miestus, bet ir nukariauti šią imperiją. Siekdamas to tikslo, jis galėjo pasiremti dideliu tėvo įdirbiu: sukurta stipria valstybe, kuriai pakluso visa Graikija, parengta naujoviška kariuomenė.

Prieš išvykstant ilgam, reikėjo sutramdyti Makedoniją puldinėjančias tautas – ilyrus, trakus bei tribalus ir kovose su jais įgyti daugiau karinės patirties. Per tris mėnesius trukusias kovas Aleksandras

pademonstravo neeilinius karvedžio gebėjimus: jis stebino priešus netikėtais veiksmais, neįprastais karybos būdais.

Sumušęs trakus, jis pasiekė Dunojaus upę. Tribalų vadas pasislėpė su savo kariais įtvirtintoje tos upės saloje. Aleksandras nutarė, kad svarbiau pulti ne juos, o kitame Dunojaus krante sutelktą tribalų sąjungininkų getų kariuomenę. Karaliaus žinioje buvo tik keletas laivų bei nedaug luotų, bet jis įsakė kariams prikimšti į palapines šieno, užsiūti jas ir taip pasigaminti plaustus. Tad naktį didelis kariuomenės būrys persikėlė per Dunoją ir užklupo to nesitikėjusius getus. Aleksandras juos vijosi iki jų miesto, kuriame laimėjo daug grobio.

Paskui, kovodamas su ilyrais, karalius privertė be mūšio pasitraukti gausias jų pajėgas. Priešams matant, Aleksandras surengė parodomąsias savo karių pratybas. Išmankštinti makedonų pėstininkai darniomis gretomis žygiavo su iškeltomis ietimis pirmyn atgal, sutartinai persirikiuodavo, gąsdino griausmingais kovos šūkiomis, – ir įbauginti priešai pabėgo. Vėliau, jo kariuomenei persikeliant per upę, Aleksandras sustabdė atlekiančius priešo raitelius, įsakęs į juos šaudyti iš akmenų svaidymo mašinų – katapultų, kurios naudotos tvirtovių sienoms griauti.

Nugalėtos gentys turėjo pasižadėti ne tik nepuldinėti Makedonijos, bet ir duoti savo karių Aleksandro žygiui į Persiją. O tuo metu Graikiją buvo pasiekęs gandas, kad jaunasis karalius žuvo, tad pradėta vyti makedonų įgulas. Tai sužinojęs, jis labai sparčiai atvedė kariuomenę į Graikiją. Daugelis miestų iš karto pareiškė savo paklusnumą, bet galingi Tėbai nutarė priešintis, laikė apsupę tvirtovėje esančius makedonų karius. Aleksandras keletą dienų laukė prie Tėbų miestiečių atgailos, žadėjo jiems atleisti, bet šie surengė išpuolį prieš makedonų kariuomenę. Tuomet ambicingas karalius nutarė taip nubausti šį miestą, kad ateityje graikai net nemėgintų priešintis jo valiai. Surengus Tėbų šturmą, visi jo gynėjai buvo nužudyti, 30 tūkst. gyventojų atiduota į vergiją (pasigailėta tik žynių).

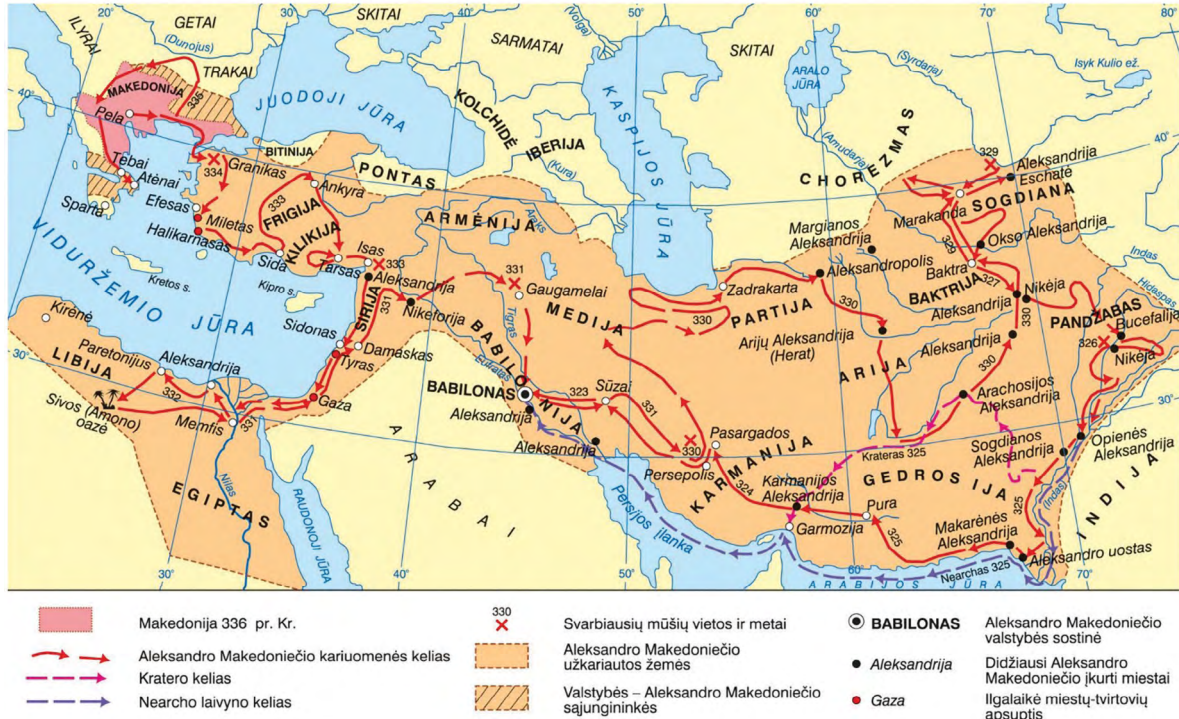
Senovinio miesto neliko nė žymės, jis visiškai sugriautas, o žemės išdalytos kaimynams. Beje, tam Graikijoje neregėtam kerštui prietarė Korinto sąjunga.

Kitais metais (334 m. pr. m. e.), ankstyvą pavasarį, Aleksandras pavedė savo karvedžiui Antipatruui valdyti Makedoniją bei Graikiją ir pradėjo savo žygį į Persiją. Kariuomenės daugumą sudarė makedonai, į ją dar įėjo Balkanų genčių karių, o graikų samdinių bei sąjungininkų nedaug (jais Aleksandras nelabai pasitikėjo); iš viso apie 45 tūkst. pėstininkų ir 5 000 raitelių. Be to, kartu vyko inžinierių, gydytojų, raštininkų, netgi istorikas, turėjęs užrašinėti įvykius, bei filosofas. Ši armija kėlėsi karo ir prekybiais laivais iš Europos į Aziją per siaurą Helesponto sąsiaurį. Persai žinojo apie rengiamą puolimą ir, turėdami stiprų laivyną, galėjo trukdyti operacijai. Tačiau Persijos didysis karalius Darėjas III (toliau jį trumpai vadinsime Darėju), matyt, nutarė užpulti priešus savo teritorijoje, kad čia juos visus sunaikintų.

Pats Aleksandras sąsiaurio viduryje paaukėjo jūrų dievui Poseidonui bulių, nupylė vyno. Paskui nukreipė savo laivą link legendinio Trojos miesto (jis buvo virtęs tik nedidele gyvenvieta). Priartėjęs prie kranto, sviedė į jį savo ietį ir sušuko, kad nuo šiol Azija priklausot jam. Atėnės šventykloje Aleksandras paaukėjo šiai deivei savo skydą bei ginklus, tada apibėgo protėvio Achilo kapą ir papuošė jį.

Po keturių dienų makedonų pajėgas prie Graniko upės pasitiko gausesnė persų kariuomenė. Aleksandras pats vedė savo raitelius, rodė neeilinę drąsą. Jis dvikovoje nugalėjo Darėjo žentą, tuo metu kitas persas durklu prakirto Aleksandruį šalną, bet jis sugebėjo nudurti ir šį priešą. Iš nugaros užpultą karalių išgelbėjo jo karys. Kurį laiką vyko dviejų kariuomenių apylygė, permaininga kova. Ją nulėmė geriau parengti makedonų raiteliai, ir persai ėmė bėgti.

Po tos pergalės Aleksandro kariuomenė pradėjo žygį per Mažąją Aziją. Šiame pusiasalyje gyveno įvairios tautos, jas valdė persų

2 pav. Aleksandro Makedoniečio karo žygių žemėlapis.

paskirti sričių viršininkai satrapai, o miestuose stovėjo persų įgulos. Frigija makedonams atiteko be kovų, nes jos satrapas nusižudė, o valdęs Lidiją pats pasitiko Aleksandrą prie pagrindinio Sardų miesto ir atidavė turtingą jo išdą. Karalius persų įvestos tvarkos nekeitė, palikdavo netgi tuos pačius mokesčius, tik paskirdavo satrapais makedonus ar graikus. O idant jie, įgiję per daug valdžios, neimtų savavaliauti, neretai ją padalydavo – finansams tvarkyti skirdavo kitą valdininką, o tvirtovei – atskirą vadą.

Aleksandras, aišku, neužmiršo graikų miestų, daug jų buvo Egėjo jūros pakrantėje. Jiems užimti jis pasiuntė savo karvedžius. Juk dauguma šių miestų patys vijo persų įgulas ir vertė persams ištikimus valdytojus. Vis dėlto svarbus uostas Miletas nutarė nepaklusti Aleksandriui. Taip elgtis jo vadus įkalbėjo persų kariuomenėje tarnaujančių graikų samdinių vadas Memnonas (*Memnon*). Tad karalius pats atvyko prie šio miesto. Be to, jo nurodymu, į uostą atplaukė ir Makedonijos laivynas. Tačiau po kelių dienų jūroje pasirodė ir daug didesnis persų laivynas. Aleksandriui esant viename laive, ant jo pirmagalio nutūpė jūrų erelis. Laive buvęs karo vadas Parmenionas (*Parmenios*) ragino Aleksandrą pradėti mūšį su persų laivynu, nes erelis yra dievų pasiųstas pergalės ženklas. Karalius tikėjo tokiais ženklais, tačiau šį kartą nusvėrė blaivus apskaičiavimas ir jis paslėpė savo laivus uosto akvatorijoje. O Mileto valdžia nusprendė laikytis neutraliteto. Aleksandrą supykė toks mėginimas nepaklusti jo valdžiai. Tad prie miesto sienų buvo pastatytos apsupties mašinos, ir jis paimtas šturmu.

Paskui persų laivynas pasitraukė ginti kito svarbiausio uosto Halikarnaso. O Aleksandras, saugodamas savo laivus, išsiuntė juos atgal į Graikiją. Darėjas tuo metu dar tik telkė kariuomenę lemiamam mūšiui, jis vyriausiuoju karo vadu paskyrė Memnoną.

Halikarnasas buvo labai gerai įtvirtintas, jo šturmas, net naudojant taranus bei apgulties bokštus, užtruko visą rudenį. Tai buvo graikų miestas, įkurtas Karijos žemėje. Jos karalienė Ada neteko

sosto perversmo metu ir dabar tikėjosi per Aleksandrą jį atgauti, tad labai svetingai sutiko jaunąjį karalių, vadino savo sūnumi. O pajūryje Aleksandrą sužavėjo berniukas, kuris buvo prisijaukinęs delfiną; tad įsidėmėjo jį ir vėliau paskyrė jūrų dievo Poseidono šventyklos vyriausiuoju žyniu.

Makedonams pagaliau pralaužus Halikarnaso sienas, Memnonas padegė miestą ir išplaukė su laivais į salas. Jis pasiūlė Darėjui klastingą planą: pagrindinėms makedonų pajėgoms esant Mažojoje Azijoje, pasitelkti kaip sąjungininkus Spartą bei Atėnus ir kartu užpulti Makedoniją. Tuomet Aleksandras turėtų skubiai grįžti jos gelbėti. Tačiau tas sumanymas nebuvo įgyvendintas, nes netrukus Memnonas mirė.

Taigi Aleksandrui jau priklausė visa rytinė Mažosios Azijos pakrantė. Artėjo žiema, bet jis nutarė nepaisyti tradicijos tuo metu nekariauti. Tiesa, nemažai jaunų makedonų išsiuntė į tėvynę, kad ten nesumažėtų vaikų gimstamumas, o vietoj jų atvyko kiti kariai. Dabar Aleksandras nutarė užimti to pusiasalio vidurio aukštumas. Ir ten jis beveik nesutikdavo persų pasipriešinimo, tačiau ne visos vietinės tautos skubėdavo jam nusilenkti. Marmarai netikėtai užpuolė makedonų dalinį, vežantį maisto atsargas, o paskui pasitraukė į savo sunkiai prieinamą tvirtovę kalnuose, vadinamą Uola, tikėdamiesi, kad liks nenubausti. Tačiau Aleksandras tokio akibroko neatleido. Marmarai, matydami, kad savo tvirtovės neapgins, ją sudegino patys, tik nedaugelis sugebėjo pabėgti. O prekybinių kelių kryžkelėje esančio turtingo Aspendo miesto gyventojai iš pradžių sutiko sumokėti didelę duoklę, bet vėliau apsigalvojo ir užsidarė akropolyje. Aleksandras jį apsupo ir palaukė, kol nepasiruošę apgulčiai miestiečiai pasiduos. Tačiau tuomet jų duoklė buvo padvigubinta.

Atžygiavęs į buvusią Frigijos sostinę, Aleksandras, aišku, nepraleido progos išspręsti Gordijaus mazgo mįslę. Anot legendos, ji atsirado

taip. Frigams netekus valdovo, orakulas išpranašavo, kad juo reikia išrinkti pirmą sutiktą žmogų, kuris vyks į Dzeuso šventyklą. Taip valdovu tapo vežimu važiuojęs paprastas valstietis Gordijus. Jis tą, jam sostą lėmusį vežimą, pastatė šventykloje, o pakinktus sumezgė ypatingu mazgu. Jį atrišti niekam nepavykdavo, tad sklido gandas: kas įstengs atnarplioti tą mazgą, taps Frigijos valdovu. Aleksandras surado originalų, karališką sprendimo būdą: išsitraukė kardą ir perkirto mazgą pusiau.

Žygio metu jis dieną pradėdavo aukodamas dievams, rengdavo šaudymo iš lanko varžybas, medžiodavo, vakarais skaitydavo, ypač savo mėgstamą „Iliadą“ apie graikų ir trojėnų karą. O per pusdykumes atėjęs prie Kidno upės, Aleksandras iš karto šoko į ją nusimaudyti. Tačiau ši upė tekėjo iš kalnų – vanduo buvo ledinis, tad jį sutraukė mėšlungis. Gal karalius dar buvo užsikrėtęs maliarija, nes porą dienų jį tai krėtė karštligė, tai gulėjo be sąmonės, bijota, kad neišgyvens. Vis dėlto ypač stiprus Aleksandro organizmas atlaikė tą išbandymą.

Antraisiais žygio metais jis apsuko didelį ratą per Mažąją Aziją. O tuo metu Darėjas sutelkė didžiules pajėgas Sirijoje. Abi kariuomenės susitiko kalvotoje vietovėje netoli Iso miesto, šalia Viduržemio jūros. Persų buvo daug daugiau, bet jie buvo susitelkę siauroje teritorijoje tarp jūros ir kalvų – tai varžė jų manevrus. Kita vertus, makedonams atakuojant, reikėjo įveikti nedidelę upę stačiu krantu. Aleksandras įkvėpė savo karius įtaigia kalba ir pats nuvedė raitelius į mūšį. Jie sutriuškino kairįjį priešų sparną, o Aleksandras stengėsi susikauti su Darėju. Deja, prasiveržęs prie jo kovos vežimo, Aleksandras buvo sužeistas kardu į šlaunį. Tačiau didysis persų karalius, galingo makedonų puolimo išgąsdintas, pabėgo iš mūšio lauko, nors dar vyko permainingos kovos. Netekusi vado, persų kariuomenė pakriko. Aleksandru atiteko didžiulis grobis – aukso bei kitų turtų, vežtų gurguolėse. Be to, į nelaisvę pateko visa Darėjo šeima – motina, žmona ir trys vaikai, kurie, pagal tradiciją, jį visada lydėjo. Aleksandras nedarė

jiems nieko blogo, elgėsi pagarbiai, bet šie kilmingi persai tapo jo įkaitais. Apskritai Aleksandras neprievartavo prieš moterų, kaip darė jo kariai. O netrukus suėmęs Memnono našlę Barsinę, susižavėjo ja, kaip ir ši Aleksandru; jie žygio metu susilaukė sūnaus Heraklio.

Pergalei prie Iso paminėti karalius įkūrė miestą, pavadintą Aleksandrija.

Netrukus Aleksandru atiteko ir Darėjo turtai, buvę Damaske. Pradėjęs žygi su gana kukliu išdu, dabar jis galėjo gerai aprūpinti savo kariuomenę. Mėgo draugams ar kariams teikti dovanas, ko nors paprašytas, duodavo negailėdamas. Iki tol nepiktnaudžiavęs alkoholiu, jis ėmė rengti triukšmingas puotas.

Po to mūšio Aleksandras turėjo dvejopą pasirinkimą: persekioti pabėgusį Darėją, ar žygiuoti į pietus užimti svarbių Viduržemio jūros uostų. Karalius pasirinko antrąjį variantą.

Toje Viduržemio jūros pakrantėje gyveno finikiečiai, garsėję kaip geri jūrininkai ir prekeiviai. Jie nemėgo persų, kuriems turėjo mokėti duoklę, tad keli jų miestai iš karto pasidavė Aleksandru. Tačiau galingiausias finikiečių miestas ir pagrindinis jų prekybos centras Tyras laikė save apsaugotu iš sausumos pusės: jo didžioji dalis buvo įkurta saloje ir turėjo galingą tvirtovę. Be to, tyriečiai prisibijojo persų laivyno. Tad jie maloniai pasitiko Aleksandrą, įteikė jam aukšinę karūną, bet nenorėjo įsileisti į savo miestą. Labai dėl to įširdęs karalius nutarė žūtbut užimti Tyrą.

Salą nuo kranto skyrė maždaug 800 metrų pločio sąsiauris. Aleksandras įsakė griauti krante esančią miesto dalį ir tiesti į salą pylimą. Jis pats dirbo kartu su kariais, nešė akmenis. Kiti makedonai kalnuose prie miesto kirto kedrus, o inžinieriai pagamintus polius kalė į jūros dugną. Pylimas buvo sutvirtinamas mediniu grindiniu, kad juo galėtų važiuoti sunkios katapultos. Tyriečiai manė, kad tai yra beprasmis darbas, visaip šaipėsi iš makedonų, klausė, gal Aleksandras įsivaizduoja esąs jūrų dievas. Tačiau, pylimui artėjant

prie salos, gynėjai ėmė laidyti degančias strėles, o iš laivelių svaidyti akmenis, tad darbininkus teko saugoti skydais. Pagaliau tyriečiai iš seno, arkliams gabenti skirto laivo sukonstravo padegamąją mašiną: pridėjo į jį sausos medienos, kitų degių medžiagų, į tarpus pripylė sieros, o iš viršaus apliejo derva. Pasinaudoję stipriu vėju, jie nukreipė tą padegtą įrenginį į pylimą. Makedonai ne iš karto suprato pavojų; laivas ne tik liepsnojo, bet ir sprogo, tad užsidegė ant pylimo stovėję apsauginiai bokštai ir poliai, jis labai apgadintas. O naktį kilusi audra baigė niokoti dviejų mėnesių darbą.

Tačiau Aleksandras negalėjo leisti, kad nors viena nesėkmė paneigtų jo nenugalimumą; tad liepė statyti pylimą iš naujo. Be to, atsisiuntė iš Graikijos bei kitų Finikijos miestų laivų, kurie neleido Tyruui panaudoti savo laivų. Taigi, gerai pasirengus, buvo pradėtas tvirtovės puolimas iš pylimo ir iš jūros pusės. Pats Aleksandras vadovavo laivynui, o iš jūros katapultomis pramušus sieną, jis vienas pirmųjų įsiveržė į miestą. Aleksandras žiauriai atkeršijo Tyruui už tai, kad jis pusei metų sustabdė žygį ir čia žuvo daug makedonų karių: likę gyvi gynėjai buvo nukryžiuoti, o 30 tūkst. gyventojų atiduoti į vergiją.

Tos apgulties metu persai, vadovaujami vieno jų karvedžio, bandė atsiimti Mažosios Azijos pajūrio miestus ir užkirsti kelią Aleksandro kariuomenei grįžti į Makedoniją, bet buvo sumušti jo pasiųsto vado Antigono.

Darėjas, matydamas, jog karą jis pralaimi, atsiuntė Aleksandruui laišką, kuriame siūlė jam atiduoti visą Mažąją Aziją, išleisti už jo savo dukterį, bet norėjo atgauti kitus šeimos narius. Patyrusiam makedonų karo vadui Parmerionui atrodė, kad geresnės žygio baigties neverta norėti, tad jis patarė: „Jei aš būčiau Aleksandras, sutikčiau su tokiu pasiūlymu.“ Šis atsakė: „Aš pasiūlčiau taip, jei būčiau Parmerionas“, ir liepė tęsti Persijos imperijos užkariavimą – žygiuoti į pietus siekiant užimti Egiptą.

Pakeliui esanti Judėja nutarė nesipriešinti, tad Jeruzalė nenukentėjo. Vis dėlto įvairiataučio Palestinos miesto Gazos, svarbaus prekybos centro, gyventojai norėjo pratūnoti už savo sienų, nepažeisdami sutarčių su persais ir neremdami Aleksandro. Tačiau jis negalėjo pakęsti tokio dviveidiškumo, todėl miestas turėjo būti nubaustas. Dalyvaudamas jo puolime, karalius buvo sužeistas – paleista strėlė pataikė jam į petį. Su perrišta žaizda jis tęsė kovą, kol nualpo, nes neteko daug kraujo. Po dviejų mėnesių, kariams užėmus miestą, jo gyventojai vyrai buvo nužudyti, o moterys ir vaikai perduoti į vergiją.

Žygiuodamas toliau Viduržemio jūros pakrante, Aleksandras pasiekė Egiptą. Ilgus amžius tai buvo galinga faraonų valdoma valstybė, sukūrusi savitą civilizaciją, pastačiusi daug įspūdingų architektūros paminklų. Tačiau vėliau Egiptą nukariavo asirai, o prieš du šimtmečius jį užėmė Persijos karalius Kambizas II. Jis ėmė naikinti egiptiečių šventyklas, o Memfyje nudobė šventąjį jautį Apį. Vėlesni persų valdovai irgi negerbė egiptiečių religijos, įvedė didelius mokesčius. Tad ši šalis pasitiko Aleksandrą kaip išvaduo-toją. Jis elgėsi visiškai kitaip nei persai: nuvykęs į religinį centrą Heliopolį, pirmiausia apsilankė saulės dievo Ra šventykloje, atnašavo jam aukas. Paskui karalius buvo iškilmingai sutiktas buvusioje Egipto sostinėje Memfyje, paskelbtas šalies aukščiausiu valdovu, prilygintas faraonui, kuris laikomas dievo Ra sūnumi. Savo ruožtu Aleksandras gražino egiptiečių žyniams jų privilegijas. Ta proga buvo surengta didžiulė šventė, kurioje dalyvavo iš Graikijos atvykę žymūs aktoriai.

Naujas šalies valdovas norėjo įkurti ir naują sostinę. O kad ji vaidintų svarbų vaidmenį visame Viduržemio jūros regione, tai turėjo būti uostas. Aleksandras surado jam tinkamą vietą prie Nilo deltos. Jis pats kartu su makedonų architektu ėmėsi planuoti miesto, aišku, pavadinto Aleksandrija, gatves, šventyklas, įtvirtinimus, turgų. Jų vietas žymėjo toje teritorijoje barstydamas miežių grūdus iš maišo.

Deja, suskridę paukščiai bematant juos sulesė. Tačiau žynys išaiškino, jog tai geras ženklas, liudijantis apie būsimą miesto šlovę.

Aleksandras nepagailėjo kelių savaičių, kad aplankytų Sacharos dykumoje, Sivos oazėje esančią dievo Amono šventyklą. Jos orakulas garsėjo ne tik Egipte, bet ir Graikijoje, juk Amonas laikytas tapučiu vyriausiajam graikų dievui Dzeusui. Norint pasiekti Sivą, teko vykti kupranugariais per slenkančius smėlynus tik su keliais palydovais beveik tris šimtus kilometrų, netgi paklysti. Šventykloje Aleksandrą pasitiko vyriausiasis žynys, tardamas graikiškai: „*O paidon*“ (O mano vaike). Gal jis neaiškiai kalbėjo, bet Aleksandras išgirdo „*O pai dios*“ (O Dzeuso vaike). Į klausimą, ar jis laimės šį karą ir užkariaus žemes Rytuose, orakulas atsakė, kad dievas jam duos viską, ko jis prašo. Dar Aleksandras klausė, ar yra nubasti visi jo tėvo žudikai ir gavo teigiamą atsakymą.

Taigi Egipte Aleksandras įtikėjo, kad yra Dzeuso-Amono sūnus. Vėliau tai buvo pagrįsta legenda, kad jo motina Olimpiada pastojo nuo žaibu į ją trenkusio Dzeuso. Tad, grįžęs iš Sivos, Aleksandras surengė kariams didelę savo tėvo Dzeuso šventę su žaidynėmis ir muzikiniais renginiais. Tačiau Parmenionui ir kitiems makedonų karo vadams toks karaliaus virtimas dievu nepatiko.

Egipte Aleksandras praleido net pusmetį. Jis paliko eiti pareigas daugumą šalies valdininkų, netgi Žemutinio ir Aukštutinio Egipto valdytojus, bet kariuomenės vado ir išdininko postus atidavė makedonams arba graikams.

Galbūt Aleksandras, norėdamas pažinti visą savo naująją karalystę, buvo nuplaukęs laivu į Aukštutinį Egiptą, apžiūrėjo šventyklas bei kitus paminklus. O Aristotelio sūnėną Kalistenį (*Kallistenes*) jis pasiuntė dar toliau į pietus ieškoti Nilo upės pradžios.

Po tos ilgos, malonios viešnagės Aleksandras, tvirtai tikėdamas ir kita orakulo pranašyste, pasiryžo užkariauti pačią Persiją. Tiesa,

nemažai karių, prieš trejus metus pradėjusių žygi, buvo žuvę ar suluošinti, tačiau jo kariuomenę papildydavo atsiunčiami nauji makedonai, graikai ar užimtų kraštų gyventojai. Tad ji vėl padidėjo maždaug iki penkiasdešimties tūkstančių. Be to, armiją lydėjo įvairūs pagalbininkai, prekyautojai bei prostitutės.

Per keturis mėnesius Aleksandras, pakeliui sprendamas įvairius reikalus, pasiekė Tigro upę Mesopotamijoje. O ten jo jau laukė Darėjas, kuris po dviejų pralaimėjimų buvo geriau pasiruošęs kovai: surinkęs šimtatūkstantinę kariuomenę, apginklavęs pėstininkus ilgomis kaip makedonų ietimis, patobulinęs kovos vežimus.

Prieš tą mūšį nutiko nepaprastas reiškinys: visiškas Mėnulio užtemimas. Jo diskas palaipsniui įgavo tamsiai raudoną, tarsi kraujo, spalvą. Tai išgąsdino makedonus. Aleksandras, aišku, žinojo tikrąją užtemimo priežastį, tačiau pasinaudojo juo, kad įkvėptų savo karius – tai esąs pranašiškas ženklas, reiškiantis Persijos užtemimą, neišvengiamą jos pralaimėjimą.

Darėjas buvo specialiai įsirengęs mūšio lauką prie Gaugamelų kaimo: iškasęs griovių ir užtvartų makedonų raiteliams. Parmenionas siūlė Aleksandruui pulti persus naktį, gal tai padės lengviau įveikti priešus. Tačiau Aleksandras atsakė, jog jis pergalių nevagia, bet liepė sudaryti persams įspūdį, kad puolimas įvyks ir jie nemiegotų. Įvertinęs vietovę, Aleksandras parengė mūšio planą ir užmigo iki ryto, net vadams teko jį budinti.

Pagal tą planą, pagrindinis makedonų puolimas buvo nukreiptas į vieną persų sparną siekiant atitraukti juos iš centro, o ten veržėsi Aleksandro vadovaujami raiteliai, jis pats ketino nukauti Darėją. Tiesa, kitame sparne ėmė pralaimėti Parmeniono daliniai, ir Aleksandras atėjo jiems į pagalbą užpuldamas persus iš užnugario. Vėlgį mūšio baigtį daugiausia lėmė vadų elgesys: Aleksandras veikė drąsiai ir sumaniai, įkvėpdamas savo karius, o Darėjas ir šį kartą sutriko – nenorėdamas patekti į nelaisvę, tiesiog pabėgo. Tad buvo pasiekta įtikinama

pergalė prieš daug gausesnį priešą, o Aleksandrui atsivėrė laisvas kelias į vieną svarbiausių Persijos imperijos miestų Babiloną.

Anksčiau galinga valstybė Babilonija buvo nukariauta persų, tad dabar jos gyventojai laikė Aleksandrą išvaduotoju. Prie Babilono vartų jį pasitiko persų satrapas su savo sūnumis, gatvės buvo papuoštos gėlėmis ir vainikais. O Aleksandras, įžengdamas į miestą, pažadėjo savo kariams geras dovanas iš jam atiduodamo Babilono išdo, kad jie patys neplėštų gyventojų, netgi susimokėtų viešnamiuose.

Miestas nustebino makedonus didingais, nematytos architektūros rūmais ir šventyklomis, plačiomis tiesiomis gatvėmis, akmeniniu tiltu per Eufrato upę. Aleksandras atnašavo auką pagrindiniam babiloniečių dievui Mardukui ir pažadėjo žyniams atstatyti persų sugriautą pagrindinę šio dievo šventyklą. Kitą dieną, pasiėmęs Herodoto „Istoriją“, kurioje buvo aprašyta jo kelionė į Persiją, apžiūrėjo visą šį miestą. Aleksandrą sužavėjo kabantieji Babilono sodai, iškilę virš gatvių ant masyvių kolonų; juos asirų karalius buvo įrėngęs savo žmonai. Ten augo net vaismedžiai bei palmės, o juos drėkino sraigtais keliamas vanduo. Aleksandras apsilankė ir pas tenykščius filosofus, kurie garsėjo savo astronomijos žiniomis. Vėliau jis ėmėsi spręsti miesto reikalus, pavesdamas patiems asirams vykdyti gautus nurodymus.

Aleksandras be pasipriešinimo užėmė ir persų karaliaus žiemos sostinę Sūzus, kur Darėjo rūmuose jam atiteko didžiuliai lobiai. Priėmimų salėje stovėjo didingas sostas: tiktai karalius turėjo teisę į jį atsisėsti, o kas kitas, pabandęs tai padaryti, būtų nubaustas mirtimi. Aišku, Aleksandras nepaisė šio draudimo, bet jo kojos buvo trumpokos ir nesiekė pakylos. Paslaugūs palydovai, nedrįsdami šypsotis, iš karto pristūmė jam stalėlį.

Persai tikėjosi, kad tuose patogiuose rūmuose Aleksandras žiemos, nes kelias į Persijos pagrindinę sostinę Persepolį ėjo per

snieguotus kalnus. Tačiau žygio kliūtys jo nebaidė. Tiesa, pakeliui reikėjo įveikti siaurą tarpekį, vadinamą Persijos Vartais. Prie jų vietinis satrapas sutelkė savo karius, išdėstė juos ir ant aplinkinių uolų, ten užkėlė katapultas. Tad makedonai, bandę prasiveržti per perėją, buvo smarkiai apšaudyti akmenimis bei strėlėmis, nemažai jų žuvo. Aleksandras nebuvo pratęs pralaimėti ir palikti nepalaidotų savo karių. Jis, kankindamas vieną belaisvį, sužinojo, kad yra aplinkinis takas per kalnus, bet jis sunkiai praeinamas. Aleksandras įsakė vaizduoti, kad jo kariuomenė rengia stovyklavietę, o pats su nedideliu būriu per naktį apėjo persus iš užnugario ir netikėtai juos užpuolė. Taigi ta rizika pasiteisino, ir vartai į Persiją atsivėrė.

Kariuomenę prie Persepolio sutiko keista kokio tūkstančio žmonių eiseną. Tai buvo luošiai – vieni be rankos ar kojos, kiti be nosies ar ausies. Jie sveikino Aleksandrą graikiškai, nes buvo belaisviai, persų pasigailėti kaip amatininkai, bet sužaloti, jiems paliekant galūnes, reikalingas darbui atlikti. Aleksandras net apsiašarojo ir pažadėjo juos visus grąžinti į tėvynę, tačiau amatininkai atsisakė, nes ten jie išsiskirstytų ir būtų niekinami, o čia priprato gyventi ir rūpintis vieni kitais.

Persepolio valdžia nuolankiai sutiko nugalėtojus. Tačiau Aleksandras nusprendė už visas graikams persų padarytas skriaudas nubausti jų sostinę. Jis pirmą kartą leido savo kareiviams grobti, žudyti ir prievartauti taikiai pasidavusio miesto gyventojus, tik uždraudė liesti karaliaus rūmus. O sostinė buvo pasakiškai turtinga. Makedonų godumą varžė vien galimybės panešti turtus ar pasiųsti juos į tėvynę; antai auksinių statulų nukapodavo tik rankas. Dėl ypatingų daiktų netgi vyko jų tarpusavio kovos. Aleksandrai prireikė kelių šimtų asilėnų ir kupranugarių, kad rūmuose buvusį išdą išvežtų į Sūzus. Po puotų su artimiausiais bendražygiais jis, išvykdamas iš suniokoto miesto, būdamas apgirtęs, įsakė sudeginti ir rūmus. Tiesa, tuoj nurodė juos gesinti, bet tai buvo nebeįmanoma.

Darėjas jau negalėjo rimtai pasipriešinti Aleksandru, tad ketino jo kelyje naikinti maistą bei pašarus, o pats slapstytis ir vykdyti partizaninį karą. Tačiau Aleksandras su savo geriausiaisiais daliniais sparčiai ir atkakliai jį persekiojo. Persų didikai, perbėgdami į nugalėtojo pusę, suteikdavo vertingų žinių. Makedonams beveik pavijus Darėjo kariauną prie Ragų miesto (netoli dabartinio Teherano), jo giminaitis Besas (*Bessos*) pats suėmė valdovą ir, užėmęs jo vietą, ketino derėtis su Aleksandru. Tačiau, kai makedonų būrys pavijo bėglius, jie sunkiai sužeidė Darėją ir jį paliko, taip siekdami patys išsigelbėti.

Aleksandras buvo nepatenkintas Darėjo žūtimi, nes norėjo pagauti jį gyvą: šis turėjo atsisakyti sosto ir oficialiai jį perduoti naujam didžiajam karaliui. Vis dėlto ir be tos ceremonijos jis jautėsi teisėtu visos Persijos imperijos valdovu, net pagerbė žuvusį Darėją kaip savo pirmą: jo kūnas buvo nuvežtas į Persepolį ir palaidotas karalių kapavietėje. O Aleksandras ėmė rengtis puošniais apdarais, reikalauti didelės pagarbos, įsitaisė prabangią palapinę, kur sėdėdavo auksiniame soste, turėjo harema. Tai lėmė ne vien jo puikybė. Aleksandras suprato, kad tik taip elgdamasis bus pripažintas Persijoje ir kituose Rytų kraštuose tikru, galingu valdovu. Persus jis jau laikė savo valdiniais, o ne priešų tauta, skyrė jos didikus į aukštas pareigas. Be to, įsakė atrinkti 30 tūkst. persų berniukų, juos mokyti graikų kalbos ir makedoniškų karinių žinių, kad jie ateityje sudarytų daugiatautės valstybės elitą.

Tačiau Aleksandro bendražygiai makedonai ir greitai nebuvo linkę keliaklupsčiauti prieš pasikeitusį valdovą, jie taip lenkdavosi tik dievams. Tad buvo rezgamas sąmokslas Aleksandru pašalinti, bet jį įspėjo vienas karys. Apie sąmokslą žinojo ir Parmeniono sūnus Filotas (*Philotas*), kuris kankinamas prisipažino, kad jis su savo tėvu dar Egipte, Aleksandru pasiskelbus dievo sūnumi, tarėsi jį nužudyti. Tad ne tik sąmokslu dalyviai, bet ir Filotas bei Parmenionas sulaukė mirties bausmės. Vėliau užteko Aleksandro draugui Kleitui (*Kleitos*), jį išgelbėjusiam Graniko mūšyje, puotos

metu atvirai pasipiktinti persų įsigalėjimu karaliaus aplinkoje, ir šis apgirtęs sviedė į bendražygi ietį ir jį nužudė. Tiesa, po to Aleksandras tris dienas gailėjėsis tokio savo poelgio.

Persijoje praturtėję makedonų kariai norėjo grįžti namo, o ne žygiuoti į dar tolimesnius kraštus. Tad Aleksandras veteranus išleido į tėvynę, o juos pakeitė kitataučiais ar samdiniais. Pažadėjęs visiems gausias dovanas, jis tęsė žygi į rytines Persijos imperijos valdas (dabartinį Afganistaną). Norėdamas įsitvirtinti toje karingų genčių gyvenamoje teritorijoje, Aleksandras čia įkūrė keletą miestų. Jiems visiems suteikdavo savo vardą, o kad jie skirtųsi, dar pridėdavo vietovės pavadinimą: Arijos Aleksandrija, Arachosijos Aleksandrija (dabar Kandaharas) ir Kaukazo Aleksandrija (Hindukušo kalnus makedonai palaikė Kaukazo kalnagūbrio tęsiniu). Juose buvo paliekamos stiprios makedonų įgulos. Iš tikrųjų tie miestai išliko ilgam, tapo ne tik kariniais, bet ir graikų kultūros centrais, turėjo didelės įtakos tolesnei to krašto istorijai.

Besas, pasiskelbęs karaliumi Artakserksu V, be kovos pasitraukė į Vidurinę Aziją. O norint į ją patekti, Aleksandro kariuomenei, kuri buvo pasiekusi Kabulą, reikėjo pereiti Hindukušo kalnus. Jie stebino ir baugino makedonus, nemačiusius tokių aukštų kalnų – kai kurios jų viršūnės siekė daugiau kaip septynis kilometrus. Tačiau Aleksandras nenorėjo leisti Besui surinkti didelę kariuomenę ir pasirengti gynybai. Jis nutarė nedelsdamas eiti per sunkiausią Chavako perėją, esančią beveik keturių kilometrų aukštyje. Buvo dar tik pavasaris, net vietos gyventojai tuo metu nekeliaudavo šia perėja. Kai kurie kariai, sušalę ir išsekę, guldavo ant sniego ir atsisakydavo toliau eiti. Vis dėlto ir šis rizikingas Aleksandro sumanymas pasisekė: būtent Chavako perėjos Besas nesaugojo ir buvo užkluptas netikėtai. Jis pasitraukė dar toliau į Sogdą (dabar Uzbekija ir Tadžikija). Tačiau tos provincijos valdytojais nutarė neberemti Beso, jį suėmė ir atsiuntė Aleksandru.

3 pav. Administracinis dokumentas, parašytas Sogde 324 m. pr. m. e. aramėjų kalba, kuriame yra minimas karalius Aleksandras.

O šis nubaudė Bešą kaip nusikaltėlį, išdavusį savo karalių Darėją: pagal persų paprotį, jis buvo nuplaktas, nupjautos ausys bei nosis ir galutinai nukankinti atiduotas Darėjo giminaičiams.

Sogdo gyventojai tikėjosi, kad Aleksandras juos išvaduos iš persų valdžios, tad jam be kovos buvo atiduotas pagrindinis šios šalies centras Samarkandas (graikų vadinamas Marakanda) ir kiti miestai. Tačiau naujasis valdovas įkurdino juose makedonų įgulas, paliko tuos pačius didelius mokesčius. Todėl kilo sukilimas, kuriam vadovavo didikas Spitamenas (*Spitamenes*). Jis, neturėdamas tiek pajėgų, kad galėtų susikauti su Aleksandro kariuomene tiesioginiame mūšyje, pasirinko partizaninio karo taktiką: užpuldinėjo atskirus makedonų dalinius ar įgulas. Aleksandras žiauriai bausdavo sukilėlius, bet ir jo kariuomenė turėjo nemažų nuostolių. Jis pats buvo du kartus sužeistas: strėle į dešinę koją ir akmeniu į galvą. Tad Aleksandras nutarė keisti taktiką: ėmė tartis su Sogdo kilmingaisiais,

pažadėjo jiems privilegijų. Spitamenas pabėgo pas kaimyninę gentį, bet ji, žinodama Aleksandro kerštingumą, atsiuntė jam sukilėlių vado galvą.

Sogdo didikas Oksiartas, pagerbdamas Aleksandrą, iškėlė didelę puotą. Šokių metu jam krito į akis gražuolė šeimnininko dukterė Roksana. Anot karaliaus, tai buvo pirma tikra jo meilė. Anksčiau jis atsisakydavo jam peršamų nuotakų, bet Roksana panorė vesti. Buvo surengtos vestuvės su makedoniškais ir vietiniais papročiais.

Užėmęs Sogdą, Aleksandras pasiekė Persijos imperijos ribą šiaurėje. Tad prie Jaksarto (dabar Syrdarja) upės jis įkūrė dar vieną Aleksandriją – Tolimają (dabar Chudžandas); netgi buvo persikėlęs per šią upę siekdamas atbaidyti tenykštes klajokles gentis nuo galimų puolimų.

Aleksandro žygis tęsėsi jau septynerius metus, tačiau jis dar ketino nukariauti Indiją ir taip pateisinti pradėtą vartoti titulą „Azijos karalius“. Tad jo kariuomenė, kitoje vietoje vėl įveikusi Hindukušo kalnus, pasiekė Pandžabą – šiaurinę Indijos dalį. Šis kraštas tik formaliai priklausė Persijai, bet buvo valdomas vietinių karalių – radžų. Aleksandras manė, kad jie turi būti girdėję apie didįjį užkariautoją, todėl išsiuntė jiems kvietimą atvykti į makedonų stovyklą ir pripažinti jo valdžią. Keli apdairūs radžos taip ir pasielgė, aišku, atvežė brangių dovanų, netgi 25 kovos drambliaus. Aleksandras, kaip buvo įpratęs, leido jiems toliau valdyti, bet jų miestuose paliko savo įgulas ir reikalavė žygiui duoti indų karių. O nepaklusnius radžas griežtai baudė, šturmu paimdavo jų tvirtoves, negailestingai išžudėdavo gynėjus ir net visus gyventojus. Iš pradžių makedonus gąsdino neįprasti kovos drambliai, bet greitai išmoko juos sužeisti badydami kojas ilgomis ietimis bei šaudydami strėlėmis į akis.

Atkakliausiai Aleksandru pasipriešino radža Poras, kurio žemės buvo už vandeningos Hidaspo upės (dabar Džhelamas). Persikelti per ją, priešui apšaudant, buvo sunkiai įmanoma. Aleksandras įsakė

naktimis kelti didelį triukšmą vaizduojant prasidėjusį kėlimąsi. Galop Poras nustojo kreipti į tai dėmesį, tad vieną naktį Aleksandras kitoje vietoje pats su dalimi kariuomenės perplaukė upę. Atkakliame mūšyje nugalėjo labiau patyrę makedonai. Tačiau Poras, sėdėdamas ant milžiniško dramblio nugaros, net apsuptas priešų nebuvo linkęs pasiduoti. Jo drąsa ir atkaklumas sužavėjo Aleksandrą, todėl griežtai nebaudė radžos, leido jam valdyti savo karalystę, net pridėjo kaimyninių žemių.

Deja, šiame mūšyje buvo sužeistas ištikimas Aleksandro žirgas Bucefalas. Nuo naujų, gal ir nuo ankstesnių žaizdų bei dėl senatvės jis netrukus nugaišo. Jį pagerbdamas, Aleksandras toje vietoje įkūrė miestą ir pavadino žirgo vardu.

Karalius domėjosi indų religija, buvo susitikęs su jų išminčiais, vieną jų pakvietė dalyvauti žygyje, ir šis sutiko. Anksčiau Aleksandras įsivaizdavo Indiją kaip nedidelę šalį, bet iš vietinių radžų sužinojo, kokia ji didelė, kiek joje įvairių kunigaikštystių, o pati turtingiausia ir galingiausia, turinti didelę armiją, yra įsikūrusi rytuose, prie Gangos upės. Vis dėlto Aleksandras neatsisakė ketinimo užimti visą Indiją. Tačiau šiam jo planui pasipriešino makedonų kariai, kurie buvo pavargę nuo daugelio mūšių, neįprastų musoninių liūčių ir karščių, atogrąžų miškuose puolančių gyvačių bei plėšrūnų. Susirinkę kariai pareiškė vieningą savo norą grįžti į tėvynę. Įpykęs Aleksandras užsidarė savo palapinėje ir tris dienas neišėjo iš jos, tikėdamasis, kad kariai apsigalvos ir ateis atsiprašyti. Supratęs, kad tautiečių nepavyks perkalbėti, o kita vertus, nenorėdamas pripažinti savo pralaimėjimo, jis surengė aukojimą dievams siekdamas gauti aiškų ženklą, kaip jam elgtis. Ištyrus paaukotų gyvulių vidurius, paaiškėjo, kad dievai tolesniam žygiui sėkmės nežada. Tad Aleksandras paskelbė, kad vykdys jų valią ir atsižvelgs į karių norus.

Hidaspo upė įtekėjo į Indą, o šis – į vandenyną, tad Aleksandras nutarė palengvinti kelionę atgal panaudodamas laivus. Padedant tenyksičiams radžoms, kurie irgi siekė, kad makedonų kariuomenė

greičiau išvyktų, buvo pastatyta apie tūkstantis laivų. Tiesa, ir į juos visa kariuomenė netilpo, tad dalis turėjo eiti krantais. Aleksandras iš pradžių plaukė laivu, klausydamas metraštininko pasakojimo apie žygį. Tačiau ne visos pakrančių gentys rodydavo jam paklusnumą, tad Aleksandras jas pajungdavo ginklu. Net tapęs didžiulės šalies valdovu, pats, nepaisydamas pavojų, vesdavo savo karius – taip rodydavo jiems pavyzdį, tiesiogiai vadovaudavo mūšio eigai. Aleksandro išimtinę drąsą galbūt lėmė ir tikėjimas, kad tėvas Dzeusas neleis jam žūti.

Pakeliui Aleksandru pasipriešino gausi malių tauta. Makedonams nepajėgiant įveikti stačių jų tvirtovės sienų, įpykęs Aleksandras pats griebė kopėčias ir užkopė į viršų. Juo pasekė tik trys kariai, bet karalius nesitraukė, o nušoko į tvirtovę. Čia mažą jų grupelę apsupo priešai. Aleksandras nukovė kelis malius, bet jam į krūtinę įsmigo iš arti paleista strėlė ir pramušė šarvus. Tačiau tuo metu kiti kariai, iš paskutiniųjų gelbėdami vadą, irgi pateko į tvirtovę. Jie rado Aleksandrą, paplūdusį krauju, tačiau dar spėjo jį atmušti nuo priešų. Karalius išliko gyvas – padėjo stiprus jo organizmas ir tais laikais žinotos gydymo priemonės.

Laivams pasiekus Indo delta, Aleksandrą nustebino čia vykstantys dideli potvyniai ir atoslūgiai, nes jie prie Viduržemio jūros buvo vos pastebimi. Karalius ne tik grožėjosi pirmą kartą matomu Indijos vandenynu, bet ir gana toli nuplaukė į jį laivu.

Prie Indo upės Aleksandras padalijo savo kariuomenę į tris dalis. Laivynui, vadovaujamam vaikystės draugo Nearcho, nurodė plaukti palei vandenyną bei Persijos įlanką iki jos galo. Jūreiviai dar gavo užduotį ištyrinėti vandenyno pakrantę. Paties karaliaus vedami daliniai turėjo žygiuoti sausuma netoli kranto, retkarčiais palaikydami ryšį su laivynu: gauti jo vežamo maisto, o jūreiviams parūpinti gėlo vandens. Trečia kariuomenės dalis su daugeliu veteranų bei drambliais keliavo į Persiją šiauriniu keliu.

Aleksandro kariams teko pereiti labai skurdžią ir nesvetingą Gedrosijos dykumą. Laivynas nesirodė, nes jam teko ilgai laukti, kol nustos pūsti stiprus priešinis vėjas, tad keliaujantiems sausuma ėmė trūkti maisto. Jo nebuvo galima gauti iš vietinių gyventojų, kurie gyveno tik kai kur pakrantėje ir mito iš jūros išmestomis ir saulėje išdžiovintomis žuvelėmis. Svilino karštis, o rasti vandens sunkiai pavykdavo. Kai kartą kariai surado mažą šaltinėlių ir atnešė Aleksandrui gerti, jis išpylė tą vandenį, nenorėdamas išsiskirti iš kitų. Per dviejų mėnesių kelionę šia dykuma žuvo daug karių ir beveik visi kariuomenę lydėję civiliai. Tik perėjus dykumą, pavyko iškasti gerus šulinius. Tačiau laivynas nesirodė, todėl, trūkstant maisto, Aleksandras įsakė eiti tolyn nuo jūros į tos provincijos sostinę. Taigi kariams, plaukusiems laivais, teko patiems ieškotis geriamojo vandens. Kai po septynių mėnesių visos trys kariuomenės dalys susirinko Sūzuose, jų gretos buvo praretėjusios tarsi po didelio mūšio.

Aleksandrą Persijoje užgriuvo kiti rūpesčiai: kai kurie jo paskirti satrapai ar įgulų vadovai ėmė savavaliauti, netgi maištauti, vyko ir sukilimų. Jam teko atkurti tvirtą valdžią. O siekdamas telkti makedonus ir persus į bendrą tautą, Aleksandras dešimt tūkstančių savo karių apvedino su persėmis, visoms poroms įteikdamas dovanas. Jis pats, rodydamas pavyzdį, vedė vyriausiąją Darėjo dukterį Stateirą bei ankstesnio Persijos didžiojo karaliaus dukterį Parisatę. Tiesa, daugelis karių santuokų buvo trumpalaikės, net Aleksandras juos įspėjo nevežti persių į tėvynę, nes čia jos bus sutiktos nesvetingai.

Mirus artimiausiam jo draugui Hefaistionui, Aleksandras paskelbė gedulą, įsakė jam Babilone pastatyti mauzoliejų. Pats daugelį savaičių gedėjo ir atsigavo tik malšindamas kalnų genties sukilimą. Žudomus jo dalyvius Aleksandras sakė aukojantis Hefaistionui.

Didysis karalius planavo naujus žygius. Pirmiausia jis numatė prie savo imperijos prijungti Arabijos pusiasalį. Vėliau ketino užkariauti

likusias šalis prie Viduržemio jūros: Afrikos pakrantėje įsikūrusią ir jūrą valdžiusią finikiečių koloniją Kartaginą, Italiją ir jos miestus bei Ispaniją su jos turtingomis aukso ir sidabro kasyklomis. Tada žadėjo grįžti į Aziją. Dar būdamas netoli Kaspijos jūros, Aleksandras nurodė savo jūreiviams ją ištirti, o iš Vidurinės Azijos siuntė savo žvalgą į Skitiją. Pagaliau laukė atidėtas žygis į Indiją, o jeigu dievai suteiks pakankamai laiko, – ir į Kiniją.

Taigi buvo formuojama galinga daugiatautė armija: parengta 30 tūkst. persų karių, didinamos raitelių pajėgos. Persų įlankoje pastatytas naujas uostas ir visiškai pasiruošta pirmajam žygiui į Arabiją. Tačiau, likus penkioms dienoms iki jo pradžios, Aleksandras po puotos netikėtai susirgo. Jį pradėjo krėsti karštligė, bet stengėsi nepasiduoti ligai, aukojo dievams, rūpinosi kelione. Deja, Aleksandras vis labiau silpo. Karališką žiedą su antspaudu jis atidavė savo draugui Perdikui (*Perdikkas*), numatydamas jį regentu, jei nėsčia žmona Roksana pagimdytų sūnų. Anot kito šaltinio, paklaustas, ką skiria įpėdiniui, sušnabždėjo neapibrėžtai: „Stipriausiajam.“ Mirtis Aleksandrą ištiko tik trisdešimt dvejų metų – 323 m. pr. m. e. birželio 10 d.

Kariuomenėje pasklido gandas, kad didysis karalius buvo nunuodytas. Tuo galėjo būti suinteresuotas Antipatras, kuris konfliktavo su Aleksandro motina Olimpiada, tad jis buvo nušalintas nuo pareigų ir iškviestas į Persiją. O jo sūnus tarnavo pas karalių taurininku. Prie sąmokslu galėjo prisijungti ir kiti makedonai, nepatenkinti persų įsigalėjimu kariuomenėje ir valdžioje. Vis dėlto istorikai labiau linkę manyti, kad Aleksandras susirgo maliarija ar kita greitai progresuojančia liga, be to, prisidėjo be saiko vartotas alkoholis bei daugelis patirtų sužeidimų.

Prieš mirtį jis pageidavo būti palaidotas dievo Amono šventykloje Sivos oazėje. Karaliaus kūnas, matyt, buvo balzamuotas ir gal net metus pralaukė Babilone, jo karvedžiams nesutariant, kur turėtų būti Aleksandro mauzoliejus.

Žmona Roksana iš tikrųjų netrukus pagimdė berniuką, kurį tėvo garbei pavadino Aleksandru. Tačiau kiti bendražygiai nesutiko, kad Perdikas būtų regentu. Galiausiai jie tarpusavio kovose pasidalijo didžiulę imperiją: Ptolemajas ėmė valdyti Egiptą, Antipatras ir jo sūnus Kasandras (*Kassandros*) išsaugojo valdžią Makedonijoje ir Graikijoje, o paskutiniaisiais Aleksandro žygio metais iškilęs Lisimachas (*Lysimachos*) gavo dalį Mažosios Azijos ir Trakiją. Dauguma Azijos valdų atiteko Seleukui (*Seleukos*), draugui Perdiko, kuris žuvo kovodamas su Ptolemaju.

Roksana su sūnumi pabėgo į Makedoniją pas Aleksandro motiną Olimpiadą. Tačiau Kasandras nužudė ją, o vėliau ir Roksana su sūnumi. Vienas iš Aleksandro karvedžių nužudė ir nesantuokinį jo sūnų Heraklį. Taigi ši dinastija nebuvo pratęsta.

Aleksandro palaikus buvo nutarta vežti į Makedoniją, tačiau pakeičiui Sirijoje juos atėmė Ptolemajas. Jis surengė iškilmingas laidotuves Memfio šventykloje. Vėlesnis Egipto karalius palaikus perkėlė į sostinę Aleksandriją. Čia pastatytą didžiojo karvedžio mauzoliejų lankė keli Romos imperatoriai. Aleksandrą labai gerbė ir Egiptą užkariavę arabai. Atrodo, jo palaikai buvo perkelti į pastatytą mečetę. Tačiau ši neišliko, ir Aleksandro kapo paieškos tęsiasi iki šiol.

Per visą pasaulio istoriją Aleksandras Makedonietis sėkmingiausiai bandė sukurti pasaulinę imperiją. Jis buvo ne tik karo genijus, nepralaimėjęs nė vieno mūšio, bet ir išmintingas valstybės vadovas, vykdęs sumanią, toliaregišką politiką. Jis sunaikino nemažai miestų ar net genčių, tačiau nebuvo toks žiaurus kaip Čingischanas ar Timūras. Išskyrus retas išimtis, Aleksandras negailestingai baudė tik jam besipriešinančius, o jam paklūstantiems buvo geranoriškas ir atlaidus. Be to, jis gerbė užimtų tautų papročius ir religiją, joms palikdavo ir didelę dalį valdžios. Visa tai leido Aleksandruvi užimti plačias teritorijas ir išvengti jose didelių sukilimų.

Jei ne ankstyva mirtis, ar galėjo jis tapti viso tuo metu žinomo pasaulio valdovu? Aleksandras iš tikrųjų nugalėjo tik vieną Persijos imperiją, kurios dauguma tautų nebuvo suinteresuotos jos ginti. O Indiją ar Kiniją būtų tekę užkariauti daug sunkiau. Be to, didėjant imperijos teritorijai ir esant labai silpniems to meto ryšiams tarp atskirų valstybės dalių, jos valdymas taptų sunkiai įmanomas.

Tačiau Aleksandro žygis reikšmingas ne tik kariniu požiūriu. Jo nurodymu buvo renkamos ir užrašomos žinios apie Azijos žemes ir tautas, tai leido makedonams bei graikams geriau pažinti pasaulį, išsiplėtė jų prekybiniai ryšiai. Daug didesnės įtakos žygis turėjo Rytų tautoms. Aleksandro įkurti miestai ir kituose miestuose paliekami valdytojai bei makedonų igulos, būsimai karo ir valstybės tarnybai rengiami persų jaunuoliai išplatino graikų kalbą ir kultūrą. Tai pratęsė atskirų karalysčių valdovais tapę Aleksandro bendražygiai. Tų valstybių elitas ėmė vartoti graikų kalbą, perėmė teisę ir papročius. Prasidėjo svarbus tenykštės civilizacijos pakilimo laikotarpis, vadinamas helenizmu (gr. *Hellēn* – graikas; graikiškas). Žymiausios helenistinės valstybės, gyvavusios keletą amžių, buvo Seleukidų karalystė Vakarų Azijoje, Egiptas Afrikoje bei Pergamas Mažojoje Azijoje.

Archimedas
Archimedes

287-212 m. pr. m. e.

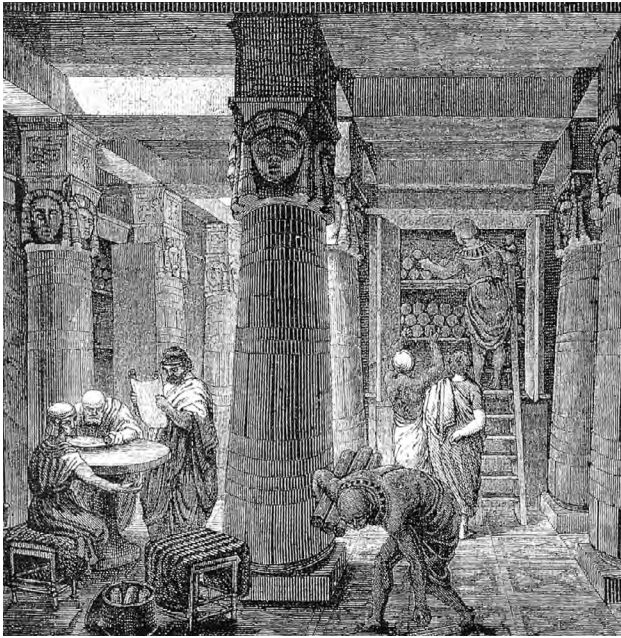

Archimedo atvaizdas Fildso medalio – prestižiškiausio apdovanojimo už matematikos atradimus – averse.

Aleksandro Makedoniečio bendražygis Ptolemajas, tapęs Egipto karaliumi, rūpinosi ir mokslu bei kultūra. Jis pakvietė Aristotelio mokinį Demetriją (*Demetrios*) įkurti Aleksandrijoje biblioteką. Jai pradžią davė Demetrijo atsivežtas Aristotelio veikalų rinkinys. Ilgainiui čia buvo sukaupta daug rankraščių graikų ir kitomis kalbomis. O prie bibliotekos ėmė burtis įvairių sričių mokslininkai, jiems karalius įsteigė muziejų (muziejoną). Čia jie, išlaikomi valstybės, galėjo vykdyti tyrimus, rašyti veikalus, diskutuoti. Aleksandrijos muziejuje, sekant Aristoteliumi ir remiantis jo sukurta mokslo sistema, buvo daugiausia plėtojami konkretūs mokslai – matematika, astronomija, geografija, medicina, filologija, kurie čia jau atsiskyrė nuo filosofijos. Biblioteką bei muziejų rėmė ir kiti Ptolemajų dinastijos karaliai, tad jis tapo pagrindiniu helenistinio pasaulio mokslo centru. Tik Atėnai liko filosofijos centru, o kitoje helenistinės valstybės sostinėje Pergame daugiau dėmesio buvo skiriama humanitariniams mokslams.

Muziejuje įvairiu metu dirbo geometrijos kūrėjas Euklidas (*Eukleides*), medicinos tėvu vadinamas Galenas (*Galenos*), astronomai Aristarchas (*Aristarchos*), Hiparchas (*Hipparchos*) ir Ptolemajas (*Ptolemajos*), geografas Eratostenas (*Eratosthenes*) ir kiti žymiausi tų laikų mokslininkai. Būtent Aleksandrijoje iškilo ir didysis matematikas, fizikas ir inžinierius Archimedas.

Deja, šio mokslininko biografija, parašyta jo draugo Herakleido (*Heracleides*), dingo, mūsų laikų nepasiekė ir kai kurie Archimedo veikalai, todėl įmanoma pateikti tik trumpą jo gyvenimo aprašymą.

4 pav. Aleksandrijos biblioteka, XIX a. rekonstrukcija.
Dailininko Oto fon Korveno (*Otto von Corven*) graviūra.

Archimedas gimė 287 m. pr. m. e. Sirakūzuose, didžiausiame Sicilijos mieste. Jo tėvas Feidijas buvo astronomas ir matematikas. Tais laikais pasiturintys graikai stengdavosi savo sūnams suteikti visapusišką išsilavinimą. Tačiau Archimedas, atrodo, įgijo vien tikslųjų mokslų žinių, kurias jam perdavė tėvas. Gal Feidijas nebuvo toks turtingas, kad pasiųstų savo sūnų mokytis į Graikiją, o gal matė sūnaus polinkį tik į tuos mokslus. Pagrindiniu matematikos vadovėliu buvo neseniai parašytas Euklido veikalas „Pradmenys“, kuriame labai griežtai – formuluojant aksiomas ir teoremas – išdėstyta klasikinė geometrija. Veikalas padarė jaunuoliui didžiulį įspūdį, nes vėliau jis savo matematikos ir fizikos darbus rašė tokia pat forma.

Archimedas, matyt, skaitė ir Euklido „Optiką“, kurioje buvo pateiktos šios srities tuometės žinios.

Sirakūzai ir rytinė Sicilijos dalis priklausė graikams, bet salos daugumą valdė kartaginiečiai. Be to, šią prie pat Apeninų pusiasalio esančią derlingą salą siekė užimti ir stiprėjanti Romos respublika. Graikų kovose su kartaginiečiais bei romėnais pasižymėjo Feidijo giminaitis Hieronas (*Hieron*), kuris tapo Sirakūzų ir Sicilijos dalies valdovu Hieronu II. Galbūt jis padėjo talentingam jaunuoliui išvykti tobulintis į Aleksandrijos muziejų.

Archimedas, matyt, dar tėvynėje, pradėjo savo mokslinius tyrimus. Tad Aleksandrijoje jį ypač domino biblioteka, kurioje buvo sukaupta šimtai tūkstančių papiruso rinkinių. Be to, jis mėgo dirbti vienas, nes vėlesniais laikais nėra minima jo mokinių. Grįžęs į Sirakūzus, Archimedas susirašinėjo su dviem Aleksandrijos mokslininkais Eratostenu ir Kononu (*Konon*), matyt, su jais artimiau bendravo ir muziejuje.

Eratostenas buvo universalus mokslininkas – geografą, astronomą, matematiką, filosofą ir poetą. Jis tuo metu vadovavo Aleksandrijos bibliotekai. Eratostenas pirmasis gana tiksliai nustatė Žemės dydį. Tai jam pavyko apskaičiuoti žinant meridiano lanko tarp Aleksandrijos ir Sienos (miestas Egipto pietuose) ilgį ir išmatavus Saulės padėtį dangaus skliaute tuose miestuose vasaros saulėgrįžos (ilgiausios dienos) vidurdienį. Be to, Eratostenas parašė tuo metu žinomos pasaulio dalies geografijos vadovą ir sudarė tais laikais tiksliausią žemėlapi. O matematikoje jis pasiūlė būdą, kaip nustatyti seką pirminių skaičių, kurie nesidalija iš jokio kito skaičiaus (seka prasideda 2, 3, 5, 7, 11, o ją galima tęsti neribotai metodu, kuris vadinamas Eratosteno rėčiu).

Astronomas ir matematikas Kononas sudarinėjo žvaigždžių patekėjimo ir nusileidimo kalendorių, rinko duomenis apie Saulės užtemimus, gal jau tuo metu rašė septynių knygų astronomijos veikalą

(tada knygomis buvo vadinami veikalo skyriai ar dalys, užrašyti atskiruose papiruso ritiniuose). Vėliau Kononas pagarsėjo kaip matematikas, nagrinėjęs kūgio susikirtimus su plokštuma, kurie gali įgyti apskritimo, elipsės ar parabolės formą.

Archimedas Aleksandrijoje tęsė astronominius tyrimus, kuriuos, matyt, buvo pradėjęs Sicilijoje. Tačiau yra išlikęs vienintelis jo šiam mokslui skirtas nedidelis darbas „Apie smiltelių skaičių“. Jis svarbus ne tik mėginimu nustatyti, kokio dydžio yra pasaulis, bet ypač tuo, kad tame darbe trumpai apibūdinama Aristarcho neseniai pasiūlyta heliocentrinė sistema. Ji prieštaravo tuo metu priimtam, Aristotelio įtvirtintam požiūriui, kad pasaulio centre yra Žemė, todėl buvo sutikta kritiškai. O Archimedas drįso heliocentrinę sistemą panaudoti savo darbe, tiesa, kaip neįrodytą hipotezę. Aristarcho veikalas, kuriame ji buvo pirmą kartą suformuluota, iki šių laikų neišliko, tad apie sistemą žinoma tik iš trumpų jos paminėjimų keliuose kituose veikaluose.

Archimedas gal net buvo susitikęs su maždaug trisdešimčia metų vyresniu Aristarchu, nes šis iligus metus dirbo Aleksandrijos muziejuje, bent jau buvo susipažinęs su tuo jo veikalu. Tad savo darbe jį taip apibūdino: „Aristarchas parašė kūrinį, kuriame pateikta tam tikrų [naujų] hipotezių ir, remiantis prielaidomis, teigiama, kad pasaulis yra daug didesnis, negu mes manome. Jame teigiama, kad žvaigždės ir Saulė nejuda, o Žemė sukasi aplink Saulę ratu, kurio centre ši yra. Be to, ir nejudančių žvaigždžių sfera sukasi aplink Saulę.“

Anot Aristarcho, ta žvaigždžių sfera ir yra pasaulio kraštas. Archimedas, mėgindamas įvertinti atstumą iki jo, naudojosi ir vieninteliu išlikusiu savo pirmtako veikalu „Apie Saulės ir Mėnulio dydį bei atstumus“.

Iki Aristarcho tyrinėjimų graikų filosofai tik spėjo, kokio dydžio ir kaip toli yra Saulė bei Mėnulis. O jis pirmasis tai apskaičiavo

remdamasis stebėjimais. Visiško Saulės užtemimo metu Mėnulis visai uždengia Saulę, vadinasi, ji yra tiek pat kartų toliau už Mėnulį, kiek kartų didesnė už jį. Aristarchas suprato, kad tą dydžių ir atstumų santykį galima surasti, nustačius kampą tarp Žemės, Mėnulio bei Saulės tuo metu, kai būna apšviesta pusė Mėnulio. Deja, šį kampą jis nustatė labai netiksliai, tad gavo tik svarbų, bet gerokai sumažintą rezultatą, kad Saulė yra daug didesnė už Mėnulį (tačiau tik 20, o ne 400 kartų, kaip yra iš tikrųjų). Daug tiksliau, nagrinėdamas Mėnulio užtemimų duomenis, jis nustatė, kad Mėnulio skersmuo yra tris kartus mažesnis negu Žemės (tikroji reikšmė yra 3,7). Tie duomenys leido rasti ir atstumus nuo Žemės iki Mėnulio bei Saulės.

Tais laikais žvaigždžių padėčių pokyčiai, Žemei sukantis aplink Saulę, metų laikotarpiu nebuvo matuojami. Tad kokių būdu Archimedas galėjo nustatyti atstumą iki jų sferos? Iš tikrųjų jis pasiūnudojo neįrodyta prielaida, kad pasaulio skersmuo yra didesnis už Saulės sistemos skersmenį tiek kartų, kiek pastarasis didesnis už Žemės skersmenį. Remiantis Aristarcho darbe pateiktais duomenimis, Archimedui dar reikėjo žinoti regimąjį Saulės skersmenį. Tuo tikslu jis sukonstravo paprastą prietaisą, kuris leido gana tiksliai išmatuoti, kad žmogaus matomas Saulės diskas sudaro apie 1/140 stačiojo kampo.

Pasaulio dydį Archimedas nutarė išreikšti jame telpančių smiltelių skaičiumi. Graikai neturėjo begalybės sąvokos, tad, užuot sakę „be galo didelis skaičius“, sakydavo: „jis lygus smiltelių skaičiui pasaulyje“. Tačiau mokslininkui teko sugalvoti labai didelių skaičių užrašymo sistemą. Jos pagrindu Archimedas pasirinko 10 000, graikų vadinamą miriadu (dabar mes naudojame sistemą, kurios pagrindas 10), tokiu būdu jis galėjo užrašyti miriadų miriadus.

Atlikęs visus tuos skaičiavimus, Archimedas nustatė, kad pasaulį galima užpildyti $8 \cdot 10^{63}$ (šiuolaikiniu žymėjimu) smiltelių. O jo skersmuo yra lygus (irgi užrašant dabar astronomijoje vartojamais

vienetais) dviem šviesmečiams. Taigi šis darbas liudija apie mokslininko išradingumą pasitelkiant įvairias priemones (Aristarcho sistemą ir jos duomenis, savo prielaidas, stebėjimą savo paties išrastu prietaisu, didelių skaičių atvaizdavimą) sudėtingam uždaviniui spręsti. Deja, Archimedo parašytas platus astronomijos veikalas pradingo.

Mokslininkas labiausiai išgarsėjo kaip astronomas, sukūręs įrenginį „dangaus sfera“, tai yra nedidelį planetariumą. Juo buvo galima demonstruoti Mėnulio fazes, šio dangaus kūno bei Saulės užtemimus, taip pat penkių planetų judėjimą; visa tai pavyko įgyvendinti viename įrenginyje. Jis buvo pagamintas iš vario ir judinamas nematomo variklio, gal suspaustu oru ar vandeniu. „Dangaus sferos“ sandarą ir veikimą Archimedas aprašė atskirame veikale, kuris irgi neišliko. Nėra aišku, ar įrenginys buvo tik sumanytas, ar ir sukurtas Aleksandrijoje. Vėliau jį mokslininkas turėjo Sirakūzuose, nes, romėnams užgrobęs miestą, šis technikos šedevras, kaip karo grobis, buvo išvežtas į Romą. Jį pamatęs romėnų politikas ir filosofas Ciceronas (*Cicero*) rašė: „Jeigu planetų judėjimą lemia Dievas, Archimedas tai galėjo atkurti savo sferoje tik apimtas dieviškojo įkvėpimo.“

Kitas jo išradimas turėjo didelės praktinės reikšmės. Egipte gana sausas klimatas, tad laukus tenka drėkinti Nilo vandeniu. Archimedas išrado prietaisą vandeniui siurbti. Tai sraigtas su įkypais sriegiais, įtaisytas vamzdyje, kuris sutvirtintas mediniais lankais. Sukant įrenginį ranka, jis kelia vandenį aukštyn. Archimedo sraigtas buvo plačiai naudojamas Egipte ir kitose šalyse ne tik laukams drėkinti, bet ir pelkėtoms vietoms sausinti, vandeniui iš kasyklų siurbti. Tokį veikiantį įrenginį dar galima pamatyti Šiaurės Afrikoje ir šiais laikais.

Iki Archimedo jau buvo išrasta įvairių karo mašinų, skirtų akmenims svaityti ar tvirtovių sienoms griauti, teatro įrenginių, sukuriančių netikėtą veikėjų ar daiktų pasirodymą, įdomių žaisliukų. Juose

buvo pritaikytos stebėjimais ir klaidų bei bandymų metodu gautos žinios apie sukamąjį ir slenkamąjį judėjimą, oro ir vandens savybes bei paprasčiausi mechanizmai – svertas, sraigtas, skridinys, sifonas, dumplės. Tad tais laikais mechanika buvo vadinamos empirinės žinios apie mašinas. O Archimedas, konstruodamas mechanizmus, siekė išsiaiškinti ir pagrįsti jų veikimą lemiančius dėsnius. Taigi jis pirmasis ėmėsi kurti teorinę mechaniką kaip fizikos šaką, kuri būtų tikslusis mokslas, panašus į Euklido geometriją. Tiesa, taip tuo metu buvo įmanoma aprašyti tik paprasčiausius – statikos reiškinius.

Archimedas apibrėžė pagrindinę statikos sąvoką – kūno svorio (dabartiniu požiūriu – masės) centrą. Anksčiau filosofas Poseidonijas (*Poseidonios*), nagrinėdamas, kaip reikia pakabinti kūną, kad jis nekeistų savo padėties, įvedė tašką, už kurio pakabintas kūnas būtų pusiausviras. Tačiau daugeliui kūnų tokio taško jų paviršiuje negalima rasti. Archimedas suprato, kad kūno pusiausvyrą lemia ne jo išorėje, o dažniausiai viduje esantis svorio centras ir apibrėžė jį taip pat, kaip tai pateikiama ir dabar. Be to, Archimedas nurodė praktinį būdą bet kokio kūno svorio centrui rasti paeiliui pakabinant kūną už kelių taškų. Jis nustatė ir įvairių plokščių bei erdviųjų geometrinių figūrų svorio centrus.

Šia sąvoka Archimedas pasinaudojo kurdamas sverto teoriją. Tas paprastas, bet labai svarbus įrankis buvo žinomas nuo seniausių laikų, tačiau galimybė maža jėga pakelti didelį svorį žmones stebino. Todėl svertas laikytas magiška priemone. Archimedas teoriškai paaiškino jo veikimą. Tai buvo pirmasis fizikos dėsnio įrodymas ir jis nepasikeitė iki šiol.

Archimedas pasinaudojo tuo, kad tie patys pusiausvyros dėsniai turi galioti ir svertui, ir pakabintam strypui, o pastarąjį nagrinėti yra paprasčiau. Tad su juo atliko tokius mintinius bandymus. Masyvų strypą pakeitė besvorium strypu, ant kurio lygiais tarpais prikabinta

daug vienodų svarelių. Dėl to strypo pusiausvyra nepasikeičia, jei išlieka jo dalies, esančios vienoje pusėje nuo pakabinimo taško, bendras svoris ir jo centro padėtis. Todėl, didinant ar mažinant svarelių skaičių vienoje ir kitoje strypo pusėje, galima nagrinėti įvairius strypo pusiausvyros variantus. Tokiu būdu Archimedas nustatė tris bendrus postulatus ir, jais remdamasis, įrodė teoremą: „Svaresčiai yra pusiausvyroje, jei ilgiai, ant kurių jie yra pakabinti, atvirkščiai proporcingi jų svoriams.“

Žavėdamasis Euklido „Pradmenimis“, Archimedas matė dideles galimybes toliau plėtoti geometrijos mokslą. Muziejuje jis susipažino su kitų senovės matematikų darbais ir jautėsi pajėgus kurti vienas. Tad, tapęs žinomu mokslininku, Archimedas nutarė grįžti į Sirakūzus. Juk čia jis turėjo geras sąlygas. Hieronas II buvo sumanus politikas; nors jo karalystė dalyvavo kare tarp Romos ir Kartaginos (Pirmasis pūnų karas), bet išsaugojo nepriklausomybę ir tęsėsi ramus laikotarpis.

Archimedas, atvykęs į Sirakūzus, pasigyrė karaliui, kad žino būdą, kaip pakelti bet kokį svorį. Mokslininkas ištaręs savo garsiąją frazę: „Duokite man atramos tašką, ir aš pajudinsiu Žemę.“ Plačiau ta istorija pasakota taip. Archimeduį žadant pajudinti bet kokį svorį, Hieronas II paprašęs tai pademonstruoti praktiškai. Į krantą buvo ištrauktas tristiebis karaliaus laivas, jame netgi susėdo įgula. Archimedas iš tikrųjų įstengė laivą lėtai nustumti į vandenį. Tai jis atliko pasinaudodamas ne tik svertu, bet ir kitais paprastais mechanizmais: skridiniais, dantytais smagračiais ar net sraigtu. O anot tikriausio tos istorijos varianto, buvo pastatytas didelis laivas „Sirakūzai“, skirtas Egipto karaliui Ptolemajui III dovanoti. Kilus sunkumų, kaip jį nuleisti į vandenį, tai apsiėmė padaryti Archimedas. Jis pagamino daugelio blokų sistemą su gervėmis ir, naudodamasis ja, bet ne vienas, o su pagalbininkais, lengvai išsprendė tą uždavinį.

Pagrindiniu savo tikslu Archimedas laikė įvairių geometrinių figūrų nagrinėjimą. Pitagoras buvo suformulavęs jo vardu vadinamą

teoremą stačiajam trikampiui. Dar babiloniečiai žinojo, kad apskritimo ilgio santykis su jo skersmeniu yra vienodas visiems apskritimams (tik XVIII a. pradžioje šis skaičius buvo pažymėtas graikiška raide π). Eudoksas (*Eudoksos*) griežtai įrodė, kad skritulio plotas yra proporcingas jo skersmens kvadratui, bet nenustatė koeficiento reikšmės. Archimedas savo darbe „Skritulio matavimas“ sugalvojo būdą, kaip norimu tikslumu apskaičiuoti π vertę: reikia į apskritimą įbrėžti ir aplink jį apibrėžti daugiakampį su daugeliu kampų. Laikant apskritimo ilgį lygų vienetai, tų dviejų daugiakampių perimetrai leidžia įvertinti apatinę ir viršutinę π vertės ribas. Įbrėžęs 96-kampį, Archimedas gavo gana tikslią šio skaičiaus reikšmę: ji yra didesnė už $3^{10}/71$ ir mažesnė už $3^{11}/71$. Tame pačiame darbe Archimedas įrodė, kad skritulio plotas lygus plotui lygiašonio trikampio, kurio pagrindas lygus apskritimo ilgiui, o aukštis – apskritimo spinduliui (dabartiniais žymėjimais πr^2).

Demokritas ir Eudoksas jau buvo išreiškę formulėmis ritinio, piramidės ir kūgio tūrius. O Archimedas savo didžiausiu matematikos rezultatu laikė rutulio tūrio ir paviršiaus ploto formules. Jis taip pat apskaičiavo rutulio nuopjovos paviršiaus plotą, elipsoido tūrį ir kitų figūrų plotus bei tūrius. Archimedas atrado ir naują plokščiąją kreivę – jo vardu vadinamą spiralę – ir aprašė jos savybes.

Geometrinių figūrų plotams bei tūriams skaičiuoti Archimedas išplėtojo Eudokso atrastą metodą. Figūra yra išskaidoma į labai mažas dalis ir atliekamas aritmetinis jų sumavimas. Šis metodas yra I. Niutono (*I. Newton*) ir G. Leibnico (*G. Leibniz*) XVII a. sukurto integralinio skaičiavimo užuomazga. Jis pasiūlė būdą, kaip spręsti ir kitą svarbų matematikos uždavinį – nubrėžti kreivės liestinę bet kuriam jos taškui. Tai laikoma aukštosios matematikos metodo – diferencialinio skaičiavimo – ištaka.

Anot senovės graikų istoriko Plutarcho, Archimedas, „būdamas užburtas geometrijos, užmiršdavo maistą ir nepaisė savo kūno

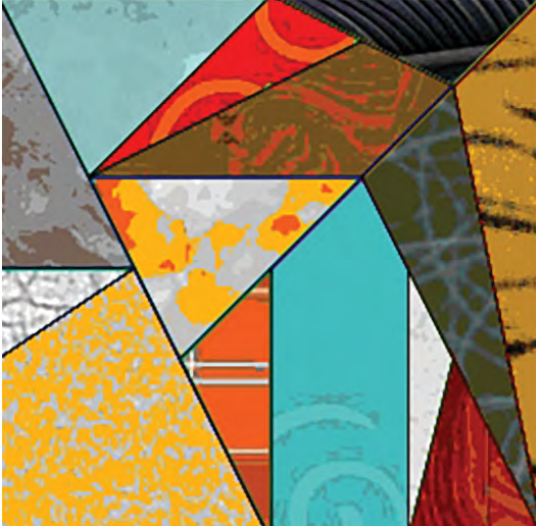
poreikių. Dažnai jį tekdavo varu maudyti ir trinti tepalais, o jis piešė pelenuose geometrines figūras ir ant savo išteptos odos pirštu braižė linijas – taip jis buvo įsigilinęs į tuos tyrimus ir tikrai įkvėptas mūzų.“

Apie savo atradimus Archimedas pranešdavo Eratostenui bei Kononui. Jis laikėsi to meto matematikų įpročio – laiške pateikti tik galutinį rezultatą, idant neatimtų iš kito mokslininko malonumo pačiam surasti įrodymą (tas įprotis buvo paplitęs ir vėlesniais amžiais). Deja, kitiems matematikams ne visada pavykdavo išvelgti genialaus geometro panaudotą metodą. Tiesa, kai kas paskubėdavo pranešti ir dar galutinai neįrodytą rezultatą. Kartą tai pasitaikė ir Archimedui, tačiau jis kitame darbe prisipažino padaręs klaidą ir net supeikė save.

Jaunesnės kartos Aleksandrijos matematikas Apolonijas (*Apollonios*) ironiškai atsiliepė apie Archimedo pasiūlytą didelių skaičių žymėjimą. Gal šis užsigavo, nes nė viename savo darbe neminėjo net Apolonijo vardo.

Archimedas palaikė draugiškus ryšius su Hieronu II, tad jo rūmams sukūrė matematinį galvosūkių – ostomachioną. Tai buvo rinkinys įvairios formos dramblio kaulo plokštelių, kurias reikėjo sudėti taip, kad susidarytų kvadratas (5 pav.).

Karaliaus prašomas, jis ėmėsi spręsti ir tokį praktinį uždavinį. Hieronas II buvo užsakęs meistrui pagaminti auksinę karūną, bet įtarė, kad į ją gali būti pridėta sidabro. Tad pasiteiravo Archimedo, gal galima tai patikrinti negadinant pačios karūnos? Šis uždavinys sukosi mokslininko mintyse ir maudantis vonioje. Jis atkreipė dėmesį, kad kuo giliau kūnas panyra į vandenį, tuo daugiau jo išbėga iš vonios. Staiga Archimedui toptelėjo mintis, kad skirtingos medžiagos kūnai išstumia skirtingą vandens kiekį, o tai leidžia išspręsti ne tik karūnos sudėties problemą, bet yra svarbi mokslo išvada. Archimedas iššoko iš vonios ir, šaukdamas „Radau“ (gr. *Eureka*), nuogas nubėgo miesto gatvėmis. Dažnai rašoma, kad

5 pav. Archimedo sukurta pirmoji žinoma dëlionė – ostomachionas (rekonstrukcija pagal išlikusį jo aprašymo fragmentą).

jis skubėjo apie atradimą pranešti karaliui. Tačiau šio rezidencija buvo saloje šalia Sirakūzų, tad mokslininkas šitaip tik išreiškė savo džiaugsmą.

Archimedas užsakė pagaminti iš aukso ir sidabro du luitus, kurių svoris lygus karūnos svoriui. Vieną po kito panardindamas juos ir karūną į vandenį, jis nustatė, kad aukso luitas išstūmė mažiau vandens nei karūna. Mokslininkas netgi įvertino, kokį kiekį aukso meistras pakeitė sidabru. Aišku, po to jis parengė veikalą „Apie plaukiojančius kūnus“, kuriame pateikė hidrostatikos – fizikos šakos, nagrinėjančios skystyje panirusių ar plūduriuojančių kūnų ir skysčio sąveiką, pagrindus.

Archimedas, matyt, atliko įvairius bandymus, tačiau tame veikalė jų neaprašė, o rezultatus pateikė kaip matematinius įrodymus.

Suformulavęs idealiojo skysčio modelį, jis apibrėžė skysčio poveikį panardintam kūnui kaip aksiomą ir iš jos išvedė teoremas, aprašančias, kas vandenyje nutinka kūnui, kurio santykinis svoris yra mažesnis, lygus ar didesnis negu vandens. Dėsnis, aprašantis jėgą, kuria skystis veikia jame esantį kūną, dabar vadinamas Archimedo dėsniumi.

Gal tada mokslininkas, sugrįžęs prie fizikos, ėmėsi nagrinėti ir optinius reiškinius. Gautus rezultatus jis aprašė veikalė „Katoptrika“ (taip tais laikais buvo vadinama optikos dalis apie šviesos atspindį ir vaizdų susidarymą veidrodžiuose). Deja, jis neišliko, tačiau tą veikalą matė dviem šimtmečiais vėliau gyvenęs Romos architektas Vitruvijus (*Vitruvius*). Šis rašė: „Kodėl plokščiuosiuose veidrodžiuose daiktai, matomi tikro jų dydžio, iškiluosiuose sumažėja, o įgaubtuosiuose padidėja; kodėl kairiosios daiktų pusės matomos dešinėje, ir priešingai; kada atvaizdas veidrodyje išnyksta ir kada atsiranda; kodėl įgaubtieji veidrodžiai, pastatyti prieš Saulę, uždega prie jų priartintą pintį, kodėl danguje pasirodo vaivorykštė; kodėl danguje kartais matomos dvi vienodos saulės, ir apie daugelį panašių dalykų pasakojama didelėje Archimedo knygoje.“

Pirmojo pūnų karo metu Roma užėmė Kartaginai priklausančią Sicilijos salos dalį. Hieronas II stengėsi palaikyti gerus santykius su galinga kaimyne, siuntė dovanų, bet suprato, kad ji sieks prisijungti ir Sirakūzus. Tad jis, žinodamas Archimedo gebėjimus, ragino iš anksto kurti gynybinius įrenginius. O karaliui mirus, 215 m. pr. m. e. sostą užėmė nepilnametis jo anūkas Hieronimas. Už jį valdę didikai siekė apsaugoti karalystę sudarydami sąjungą su Kartagina ir kitais Romos priešais. Archimedas irgi buvo artimas dvarui, įtakingas žmogus; jis ne tik kūrė įrenginius miestui apsaugoti, bet ir organizavo gynybą.

214 m. pr. m. e. pavasarį romėnų laivynas, vadovaujamas konsulo Marko Marcelo (*Marcus Marcellus*), atplaukė prie Sirakūzų. O iš sausumos miestą apsupo kariuomenė, kurią vedė Romai priklausiusios

salos dalies valdytojas Apijus Klaudijus (*Appius Claudius*). Romėnai turėjo įvairių tais laikais žinomų priemonių miesto sienoms įveikti. Kai kurie laivai buvo sujungti po aštuonis ir ant jų pastatytos sambukos – didelės apgulties mašinos. Tad Marcelas gyrėsi po penkių dienų pradėsiąs miesto šturmą. Tačiau, romėnų nuostabai, Sirakūzai turėjo daug tobulesnių, Archimedo išrastų ir jo pagalbininkų pagamintų mašinų. Kai kurios iš jų svaidė strėles ir akmenis daug didesniu nei tais laikais įprastu atstumu, tad jau iš tolo sužeisdavo priešo karius. O jiems prisiartinus prie miesto sienų, kitos mašinos imdavo mėtyti sunkius akmenis ir švino gabalus. Labiausiai romėnus baugino nematyti didžiuliai kranai. Jie galėjo judėti palei sieną, o iškišti į išorę kranų nagai numesdavo ant sambukos net ketvirčio tonos akmenis. Kiti įrenginiai nuleisdavo ant lynų kablius, jais užkabindavo laivą ir pakeldavo jo galą į orą. Į laivą pribėgdavo vandens, ir jis apvirsdavo; o kablys ir lynas būdavo atkabunami nuo įrenginio. Istorikas Plutarchas rašė: „Pagaliau romėnai taip įsibaimino, kad, pastebėję virš sienos judantį lyno gabalą ar rąstą, šaukdavo: „Štai, žiūrėkite“ ir, manydami, kad Archimedas ketina nukreipti į juos kokią nors naują mašiną, leisdavosi bėgti.“ Gaila, kad Archimedas neaprašė tų mašinų veikimo, manoma, kad jose buvo panaudota skridinių ir krumpliaračių sistemos, sraigtas, svertas, aišku, ir fizinė žmonių jėga.

Vėliau Sicilijoje gyvenęs istorikas Diodoras (*Diodoros*) teigė, kad kovai su laivais Archimedas panaudojo ir „uždegančius veidrodžius“: kai daugelis karių jais nukreipdavo saulės spindulius į laivo šoną, šis užsidegdavo. Ilgą laiką fizikai abejojo, ar galėjo Archimedas sukurti tokį ginklą. Tad 1973 m. graikų mokslininkas Joanis Sakas (*Joannis Sakkas*) nutarė tai patikrinti bandymu. Septyniasdešimt kareivių, laikydami rankose didelius varinius veidrodžius, nukreipė jais saulės spindulius į 50 metrų atstumu esantį fanerinį romėnų karo laivo maketą dervuotu šonu, ir šis užsidegė. Vis dėlto senais

laikais pagaminti tiek didelių veidrodžių buvo sunkiai įmanomas uždavinys.

Sirakūzų apgultis dėl išmanios jo gynybos užtruko daugelį mėnesių. Tik 212 m. pr. m. e. rudenį, kai miesto gyventojai dalyvavo Artemidės šventėje, vienas išdavikas atvėrė romėnams slaptą požeminį praėjimą po siena. Kareiviams įsiveržus į miestą, buvo nužudytas ir Archimedas.

Anot paplitusios Archimedo mirties versijos, jis romėnų puolimo metu sėdėjo ant savo namų slenksčio ir kažką braižė smėlyje kojos pirštu. Tad pasirodžiusiam kariui jis liepė: „Neliesk mano apskritimų.“ O šis nė nemanė klausyti ir kirto kardu.

Istorikas Plutarchas Archimedo biografijoje plačiau aprašė mokslininko žūtį: „Sirakūzų užėmimo metu filosofas buvo vienas savo būste, įdėmiai nagrinėjo kažkokias geometrines figūras. Mintimis ir jausmais pasinėręs į tuos samprotavimus, jis nekreipė dėmesio į po visą miestą lakstančių romėnų triukšmą bei šauksmus ir net nenučiuokė, kad miestas jau yra jų valdžioje. Staiga Archimedo namuose pasirodė romėnų kareivis, kuris pareikalavo tuoj pat eiti su juo pas Marcelą. Tačiau Archimedas atsisakė tai daryti, kol nebaigė spręsti matematinio uždavinio. Įpykęs romėnas išsitraukė kardą ir užmušė jį.“ Anot kitos Plutarcho pateikiamos versijos: „Archimedas jau pats ėjo pas Marcelą, o dėžėje nešėsi matematinius prietaisus – saulės laikrodžius, dangaus gaublius, prietaisą Saulės dydžiui matuoti. Pakeliui sutikti kareiviai pagalvojo, kad dėžėje yra aukso, ir nužudė jį, kad galėtų užvaldyti tą lobį.“

Vis dėlto romėnų vadas Marcelas apgailėstavo dėl mokslininko žūties.

Archimedas tuo metu buvo sulaukęs 75 metų. Ant jo kapo miestiečiai pastatė paminklą, jame, mokslininko pageidavimu, buvo iškaltas ritinys, į kurį įbrėžtas rutulys. Tačiau, kai po 137 metų romėnų politikas ir filosofas Ciceronas atvyko į Sirakūzus, Archimedo kapas

jau buvo apleistas, bet jį dar pavyko surasti pagal antkapyje iškaltas geometrines figūras.

Antikos laikais labiausiai buvo vertinami ir naudojami Archimedo atradimai geometrijoje. Jo fizikos rezultatai nelabai derinosi su vyraujančia Aristotelio sistema, be to, jiems toliau plėtoti nebuvo prietaisų. O daugelis išrastų mechanizmų liko neaprašyti, todėl apie juos sklido tik legendos.

Dėl karų ir gaisrų sunykus Aleksandrijos muziejui, kai kurie Archimedo, kaip ir Aristotelio, veikalai išliko tik todėl, kad buvo išversti į arabų kalbą. O Europos mokslininkai Archimedą iš naujo atrado tik XVI–XVII a.; tada buvo išspausdinti kai kurie jo veikalai. Archimedo matematikos ir fizikos atradimais rėmėsi S. Stevinas (*S. Stevin*), J. Keplėris (*J. Kepler*), G. Galilėjus, R. Dekartas. O pralenkusias laiką jo aukštosios matematikos idėjas pratęsė I. Niutonas ir G. Leibnicas.

Archimedas laikomas vienu žymiausių visų laikų matematikų. Kadangi nėra tos mokslo srities Nobelio premijos, aukščiausiu apdovanojimu už matematikos pasiekimus yra laikomas Fildso (*Fields*) medalis (pavadintas jo sumanytojo vardu); jis skiriamas tik kas ketverius metus. Medalio averse pavaizduotas Archimedo reljefinis portretas, o reverse – jo teoremos „Apie rutulį ir cilindrą“ iliustracija.

Archimedo vardu yra pavadinta devyniolika matematikos, fizikos ir astronomijos objektų.

Gajus Julijus Cezaris
Gaius Iulius Caesar

100–44 m. pr. m. e.

Sidabrinis denaras, nukaldintas 44 m. pr. m. e. Jo averse pavaizduotas Julijaus Cezario portretas, reverse – deivė Venera, vienoje rankoje laikanti pergalės dievaitę Viktoriją, kitoje – skeptrą – valdžios ženklą.

Senais amžiais be pėdsakų yra išnykusios didelės tautos ir valstybės. O 753 m. pr. m. e. Apeninų pusiasalio viduryje įsikūrusi mažytė lotynų karalystė Roma, vėliau graikų pavyzdžiu tapusi respublika, po penkių amžių jau valdė visą pusiasalį. Toliau ji ėmė plėsti savo valdas palei Viduržemio jūrą: per tris pūnų karus sutriuškino galinčiausią šio regiono valstybę Kartaginą, netrukus užėmė Graikiją ir Makedoniją, siekė pajungti ir Mažąją Aziją. Labai padidėjusiai valstybei nebetiko mažos respublikos valdymo formos, buvo reikalingos reformos įvairiose visuomenės gyvenimo srityse.

Aukščiausia valdžia Romos respublikoje priklausė liaudies (piliečių vyrų) susirinkimams. Jie rinkdavo metams du konsulus ir kitus aukščiausius pareigūnus, sprendė karo ir taikos klausimus, priimdavo įstatymus. Konsulai buvo valstybės vadovai, jie šaukė liaudies ir senato susirinkimus, skelbė rinkimus. O po savo tarnystės konsulai bei kiti aukštesnieji valdininkai visam gyvenimui tapdavo senato nariais. Šis rengė įstatymus, rūpinosi valstybės turto, užsienio politikos, religijos, vidaus saugumo reikalais. Dauguma aukščiausių postų respublikoje atitekdavo patricijams – įtakingiausiems, gavusiems geriausią išsilavinimą senų giminių atstovams, o ne paprastiems piliečiams – plebėjams.

Patricijams priklausė ir Julijų giminė. Ji, kaip ir kitos kilmingos giminės, siejo savo kilmę su dievybe – kildino save iš Veneros vaikio. Tiesa, Julijai nevaicino valstybėje didesnio vaidmens, kol

jų giminės mergina Julija neištekėjo už karvedžio Gajaus Marijaus (*Gaius Marius*). Paskui jos brolis Gajus Cezaris vedė turtingo, bet kilusio iš plebėjų Aurelijų giminės, Kotos (*Kotta*) dukterį Aureliją. Jiems gimė sūnus (100 m. pr. m. e. liepos 12 d.), kuriam buvo duotas Gajaus vardas. O pagal giminę jis vadinosi Julijumi, pagal tėvą – Cezariu.

Pastarasis žodis mums asocijuojasi su Cezario pjūviu, kai kūdikis gimsta atliekant motinai operaciją. Iš tikrųjų ji retkarčiais buvo daroma ir tais laikais, tačiau motina retai išgyvendavo. Tad manyta, kad motina, aukodama sūnui savo gyvybę, lemia jam ypatingą likimą. Tai nenutiko nei gimstant Gajui, nei jo tėvui. Cezario pavardės kilmė buvo aiškinama kitaip – iš etruskų žodžio *aisar* (liet. dievas). Tokia prasmė patiko ir pačiam Cezariui, todėl jis labiausiai mėgo vadintis pavarde.

Berniuko tėvas buvo sostinės valdininkas, o vėliau tapo Romos provincijos Mažajoje Azijoje valdytoju. Tad ūkio reikalais, vergų priežiūra, taip pat sūnaus ir vėliau gimusios dukters Julijos auklėjimu bei lavinimu rūpinosi protinga ir rūpestinga motina. Vaikus nuo septynerių metų mokė į namus ateinantys mokytojai, pirmiausia lotynų bei graikų kalbų ir matematikos. Papirusas buvo brangus, todėl vaikai rašydavo smaila lazdele medinėje, vašku įtrintoje lentelėje. Nereikalingą įrašą nuvalius ir lentelę vėl įtrynus vašku, joje rašydavo iš naujo. Vėliau gramatikas gilino vaikų literatūros žinias. Gajų dar lavino patyręs retorikos mokytojas. Juk tais laikais, kai pagrindinė informacija visuomenėje sklido žodžiu, gera iškalba laikyta labai svarbiu gebėjimu. Tad reikėdavo nagrinėti garsių oratorių kalbas, mokyti jas mintinai, o paskui – kurti savas kalbas, skirtas tam tikriems įvykiams ar įsivaizduojamoms teismo byloms. Gajus vaikystėje dar mokėsi naudotis ginklais, jodinėti ir plaukti Tibro upėje.

Jam sulaukus maždaug penkiolikos metų, mirė tėvas. Kadangi ne tik šeimoje, bet ir tarp artimiausių Julijų nebuvo vyresnio amžiaus vyrų, Gajus atliko iniciacijos apeigą ir tapo giminės vyresniuoju. Jis ketino vesti Konsuciją, privilegijuoto kario-raitelio dukterį.

Cezariui augti ir bręsti teko labai neramiu laikotarpiu. Tiesa, Roma nuolat kariavo, bet paprastai su išorės priešais, o I a. pr. m. e. pradžioje prasidėjo vidaus kovos. Pirmiausia sukilo kitos Apeninų pusiasalio gentys, kurios jau seniai priklausė Romos respublikai, kariavo už ją, bet neturėjo piliečių teisių. Po atkaklių kovų senatui teko ir juos pripažinti tikrais piliečiais. Vėliau kilo konfliktas tarp dviejų pagrindinių karo vadų Lucijaus Sulos (*Lucius Sulla*) ir Gajaus Marijaus bei jų šalininkų. Senatas parėmė Sulą, bet, šiam išvykus į karo žygį prieš Ponto karalių Mitridatą (*Mithridates*), Marijus kartu su konsulu Lucijumi Cina (*Lucius Cinna*) ėmė negailestingai bausti Sulos šalininkus.

Tuo metu, matyt, Marijaus žmonos Julijos rūpesčiu, jos sūnėnui Cezariui buvo pasiūlytos žynio pareigos, netgi vyriausiojo romėnų dievo Jupiterio. Žyniai atlikdavo nustatytus ritualus, rengdavo valstybines religines apeigas, skelbdavo švenčių dienas. Tapti žyniu buvo garbinga, bet juo išrinkdavo visam gyvenimui ir prarandant teisę užsiimti politine veikla, dalyvauti karo žygiuose. O jo žmona, kaip ir pats žynys, turėjo būti patricijai. Tad Cezariui teko nutraukti sužadėtuves su Konsucija; užtat jis vedė konsulo Cinos dukterį Korneliją.

Tačiau Sula, grįžęs su kariuomene iš žygio, puolė Romą, ir ją pirmą kartą jėga užėmė savas karvedys. Sula pasiekė, kad senatas jį išrinktų diktatoriumi (tos ypatingos pareigos būdavo suteikiamos esant nepaprastajai padėčiai respublikoje pusei metų, bet Sula išsireikalavo neribotam laikui). Įgijęs teisę skirti mirties bausmę, jis forume iškabino savo priešininkų sąrašą, ir kiekvienas Romos pilietis galėjo nužudyti jame esantį asmenį ir už tai gauti atlygį. Cezaris, kaip artimas Marijui žmogus, buvo tik pašalintas iš žynio pareigų ir

jam liepta išsiskirti su Cinos dukterimi. Tačiau, gal iš meilės žmonai, gal dėl ambicingumo, atsisakė tai padaryti, todėl irgi buvo įtrauktas į tą juodąjį sąrašą. Jis pabėgo iš Romos ir slapstėsi kalnuose Pietų Italijoje.

Sula, prašomas kelių įtakingų romėnų, sutiko pasigailėti Cezario, nors įspėjo, jog tas jaunuolis kada nors juos visus pražudys, nes „Cezaryje slypi daugybė Marijų“. Vis dėlto šis nutarė į Romą negrįžti, o prisijungti prie karių, kurie siekė užimti sukilusį graikų Mitilėnės miestą Lesbo saloje. Jam buvo pavesta nuvykti pas Bitinijos karalių Nikomedą IV ir gauti uosto apsiausčiai reikalingų laivų. Sėkmingai įvykdęs tą užduotį, o paskui pasižymėjęs drąsa šturmuojant miestą bei išgelbėjęs draugą, Cezaris buvo apdovanotas ažuolo lapų piliečio vainiku. Tai laikyta reikšmingu kario apdovanojimu; jis tą vainiką galėjo užsidėti per viešus renginius, o tokį asmenį pagerbdami atsi-
stodavo netgi senatoriai.

Sula mirė, tačiau jo šalininkai, vadinami optimatais, ir toliau turėjo didelę įtaką ir stengėsi riboti Marijaus šalininkų, kitaip populiarių, politinę veiklą.

Vis dėlto Cezaris grįžo į Romą. Siekdamas pelnyti visuomenės pagarbą, jis apsiėmė būti kaltintoju Makedonijos valdytojo Gnėjaus Dolabelos (*Gnaeus Dolabella*), kuris labai praturtėjo išnaudodamas savo pavaldinius, byloje. Tais laikais profesionalių teisininkų nebuvo, todėl juos pakeisdavo išsilavinę kilmingieji. Bylą Cezaris pralaimėjo, nes teisėjai nenorėjo pasmerkti gerai žinomo, įtakingo veikėjo. Tačiau jaunuolis pasirodė esąs puikus oratorius, pasinaudojo įvairiomis retorikos priemonėmis, netgi humoru, ir iš tikrųjų įveikė patyrusius kaltinamojo gynėjus. Tos garsios bylos nagrinėjimas buvo gausiai lankomas žmonių, kurių dauguma pritarė Cezariui. Vėliau jis dar keletą kartų buvo kaltintoju ar teisėju byloje dėl korupcijos bei piktnaudžiavimo valdžia, tad pagarsėjo kaip principingas ir talentingas teisininkas.

Tačiau jis pats dar norėjo tobulinti savo iškalbą, tuo tikslu išvyko į Rodo salą pas žinomą graikų retoriką Moloną (*Molon*). Tačiau pakeliui laivą užpuolė piratai. Jie labai apsidžiaugė tarp kitų keleivių sučiupę ir žinomą romėną. Iš jo buvo pareikalauta didžiulės 20 talantų išpirkos, tačiau Cezaris pats pasiūlė tą sumą padidinti iki 50 talantų (maždaug 300 tūkst. to meto sidabrinų monetų). Kartu su juo keliavę draugai buvo išsiųsti rinkti ir, matyt, skolinti tuos pinigus. O Cezaris keturiasdešimt dienų išbuvo piratų nelaisvėje, bet jautėsi laisvai, skaitė jiems savo poeziją, netgi juokavo, kad grįžęs juos visus nukryžiuos. Kai pinigai buvo atvežti, piratai laikėsi žodžio ir Cezarį paleido. Jis taip pat tesėjo savo pažadą: artimiausiam uoste pasitelkė karių ir keliais laivais netikėtai užpuolė piratus; jie visi buvo nužudyti, bet lengvesne mirtimi – nudurti. O nugalėtojiui atiteko ne tik jo sumokėta išpirka, bet ir dar didesni rasti turtai.

Vis dėlto Cezaris taip ir nenuvyko tobulintis pas retoriką, nes nutarė dalyvauti vėl prasidėjusiam Romos kare su Mitridatu ir jo sąjungininkais. Vėliau prasidėjo gladiatoriaus Spartako vadovaujamas vergų sukilimas. Jiems pavyko pasiekti keletą reikšmingų pergalį, vergų armija išaugo net iki 70 tūkstančių. Vis dėlto Gnėjaus Pompėjaus (*Gnaeus Pompeius*) ir Marko Kraso (*Marcus Crassus*) vedamos kariuomenės galutinai sutriuškino sukilėlius. Manoma, kad Krasas tų kovų metu atkreipė dėmesį į talentingą vadą Cezarį ir vėliau tapo jo rėmėju.

Kariaudamas Mažajoje Azijoje, Cezaris nusipelnė žynio pontifiko pareigų. Jo veikla buvo kitokia nei konkretaus dievo žynio: pontifikų kolegija rengė religinį gyvenimą reguliuojančius dekretus, patardavo tais klausimais valstybės pareigūnams. Be to, jie galėjo dalyvauti ir politiniame gyvenime.

Tad Cezaris, sulaukęs dvidešimt septynerių metų, ėmė siekti savo pagrindinio tikslo – iškilti kaip valstybės pareigūnas. O tokią karjerą,

pagal Romos įstatymus, buvo galima daryti tik palaipsniui, rinkimų keliu užimant vis aukštesnes pareigas.

Pirmąjį laiptelį – karo tribūno – Cezaris įveikė lengvai, juk buvo pasižymėjęs ne viename kare. Deja, netrukus jis neteko dviejų artimų žmonių. Mirė teta Julija, kuri rūpinosi juo ir, matyt, abu kartus padėjo tapti žyniu. Per laidotuves Cezaris įsakė nešti ir jos vyro Marijaus portretus, nors tai buvo draudžiama ir papiktino optimatus. Tuoj po to staiga mirė ir žmona Kornelija, kuri jam buvo pagimdžiusi vieną dukterį Juliją. Abi veliones jis pagerbė puikomis kalbomis, kurias pasakė Romos forume. Tais laikais nebuvo įprasta taip išlydėti ir jauną moterį, bet Cezaris drąsiai sulaužė tą tradiciją.

Jis gana greitai užėmė ir antras – kvestoriaus pareigas. Toks pareigūnas turėjo rūpintis finansais, spręsti su tuo susijusias bylas. Kvestoriumi Cezaris dirbo Romos provincijoje Ispanijoje. Ten jis stengėsi padėti žmonėms, juos išklaudyti ir užjausti. O grįžęs į Romą, vedė antrą kartą, nes buvo neįprasta, kad politikas ilgai liktų viengungis. Jo žmona tapo Sulos anūkė Pompėja. Apskritai Cezaris buvo atlaidus savo priešams (išskyrus piratus), o tokio- mis vedybomis, matyt, norėjo mažinti priešpriešą tarp optimatų ir populiarių.

Būdamas toliaregiškas politikas, Cezaris ėmė remti žymų karvedį Pompėjų. Šis ketino išspręsti opią laivybos problemą – paskelbti negailestingą kovą Viduržemio jūros piratams ir juos išnaikinti, tačiau tam norėjo gauti ypatingų teisių, daug laivų bei karių. Senatoriai būgštavo, kad jis neįgytų per daug galios, tad vienintelis Cezaris balsavo už tokį nutarimą. Vis dėlto paskui liaudies susirinkimas pritarė Pompėjaus karinei akcijai. Ir iš tikrųjų, jis, didelėmis pajėgomis vienu metu ir įvairiose vietose užpuolęs piratus, juos sunaikino. Po tos sėkmės senatui teko pritarti, vėl aktyviai pasisakant Cezariui, kad Pompėjus įvestų tvarką nuolat maištaujančiuose

Artimuosiuose Rytuose. Čia per trejus metus šis karvedys ne tik įtvirtino taiką, bet ir užkariavo naujų žemių, atvėrė romėnams svarbius prekybos kelius. Senatoriai baiminosi, kad jis su kariuomene nepultų Romos, bet Pompėjus grįžo paleidęs namo karius ir sveikinamas žmonių kaip didvyris.

Sulaukęs 31 metų, Cezaris pagaliau tapo edilu. Jam teko tvarkyti sostinės ūkį – rūpintis statybomis, prekyba, transportu ir viešaisiais reiginiais. Pastariesiems trūko lėšų, tačiau Cezaris jas skolinosi, manoma, iš turtingo Kraso ir surengė dvi didingas, miesto gyventojus nustebinusias šventes: deivei Kibelei, vadinamai Didžiąja Motina, bei tradicines Romos žaidynes. Cezaris nepagailėjo pinigų ir rengdamas dideles gladiatorių kovas, kurias skyrė savo tėvo atminimui. O vienas iš jo atliktų naudingų darbų buvo pagrindinio iš Romos į Pietų Italiją vedančio Apijaus kelio sutvarkymas.

Kitais metais buvo paskelbti rinkimai į svarbiausias religines pareigas – didžiojo pontifiko, tai yra vyriausiojo žynio. Kandidatais į jas buvo pasiūlyti du garbingo amžiaus, nusipelnę valstybės veikėjai. Cezaris netikėtai padarė rizikingą sprendimą – išsikėlė pats save. Jis ėjo dar tik edilo pareigas, be to, pagal tradiciją, laikytas per jaunu pontifiko postui, tačiau ryžosi siekti jo, žinodamas, kad yra populiarus visuomenėje. Tuo laikotarpiu Romoje buvo paplitęs rinkėjų papirkinėjimas dovanomis ir net pinigais (tai padėdavo laimėti pareigas daugiau turto turėjusiems patricijams). Tad ir Cezaris naudojosi šia priemone, aišku, skolindamasis dideles sumas. Kitas kandidatas, pabūgęs aktyvios edilo veiklos, siūlė jam nemažus pinigus, kad atsisakytų savo kandidatūros, bet Cezaris nesutiko. Vis dėlto rinkimų dieną jis pasakė savo motinai: „Šiandien pamatysi savo sūnų arba didžiuoju pontifiku, arba tremtiniu.“ Juk pralaimėjęs jis turėtų slėptis nuo kreditorių ir žlugtų jo politinė karjera. Tačiau gerai apgalvota rizika pasiteisino – Cezaris

rinkimus laimėjo. Dabar jam priklausė įvairios privilegijos ir namas Šventajame kelyje, Romos centre. Didysis pontifikas vadovavo keliolikos žynių pontifikų kolegijai, atstovavo jiems senate, pasirašydavo religinius dekretus, tačiau galėjo dalyvauti ir politiniame gyvenime.

Netrukus Cezaris tapo pretoriumi. Einantysis šias aukštas pareigas įgydavo vadinamąjį imperiją, tai yra neribotą valdžią: galėjo naudoti jėgą, bausti be teismo, jį nuolat lydėdavo asmens sargybiniai. Toks greitas jo iškilimas sukėlė optimatų nepasitenkinimą. Tad Cezarį buvo mėginama susieti su nepasisekusių Lucijaus Katilinos (*Lucius Catilina*) sąmokslo.

Sulos diktatūros laikais Katilina aktyviai persekiojo Marijaus šalininkus. Jis du kartus dalyvavo konsulo rinkimuose, mėgino įsiteikti rinkėjams siūlydamas skolų panaikinimo įstatymą. Tačiau ir vieną, ir kitą kartą jį nurungė Ciceronas, kuris nebuvo nei patricijus, nei turtingas, bet garsėjo kaip puikus oratorius. Jis savo kalbose apkaltingo Katiliną piktnaudžiavimu valdant provinciją Afrikoje. Šis įsižeidęs nutarė jėga užgrobti valdžią ir nužudyti savo priešus, visų pirma – Ciceroną. Tačiau informacija apie sąmokslą pasiekė senatą. Katilina buvo išvykęs telkti ginkluotų maištininkų, tad Ciceronas suėmė Romoje esančius sąmokslų šalininkus. Atsirado liudytojas, teigiantis, kad ir Cezaris pritarė Katilinai, bet Ciceronas nepalaikė tokio kaltinimo. Iš tikrųjų Cezariui nebuvo tikslo remti pralaimėjusį politiką, be to, priešiškos partijos atstovą. Vis dėlto, Ciceronui pasiūlius skirti sąmokslininkams mirties bausmę, Cezaris tam nepritarė. Jis ragino nežudyti net ir labai nusikaltusių kilmingų vyrų, o įkalinti juos iki gyvos galvos. Jo kalba paveikė Ciceroną, tačiau dauguma senatorių nubalsavo už mirties bausmę. Katilina žuvo jo rėmėjų mūšyje su kariuomene.

Visuomenės dėmesį atkreipė ir nutikimas Cezario namuose. Čia vyko religinės iškilmės, kuriose turėjo teisę dalyvauti tik moterys.

Tačiau buvo aptiktas besislapstantis jaunas patricijus, persirengęs muzikante. O žinota, kad jis yra įsimylėjęs namų šeimininkę. Cezaris nesiėmė bausti nusikaltėlio, tačiau nedelsdamas išsiskyrė su Pompėja. Abejojantiems, ar reikėjo taip elgtis neįrodžius jos kaltės, buvo ištarti žinomi žodžiai: „Ant Cezario žmonos neturi kristi net menkiausias įtarimas.“ Kita vertus, sau pačiam jis panašaus kriterijaus netaikė: turėjo daug meilužių – kilmingų Romos moterų.

Neapsikęsdamas kreditorių raginimų grąžinti skolas, be to, norėdamas pelnyti didesnę paramą konsulo rinkimuose, Cezaris sutiko būti provincijos Ispanijoje valdytoju. Čia jis pajungė Romos valdžiai dar nepaklususią gentį, sutaikė tarpusavyje konfliktavusias gentis, sunaikino kalnų plėšikus, pertvarkė provincijos finansinę sistemą. Už tuos nuopelnus jam buvo suteikta teisė surengti Romoje triumfo paradą. Cezaris ketino dalyvauti konsulo rinkimuose, tad susidūrė su dilema. Jis turėjo pats registruotis kandidatu į konsulus, bet, pagal tradiciją, karvedys, nusipelnęs parado, į miestą galėjo įžengti tik jo metu. Cezaris paprašė senato padaryti jam išimtį iš pastarosios taisyklės. Tačiau, svarstant šį klausimą, vienas pagrindinių jo priešininkų senate Markas Katonas (*Marcus Cato*) tyčia kalbėjo ilgą valandą iki posėdžio pabaigos, kad toks leidimas kandidatui nebūtų duotas. Vis dėlto šis nutarė verčiau paaukoti suteiktą garbę ir ryte atvyko į miestą registruotis. Cezaris rinkimus laimėjo, bet priešininkai pasistengė, kad po vieno metų tarnybos jis negautų kitų svarbių pareigų: senatas priėmė įstatymą, jog tą kartą išrinkti du konsulai, pasibaigus jų kadencijai, turės prižiūrėti miškus ir ganyklas.

Taigi, sulaukęs keturiasdešimt vieno metų – jauniausio amžiaus, kurį pasiekęs veikėjas galėjo būti renkamas konsulu, – Cezaris pradėjo eiti šias aukščiausias pareigas. Anot romėnų istoriko Gajaus Svetonijaus (*Gaius Suetonius*), jis buvo aukšto ūgio (palyginti su to meto romėnais), gerai naukęs vyras, tamsių, skvarbių akių, bet

jau nuplikęs, nuolat kentėjo galvos skausmus. Be to, jam gyvenant Ispanijoje, prasidėjo epilepsijos priepuoliai. Cezaris labai rūpinosi savimi, stiprino kūną.

Suprasdamas, kad optimatai visai trukdys jo, kaip konsulo, veiklai, Cezaris nutarė užsitikrinti įtakingų asmenų paramą. Karvedys Pompėjus jautėsi nuskriaustas, nes nesulaukė pelnyto pripažinimo po savo pergalių Azijoje. Kitas karvedys ir vienas turtingiausių romėnų Krasas buvo kilęs iš raitelių ir manė dėl to negavęs svarbių pareigų. Jie buvo suinteresuoti talentingo konsulo parama, tikėjosi, kad šis padės priimti jiems reikalingus įstatymus. Tačiau Pompėjus ir Krasas pykosi tarpusavyje. Vis dėlto Cezaris, panaudojęs savo diplomatinį gebėjimą, įstengė juos abu sutaikyti. Tad jie trise sudarė slaptą sąjungą, kuri buvo sutvirtinta iškilmingomis priesaikomis, juk į sąjungą įėjo ir vyriausiasis žynys. Be to, Pompėjus netrukus vedė Cezario dukterį Juliją.

Naujasis konsulas iš karto ėmėsi savo gerai apgalvotų reformų. Siekdamas, kad politikai būtų labiau atsakingi už savo kalbas, jis nurodė viešai skelbti senato posėdžių protokolus. Pirmiausia jis pateikė senatui įstatymo projektą, kuriuo tarnybą baigusiams kariams bei Romoje gyvenantiems nuskurdusiems valstiečiams būtų nemokamai dalijama žemė provincijoje. Ji neturėjo būti atimama iš žemvaldžių, bet perkama iš jų panaudojant Pompėjaus iš karo Azijoje parvežtus turtus.

Nors įstatymas buvo tikrai reikalingas, optimatai jam priešinosi nenorėdami didinti konsulo populiarumo. Katonas tęsė įstatymo svarstymą ilgomis kalbomis. Cezaris, labai branginantis savo laiką, nesusivaldė ir įsakė pasiųsti Katoną į kalėjimą. Vis dėlto, pamatęs neigiamą senatorių reakciją, jis greitai atšaukė šį sprendimą. Tuomet antrasis konsulas optimatas Markas Bibulas (*Marcus Bibulus*), siekdamas užbėgti už akių visoms Cezario reformoms, paskelbė įžvelgęs dangaus ženklus, kurie rodo, kad per jų konsulavimo metus neturi

būti priimami nauji įstatymai. Cezaris nenusileido ir sušaukė liaudies susirinkimą; jame mėginęs kalbėti Bibulas buvo išjuoktas, o žemės įstatymas sutartinai priimtas. Jos paklausa pasirodė esanti tokia didelė, kad teko skirti dar valstybinės žemės, bet tik šeimoms su trimis vaikais.

Kita svarbi labai išsiplėtusios valstybės problema buvo nesutvarkytas kolonijų, vadinamųjų provincijomis, valdymas. Cezaris parengė šimto straipsnių įstatymo projektą, kuriame išsamiai ir tiksliai suformulavo provincijų administravimo taisykles, valdininkų atsakomybę, kyšininkavimo draudimą. Netgi optimatai senate nedrįso priešintis šiai reformai. Tas įstatymas veikė visą Romos imperijos gyvavimo laikotarpį.

Deja, Cezaris, pasibaigus jo konsulo kadencijai, vėl būtų tapęs privačiu asmeniu ir netekęs teisinės neliečiamybės, taigi galėjo susilaukti net teismo persekiojimo už tradicijų nepaisymą valdymo metu. Norint to išvengti ir tęsti politinę karjerą, reikėjo tapti prokonsulu – provincijos valdytoju. Ji turėjo būti Romos valdų pakraštyje, nes tai leistų užkariauti naujas sritis ir tapti žinomu karvedžiu, bet pernelyg nenutolusi nuo Romos, kad galėtų sekti įvykius joje. Tad Cezario šalininkas pasiūlė liaudies susirinkimui skirti jį Cizalpinės Galijos (Šiaurės Italijoje, į pietus nuo Alpių) ir Ilyrijos (palei Adrijos jūrą) vietininku, netgi ne vieniems, o penkeriems metams, suteikiant jam tris legionus (legioną sudarė apie 5 tūkst. karių). Susirinkimas tam pritarė, o senatas negalėjo pasipriešinti. Netrukus, Pompėjaus rūpesčiu, Cezariui buvo leista valdyti dar vieną Galijos dalį, vadinamą tiesiog Provincija (tai lėmė dabartinį to krašto pavadinimą – *Provansas*).

Tais laikais didelėje Vakarų Europos dalyje gyveno keltai. Nėra aišku, kaip jie atklydo į Dunojaus ir Reino aukštupius, kur gyveno pirmajame mūsų eros amžiuje, bet, būdami karingi, vėliau išplito dabartinės Prancūzijos, Ispanijos, Belgijos teritorijose, persikėlė ir į

Britų salas. Romėnai keltus vadino galais (tad ir šioje biografijoje vartosime tokį jų pavadinimą). Savo valstybės galai nebuvo sukūrę, atskiros gentys vadinosi alaborgais, sekvanais, helvetais, edujais, belgais. Galai nestatė didelių miestų, užsiėmė žemdirbyste, garsėjo metalo dirbiniais. Jie su dievais bendravo šventvietėse ar miškuose, dar neturėjo savo rašto, bet mėgo legendas ir sakytinę poeziją. Tačiau į galų žemes ėmė skverbtis karingos germanų gentys, gyvenančios į rytus nuo Reino upės.

Vos Cezaris atvyko į Galiją, iš karto susidūrė su dideliu išbandymu. Helvetų gentis, gyvenusi šiauriniame Alpių pakrastyje, sunkiai galėdama apsiginti nuo germanų puolimų, nutarė kraustytis į pietvakarius, prie Atlanto vandenyno. Visa manta buvo sukrauta į vežimus, ir du šimtai tūkstančių vyrų, moterų bei vaikų iškeleliavo į naują vietą. Tačiau jie turėjo pereiti per kitos galų genties sekvanų teritoriją, o šie, bijodami tokio žmonių antplūdžio, kreipėsi į Cezarį, kad jis sustabdytų helvetus. Jam irgi nesinorėjo, kad toje srityje prasidėtų neramumai, be to, atsirado gera proga plėsti Romos valdas. Todėl jis pasitelkė dar keletą legionų ir greitai perėjo Alpes. Vis dėlto jo karių buvo gerokai mažiau, nei helvetų vyrų. O migrantai tuo metu kėlėsi iš plaustų pasidarytu tiltu per Somos upę. Cezaris palaukė, kol trys ketvirtadaliai helvetų atsidūrė kitame upės krante, tada sunaikino tiltą ir sumušė šioje upės pusėje likusius helvetus. Paskui jo kariuomenė per dieną pastatė tiltą, kuriam helvetai sugaišo dvidešimt dienų, greitai pavijo ir atkakliame mūšyje nugalėjo pagrindinę jų grupę. Išlikusiųjų Cezaris nepavertė vergais, kaip būdavo įprasta, bet nurodė jiems grįžti atgal į savo teritoriją ir net pažadėjo duoti grūdų maistui bei sėklai.

Kiti galai kreipėsi į Cezarį prašydami juos apginti nuo germanų, kurių viena gentis pradėjo keltis per Reiną. Cezaris suprato, kad vėliau germanai grasins ir Romos valdoms, tad jis nuvedė savo karius į šiaurę. Tačiau šie buvo nepatenkinti tokio savo vado sprendimu,

nes germanai dar nelaikyti romėnų priešais, be to, reikėjo brautis per didžiulius gūdžius miškus. Cezaris pasikvietė centurionus – šimtnių vadus – ir juos įtikino tęsti žygį. Jis nežadėjo didesnių atlygių, tik sužadino karių garbės jausmą. Pasiekęs germanus, Cezaris pirmiausia juos mėgino paveikti derybomis, bet šie suėmė jo pasiuntinius. Tuomet labai atkakliame kruviname mūšyje romėnų legionai kartu su galų būriais nugalėjo įsiveržusius germanus, tik nedaugelis jų gyvi pasiekė kitą Reino krantą.

Po to mūšio galai tikėjosi, kad Cezario kariuomenė žiemai grįš į savo valdas, tačiau jis įsakė tolimame Galijos pakraštyje įkurti įtvirtintą stovyklą, kurioje paliko stiprią įgulą. O pats ėmėsi spręsti įvairius provincijų reikalus.

Cezario pergalės kėlė susirūpinimą vienai gausiausių ir karingiausių galų genčių – belgams (jie gyveno ne tik dabartinėse Belgijos, bet ir Nyderlandų bei Šiaurės Prancūzijos teritorijose). Ruošdamasis karui su jais, Cezaris surinko dar du legionus iš ūkininkų jam pavaldžiose provincijose ir juos apmokė, iš dalies savo lėšomis. Vis dėlto belgai turėjo gerokai daugiau karių, tad Cezaris veikė įvairiais diplomatiniais bei kariniais būdais. Pasinaudodamas tuo, kad atskiros belgų gentys kovojo tarpusavyje, jis įkalbėjo vieną jų būti romėnų sąjungininke. O prasidėjus karui, jam pavykdavo laimėti ne tiek jėga, kiek gerai apgalvota taktika. Antai Cezaris sumaniai rinkdavosi mūšio vietą, kuri suvaržytų priešo karių veiksmus ir neleistų šiems pasinaudoti jų skaičiaus persvara. Siekdamas užimti vieną belgų tvirtovę, jis įbaugino įgulą įsakęs gaminti nematytus didžiulius apgulties bokštus, ir gynėjai pasidavė be kovos. Tokiu atveju jis belgų karių nebausdavo. Kita vertus, jiems priešinant ar bandant gudrauti, Cezaris veikė negailestingai. Belaisviai būdavo parduodami paskui kariuomenę sekantiems vergų pirkliams; taip jis surinko daug lėšų karui bei savo reikalams.

Vis dėlto kartą Cezario kariuomenė pateko į belgų spąstus. Dideli jų būriai, slėpėsi miške, netikėtai užpuolė romėnus, dar nespėjusius

įsirengti stovyklos. Nebuvo laiko nei išrikiuoti karių, nei organizuoti bendros gynybos, kiekvieną gelbėjo tik asmeninė patirtis. Cezaris nušoko nuo žirgo ir, iškėlęs kardą, metėsi ten, kur vyko atkakliausios kovos. Vado drąsa padėjo kariams susitelkti, tad po atkaklios kovos mūšis buvo laimėtas.

Cezarį jo kariai laikė tikru vadu. Jis rūpinosi savo pavaldiniais, pastebėdavo ir įvertindavo jų nuopelnus, nors žygio metu buvo labai griežtas. Pats kentė visas negandas, nesiekė sau išskirtinių sąlygų.

Matydamas karo su belgais sėkmingą baigtį, Cezaris dalį kariuomenės, vadovaujamą Kraso sūnaus Publijaus, pasiuntė į Normandiją ir Bretanę pajungti tenykščių genčių. Jos, įbaimintos žinių apie Cezario pergales, be kovų sutiko pripažinti Romos valdžią.

Jis nuolat domėjosi įvykiais Romoje, rėmė savo šalininkus, su jais susirašinėjo slaptaraščiu. Tačiau Pompėjus pavydėjo Cezariui pergalių ir norėjo trauktis iš triumvirato. Tad šis žiemą Šiaurės Italijoje slapta susitiko su Krasu ir Pompėjumi, įkalbėjo juos atnaujinti trijų sąjungą. Buvo sutarta siekti, kad jie abu po dvejų metų būtų išrinkti konsulais. Cezaris vėl galėjo kandidatuoti į šį postą tik 48 m. pr. m. e., o iki tol ketino visą Galiją paversti Romos valda. Todėl jam rūpėjo, kad senatas pratęstų prokonsulo įgaliojimus bei teisinę neliečiamybę ir skirtų naujų legionų. Paremti tokius nutarimus Pompėjus įkalbėjo ir įtakingą senatorių Ciceroną. Taigi nepaisant optimatų priešinosi buvo pritarta Cezario pageidavimams, ir jis galėjo toliau vykdyti savo ambicingus planus.

Į Galiją vėl ėmė veržtis germanai, nes juos puolė giminingi svebai, gyvenę toliau į rytus, prie Elbės. Cezaris nutarė, kad geriausias būdas nuraminti germanus – pačiam įsiveržti į jų teritoriją. Užuoat kėlęs karius laiveliais, jis nutarė pastatyti per Reiną – 250 metrų pločio sraunią upę – pirmąjį tiltą. Cezaris pats sumanė tilto projektą. Ant plaustų užkeltais keltuvais ir gervėmis į upės dugną

buvo kalami mediniai poliai, o šie sujungiami skersinėmis sijomis. Tada iš rąstų, kurių aplinkiniuose miškuose netrūko, ir supintų šakų buvo nutiestas kelias, kuriuo galėjo žygiuoti kariai. Tokį tiltą pavyko pastatyti per dešimt dienų. Germanai buvo įbauginti šio nematyto darbo, tad Cezario kariuomenė tris savaites žygiavo per jų teritoriją nesutikdama jokio pasipriešinimo. Tokio tikslo ir siekė karvedys – pademonstruoti savo galią; paskui jis grįžo atgal ir sunaikino tiltą.

Tais pačiais metais Cezaris surengė panašų žygį ir į Britų salas. Senatui nurodytas jo pretekstas buvo britų teikta pagalba sukilusiems galams. Tačiau iš tikrųjų karvedys, įsiverždamas į šią tolimą šalį, kurią romėnai laikė vos ne pasaulio kraštu, siekė didinti savo autoritetą bei ištyrinėti naujas žemes.

Pirmiausia į salą laivais buvo keliami pėstininkai, bet vėliau ėmė pūsti priešinis vėjas ir raitininkai liko šiapus sąsiaurio. Romėnų laivai negalėjo priplaukti prie kranto, tad kariams teko bristi į jį per vandenį, o ten jau laukė daug apsiginklavusių britų. Jie pagal savo paprotį, siekdami bauginti priešus, buvo išsitepę kūną melsvais augaliniiais dažais (todėl ir šalies pavadinimas *Britanija* reiškė „išsidažiusių žmonių šalis“). Sausumoje romėnai buvo puolami ir judriomis kovos mašinomis. Vis dėlto jie išsikovojo geras pozicijas, ir britai pasiūlė sudaryti taiką. Deja, Cezaris taip ir nesulaukė savo raitininkų, nes juos gabenusius laivus užklupo audra, dalį nuskandino, o kiti apgadinti turėjo grįžti atgal. Tuo metu britai telkė daug didesnes pajėgas. Tad po nedidelio žygio Cezaris grįžo į žemyną praradęs beveik ketvirtadalį savo karių.

Iškilusios kliūtys tik padidindavo jo ryžtą siekti tikslo, todėl antrą kartą nutarė vykti į Britaniją daug geriau pasirengęs. Buvo pastatyta net 600 laivų, labiau pritaikytų išsilaipinimui, ir jais per Lamanšo sąsiaurį perkelta apie 30 tūkst. pėstininkų ir raitininkų. Idant tuo pasinaudoję galų vadai nepradėtų sukilimo, jie visi turėjo vykti kartu,

tačiau noriai sutiko, nes tikėjosi prisiplėšti grobio. Britai nutarė su šia galinga kariuomene nepradėti mūšio, bet ją naikinti iš pasalų. Cezaris pirmiausia pasirūpino savo laivais ir apsaugojo juos, kad jo kariuomenė neįstrigtų saloje.

Gentims pietinėje Britanijos dalyje vadovavo Kasivelaunas (*Cassivellaunus*). Tačiau kitas valdovas, siekdamas jį nuversti, rėmė romėnus – davė maisto, suteikė reikalingų žinių. Žygiuodama prie Kasivelauno tvirtovės, Cezario kariuomenė pasiekė plačią upę, britų vadinamą Temeze (dabar Temzė). Ją pavyko įveikti pasinaudojus vienoje vietoje esančia brasta. Kasivelaunas nedrįso stoti į mūšį ir pasislėpė tarp miškų ir balų stovinčioje savo tvirtovėje. Cezaris ją surado ir užėmė, bet karalius pabėgo. Tačiau artėjo žiema, Lamanso sąsiauryje galėjo prasidėti audros, tad Cezaris tik sudarė su britais naudingas taikos sutartis, paėmė nemažai įkaitų bei vergų ir sėkmingai parplukdė kariuomenę atgal į žemyną.

Savo pranešime senatui jis pateikė daug informacijos apie Britaniją bei jos gyventojus (vėliau tai panaudojo savo knygoje „Galų karo užrašai“). Remdamasis iš britų gautomis žiniomis, Cezaris gana tiksliai aprašė salos formą bei nurodė, kad greta yra kita didelė sala Hibernija (dabar Airijos sala). Britai augino javus, galvijus bei medžioklinius šunis, gamino metalo dirbinius, visu tuo ir prekiaavo. Vietoj pinigų jie naudojo geležies ir vario gabalus. Klimatas Britanijoje esąs švelnesnis negu Galijoje. Cezaris domėjosi ir gyventojų papročiais bei garbinamais dievais, nusistebėjo, kad šventu gyvūnu laikomas kiškis. Patys britai savo rašto dar neturėjo, taigi Cezaris iš tikrųjų pradėjo rašytinę Britanijos istoriją.

Grįžęs į Galiją, jis rado draugų laišką, kad gimdydama mirė vienintelė jo duktė Julija, Pompėjaus žmona. Labai jos gedėjo (vėliau, grįžęs į Romą, surengė dukters garbei gladiatorių turnyrą). Galijoje buvo nederliaus metai, o jiems reikėjo maitinti žiemos stovyklose paliktus romėnų karius. Nedidelės belgų genties vadas

6 pav. Cezario „Galų karo užrašų“ vertimas į prancūzų kalbą, atliktas 1473–1476 m. Burgundijos hercogui Karlui Drąsiajam.

Ambiorixas (*Ambiorix*) sugalvojo gudrą planą, kaip išvyti romėnus iš savo žemių. Jis pranešė vienos jų stovyklos vadams apie numatomą kelių kitų genčių puolimą. Patikėję sąjungininku, romėnai per jo žemes išvyko į Pietų Galiją. Tačiau, eidami siauru tarpekliu,

jie pateko į Ambiorikso karių spąstus ir buvo visi sunaikinti. Paskatintas tos sėkmės, jis įkalbėjo kitas gentis netikėtai užpulti Cicerono brolio vadovaujamą antrą stovyklą. Romėnų buvo kelis kartus mažiau, bet jie atkakliai gynėsi. Kasdien pas Cezarį išsiųsdavo raitelį prašydami pagalbos, bet jį sugaudavo galai. Tą žinią sugėbėjo nunešti tik vergas, kuriam buvo pažadėta laisvė. Cezaris tuoj su dviem legionais labai sparčiai nužygiavo į belgų žemes ir išgelbėjo savo karius.

O pavasarį, sutelkęs apie 50 tūkst. karių, jis surengė baudžiamąjį žygį. Iš sukilime dalyvavusių genčių buvo paimta tūkstančiai vergų bei daug galvijų. Cezaris ypač troško nubausti Ambioriksą, tad pakvietė kitus galų vadus dalyvauti plėšiant tą kraštą. Jie, nors ir nemėgo romėnų, sutiko, nes viliojo galimybė pasipelnyti. Visa Ambiorikso gentis buvo sunaikinta.

Cezariui rūpestį kėlė ir įvykiai Romos valstybėje. Mesopotamijoje kare su partais žuvo triumvirato narys Krasas. O Romoje prasidėjo piliečių neramumai, buvo sudegintas senato pastatas. Pritariant net optimatams, Pompėjus buvo išrinktas vieninteliu konsulu su ypatingais įgaliojimais. Cezaris pasiūlė sustiprinti tarpusavio sąjungą naujomis vedybomis: jis pats imtų į žmonas Pompėjaus dukterį, o šis – Cezario giminaitę. Tačiau Pompėjus, įgijęs visą valdžią sostinėje, jautėsi viršesnis už Galijos karvedį ir tų mainų atsisakė, netgi vedė jo priešinininko dukterį.

Cezaris bandė didinti savo įtaką Romoje statydamas naują didžiulę baziliką, skirtą teismo posėdžiams, liaudies susirinkimams bei prekybai. Panaudojus Galijoje įgytus turtus, ši *Basilica Julia* buvo išpuošta marmuru bei puikiomis skulptūromis. Ji tapo pagrindiniu forumo – Romos visuomeninio gyvenimo centro – statiniu.

Galijoje 52 m. pr. m. e. pavasarį prasidėjo visuotinis sukilimas. Jam pradžia davė gentis, kurios teritorijoje, į pietus nuo Paryžiaus, buvo visų galų šventa vieta. Ji laikyta tarsi tautos laisvės simboliu, tad buvo

išžudyti čia įsikūrę romėnų pirkliai. Jaunas ambicingas arvernų genties vadas Vercingetorigas (*Vercingetorix*) ryžosi suvienyti visas gentis kovai su romėnais. Manoma, kad jis buvo tarnavęs Cezario kariuomenėje, todėl romėnų pavyzdžiu ėmė kurti gerai organizuotas, drausmingas pajėgas. Juo patikėję, genčių vadai išsirinko Vercingetorigą Galijos karaliumi. Jis ėmėsi tokios taktikos: įsakė aplink romėnų įtvirtintas stovyklas deginti galų gyvenvietes, naikinti visas maisto atsargas, kad okupantai sklaidytųsi jo ieškodami ir būtų lengvai pažeidžiami.

Cezaris, vos prasidedant pavasariui, nužygiavo per užsnigtus kalnus ir, sumaniai manevruodamas, pradėjo sunkų karą su gausėmis sukilėlių pajėgomis. Jam laimėti padėjo pagalbon atvykę germanų raiteliai. Cezaris svarbiu tikslu laikė sunaikinti Vercingetorigą. Šis padarė klaidą pasislėpdamas praktiškai neprieinamoje tvirtovėje. Cezaris įsakė aplink šią tvirtovę statyti aukštą, ilgą tvorą, su grioviais abiejose jos pusėse bei sargybos bokšteliais. O kita panašia tvora apsupo savo kariuomenę, kad apsigintų nuo karaliui į pagalbą atvyksiančių galų. Vykstant atkaklioms kovoms, Vercingetorigui nepavyko išsivaduoti, o maisto atsargų jis turėjo nedaug. Tad galiausiai išėjo pro vartus, nušoko nuo žirgo ir atsiklaupė prieš Cezarį. Galų karalius buvo įkalintas Romoje, parodytas per triumfo paradą, bet vėliau nužudytas.

Užbaigęs aštuonerius metus trukusį Galijos prijungimą prie Romos valstybės, Cezaris sutvarkė šios didžiulės šalies ūkinę ir finansinę sistemą, apdovanojo savo šalininkus pinigais bei žemėmis. Galai turėjo tvarkingai mokėti mokesčius ir teikti karius, bet galėjo laikytis savo papročių bei religijos.

Kariaudamas Cezaris neapleido ir literatūrinės kūrybos. Dar jaunystėje jis parašė poemą apie Heraklį ir tragediją „Edipas“. Ir Galijoje, stovykloje ar netgi keliaudamas, jis diktavo vergui ne tik laiškus, bet ir sukūrė filosofinį traktatą „Apie analogiją“ (jis neišliko). Be to, kruopščiai rinko bei užrašinėjo žinias apie vykusias kovas, taip pat apie gyventojus, jų papročius. Užbaigęs tą

7 pav. Romos valstybė Cezario užkariavimų laikotarpiu. Pavadinimai užrašyti tuo metu vartota lotynų kalba. Žemėlapyje nurodytos ir aisčių (*aestii*) bei baltų genčių (*popoli baltici*) gyvenamosios teritorijos.

savo veiklos etapą, Cezaris paskelbė septynių knygų istorinį veikalą „Galų karo užrašai“ (*Commentarii de Bello Gallico*). Jį Romos gyventojai skaitė kaip tų laikų detektyvą. Gražią ir tikslią „Užrašų“ kalbą gyrė Ciceronas, šis veikalas pripažintas klasikiniu kūrinium.

Jame autorius daugiausia pasakoja apie savo žygius, tačiau trečiuoju asmeniu: „Cezaris įsakė“, „Cezaris sužinojo“. Mini ne tik sėkmes, bet ir nesėkmes, pateikia apmąstymus, lėmusius vieną ar kitą sprendimą. Jis pripažino ir galų laisvės troškimą, pademonstruotą visuotinio sukilimo metu: „Tačiau Galija buvo tokia vieninga, taip norėjo atgauti laisvę ir susigražinti buvusią karinę šlovę, kad nieko nereiškė nei parodyta malonė, nei draugystės prisiminimas; visa širdimi ir pastangomis visi veržėsi į tą karą.“ Tačiau šį karą Cezaris laikė neišvengiamu ir būtinu Romos valstybei, nes užtikrino jos saugumą iš šiaurės pusės. Juk labai karinga ir gausi galų tauta būtų kėlusį pavojų, ypač pati puolama germanų. Cezariui pavyko stabilizuoti padėtį ir sustabdyti tautų migraciją šiame regione. Deja, jo paties vertinimu, šio karo metu žuvo daugiau nei milijonas žmonių.

Galija prarado laisvę. Kita vertus, tapdama aukštesnį civilizacijos lygį pasiekusios šalies dalimi, ji įgijo galimybę pradėti naują savo vystymosi etapą. Galų diduomenė ėmė perimti romėnų papročius, mokyti vaikus lotyniškai.

Cezaris galėjo toliau tęsti sėkmingą veiklą tik tapęs konsulu. Tačiau senatas optimatų iniciatyva priėmė įstatymą, kad kandidatas į konsulus turi pats dalyvauti rinkimuose. O Cezaris, užbaigęs vietininko tarnybą ir atvykęs į Romą, būtų netekęs teisinės neliečiamybės. Tad priešai ruošėsi jį iš karto patraukti į teismą dėl tradicijų nesilaikymo būnant konsulu ir stengiantis daryti greitas reformas (Katonas tai pažadėjo netgi su priesaika). Juk teisiamas asmuo negalėjo būti keliamas į tas pareigas. Cezaris bandė susitarti su senatu siūlydamas kompromisą: jis grąžins dalį savo kariuomenės bei valdžios didžiojoje Galijos dalyje, o jam bus leidžiama

dalyvauti rinkimuose netiesioginiu būdu. Senatui nepriėmus to siūlymo, Cezaris parašė laišką išskaičiuodamas savo nuopelnus ir pareiškdamas, kad teisę kandidatuoti į konsulus jis gins bet kokiomis priemonėmis. Ciceronas dar bandė surasti kokią nors išeitį, tačiau senatas priėmė įstatymą paskelbti Cezarį valstybės priešu, jeigu jis neatsisakys vietininko pareigų ir negražins kariuomenės. Pompėjus jau neberėmė buvusio sąjungininko ir sutiko imtis veiksmų prieš jį.

Cezaris nutarė nelaukti, kol priešininkai sutelks jėgas. Tuo metu jis galėjo pasinaudoti tik vienu legionu, tačiau kariai buvo labai atsidavę vadui. Cezaris nužygiavo iki savo provincijos ribos, ties kuria tekėjo Rubikono upokšnis ir drąsiai peržengė jį tardamas „Burtas mestas.“ Ši frazė įėjo į istoriją, o posakis „pereiti Rubikoną“ tapo priežodžiu, reiškiančiu lemtingą sprendimą, kurį padarius, kelio atgal nebėra.

Vis dėlto Pompėjus nenorėjo pradėti pilietinio karo, todėl atsiuntė pas Cezarį savo pasiuntinius. Šis pažadėjo atitraukti iš Italijos savo kariuomenę, jei tą patį padarys ir priešininkas, o tuo metu senatas tegu ramiai apsvarsto susidariusią situaciją. Be to, Cezaris pasiūlė surengti jūdviejų susitikimą. Tačiau optimatai atsisakė daryti nuolaidas.

Cezaris buvo populiarus tarp Italijos gyventojų, todėl miestai jam nesipriešino. O optimatų vadai pasitraukė iš Romos į Korfinijaus miestą, kur stovėjo pora legionų. Cezariui ten atžygiavus, įgula atidarė vartus ir išdavė suimtus vadus. Juos ir kitus priešus Cezaris, demonstruodamas atlidumą, iš karto paleido į laisvę; o tie du legionai prisijungė prie jo kariuomenės. Tai sužinojęs, Pompėjus pasitraukė į Graikiją. Ten bei rytinėse provincijose jis buvo gerai žinomas kaip kovų su Mitridatu laimėtojas, tad ketino surinkti didelę kariuomenę ir tik tuomet susiremti su Cezariu. Šis dar kartą pasiūlė susitikti ir sutarti dėl taikos, bet Pompėjus atsakė turintis vykdyti senato nutarimą.

Tuomet Cezaris nužygiavo į Romą. Dar pakeliui aplankė oratorių Ciceroną jo dvare. Jie abu gerbė vienas kitą, karo Galijoje laikotarpiu susirašinėjo laiškais, Ciceronas siuntė savo poemą. Vis dėlto dabar įtakingas veikėjas, būdamas griežtu tradicijų šalininku, nesutiko palaikyti Cezario.

Roma karvedžiui visiškai nesipriešino. Jis sušaukė senatą, bet nemažai karių buvo pasitraukę iš sostinės, susirinko tik mažuma. Kariuomenei išlaikyti reikėjo pinigų, Cezaris norėjo juos paimti iš izdo, tačiau tam pasipriešino vienas tribūnas, kuris pasitraukė tik pagrasinus jį nužudyti.

Cezaris paliko valdyti Italiją savo bendražygiui Markui Antonijui (*Marcus Antonius*), be to, karo vadą Gajų Kurioną (*Gaius Curio*) su keturiais legionais pasiuntė užimti Sicilijos bei Šiaurės Afrikos, o Cicerono žentui Dolabelai pavedė vadovauti laivynui. Jis pats per Galiją nužygiavo į Ispaniją, kurios valdytoju buvo Pompėjus. Cezaris turėjo mažiau kariuomenės negu du Pompėjaus palikti vadai, bet sumaniai manevravo ir, užėmęs labai patogią poziciją, siekė išvengti kovų su savo valstybės kariais. Ta jo taktika pasiteisino: romėnai iš abiejų netoliese esančių kariuomenių ėmė bičiuliautis, ir galiausiai Pompėjaus šalininkai nutarė pasiduoti, o dauguma jų karių perėjo į Cezario kariuomenę.

Tuo metu abu jo vadai Kurionas ir Dolabela patyrė pralaimėjimus. Tiesa, pasiekė ir gera žinia: senatas Cezarį pusmečiui išrinko diktatoriumi. Tačiau jis, skirtingai nei Sula, nesiekė keršyti savo priešams, nieko nebaudė. Cezaris surengė konsulų ir kitų pareigūnų rinkimus; vienu iš konsulų tapo jis pats, taigi formaliai, jau turėdamas įgaliojimus, galėjo vykdyti karą. Dar per trumpą laiką sutvarkė miesto ūkį ir gyventojų aprūpinimą maistu, netgi surengė dievui Jupiteriui skirtą didžiulę šventę. O buvusiems pavaldiniams, Šiaurės Italijos gyventojams, Cezaris suteikė Romos pilietybę. Įgyvendinęs savo planus, jis, išvykdamas iš Romos, atsisakė diktatoriaus pareigų.

Pompėjus įvairiose rytinėse provincijose surinko milžinišką kariuomenę bei didelį laivyną ir ketino pavasarį išsilaipinti Italijoje. To nelaukdamas, Cezaris žiemą, esant audringai Adrijos jūrai, nutarė keltis į Graikiją. Priešo laivynas to nesitikėjo, tad pusė kariuomenės buvo nuplukdyta sėkmingai. Tačiau pervežti likusią dalį ilgai nesisekė dėl atsiradusios blokados ir prastų orų.

Abi kariuomenės įsikūrė dviejose tos pačios upės pusėse. Pompėjus nepuolė, gal jis nenorėjo pradėti tarpusavio kovų; be to, jis buvo apsirūpinęs maistu, o atvykėliai jo stokojo. Cezaris, nesulaukdamas savo kariuomenės papildymo, nutarė pats vykti į Italiją ir ten organizuoti perkėlimą. Tad persirengė vergu, ir mažo laivelio kapitonas apsiėmė jį pervežti, tačiau, kilus didelėms bangoms, pasuko atgal. Cezaris atskleidė, kas esąs, ir įsakė plaukti toliau, bet greitai įsitikino, kad tai neįmanoma.

Vis dėlto vėliau pastiprinimas į Graikiją atvyko, tačiau ir tuomet jo kariuomenė buvo porą kartų mažesnė nei Pompėjaus. Tad Cezaris ėmėsi statyti ilgą gynybinę sieną, panašią kaip Galijoje prie Vercingetorigo tvirtovės. Deja, du karininkai, išbarti dėl pasisavintų lėšų, perbėgo pas Pompėjų ir jam atskleidė, kuriose vietose tie įtvirtinimai yra silpniausi. Tuo pasinaudojus, buvo įsiveržta į Cezario stovyklą, daug karių nukauta, o kiti pradėjo bėgti; vadas jų neįstengė sustabdyti. Tiesa, Pompėjus kažkodėl neįtvirtino savo pergalės – leido Cezario kariuomenei pasitraukti.

Optimatų vadai dėl to labai priekaištavo Pompėjui, todėl jis pasiryžo kitoje Graikijos vietoje, prie Farsalo miesto, galutinai sutriuškinti Cezario kariuomenę. Tačiau šis prieš kautynes įžvelgė priešininko planą: stipria kavalerija apeiti jo dalinius, o tuomet užpulti iš dviejų pusių. Cezaris kavalerijos atakai atremti pasiuntė savo geriausią legioną, jo kariai ietimis užbadė raitelius. Pamatę jų pralaimėjimą, ėmė trauktis ir pėstininkai. Taigi dvigubai mažesnė, bet patyrusi Galijoje ir gerai parengta kariuomenė

sugebėjo laimėti šį lemiamą mūšį. Tačiau optimatai ketino toliau kovoti, tad Cezario šalininkų Romoje iniciatyva jis buvo antrą kartą išrinktas diktatoriumi karui tęsti, netgi metų laikotarpiui.

Pompėjus laivu pabėgo į Egiptą, kuris buvo Romos sąjungininkas. Čia jau žinota apie Cezario pergalę, tad, norint jam įsiteikti, dar Aleksandrijos uoste Pompėjui buvo nukirsta galva. Netrukus, siekdamas sučiupti savo priešininką, į Aleksandriją atplaukė ir Cezaris su vienu legionu karių.

Egipte ką tik buvo miręs karalius, kuris savo sostą paliko vienuolikmečiui sūnui bei aštuoniolikos metų dukteriai Kleopatrai; pagal egiptiečių paprotį, jie turėjo valdyti kartu kaip sutuoktiniai. Tačiau jaunasis karalius, teisingiau – jo patarėjai, nenorėjo dalytis valdžia, tad Kleopatra pabėgo į Siriją ir ėmė telkti savo kariuomenę.

Atvykusiam Cezariui buvo įteikta Pompėjaus galva, bet jis tuo pasipiktino ir nurodė palaikus perduoti šeimai. Miręs karalius buvo pažadėjęs Cezariui, tuo metu konsului, bei Pompėjui didelę sumą pinigų, kad jie nesiektų užimti Egipto. Tąsyk karalius sumokėjo tik dalį tų pinigų, todėl dabar iš įpėdinio pareikalauta likusios dalies.

Kleopatra sumanė pasinaudoti Cezariu, kad atgautų sostą. Tarnas ją paslapčia, patalynės maiše, atnešė į rūmus, kur buvo apsistojęs karvedys. Egiptietė nepasižymėjo ypatingu grožiu, bet sužavėjo Cezarį savo protu, ir jie tapo meilužiais. Aišku, tai nepatiko Kleopatros broliui bei jo patarėjams. Jie sutelkė daug didesnę kariuomenę nei buvo atvykę romėnų karių; be to, ir Aleksandrijos miestiečiai siekė išvyti legionierius. Tad Cezaris atsidūrė labai sunkioje padėtyje. Sostinėje prasidėjo atkaklūs gatvių mūšiai. Jų metu karaliaus rūmuose kilo gaisras, sudegė ir unikali Aleksandrijos biblioteka. Tiesa, išliko visuomenei skirta jos dalis prie Serapio šventyklos.

Vis dėlto Cezaris sugebėjo pasinaudoti egiptiečių vadų nesutarimais, jo vadovaujami laivai įveikė egiptiečių laivyną, o atplaukus paramai, romėnams pavyko laimėti ir sausumoje. Jaunasis karalius

bėgdamas nuskendo, tad Egipto sostas atiteko Kleopatrai. Cezaris nepanoro prijungti šios šalies prie Romos respublikos, nes paklusni karalienė buvo geriau negu nepatikimas vietininkas.

Nors jam rūpėjo grįžti į Romą ir užbaigti kovas su Pompėjaus šalininkais, Cezaris nutarė po visų žygių bei kovų pasiimti mėnesį malonių atostogų ir kartu su Kleopatra išvyko į kelionę Nilo upe. Jie plaukė išpuoštu prabangiu laivu, kurį lydėjo keturi šimtai romėnų laivų. Tai turėjo pademonstruoti Romos galią ir kartu įtvirtinti Kleopatros valdžią. Cezariui išvykus, ji pagimdė jūdviejų sūnų, kurį pavadino Cezarionu.

Kol karvedys įvedė tvarką Egipte, labai pablogėjo padėtis įvairiose jo valstybės dalyse. Romoje paliktas vietininkas Markas Antonijus visiškai apleido miesto reikalus, o nepatenkintus gyventojus žiauriai baudė. Afrikoje Katonas ir kiti priešininkai sutelkė didelę kariuomenę ir ruošėsi pulti Italiją; Mitridato sūnus Farnakas (*Pharnakes*) siekė atgauti Ponto karalystės nepriklausomybę; Ispanijoje kilo sukilimas dėl žiauraus vietininko elgesio.

Cezaris pirmiausia nuvyko į Mažąją Aziją ir per tris dienas nugalėjo Farnaką. Šis, būdamas nepatyręs karys, pats skubotai puolė romėnus ir buvo sumuštas. Apie šią pergalę Cezaris pasiuntė tokią trumpą žinią į Romą: „*Veni. Vidi. Vici.*“ (Atėjau. Pamačiau. Nugalėjau.) Paskui jis grįžo į sostinę ir nušalino Marką Antonijų. Artėjo prie pabaigos diktatoriaus įgaliojimų laikas, tad jis surengė konsulų rinkimus ir pats tapo vienu iš jų. Į laisvas senato vietas paskyrė nemažai jam ištikimų, nekilingų karo vadų, tuo papiktindamas patricijus. Miestiečiai tikėjosi, kad Cezaris, turėdamas daug asmeninių skolų, išleis įstatymą, nubraukiantį visas skolas, bet jis to nepadarė. O lėšų žygiui į Afriką konsulas surinko išpardavęs Pompėjaus ir kitų pralaimėjusių priešininkų turta.

Deja, juodajame žemyne Cezariui sekėsi sunkiau. Plaukiant Viduržemio jūra, vėtra išblaškė laivus, tad su vadu išsikėlė nedaug karių.

O išlipęs į krantą, jis suklupo – tai buvo blogas ženklas. Tiesa, Cezaris susiorientavo jį paversti geru ženklu: ranka sugriebė saują žemių ir tarė: „Tu, Afrika, esi mano rankose.“ Netrukus numidų karaliaus Jubos, remiančio pompėjininkus, raiteliai apsupo Cezario kariuomenę. Tačiau šis nurodė legionieriams sudaryti darnų žiedą, ir jie kovodami sugebėjo pasitraukti į žirgams sunkiai įveikiamą aukštumą.

Net ir atplaukus kitiems nuklydusiems laivams, priešininkų armija buvo didesnė, bet jie laikėsi taktikos varginti Cezario kariuomenę staigiais, nedideliais puolimais. Todėl jis nutarė siekti lemiamo mūšio sau palankiomis sąlygomis: apsupo Tapso miestą, kuris buvo siauroje sąsmaukoje tarp jūros ir druskingų pelkių. Aišku, pompėjininkai atskubėjo Tapso gelbėti, tačiau galėjo pulti Cezario legionus tik siauru frontu. O tomis sąlygomis labiau patyrę jo kariai sutriuškino gausesnę kariuomenę.

Pagrindinis Cezario priešas Katonas buvo kitame mieste. Jam atrodė, kad nugalėtojo dovanota malonė bus blogiau negu mirtis, tad smeigė peilį į save. Atvykęs Cezaris jį pagerbė ir pasakė: „Katonai, aš pavydžiu tavo mirties, nes tu pavydėjai man garbės dovanoti tau gyvybę.“

Grįžęs į Romą, Cezaris surengė net keturis jo pelnytus triumfo paradus už pergales Galijoje, Egipte, Mažojoje Azijoje ir Afrikoje. Jis važiavo kovos vežimu, kurį traukė balti žirgai, o už jo buvo demonstruojami įgyti turtai, kilmingi belaisviai bei vergai. Žuvę priešų vadai buvo pavaizduoti didžiuliuose stenduose.

Likusiems gyviems legionieriams Cezaris skyrė dosnius atlyginimus bei žemės sklypus. Netgi kiekvienas Romos plebėjas gavo javų, alyvuogių aliejaus bei sidabrinių pinigų. Vyko nemokamos puotos, spektakliai, rodomi Afrikos gyvūnai, tarp jų – romėnus stebinanti žirafa. Gladiatoriai kovojo ir ant kovos dramblių, o jų mūšiu pavaizduoti buvo iškastas didelis ežeras. Cezaris atleido savo priešams – optimatams ir pompėjininkams, kai kuriuos paskyrė į aukštas pareigas.

Atnaujintas, Cezariui palankus senatas suteikė jam ypatingus titulus bei įgaliojimus, net dešimčiai metų paskyrė diktatoriumi, jis buvo pradėtas vadinti imperatoriumi, tam teikiant pergalingo karvedžio prasmę; senate jam skirtas atskiras krėslas salės priekyje, o Jupiterio šventykloje pastatyta statula. Cezaris visa tai maloniai priėmė. Matyt, jam, kaip ir Aleksandriui Makedoniečiui, būnant Egipte patiko ten valdovui rodoma ypatinga pagarba, netgi sudievinimas. Todėl, pabrėždamas savo giminės kilmę iš deivės Veneros, pastatė jai naują didingą šventyklą. Vis dėlto Cezaris atsisakė jam šalininkų siūlomo senovės Romoje buvusio karaliaus titulo.

Į Romą oficialaus vizito atvyko Kleopatra su mažamečiu sūnumi Cezarionu ir didele palyda. Ji apsigyveno vienuose iš diktatoriaus namų ir sulaukė didelio sostinės visuomenės dėmesio. O Veneros šventykloje buvo pastatyta Kleopatros statula, tiesa, vaizduojanti Egipto deivę Izidę.

Turėdamas diktatoriaus galias, Cezaris tęsė anksčiau pradėtas valstybės reformas. Pagrindinis jų tikslas buvo kurti vieningą ir stabilią Romos valstybę. Jis plėtė nekilmingų asmenų teises, sudarydamas sąlygas jiems lengviau gauti įvairias pareigas, tuo tikslu padidino senato narių skaičių. Labai išplėtė teisę gauti Romos pilietybę: suteikė ją Ispanijos ir Galijos kilmingiesiems, netgi visiems kai kurių Ispanijos miestų gyventojams, o Sicilijos miestams – kol kas siauresnes teises, vadinamas lotyniškėmis. (Tęsiant tą politiką, po kelių šimtmečių visi Romos imperijos laisvieji gyventojai vyrai tapo jos piliečiais.) Vargingi romėnai buvo skatinami persikelti į provincijas, ten kuriamos jų kolonijos (viena jų – romėnų sugriautos Kartaginos vietoje). O sostinėje apsigyvenę svetimtaučiai gydytojai ir mokytojai iš karto gaudavo piliečių teises.

Siekdamas mažinti vergų naudojimą ir taip išvengti jų sukilimų, Cezaris įstatymais apribojo vergų darbą žemės ūkyje, reikalavo juos iš dalies keisti samdomais darbininkais.

Jis pradėjo kurti bendrą valstybės teisinę sistemą, kuri būtų surašyta didžiuliame teisyne. Planavo sudaryti valstybinį visos žemės apyrašą – kadastrą.

Didžiuliai Cezario užmojai buvo ir žmonių gerbūviui bei kultūrai kelti. Jis nurodė atlikti Romos gyventojų surašymą, tai leido išvengti piktnaudžiavimo remiant vargingiausius gyventojus. Skyrė papildomai maisto daugiavaikėms šeimoms. O kad turtingesnieji gyventų kukliau, prabangos prekėms įvedė didelius muitus. Cezaris planavo nusausti Italijos pelkes, pastatyti Romai naują uostą, Graikijoje per Korinto sąsmauką iškasti laivybai svarbų kanalą. Sostinėje Aleksandrijos bibliotekos pavyzdžiu turėjo būti įkurta didžiulė viešoji biblioteka, jai mokslininkas Markas Varonas (*Marcus Varro*) pradėjo rinkti graikų ir romėnų veikalus.

Romoje buvo naudojamas Mėnulio kalendorius, kurio metai nesutapo su tikraisiais metais (laiko tarpas tarp dviejų pavasario lygiadienių), todėl jį nuolat tekdavo taisyti pridedant papildomas dienas. Cezaris pasikvietė Aleksandrijos astronomą Sozigeną (*Sosigenes*) ir kartu su juo parengė naują kalendorių. Jame buvo įvesti metai, turintys 365 dienas, o kas ketvirtį metai pridedama viena papildoma diena. Norint atstatyti kalendoriaus atitiktį metų laikams, 46-iesiems m. pr. m. e. buvo pridėti du papildomi mėnesiai, tad jie truko net 445 dienas. Julijaus kalendorius naudotas Europoje net šešiolika šimtmečių. Vis dėlto per 128 metus dar susidarydavo vienos dienos paklaida. Ji buvo ištaisyta popiežiaus Grigaliaus XIII nurodymu: paskutinių šimtmečio metų nelaikyti keliamaisiais, jeigu jie nesidalija iš 400.

Cezaris skubėjo daryti reformas, nes reikėjo imtis karinių veiksmų prieš išlikusius pompėjininkus, kurie susibūrė Ispanijoje. Ten nuvykęs jis vėl demonstravo asmeninę drąsą, lemiamu momentu sutelkė savo karius pergalei. Po jos buvo surengtas dar vienas triumfo paradas Romoje; tačiau dalį visuomenės tos iškilmės papiktino, nes

tai buvo karas ne su barbarais, bet su savais maištininkais. O pavasarį Cezaris planavo pradėti karą su Partų karalyste, nes ji rėmė sukilėjus Sirijoje.

Ciceronas parašė panegiriką žuvusiam Katonui, išaukštindamas jį kaip respublikos tradicijų principingą gynėją. Cezaris savo laiške pagyrė rašytoją už puikų stilių. Tačiau pats atsakė satyriniu kūrinium „Antikatonas“, kuriame įrodinėjo, kad tos tradicijos jau yra atgyvenusios; be to, pabrėžė ir neigiamas savo pagrindinio priešininko savybes, netgi jas perdėdamas. Laikotarpiu tarp karų Aleksandrijoje ir Ispanijoje Cezaris parašė ir didelę dalį „Pilietinio karo užrašų“, bet jų nebaigė.

Nors sunku buvo neigti įvykdytų reformų reikalingumą, jomis ypač piktinosi patricijai: nekilmingų žmonių vyravimu senate, provincijų gyventojams suteikiama pilietybe, prabangos ribojimu, tradicijų atsisakymu. Seni priešai, kuriems Cezaris atleido, tą malonę laikė kaip pažeminimą. O jo bendražygiai irgi buvo nepatenkinti, kad reikia dalytis postais su buvusiais pompėjininkais. Respublikos šalininkams nepatiko, kad diktatorius tampa nekarūnuotu karaliumi. Todėl grupė senatorių sutarė jį nužudyti. Sąmokslu vadovais tapo Markas Brutus (*Marcus Brutus*) ir Gajus Longinas (*Gaius Longinus*). Bruto motina ilgus metus buvo Cezario meilužė, tad šis galėjo būti Marko tėvas. Jis daug padėjo šiam talentingam jaunuoliui: nepaisydamas jo tarnybos Pompėjaus kariuomenėje, iškėlė jį pretorius ir ketino siūlyti konsulu. Longinas irgi buvo priešininkas, kuriam dovanota kaltė.

Cezaris ruošėsi ilgam išvykti į karą Mažojoje Azijoje. Sklido gandai, kad jis, kaip Aleksandras Makedonietis, ketina plėsti valstybę į Rytų šalis, o sostinę perkelti į Troją ar Aleksandriją. Tad maištininkai nutarė nedelsti – pasikėsinti į jį senato posėdyje per kovas (taip romėnai vadino mėnesio vidurį). Vienas filosofijos mokytojas, sužinojęs apie tą planą, įdavė jį senatą važiuojančiam Cezariui įspėjantį raštelį, bet šis atidėjo jo skaitymą po posėdžio.

Diktatorius senate nebuvo saugomas asmens sargybinių, nes jis pasitikėjo priesaiką davusiais senatoriais. Pagal sąmokslininkų planą, vienas iš jų įteikė Cezariui prašymą, o už jo nugaros stovintys sąmokslininkai ėmė badyti jį durklais, kuriuos buvo paslėpę už drabužių. Patyręs karys mėgino gintis, bet pamatęs, kad jį puola ir Brutus, nustebeš sušuko „Ir tu, vaike mano?“; tada užsidengė galvą toga ir nustojo priešintis. Cezariui buvo padarytos net 23 žaizdos. Tuo metu jis ėjo penkiasdešimt šeštuosius metus.

Sąmokslininkai planavo diktatoriaus kūną įmesti į Tibrą, tačiau pabijojo jo šalininkų. Vergai atnešė žuvusį Cezarį į jo namus. Atsisveikinimas vyko Marso lauke, šalia Cezario dukters Julijos antkapio. Konsulas Antonijus paskelbė senato nutarimą, kuriuo diktatoriui buvo išreiškiama pagarba, ir pridėjo keletą žodžių nuo savęs. Paskui jo palaikai buvo Romos forume minios sudeginti sukūrus didelį laužą. Toje vietoje vėliau pastatyta Cezariui skirta šventykla. Viduramžiais paplito legenda, kad jo pelenai yra bronziniame rutulyje, viršūnėje egiptietiško obelisko, stovinčio Šv. Petro aikštėje Romoje.

Cezaris buvo parašęs testamentą. Neturėdamas teisėtų palikuočių, jis pranešė įsisūnijantis savo dukterėčios aštuoniolikametį sūnų Oktavianą (*Octavianus*), jį skyrė raitelių vadu ir paliko tris ketvirtadalius savo turto. Be to, kiekvienam Romos gyventojui dovanavo po 300 sidabrinų sestercijų, o asmeninius sodus prie Tibro perdavė viešam naudojimui.

Netrukus po Cezario žūties danguje pasirodė ryški kometa, plačiai paplito gandas, jog tai kylanti į dangų jo siela.

Sąmokslininkai tikėjosi, kad romėnai džiūgaus atkurta respublika, tačiau taip neįvyko. Dauguma miestiečių buvo pasipiktinę nužudymu, po laidotuvių minia puolė Bruto ir Kasijaus namus. Tad jie abu pabėgo iš Romos.

Kilo atkaklios varžytinės dėl valdžios. Ją bandė perimti konsulas Markas Antonijus. Tačiau Oktavianas laikė save Cezario įpėdiniu,

net pradėjo vadintis Gajumi Julijumi Cezariu ir ėmė burti kariuomenę. O kovoti su respublikonais – sąmokslu dalyviais – ėmėsi ir karvedys Markas Lepidas (*Marcus Lepidus*), vienas artimiausių Cezariui veikėjų. Jie trise sudarė Antrąjį triumviratą, įvedė gana žiaurų valdymą, persekiojo asmeninius priešus. Antonijaus nurodymu, buvo nužudytas ir oratorius Ciceronas. Triumvirų kariuomenė mūšyje Makedonijoje nugalėjo Bruto ir Kasijaus kariuomenę, jie abu nusižudė. Vėliau triumvirai pasidalijo valstybę, bet netrukus ėmė kariauti tarpusavyje. Oktavianas iš pradžių nugalėjo Lepidą, o paskui ir Antonijų, kuris valdė Egiptą kartu su Kleopatra. Po pralaimėjimo jie abu nusižudė, o Cezario įsūnis liepė nužudyti ir jo sūnų Cezarioną.

Oktavianas, tapęs visos valstybės valdovu, užėmė joje pagrindines pareigas – princepsa (pirmojo senate), konsulo, kariuomenės vado, didžiojo pontifiko. Senatas jam suteikė imperatoriaus titulą bei Augusto (šventasis) pavardę. Taigi Romos respublika tapo imperija, nors iš dalies išlaikė respublikos tradicijas. Vėlesni imperatoriai sutelkė savo rankose dar didesnę valdžią. Cezario inicijuota valdymo forma buvo istoriškai neišvengiama didžiulei Romos valstybei, bet jos efektyvumas labai priklausė nuo asmeninių imperatoriaus gebėjimų ir savybių.

Cezaris apie dvidešimt metų skyrė karams ir pagarsėjo kaip vienas talentingiausių karo vadų, užtikrinusių politinį stabilumą Vakarų Europoje ir Viduržemio jūros srityje. Be to, savo žygius išsamiai aprašė knygoje, tad jo patirtis, sprendimai turėjo didelės įtakos karo mokslo raidai. Tuose talentingai parašytuose „Užrašuose“ buvo pateikta ir geografinių bei etnografinių žinių. Galijos užkariavimas pareikalavo nemažai aukų, bet turėjo ir teigiamo poveikio šiai tautai.

Vis dėlto Cezaris daugiausia nusipelnė kaip iškilus politikas ir teisininkas, naujų įstatymų kūrėjas. Jie lėmė ne tik Romos valstybės atsinaujinimą, bet buvo plačiai pritaikyti ir kitose šalyse. Jo atlaidumas

priešams turėjo įtakos politinei kultūrai. Kita vertus, jis buvo linkęs į garbinimą bei sudievinimą. Po Cezario mirties Romos imperijoje buvo įteisintas jo kultas; tas vardas tapo aukščiausiu Romos valdovo, o vėliau ir kitų šalių valdovo pavadinimu.

Dramatiškas, kupinas įvykių Cezario gyvenimas buvo pavaizduotas daugelyje kūrinių: V. Šekspyro dramoje, G. Hendelio (*G. Händel*) operoje, paveikluose, kino filmuose. Įvairūs genijaus asmenybės bei veiklos bruožai leidžia kurti skirtingą jo paveikslą – nuo toliaregiško politiko iki tirono.

Leonardas da Vinčis
Leonardo da Vinci

1452-1519 m.

Leonardas da Vinčis.

Jo mokinio Frančesko Melcio piešinys, sukurtas,
kai genijui buvo maždaug šešiasdešimt penkeri metai.

Po ilgokai trukusių Vidurinių amžių XIV a. Italijoje prasidėjo Europos kultūros atsinaujinimo laikotarpis Renesansas. Savarankiški šios šalies miestai praturtėjo iš prekybos ir laivybos, tad formavosi vidurinė klasė – pirkliai, bankininkai, amatininkai. Italijoje atsirado pirmieji Europoje universitetai. Be to, čia buvo išlikę Romos kultūros pėdsakų. Susidomėjimą antikinė kultūra labai paskatino iš turkų 1453 m. užimto Konstantinopolio atbėgę mokslininkai bei menininkai. Palankias sąlygas plisti žinioms sudarė ir tuo laiku Vokietijoje Johano Gutenbergo (*Johannes Gutenberg*) išrastas knygų spausdinimo būdas.

Laikoma, kad kultūros atgimimas prasidėjo Florencijoje. Čia veikė dar 1321 m. įkurtas universitetas, maždaug trečdalis gyventojų buvo raštingi (vienas didžiausių rodiklių tarp Europos miestų). Čia gimė ir pradėjo kurti poetas Dantė Aligjeris (*Dante Alighieri*), tapė dailininkas Džotas di Bondonė (*Giotto di Bondone*), kūrė rašytojas Džovani Bokačas (*Giovanni Boccaccio*), architektas ir skulptorius Filipas Bruneleskis (*Filippo Brunelleschi*) ir kiti miestą puošę ir garsinę architektai, dailininkai, auksakaliai.

Nors ši nedidelė valstybė vadinosi respublika, tačiau faktiškai ją valdė bankininkų Medičių giminė. Florencija netgi tapo pagrindiniu Europos bankininkystės centru, o florinas dėl jo aukso grynumo laikytas viena patikimiausių valiutų. 1434 m. pagrindinio banko ir faktiniu valstybės valdovu tapo Kozimas de Medičis (*Cosimo de' Medici*). Jis buvo ne tik geras finansininkas

bei politikas, bet rūpinosi palaikyti ir šio miesto, kaip meno ir kultūros centro, tradiciją.

1452 m. balandžio 15 d. kaime netoli Vinčio miestelio, maždaug trisdešimt kilometrų nuo Florencijos, gimė Leonardas da Vinčis, kūrybingiausias naujos epochos genijus.

Mieste svarbų vaidmenį vaidino notarai. Pjeras da Vinčis (*Piero da Vinci*) buvo penktos kartos notaras. Jo tėvas turėjo namus Vinčio miestelyje, todėl buvo vadinamas Antonijumi da Vinčiu (*Antonio da Vinci*). Tuo metu Italijoje kaip tik formavosi žmonių pavardės, tad sūnus Pjeras irgi vadinosi da Vinčiu. Vis dėlto tais laikais, net kalbant apie garbingus asmenis, dažniausiai vartoti tik vardai.

Dvidešimt šešerių metų Pjeras suviliojo Vinčio apylinkėse gyvenančią šešiolikmetę valstietę našlaitę Kotryną (*Caterine*), kuri pagimdė nesantuokinį sūnų. Pjeras merginos nevedė, bet sūnaus neišsižadėjo. Vaikas buvo pakrikštytas Vinčio bažnyčioje, nedalyvaujant abiem tėvams, kaip Leonardas, sero Pjero da Vinčio sūnus. Notaras paliko jį auginti Kotrynai, ir, davęs kraičio, ištekino merginą už vietinio ūkininko Akatabrigos (*Accattabriga*). Jų šeima susilaukė daugelio vaikų. O Pjeras vieną po kitos vedė net keturias žmonas, aišku, aukštesnio statuso miestietes, su jomis turėjo net vienuolika vaikų.

Iki penkerių metų Leonardas augo pas savo motiną kaime, bet vėliau jį panoro auklėti senelis Antonijus da Vinčis savo namuose. Čia Leonardas išmoko skaityti, labai mėgo piešti. Kai jis sulaukė dvylikos metų, tėvas atsivežė berniuką į Florenciją, tiesa, Leonardo, kaip savo sūnaus, neįteisino. Pjeras išrinko berniukui prekybininko profesiją, tuo tikslu leido jį mokytis į vadinamąją „skaitytuvų mokyklą“. Čia vaikams suteikdavo tik gimtosios kalbos ir matematikos žinių – aritmetikos, šiek tiek geometrijos, bet ne algebros. Kitų dalykų bei lotynų kalbos (to meto mokslo kalbos) buvo mokoma aukštesnio lygio „lotyniškoje mokykloje“, kurios Leonardui lankyti

neteko. Vadinasi, jam liko neprieinamas ir Florencijos universitetas. Tad Leonardas kartais save ironiškai vadindavo beraščiu žmogumi. Lotynų kalbą jam teko perprasti savarankiškai, jos gerai taip ir neišmoko. Kita vertus, žinių trūkumas paskatino jaunuolių jų atkakliai siekti pačiam.

Tėvas atkreipė dėmesį į Leonardo piešinius. Todėl, atrinkęs keletą jų, parodė savo draugui, žinomam Florencijos menininkui Andrėjai del Verokjui (*Andrea del Verrocchio*). Šis išvelgė tikrą talentą ir sutiko priimti Leonardą mokiniu į savo studiją.

Verokjas buvo kvalifikuotas auksakalys, bet taip pat kūrė skulptūras bei tapė paveikslus. Jo namuose veikė studija bei dirbtuvės, o iš gatvės pusės – parduotuvė. Dirbtuvėse jo mokiniai bei pagalbininkai triūsė prie molbertų, darbatalių, keramikos ratų, metalo šlifuo-tuvų bei degimo krosnių; čia buvo ne tiek kuriami, kiek gaminami paklausūs meno dirbiniai.

Meistras buvo malonus, geranoriškas žmogus, dauguma mokinių ir gyveno jo namuose, tad sudarė tarsi vieną šeimą. Paveikslai buvo tapomi kolektyviai, šeimnininkui tik truputį pridėdant ranką ar nurodant. Jie platinti Verokjo vardu; bet jis, kaip ir kiti to meto dailininkai, paveikslų nepasirašinėjo.

Taigi Leonardas pas Verokją igijo įvairiapusės patirties. Vos pakliuvęs į studiją, jis pirmiausia tapo modeliu. Berniukas buvo gražiai nauagęs, proporcingai sudėtas, garbanotų plaukų. Tad manoma, kad Leonardas pozavo Verokjui jam kuriant vieną gražiausių savo skulptūrų – nuogą jauną Dovydą (jis, anot Biblijos, gudrumu įveikė milžiną Galijotą).

Pirmasis žinomas Leonardo darbas – skydas su pabaisa. Vienas valstietis pasidarė medinį skydą ir panorą, kad dailininkas jį ištapytų. Leonardas sumanė ant skydo pavaizduoti siaubingą padarą. Idant atrodytų tikroviškai, sukomponavo jį iš dalių įvairių gyvūnų – driežų, gyvačių, šikšnosparnių, svirplių. Juos piešė ne iš

atminties, o prisirinkęs nugaišusių gyvūnų, kuriuos tyrinėjo net šiems pradėjus dvokti. Skydas labai patiko Leonardo tėvui, tad buvo atiduotas jam, o ne užsakiusiam valstiečiui.

Devyniolikmetis Leonardas padėjo Verokjui atlikti ir įdomų inžinerinį užsakymą. Florencijos katedra garsėjo savo didžiuliu mūriniu kupolu, kurį buvo sukūręs žymus architektas Bruneleskis. O Verokjas apsiėmė pagaminti ir ant to kupolo užkelti didelį, dviejų tonų rutulį. Jį reikėjo iškalti iš akmens ir padengti vario lakštais bei paausuoti. Metalo lakštai buvo suvirinami fokusuojant saulės šviesą įgaubtaisiais veidrodžiais, taip įkaitinant lakštų kraštus ir juos sulydant. Leonardą labai sužavėjo tokie „ugnies veidrodžiai“ ir paskatino domėtis optika bei geometrija. Vėliau įgaubtųjų veidrodžių formos parinkimas, jų šlifavimas ir gaminimas tapo vienu iš jo pomėgių.

Medičiai užsakydavo Verokjo studijai rengti jų rūmuose vaidinimus, karnavalus bei kitas pramogas. Leonardas labai mėgo tokį darbą, kuriame buvo galima sujungti meną ir inžineriją. Jis sugalvodavo įdomias dekoracijas bei kostiumus, panaudodavo svertus bei kitus mechanizmus personažams nuleisti iš viršaus arba pakabinti ore.

Dvidešimtmečiui Leonardui Verokjas jau patikėjo prisidėti prie dviejų paveikslų kūrimo. Paveiksle „Tobijas ir arkangelas Rafaelis“ jis nutapė palei arkangelo kojas bėgantį šunį bei berniuko Tobijo rankoje laikomą žuvį. O paveiksle „Kristaus krikštas“ jis pavaizdavo krikštą stebintį angelą bei labai kruopščiai nutapė peizažą, jį glaudžiai susiejo su veiksmu. Priskirti tai Leonardui padėjo jo susikurtas savitas stilius. Nuo seno dailininkai, piešdami trimačius objektus, apibrėždavo juos ryškiomis linijomis. Leonardas, atidžiai stebėdamas gamtą, padarė išvadą, kad iš tikrųjų griežtos objektų ribos nėra matomos, jos atrodo išplitusios, tarsi padūmavusios. Tą savo atradimą jis pavadino *sfumato* (liet. dūmai) ir trumpai apibūdino taip: „Šviesa ir šešėliai turėtų susijungti be linijų ar ribų, taip, kaip dūmai ištirpsta ore.“

Be to, Leonardas, siekdamas palaiapsniui sukurti reikalingą vaizdą, pradėjo tapyti užklodamas vieną ant kito daug aliejinių dažų plonų sluoksnelių, dažnai netgi ne teptuku, o pirštais. Jis jau gebėjo perteikti žmogaus charakterį bei judesį, o paveiksle „Tobijas ir arkan-gelas Rafaelis“ išraiškingai pavaizdavo netgi šunį. Taigi tuo metu Leonardas jau gerokai pranoko savo mokytoją.

1472 m. jaunuolis baigė mokinybę, buvo pripažintas meistru ir priimtas į Florencijos tapytojų broliją. Tačiau liko dirbti ir gyventi jam patikusiuose Verokjo namuose.

Čia Leonardas sukūrė keturis jau savarankiškus paveikslus. Du iš jų maži, skirti altorėliams ir vaizduojantys Mariją su kūdikėliu Jėzumi (vienas jų dabar saugomas Miuncheno muziejuje ir vadina-mas „Madona su gvazdiku“, o kitas – Ermitaže (Sankt Peterburgas) pavadinimu „Benua Madona“). Abiejuose paveiksluose išsiskiria gyvas, smalsus, išraiškingas vaikas, kuris labai susidomėjęs stebi motinos rankoje laikomą gėlę. Paveikslai liudija, kad Leonardas jau buvo atradęs būdą, kaip šviesos ir šešėlių efektais perteikti tri-mačius vaizdus ir kaip išreikšti žmogaus emocijas – ne tik Marijos meilę, bet ir pirmus vaiko jausmus. Leonardas nutapė ir realios moters – Florencijos bankininko dukters Džinevros de Benči (*Ginevra de' Benci*) – portretą. Jame perteikta moters dvasinė stiprybė, užslėptus jausmus išduodanti vos pastebima šypsena. Dėmesį patraukia ir išraiškingos akys, jas šiame ir kituose portre-tuose Leonardas tapė ypač kruopščiai, nes, anot jo, žmogaus akys yra jo „sielos langas“.

Leonardas ėmėsi kurti ir didesnę siužetinį paveikslą „Apreiškimas“, vaizduojantį, kaip arkangelas Gabrielius praneša Marijai, kad ji taps Kristaus motina. Dailininkas toliau ieškojo, kaip tiksliau perteikti šviesos efektus ir trimatę perspektyvą; tiesa, menotyrininkai sudė-tingame paveiksle įžvelgia ir netikslumų. Galbūt mažiau svarbias dalis piešė ne pats meistras.

Tuo metu Leonardas garsėjo kaip dabita, mėgo dėvėti rožines tunikas ir kitokius spalvingus drabužius. Deja, jo gyvenimą aptemdė nemalonūs įvykiai: menininkas kartu su kitais trimis jaunuoliais buvo apkaltintas nederamais santykiais su vienu vaikinuku. Tais laikais už homoseksualius santykius grėsė bausmė. Tačiau kaltė liko neįrodyta ir byla buvo nutraukta. Vis dėlto, Leonardo biografų nuomone, apie netradicinę jo seksualinę orientaciją netiesiogiai liudija dailininko aplinkoje nuolat sukęsi jaunuoliai, ypač Salajis, kurį dar minėsime, be to, nežinoma jokių faktų apie Leonardo meilės ryšius su kokia nors moterimi.

1477 m. jis pagaliau atsiskyrė nuo Verokjo ir įkūrė savo dirbtuvę. Daug užsakymų nesulaukė, nes imdavosi tik jį sudominusių darbų, o juos vykdė lėtai, ieškodamas geriausių sprendimų, ar net visai nebaigdavo. Be to, Leonardą vis labiau traukė šviesos ir kitų gamtos reiškinių tyrinėjimai.

Žymiausias nebaigtas jo paveikslas „Išminčių pagarbinimas“. Šalia Florencijos veikiančio Šv. Donato vienuolyno užsakymu, Leonardas ėmėsi vieno populiariausių religinių siužetų, pasakojančių, kaip trys išminčiai arba karaliai, vedami sužibusios žvaigždės, atvyko į Betliejų pasveikinti užgimusio Jėzaus. Dailininkas sumanė pavaizduoti ne tik Šventąją šeimą ir išminčius, bet ir dar pusšimtį tų įvykių stebinčių žmonių bei gyvūnų (vėliau Leonardas personažų skaičių sumažino iki trisdešimties). Jie turėjo kiekvienas savaip išreikšti savo jausmus – nuostabą, pagarbą ar netgi baimę, supratus, jog prieš juos Dievo sūnus. Be to, dalyviai turėjo bendrauti tarpusavyje, sudaryti kelias grupes, o juos savitai apšviesti iš dangaus sklindanti šviesa. Paveikslo krašte Leonardas nupiešė ir pats save kaip įdėmų vienišą stebėtoją.

Anot jo biografijos autoriaus V. Izaksono (*W. Isaacson*): „Priartėjus trisdešimtajam gimtadieniui, Leonardas jau įsitvirtino kaip genialus menininkas, bet turėjo labai nedaug ką parodyti, kad

viešai tai patvirtintų.“ Tad popiežius Sikstas IV, 1481 m. kviesdamas žymiausius Italijos menininkus tapyti freskų ant Siksto koplyčios sienų Vatikane, Leonardo nepasirinko.

O jis nesiekė atsidėti vien dailei, nes norėjo plėtoti ir kitus savo gabumus. Leonardas meistriškai grojo lyra, tuo metu populiariu instrumentu, mėgo juo improvizuoti. Jis turėjo ir gerą balsą, grodavo ir dainuodavo ne tik kitų kūriniais, bet ir paties sudėtas dainas sąmojiniais tekstais. Leonardas netgi tapo vieno Florencijoje surengto muzikinio konkurso nugalėtoju. Jis sukonstravo originalią lyrą – arklio kaukolės formos instrumentą, padarytą daugiausia iš sidabro; su juo išgaudavo sodresnius ir garsesnius tonus.

Leonardą domino ir visiškai kita sritis – kariniai prietaisai. Juk tais laikais nuolat vykdavo kovos, tad buvo svarbu plėtoti puolimo ir gynybos priemones. Jis nusipirkė neseniai išleistą R. Valturijo (*R. Valturio*) knygą „Apie karybos menus“ (*De re militare*). Deja, ji buvo parašyta lotyniškai, todėl teko aiškintis tekstą išsirašinėjant terminus. Jam kilo idėjos, kaip patobulinti tas priemones ar sukurti naujas.

Leonardas sugalvojo sudėtingą prietaisą tvirtovę puolančių priešų kopėčioms nuo jos sienų nuversti. Jį sudarė didelės svirtys, kurias gynėjai galėjo valdyti, virvėmis traukdami strypus, iškištus per angas sienoje. O kareivius, kurie pasiektų sienos viršų, turėjo nublokšti besisukančios geležtės. Visa tai buvo pavaizduota piešiniuose, atskirai nurodant jungimo ir tvirtinimo detales.

Pradėjęs domėtis ginklais ir mechanizmais, Leonardas pasijuto galintis daug nuveikti ir kaip inžinierius. Tad 1482 m. parašė laišką kunigaikščiui Ludovikui Sforcai (*Ludovico Sforza*), kuris valdė Milaną kaip regentas už mažametį sūnėną. Leonardas žadėjo sukonstruoti išmoningų karo mašinų, kurias jau buvo sumanęs: „Padirbdinsiu pabūklus ir artilerijos įrenginius, kurie bus labai gražūs ir patogesni, visiškai kitokie, nei įprastiniai.“ Dar jis sakėsi galintis

projektuoti pastatus, statyti tiltus. O apie savo paveikslus Leonardas kunigaikščiui net neužsiminė, tik siūlėsi sukurti bronzinio raitelio skulptūrą, kurią Ludovikas ketino pastatyti tėvo atminimui.

Sforca sutiko priimti Leonardą, nes siekė Milane sutelkti įvairių sričių mokslininkų ir intelektualų. O Lorenčas de Medičis (*Lorenzo de' Medici*) jį išleido norėdamas tokiu būdu pagerinti santykius tarp abiejų kunigaikštysčių. Leonardas manė suradęs galingą ir dosnų globėją, tad kraustėsi nuolatiniam gyvenimui, su savimi gabendamas visą savo turtą, nebaigtus paveikslus, eskizus ir piešinius. Prie vežimo rato jis pritaisė išrastą prietaisą odometrą, kuris pagal rato apsisukimus išmatavo nuvažiuotą kelią – 290 kilometrų.

Taigi, sulaukęs trisdešimties, Leonardas tapo Sforcos rūmų architektu ir karo inžinieriumi; čia jis praleido 17 metų.

Milane Leonardas pradėjo nuolat užsirašinėti kilusius sumanymus, užduotis sau, stebėjimus, tai iliustruodavo piešiniais. Šį užsiėmimą jis tęsė visą gyvenimą. Iš pradžių naudojo atskirus popieriaus lapus, vėliau nedidelę knygelę, kurią nešiodavosi su savimi, pasikabinęs ant diržo. Būdamas kairiarankis, Leonardas rašė (ir piešė) iš dešinės į kairę ir kiekvieną raidę atvirkščiai. Tokį tekstą kas nors kitas galėjo skaityti tik su veidrodžiu. Matyt, jis tai darė ne tik dėl patogumo, kad kairė ranka, slinkdama per puslapį, jo neištepliotų tušu, bet gal ir slaptumo sumetimais. Tais laikais popierius buvo brangus, todėl Leonardas taupiai jį išnaudodavo užpildydamas visą lapą įvairiais trumpais užrašais bei piešiniais, neretai apie skirtingus dalykus. Ateityje jis ketino panaudoti šias knygeles rengdamas traktatus, tačiau tų planų nepavyko įgyvendinti. Deja, data retai būdavo nurodoma, tad jo idėjų kilmę bei raidą sunku nustatyti.

Tesėdamas pažadą kunigaikščiui, Leonardas kūrė įvairius ginklus. R. Valturijo knygoje buvo aprašytas žirgo traukiamas kovos vežimas su prie ratų pritaisytais dalgiais, kurie žėistų priešo karius. Leonardas sumanė tobulesnį vežimo variantą, kurį pavadino „Skerdiku“:

geležinės galėjo sukurti ir prieš žirgą, ir už vežimo. Detalus šio įrenginio piešinys atrodė kaip meno kūrinys, net jame vaizduojami priešo kariai su nupjautomis galūnėmis.

Išradėjas sukonstravo ir milžinišką arbaletą. Tuo metu naudotu nedideliu, rankoje laikomu arbaletu – lanku, pritaisytu ant stovo, – buvo šaudomos strėlės. Leonardo ginklas turėjo svaidyti akmenis net iki 45 kilogramų svorio ir degius sviedinius, o jo lanko ilgis siekė 24 metrus. Ginklo matmenys nebuvo parinkti iš akies – Leonardas mėgino nustatyti dėsningumą, kaip sviedinio įgyjamas greitis priklauso nuo lanko įtempimo jėgos. Vis dėlto toks arbaletas, netgi pastatytas ant ratų, būtų buvęs nejudrus ir labiau tiko priešams stebinti ar bauginti.

XIV a. pradžioje Europoje atsirado naujoviški – šaunamieji ginklai, kurie, kaip ir parakas, buvo išrasti Kinijoje. Europoje parako patrankos pirmą kartą panaudotos mūšyje XIV a. trečiajame dešimtmetyje. 1326 m. Florencijos sinjorija pavedė dviem karininkams įsigyti du tokius ginklus miesto gynybai. Tačiau tuometę patranką buvo sunku užtaisyti, o po šūvio ją reikėjo aušinti. Leonardas sumanė daugiavamzdį pabūklą: iš vienu vamzdžių šaudyti, o kitus tuo metu užtaisinėti. Toks ginklas nebuvo sukurtas, bet panaši idėja vėliau įgyvendinta kulkosvaidyje.

Leonardas sumanė ir originalų šarvuotą kovos vežimą, kurį galime laikyti tanko prototipu. Jam panaudojo vėžlio pavidalą ir kiauto sandarą. Korpusas buvo padarytas iš medžio, bet padengtas metalo plokštėmis. Tokio vežimo viduje turėjo tilpti aštuoni vyrai; vieni, veikdami alkūninius svertus, sukurtų ratus ir judintų vežimą, kiti šaudytų iš ginklų, iškištų į įvairias puses, ar stebėtų priešą pro viršuje esantį apžvalgos bokštelį (8 pav.).

Europoje buvo pradėta naudoti ir muškietė – šautuvas, kuris užtaisomas per vamzdžio galą, o parakas padegamas skiltuvu. Leonardas sumanė patogesnę uždegimo mechanizmą: pasuktas

8 pav. Leonardo sumanytas tanko prototipo modelis, demonstruotas 2014 m. Vilniuje, Energetikos ir technikos muziejuje, iš Italijos atvežtoje parodoje „Leonardo da Vinčio mašinos“.

ratukas brūkštelėdavo titnago akmenuką, ir kibirkštys uždegdavo paraką. Tai buvo vienintelis praktiškai pritaikytas jo karinis išradimas, jis paplito ne tik Italijoje, bet ir kitose šalyse. Kiti minėti išradimai buvo pernelyg sudėtingi ar pranokę savo laiką. Be to, jam labiau rūpėjo iškelti idėją, o jos įgyvendinimas domino mažiau.

Milanas buvo triskart didesnis miestas nei Florencija, bet dauguma gatvelių siauros, jose sunku palaikyti švarą, dėl to plisdavo

ligos. Leonardas 1487 m. pasiūlė kurti dešimt naujų miesto rajonų kitoje vietoje, prie upės. Jis parengė detalų tobulo miesto planą. Pagrindinė idėja buvo analogija tarp žmogaus kūno ir miesto. Juk šis irgi yra gyvas organizmas, tad būtina jame atskirti gerą išorinį vaizdą ir veiklai reikalingas įvairias funkcijas. Atliekų ir šiukšlių šalinimas, prekių sandėliai, iš kalnų atbėgančio vandens kanalai turėjo būti perkelti į atskirą, apatinį lygį po žeme. Jį apšviesti numatyta per oro šachtas. Kiekvienas viršuje esantis namas irgi turėtų įėjimą į požemį. O viršutinis miestas būtų su plačiomis gatvėmis, arkadomis, kabančiaisiais sodais – ir gražus, ir palankus sveikatai. Deja, tais laikais kurti dviejų lygių miestą dar nebuvo įmanoma, bet tokią idėją iš dalies pavyko realizuoti vėlesniais amžiais.

Leonardas mielai sutiko vykdyti ir dar vienas, neoficialias – rūmų teatro dailininko ir renginių organizatoriaus pareigas. Jis kūrė kostiumus, dekoracijas, scenos konstrukcijas bei apšvietimą. Ypač žiūrovus stebino išradingi scenos efektai: į dangų kylantis Kristus, staiga pasirodantys velniai ar angelai, kybantys ar skraidantys aktoriai. Tuo tikslu Leonardas naudojo įvairius prietaisus iš skriemulių, ratų, rankinių suktuvų, keičiamas dekoracijas, besisukančią sceną bei kitas išmones. Deja, visa ši kūryba buvo trumpalaikė, tad žinoma tik iš entuziastingų atsiliepimų.

Leonardui patiko eksperimentuoti ir kuriant naujus muzikos instrumentus. Pastebėjęs, kad varpo skambesys priklauso nuo to, į kurią jo vietą suduodama plaktuku, jis sumanė klavišais valdomą varpą. Prie jo pritaisyti plaktukai bei slopintuvai per svertus jungėsi su klaviatūros klavišais, tad juos spaudant buvo galima groti varpu. Jis sugebėjo sujungti į vieną instrumentą net smuiką ir vargonus: stygų stryką judino mechanizmas, o jis buvo valdomas klavišais. Išliko šių instrumentų brėžiniai, nežinia, ar jie buvo pagaminti ir demonstruoti per renginius.

Leonardas dalyvaudavo ir literatūrinėse pramogose. Po Bokačo „Dekameron“ (*Decameron*) tapo populiarūs išmoningi, linksmi

pasakojimai. Leonardas irgi rašė noveles apie keliones į paslaptin-
 gus kraštus ar baisius nuotykius. Dviejose iš jų laiško forma pasa-
 kojama apie Žemę ištikusį tvaną. Jis ypač mėgo kurti pranašystes,
 galvosūkius bei mįsles. Štai pora tokių jo mįslių ar suktų klausimų.
 „Daugybė žmonių, pernelyg skubotai išpučiantys kvapą, praras regė-
 jimą, o netrukus ir visą sąmonę (žmonės, eidami miegoti, užpučia
 žvakę):“ „Sparnuoti tvariniai savo plunksnomis išlaikys žmones
 (plunksnų prikimšti čiūžiniai)“. Sugavęs didelį driežą, Leonardas
 priklijavo jam barzdą bei sparnus ir šiuo fantastiniu gyvūnu gąsdin-
 davo savo draugus.

Jis ir pats buvo išsiskiriančios išvaizdos: rengėsi spalvingai, net
 provokuojamai, jo „rožinė tunika vos siekė kelius, nors tuo metu
 buvo įprasti ilgi drabužiai“. Pradėjęs auginti barzdą, ją puose-
 lėjo, ši „siekė krūtinės vidurį, buvo puošni ir dailiai sugarbanota“. Leonardas pasižymėjo ir fizine jėga – galėjo rankomis atlenkti
 arklio pasagą.

Eidamas gatve, jis stebėdavo žmones; pamatęs įdomius bruožus,
 išsitraukdavo užrašų knygelę ir prašydavo pozuoti ar net pakviesdavo
 vakarienės. O kad žmogus jaustųsi laisvai, nebūtų sustingęs, steng-
 davosi jį prajuokinti. Pramogai mėgo piešti satyrinius žmonių por-
 tretus. Tačiau, anot pirmojo jo biografo Džordžo Vazario (*Giorgio Vasari*), Leonardo neviliojo turtai: „Jis buvo toks didžiadvasis, kad
 glaudė ir maitino visus savo draugus, ir turtingus, ir vargšus.“ Kuo
 nors domėdamasis ar kurdamas, jis tiesiog mėgavosi gyvenimu.

Leonardas priėmė gyventi pas save nuskurdusio valstiečio sūnų,
 gražų, garbanotą berniuką. Šis buvo labai išdykęs, todėl dailininkas
 vadino jį ne vardu, bet Salaju (velniūkščiu). Jį pavaizdavo dauge-
 lyje piešinių bei eskizų, mokė dailės, bet šis geru dailininku netapo.
 Neiškoko ir gerų manierų, tad prie vieno Salajo piešinio Leonardas
 užrašė „vagis, melagis, užsispyrėlis, gobšuoelis“. Vis dėlto jam nuolai-
 džiavo, laikė ne tarnu, o padėjėju bei palydovu, gal ir meilužiu.

Leonardą, ir kaip dailininką, ir kaip mokslininką, domino žmogaus kūno proporcijos. Tad jis atkreipė dėmesį į Florencijoje iš naujo išleistą senovės romėnų architekto Marko Vitruvijaus (*Marcus Vitruvius*) veikalą „Dešimt knygų apie architektūrą“ (*De architectura libri decem*). Viena jo skyrių buvo suformuluota dvylika žmogaus kūno santykinių matmenų, kaip antai: „Ištiestų rankų ilgis lygus žmogaus ūgiui“; „Pėda yra viena septintoji žmogaus ūgio“ ir kt. Be to, Vitruvijus pastebėjo, kad vyro, išskėtusio rankas ir kojas, figūrą galima apibrėžti apskritimu ir kvadratu, tuomet žmogaus centras bus jo bamba, o genitalijos atitiks kvadrato centrą. Leonardas nupiešė tokį menišką vyro paveikslą, demonstruojantį idealias jo proporcijas, kuris plačiai žinomas kaip „Vitruvijaus žmogus“. Jis net vadinamas žymiausiu piešiniu pasaulyje. Kai kas spėja, kad tai yra savitas dailininko autoportretas.

Leonardas ir pats atliko žmogaus kūno matavimus, tikrino ir tikslino Vitruvijaus nustatytus kūno dalių santykius. Be to, jis liepdavo modeliams judėti ir stebėdavo pokyčius.

Dar gyvendamas Florencijoje, dailininkas, susitaręs su ligonine, pradėjo skrosti ir tyrinėti lavonus. Bažnyčia jau nebedraudė to daryti, bet daugelis tikinčiųjų žiūrėjo į tai neigiamai. Tačiau Leonardas labai religingas nebuvo. D. Vazaris pirmame jo biografijos leidime net teigė: „Jis į galvą įsikalė tokią eretišką doktriną, kad daugiau nepriklauso jokiai religijai, ir mokslo žinias iškėlė gal net aukščiau už krikščioniškąjį tikėjimą.“ Tiesa, antrame leidime šis kategoriškas teiginys buvo išbrauktas. Savo anatominių stebėjimų rezultatus mokslininkas pateikė detaliais ir kartu meniškais kaukolės piešiniais (įvairiais pjūviais), tapo tokių iliustracijų pradininku.

Leonardui ypač rūpėjo, kaip žmogus mato vaizdus bei juos suvokia. Jis suprato, kad akis juos registruoja visu tinklainės plotu. Tačiau atvaizdas tinklainėje, kaip ir žmogaus akį imituojančiame paprastame prietaise – tamsiojoje kameroje (lot. *camera obscura*),

gaunamas apverstas, kas jį atverčia? Skrodžiant ir tyrinėjant akis, Leonardui tos mįslės išspręsti nepavyko. Jis spėjo, kad vaizdai yra atverčiami pačioje akyje (o ne smegenyse, kaip po poros amžių įrodė J. Kepleris) ir tik tada patenka į smegenų centrą, kur protas juos analizuoja ir per nervų sistemą siunčia signalus raumenims.

Užtat Leonardas pirmasis išsprendė kitą optikos mįslę – kodėl dangus yra mėlynos spalvos. Jis rašė: „Dangaus mėlynumą lemia apšviestos oro dalelės, kurių sluoksnis yra tarp Žemės ir viršuje esančios tamsumos.“

Leonardo dėmesį patraukė minėtoje Vitruvijaus knygoje aptariama filosofinė idėja, kad žmogus savyje atkartoja Visatą. Jis savo knygelėje užrašė: „Antikos protai vadino žmogų mažesniuoju pasauliu, ir tikrai šitoks įvardijimas yra pagrįstas, nes žmogaus kūnas yra pasaulio analogas.“ Tai tapo pagrindiniu Leonardo pasaulėžiūros principu, tą žmogaus ir pasaulio ryšį jis siekė išreikšti savo paveiksluose.

Leonardas ir Milane tapybą laikė svarbia savo veiklos kryptimi. Technikoje jam buvo svarbu tik iškelti idėją, o dailėje jis siekė tobulo galutinio rezultato, vis geriau pažindamas žmogaus kūną, šviesos ir perspektyvos dėsnius. Jis tapė ne tik kaip menininkas, bet ir kaip mokslininkas.

Grupė turtingų milaniečių užsakė Leonardui sukurti pranciškonų bažnyčioje altoriaus paveikslą, kuriame Marija ir kūdikėlis Jėzus būtų apsupti ne tik angelų, bet ir būsimųjų apaštalų. Tačiau dailininkas pasirinko įdomesnę siužetą: Marija, keliaudama su kūdikiu iš Betliejaus, susitinka būsimąjį Joną Krikštytoją, irgi dar vaiką. Įkūnydamas idėją apie žmogaus ir pasaulio ryšį, Leonardas juos pavaizdavo išskirtiniame peizaže: grotoje tarp uolų, šalia tekančios upės, tarp žydinčių augalų (paveikslas dabar vadinasi „Madona grotoje“) (9 pav.). Juozapą, kuris nebuvo vaiko tėvas, dailininkas pakeitė angelu. Originalus ir kitas sprendimas: Marija globoja Joną Krikštytoją, o Jėzus sėdi šalia angelo. Visi personažai žvilgsniais ir

9 pav. Leonardo da Vinčio paveikslas „Madona grotoje“, vaizduojantis ją su sūnumi Jėzumi, mažu Jonu Krikštytoju ir angelu.

gestais susieti tarpusavyje: Jonas garbina Jėzų, o šis laimina Joną, angelas mįslingai šypsosi.

Tepdamas aliejinius dažus plonyčiais, beveik perregimais sluoksniais, Leonardas subtiliai formavo apšvietimą, šešėlius, atskleidė veidų išraiškas. Taip pat kruopščiai, netgi tiksliai geologiniu požiūriu, pavaizdavo kraštovaizdį. Paveikslas buvo tobulinamas ketverius metus, tačiau, nesutarus dėl užmokesčio, bažnyčiai neatiteko (galbūt jį įsigijo Ludovikas Sforca, o dabar saugomas Luvre). Vis dėlto užsakytojai nenurimo, tad Leonardas vėliau, matyt, padedamas mokinių, sukūrė jiems antrą, šiek tiek skirtingą variantą (dabar jis Nacionalinėje galerijoje Londone). „Madona grotoje“ kartais vadinama pačiu gražiausiu jo paveikslu, nors žinomiausias jo kūrinys yra „Mona Liza“.

Tuo laikotarpiu dailininkas turėjo būstą bei dirbtuves Sforcos rūmuose. Jų apšvietimas buvo keičiamas per atstumą valdant langų užuolaidas, o molbertai įtaisyti ant pakeliamų ir nuleidžiamų platformų, „kad piešinys, o ne dailininkas judėtų aukštn žemyn“. Leonardui teko vykdyti Sforcos pageidavimą – nutapyti dviejų jo meilužių portretus. Pirmoji iš jų, penkiolikmetė, pasižymėjo ne tik grožiu, bet ir protu, tad jos portretą dailininkas kūrė atsidedęs, labai išradingai. Merginos žvilgsnis nėra šaltas, o atspindintis vidines mintis, akys tarsi nukreiptos į besiartinantį kunigaikštį. Tai atskleisti padėjo jos vaizdavimas ne profiliu, kaip buvo įprasta to meto dailėje, o pasisukusią trimis ketvirčiais. Portretą pagyvino rankose laikomas šermuonėlis. Menotyrininkai šią „Damą su šermuonėliu“ vadina „pirmuoju moderniu portretu“.

Tapydamas kitą Sforcos meilužę, Leonardas toliau eksperimentavo, kaip veide išreikšti prasmingą žvilgsnį, sukurti tobulą trimatį vaizdą. Tačiau modelis, matyt, mažiau patiko dailininkui, todėl į „Gražiąją Feronjė“ įdėta mažiau širdies.

1498 m. Sforcos rūmuose įvyko diskusija apie įvairius menus, jų reikšmę. Nuo antikos laikų tapyba buvo priskiriama ne prie septynių

aukštesnių laisvųjų menų, o prie mechaninių menų, nes ši kūryba reikalauja rankų darbo. Leonardas įrodinėjo, jog tapyba kuriama ne tiek rankomis, kiek protu, todėl pranoksta muziką ar poeziją. Dar jis teigė, kad tapyba yra pranašesnė už skulptūrą, nes tik dailininkas vaizduoja „šviesą, šešėlį ir spalvą“, o skulptorius paprastai į tai nekreipia dėmesio. Be to, šis yra nuolat „išsiterliojęs, visas aplipęs marmuro dulkėmis... jo būste nešvaru, dulkėta, pilna akmenų skeveldrų“, o tapytojas „sėdi priešais savo darbą didžiai atsipalaidavęs, dailiai apsitaisęs ir lengvais teptuko prisilietimais išgauna subtilias spalvas“. Sforca ragino Leonardą savo mintis išdėstyti knygoje. Jis pažadėjo ją rengti, bet paliko tik atskirus užrašus apie meną.

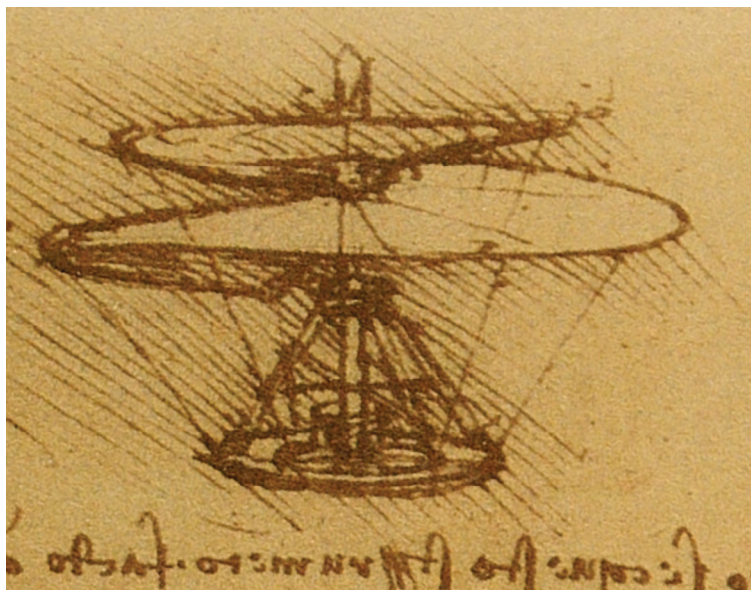
Dailininką ypač domino, kaip objekto formą ir apimtį įmanoma perteikti šviesa ir šešėliais. Jis skyrė daugelio rūšių šešėlius: pirminius, sudaromus tiesioginės šviesos, antrinius – nuo atmosferoje išsklaidytos šviesos bei atsiradusius jai atsispindint nuo gretimų objektų, sudėtinius – nuo kelių šaltinių, blausios saulėtekio ar saulėlydžio šviesos sukuriamus ir kitokius. Tobulai pavaizduoti šešėliai – vienas iš Leonardo stiliaus bruožų, suteikiantis jo paveikslams ypatingo žavesio. Dailininkas tyrinėjo ir perspektyvos dėsningumus. Toli esančių objektų matomumą išblukina oras bei ūkanos, tad jų spalvos tampa mažiau ryškios, išnyksta detalės. Taigi tolyn nusitęsianti medžių eilė paveiksle turi virsti siluetais be šakų.

Nors ir mažiau vertindamas skulptūrą, Leonardas ėmėsi kurti savo laiške žadėtą paminklą Sforcos tėvui. Jis turėjo būti vaizduojamas raitas ant žirgo. Menininkas pagrindinį dėmesį sutelkė į jį, o ne į žmogų: ėmėsi arklių matavimų, nagrinėjo jų anatomiją. Kartu Leonardas, kaip buvo įprasta, pasiūlė naujos konstrukcijos ėdžias, mechanizmus, kurie padėtų vamzdžiais iš pastogės pripildyti arodus pašaro, bei būdus, pasinaudojant grindų nuolydžiu ir vandeniui, pašalinti mėšlą. Buvo sukurtas didžiulis šuoliuojantis žirgas, puikiai perteiktas jo judesys, bet dar tik iš molio ir be raitelio. Leonardas

ketino jį panaudoti liedamas bronzinį paminklą. Tačiau jam skirtos bronzos prireikė pabūklams gaminti, nes tuo metu į Milano kunigaikštystę ėmė veržtis prancūzų kariuomenė. O užėmę miestą prancūzai šį molinį modelį naudojo kaip taikinį šaudymo pratybose.

Maždaug nuo 1490 m. Leonardas ėmė atkakliai tyrinėti paukščių skrydį ir siekė sukurti mechanizmą, kuris leistų pakilti į orą ir žmogui. Šiai temai jo užrašuose skirta daugiau kaip 500 piešinių, iš jų apie 150 vaizduoja skraidymo aparatus. Jis įdėmiai stebėjo įvairių paukščių skrydį, kaip jie išskleidžia sparnus ir juos judina, kokį vaidmenį atlieka uodega. Iki Leonardo tyrinėjimų buvo paplitusi Aristotelio nuomonė, kad paukščius ore palaiko oras, panašiai kaip vanduo laivus. O akylas tyrėjas įžvelgė tikrąją keliamosios jėgos prigimtį. Jis atkreipė dėmesį, kad paukščio sparno viršus yra išgaubtas, vadinasi, oras sparną iš viršaus apteka didesniu greičiu negu iš apačios. Atlikdamas bandymus su tokios formos daiktais, jis padarė išvadą: kuo greičiau oras teka pro sparną, tuo mažiau jį slegia (po pustrėčio šimto metų šį dėsnį bendriau suformulavo D. Bernulis (*D. Bernoulli*)). Vadinasi, tas slėgio jėgų skirtumas, susidarantis paukščiui skrendant, ir kelia jį ore, o ne tik plasnėjimas sparnais. Beje, siekdamas nustatyti oro greitį, Leonardas išrado šio dydžio matavimo prietaisą – anemometrą.

Maždaug po dešimtmečio jis suprojektavo, matyt, ir pagamino, skraidymo aparato modelį. Kadangi žmogaus krūtinės raumenys yra silpni, rankomis reikėjo įsukti skriemulių ir krumpliaračių mechanizmą, o kojomis dar minti pedalus. Yra paplitęs pasakojimas, kad Leonardas, bandydamas savo aparatą, krito ir susilaužė koją, bet tai nėra minima jo užrašuose. Kitame mechanizme buvo panaudoti sparnai, panašūs į šikšnosparnio. Priėjęs išvadą, kad žmogaus jėgos skraidymui nepakanka, išradėjas pasiūlė kitokį aparatą – sklandytuvą. Jis išrado ir dar vieną skraiduolį, kurį aukštyn kėlė besisukantys sraigčiai; jį galima laikyti dabartinio sraigtasparnio prototipu (10 pav.). Tiesa, Leonardas, matyt, jį konstravo tik kaip įdomų žaislą teatrui.

10 pav. Leonardo da Vinčio išrastas skraidymo aparatas – sraigtasparnio prototipas.

Piešinėlis jo rankraštyje liudija, kad buvo sumanytas ir parašiuotas. O šalia užrašyta: „Jei žmogus turi drobinę palapinę, kurios plotis 12 alkūnių ir aukštis 12 alkūnių, tai jis gali be baimės šokti iš bet kokio aukščio.“

Leonardas bandė įgyvendinti ir kitą seną žmonių svajonę – sukurti amžinąjį variklį, kuris kartą išjudintas veiktų nesusstodamas. Jis išbandė įvairius mechanizmus: ratą su prikabintais svarsčiais ar riedančiais rutuliukais, kurie verstų jį sukty, spiralinį sraigą, kuriuo vanduo kiltų aukšty, o paskui, tekėdamas žemyn, vėl jį judintų, ir kitus variantus. Galiausiai pirmasis padarė išvadą: „Tarp neįgyvendinamų žmonių iliuzijų yra nepalaujamo judėjimo, kai kurių vadinamo amžinuoju varikliu, paieška.“ Deja, paskui dar daugelis išradėjų atkakliai kūrė tokį variklį.

Leonardas suprato, kad kūnų judėjimą lėtina besiliečiančių paviršių trintis, todėl užsiėmė jos tyrimais. Atlikdamas bandymus, jis nustatė, kad, kūnui šliaužiant lygiu paviršiumi, trintis yra tiesiogiai proporcinga kūno svoriui; tačiau ją galima sumažinti didinant paviršiaus lygumą (sudrėkinus paviršių ar naudojant specialų vario ir alavo lydinį) bei sudarant nuolydį. Pagaliau Leonardui kilo idėja tarp paviršių įterpti rutuliukus ar velenėlius, ir jis išrado technikoje vėliau plačiai pritaikytus rutulinius bei ritininius guolius.

Sunkiai įmanoma net išskaičiuoti visus Leonardo išradimus. Tiesa, esant tik lakoniškiems eskizams ir trumpiems komentarams „pačiam sau“, sunku suprasti, kiek subrandintos buvo tos jo idėjos. Antai viename užrašų knygelės puslapyje yra nupieštas vamzdis su dviem lęšiais, primenantis žiūrono schemą. O šalia užrašas: „Pagamink akių stiklus, kad matytum didelį Mėnulį.“ Beje, jis mokėjo gaminti stiklinius lęšius naudodamas savo sukonstruotą jų šlifavimo mašiną. Vis dėlto istorikai abejoja, ar Leonardas buvo išradęs žiūroną, nes toks prietaisas būtų sulaukęs didelio susidomėjimo ir plačiai paplitęs. Dar jis pasiūlė prietaisą sunkiems daiktams pakelti naudojantis sraigtu – domkrata.

Save Leonardas vadino „patirties mokiniu“. Tai lėmė jo mokslinį metodą: „Aš noriu pirmiausia remtis patirtimi, o paskui išprotauti, kodėl toks patyrimas šitaip veikia.“ Tad jis grindė savo mokslą pirmiausia stebėjimais, labai tiksliais ir kryptingais. Buvo fantastiškai smalsus ir pastabus. Pavyzdžiui, eidamas pasipuošęs į rūmus ir pamatęs ant kanalo krašto nutūpusį laumžirgį, jis, nekrepdamas dėmesio į praeivius, ėmėsi tyrinėti vabzdį ir pastebėjo, kad, pirmiesiems dviem sparneliams pakylant, kiti du leidžiasi. Jis pasižymėjo net tokią užduotį: „Apibūdink genio liežuvelį, <...> pavaizduok jo judesius.“

Leonardas formulavo sau tokias taisykles: „Jei nori įgyti išsamių žinių apie daiktų formas, pradėk nuo detalių ir nepereik prie kito žingsnio, kol pirmoji iš jų gerai neįsitvirtins atmintyje.“ „Prieš atvejį

paversdamas taisykle, išbandyk dar du ar tris kartus ir stebėk, ar bandymo rezultatas bus tas pats.“ Tik paskui jis kurdavo reiškinių modelį, jį tikrindavo kitais stebėjimais bei bandymais. Leonardas išvelgdavo skirtingų reiškinių panašumus, pavyzdžiui, vandens sūkurių ir oro turbulencijos, ir mėgo jais remtis.

Vis dėlto vėliau jis ėmė labiau vertinti teoriją ir padarė išvadą: „Tie, kurie įsimylėjo praktiką neturėdami jokių teorinių žinių, yra kaip jūreiviai, kurie lipa į laivą be vairo ar kompasu, ir todėl niekada tiksliai nežino, kur plaukia. Praktika visada turi tvirtai remtis teorija.“ Tad Leonardas ėmė labiau vertinti ankstesnių mokslininkų patirtį, nors lotyniškai skaitė sunkiai. Būdamas keturiasdešimties, jis savo bibliotekoje jau turėjo apie 40 tuo laiku brangių knygų, o po dešimtmečio jų buvo per šimtą, daugiausia iš medicinos, architektūros, matematikos sričių bei grožinės literatūros.

Leonardas žavėjosi matematika, net buvo priėjęs išvadą: „Nėra tikrumo moksluose, kuriuose negalima pritaikyti matematikos“; tačiau, stokodamas tos srities žinių, atradimų nepadarė. Labiausiai jam patiko geometrija, kuri padeda atskleisti formų panašumus. Leonardas ilgą laiką bandė išspręsti seną matematinį galvosūkį: kaip nubrėžti kvadratą, kurio plotas būtų lygus duoto skritulio plotui (deja, naudojantis tik skriestuvu ir liniuote, to tiksliai atlikti neįmanoma). Mėgo rišti sudėtingus mazgus. Ketino parašyti traktatą „Žaidžiant geometriją“, bet jo, kaip ir kitų sumanytų knygų, neparengė.

Leonardą domino aukso pjūvis, arba tobuloji proporcija (skaičius, gaunamas dalijant tiesės atkarpą į dvi dalis taip, kad santykis tarp viso ilgio ir ilgesnės dalies būtų lygus santykiui tarp ilgesnės ir trumpesnės dalių; jis apytiksliai lygus 1,618). Kai kas išvelgia, kad dailininkas aukso pjūvį pritaikė ir savo paveiksluose.

1494 m. Ludovikas Sforca nutarė Švč. Marijos Maloningosios bažnyčią ir prie jos esantį vienuolyną pertvarkyti į savo šeimos

mauzoliejų. Leonardui buvo užsakyta ant vienuolyno valgomojo sienos pavaizduoti Jėzaus ir jo mokinių paskutinę vakarienę.

Deja, freską reikėjo tapyti ant drėgno tinko, vadinasi, jos dalis turėjo būti užbaigta dar tinkui neišdžiūvus, o vėliau jau sunkiai taisoma. Tai neatitiko Leonardo lėto darbo stiliaus, tad jis išrado savitą būdą tepti dažus ant sauso tinko. Kurdamas šio sudėtingo paveikslo kompoziciją, jis pirmiausia ties būsimu Jėzaus galvos smilkiniu įkalė vinį ir iš ten į visas puses nubrėžė plonas linijas. O perspektyvą kūrė taip, kad paveikslas geriausiai matytųsi įeinant pro valgomojo duris. Dailininkas pasirinko vaizduoti dramatišką sceną po Jėzaus mokiniams pasakytų žodžių: „Vienas iš jūsų išduos mane.“

Centrinė paveikslo figūra – Jėzus, tai pabrėžia ne tik jo vieta, bet ir dydis. O mokiniai išsidėstę grupelėmis, jie apstulbinti ką tik pasakytų žodžių, vieni pasipiktinę, kiti nuliūdę, tariasi tarpusavyje, žvalgosi, kuris yra išdavikas. Tik mažiausiai apšviestas Judas be išraiškos spaudžia rankoje sidabrinį kapšėlį. Šalia Jėzaus iš kairės sėdi mylimiausias jo mokinys Jonas. Tačiau veido bruožai moteriški, galbūt dailininkas vietoj Jono pavaizdavo Mariją Magdalię.

Miestiečiai rinkdavosi pažiūrėti, kaip dirba Leonardas, bet jis kartais susimąstydavo valandai ar dviem ir tik retkarčiais brūkštelėdavo teptuku. Gal, kaip visuomet, būtų ilgai tobulinęs tą savo sudėtingiausią paveikslą, bet, mirus Sforcos žmonai, reikėjo mauzoliejaus ir teko baigti darbą. Patenkintas kunigaikštis padovanojo Leonardui vynuogyną šalia Milano.

Deja, jo išrastas freskos tapymo būdas nepasiteisino: po dvidešimties metų dažai pradėjo luptis. XVIII a. pradžioje paveikslas atrodė gerokai sunykęs, paskui jis buvo daug kartų restauruojamas, atkuriamas pagal kopijas, padarytas dar dailininkui esant gyvam.

1499 m. Milaną užėmė prancūzų kariuomenė. Karalius Liudvikas XII buvo sužavėtas „Paskutinės vakarienos“ ir nurodė neliesti

Leonardo studijos. Tačiau šis nutarė grįžti į Florenciją, kur ketino pritaikyti savo inžinerijos žinias. Pakeliui užsuko į Veneciją: čia konsultavo, kaip gintis nuo galimo turkų puolimo: siūlė Izonco upę pertverti medine užtvanka, kurią išardžius vanduo užtvindytų visą slėnį ir užkirstų priešams kelią į miestą (projektas nebuvo įgyvendintas). O Venecijos uosto gynybai patarė panaudoti narus. Jiems sumanė nardymo kostiumą su kauke, kuri nendrinium vamzdeliu būtų sujungta su oro maišu (tačiau šis turėjo plūduriuoti paviršiuje).

Florencija galėjo susisiekti su jūra tik Arno upe. Tačiau pasroviui esantis Pizos miestas tapo nepriklausoma respublika. Tad Leonardas pasiūlė kanalu nukreipti upę kita, Pizą aplenkiančia linkme. Jis parengė detalų projektą ir apskaičiavo, kiek milijonų tonų žemių reikės iškasti. Tiems darbams atlikti išrado žemkasę mašiną su dviem krano strėlėmis, kurios bėgiais suktų dvidešimt keturių kibirų virtinę. Kanalas buvo kasamas, bet atsisakius tos sudėtingos mašinos, ir net baigtas. Deja, vanduo tekėdavo juo tik upei patvinus, ir netgi po to Arno vaga nepasikeitė.

Florencija ketino naudotis Pjombino (*Piombino*) uostu, tad Leonardas sumanė, kaip nusausti šalimais, prie jūros esančias pelkes. Jo idėja buvo originali, bet tais laikais neįgyvendinama: pastatyti didelį besisukantį ratą, kuris sukurtų verpetą, o šis trauktų vandenį iš pelkės.

Leonardas dar trumpai tarnavo kaip karo inžinierius pas Čezarę Bordžą (*Cesare Borgia*). Šis popiežiaus Aleksandro VI nesantuokinis sūnus, tėvo padedamas, kūrė Centrinėje Italijoje savo valstybę, į ją įjungė ir Florenciją. Leonardas vyko kartu su Čezarės armija, vertino tvirtoves ir pilis, pastatė naujovišką tiltą, sudarinėjo detales žemėlapius. Inžinieriui buvo išduotas „pasas“, leidžiantis laisvai keliauti ir suteikiantis ypatingas teises. Bordžai apsistojus Imolos mieste, Leonardas su pagalbininkais parengė tikslų jo planą, kuriame buvo pažymėtas kiekvienas namas. Tačiau jį piktino Bordžos žiaurumas,

tad, užrašęs savo knygelėje: „Apsaugok mane nuo kivirčų ir kautynių, tos pačios žvėriškiausios beprotystės“, po aštuonių mėnesių sugrįžo į Florenciją.

Cia Leonardas prieš karo žygį bei po jo daug laiko skyrė ir tapybai. Jis turėjo studiją, kurioje dirbo kartu su mokiniais. Šie kartais piešdavo paveikslo dalį meistro nurodymu arba darydavo kopijas. Jas dauginavo ir dailininko sekėjai, todėl vėliau originalių jo darbų atpažinimas tapo sudėtingu uždaviniu. Antai to meto paveikslo „Madona su verpste“ yra žinoma apie keturiasdešimt versijų bei kopijų; dvi iš jų laikomos iš dalies tapytomis paties dailininko. O įspūdingo Kristaus portreto (jis viena ranka laimina pasaulį, o kitoje rankoje laiko kryžiumi pažymėtą rutulį – dangiškosios valdžios simbolį) manyta likus tik kopijas. Tačiau 2011 m. grupė dailės žinovų nusprendė, kad vienas to paveikslo variantas, pavadintas „Pasaulio išganytojas“ (*Salvator Mundi*), turi daug neabejotinų Leonardo stiliaus požymių. Tad po kelerių metų aukcione jis buvo parduotas už 450 mln. dolerių – didžiausią sumą, iki tol mokėtą už dailės kūrinį. Leonardas buvo nutapęs ir puikų paveikslą mitologine tema „Leda ir gulbinas“ (jame pavaizduota karalaitė Leda ir gulbinu pasivertęs graikų dievas Dzeusas, kuris tokiu būdu ją suviliojo, o apačioje – iš kiaušinių besiritantys keturi jų vaikai). Deja, originalų paveikslą, matyt, sunaikino karaliaus Liudviko XIV meilužė, pasipiktinusi tuo, kad Leda visiškai nuoga, tad liko tik daugelis kopijų.

Kai kuriuos savo paveikslus Leonardas labai vertino, kūrė vienas, labai atsidėjęs, juos ilgą laiką taisė. Tokiu originaliu darbu laikoma „Madona ir kūdikis su šv. Ona“. Marijos motina Ona laiko ant kelių savo dukterį, ši mėgina ranka suturėti Jėzų, o vaikas siekia sučiupti avinėlių – kančios simbolį. Tais susietais judesiais bei veido išraiškomis atskleistas ištisas siužetas. Paveikslą užsakė vienuoliai, pas kuriuos Leonardas Florencijoje gyveno, bet jiems nebuvo atiduotas, dailininkas jį vežiojosi su savimi, vis tobulindamas.

Matyt, 1503 m. Florencijoje Leonardas pradėjo tapyti ir savo žymiausią kūrinį „Mona Liza“, bet netrukus jį nuo to darbo atitraukė didelis miesto sinjorijos užsakymas. Manoma, kad dailininkas didžiausią dalį šio paveikslo sukūrė tik po dešimtmečio Romoje, nes stilius būdingesnis tam laikotarpiui. Tad „Monos Lizos“ aptarimą kol kas atidėsime.

Leonardas atsisakydavo net ir labai pelningo užsakymo, jeigu jo nedomino siūloma tema ir nematė sau naujų iššūkių. Antai viena kunigaikštytė pati ir per kitus daug kartų prašė nupiešti jos portretą, žadėjo sumokėti bet kokią sumą, bet Leonardas nesutiko. Tačiau jis apsiėmė Florencijos sinjorijos rūmuose ant sienos nutapyti didelę freską. Ji turėjo būti skirta pergalei Angjario mūšyje prieš Milaną šešiasdešimtmečiui. Žygio su Bordža metu dailininkui įstrigo žiaurių kautynių vaizdai, ir jis ketino panaudoti šią savo patirtį.

Iš pradžių Leonardas kitoje vietoje kūrė natūralaus dydžio parenгамąjį piešinį ir kartoną. Jis pasirinko atkaklių kautynių momentą, kai trys florentiečių raiteliai bando iš Milano generolo atimti vėliavą. Raiteliai ir jų arkliai susipynę į vieną kamuolį, persikreipę kūnai, ant žemės trypiamas parkritęs karys, visa tai supa dūmai ir dulkės. Leonardas daug dėmesio skyrė ne tik žmonių, bet ir arklių judesiams bei pykčio išraiškoms. „Paskutinės vakarienės“ dažai jau luposi, tad Leonardas sumanė kitą būdą freskai tapyti, leidžiantį dirbti be skubos, – ištepti sieną graikiškos dervos ir aliejaus mišiniu, bet prie to grunto sunkiau lipo dažai.

Sinjorijos netenkinio lėtas Leonardo darbas, be to, kilo ginčas dėl atlygio. Gal jam nepatiko ir konkurencija su jaunesniu menininku: paveikslas ant kitos sinjorijos salės sienos – „Kašinos mūšis“ – buvo užsakytas jaunam, bet jau garsiam skulptoriui ir dailininkui Mikelandželui (*Michelangelo*). Tad Leonardas, Prancūzijos karaliaus kvietimu, išvyko į Milaną ir, nors daug kartų raginamas, paveikslo nebaigė. Taip pat pasielgė ir Mikelandželas, nes gavo

popiežiaus užsakymą. Dailininkai iš visos Italijos vyko pasižiūrėti tų nebaigtų genialių kūrinių. Tačiau netrukus jie buvo sunaikinti, nes sinjorija užsakė kitus paveikslus.

Leonardui dirbant prie „Angjario mūšio“, mirė jo tėvas (o motinos neteko, kai tapė „Madoną grotoje“). Pjeras taip ir nepripažino savo nesantuokinio sūnaus, bet domėjosi jo darbais, parūpino kai kuriuos užsakymus. Notaras testamentu nebuvo sudaręs, todėl visą turtą pasidalijo teisėti vaikai. Beje, Leonardas su jais, kaip ir su motinos vaikais, santykių nepalaikė.

Prancūzijos karalius Liudvikas XII atkakliai kvietė Leonardą į savo valdomą Milaną; pats dailininkas irgi siekė pabėgti nuo „Angjario mūšio“ ir apskritai nuo tapybos. Sinjorija nenorėjo jo išleisti, bet turėjo paklusti karaliui diplomatiniais sumetimais. Milane Leonardas vėl apsigyveno 1506 m. ir ten praleido septynerius metus. Įpusėjęs jau šes-tąją dešimtį, jis nutarė turėti įpėdinį, tad įsisūnijo keturiolikmetį berniuką Frančeską Melcį (*Francesco Melzi*). Jo tėvas, grafas, kariuomenės kapitonas, tam neprieštaravo. Berniukas buvo mokomas tapybos, bet tikru meistru netapo. Tačiau buvo darbštus, rūpestingas, tad palaips-niui iš Salajo perėmė raštininko ir padėjėjo pareigas.

Leonardas negailėjo laiko sau maloniam užsiėmimui – kara-liaus vietininko rūmuose organizuoti įvairius renginius. Ypač didelė šventė įvyko Prancūzijos karaliaus Liudviko XII apsilankymo proga: vilkstinė karo vežimų gabeno jo užkariautų miestų atvaizdus ir simbolines figūras, karalių pasveikino Leonardo sukonstruotas mechaninis liūtas. Anot vieno dalyvio: „Leonardas da Vinčis, garsus tapytojas, mūsų florentietis, sukūrė tokį reginį: viršum vartų įtaisė gulintį liūtą, kuris, karaliui žengiant į miestą, pašoko ant kojų, letena atvėrė sau krūtinę, ištraukė melsvus rutulius, pilnus auksaspalvių lelijų ir ėmė jas barstyti visur aplinkui.“

Šį kartą Leonardas Milane daugiausia laiko skyrė moksliniams, ypač medicininiams, tyrimams. Miesto ligoninėje jis atlikdavo

lavonų skrodimus, darė tai dažniausiai naktimis. Savo anatominius tyrinėjimus iliustruodavo tiksliais piešiniais, kurių sukūrė apie 200, o rezultatus trumpai aprašydavo.

Leonardą labai domino lūpų ir skruostų raumenys, lemiantys žmogaus veido išraišką. Jis surado, kurie iš jų formuoja šypsena, liūdesį ar skausmą, sukelia raukšles ar judina antakius. Raumenis Leonardas laikė nervų valdomais mechanizmais. Galvos smegenis jis tyrė įvairiais pjūviais bei aprašė atskiras jų dalis. Kad jos išlaikytų savo formą, įpurkšdavo išlydyto vaško ir taip pašalindavo orą bei skysčius.

Tų laikų medicina rėmėsi antikos II a. mediko ir filosofo Klaudijaus Galeno (*Klaudios Galenos*) mokymu. Šis teigė, kad žmogaus širdis yra jo gyvybinių jėgų centras, o kraujo centras – kepenys, jį gaminančios iš maisto. Leonardas priėjo išvadą, kad širdis yra tiesiog raumuo, kuris varinėja kraują. Jis atrado širdies vožtuvus ir paaiškino jų veiklą.

Mokslininką domino vaisiaus vystymasis ir padėtys gimdoje, teigė, kad jis dar neturi sielos. Leonardas tyrinėjo ir organizmo pokyčius keičiantis amžiui (netgi skrodė šimtametį senolį). Jis pirmasis aptiko aterosklerozę – arterijų sustandėjimą bei susiaurėjimą senatvėje. Aiškindamas įvairių organų veiklą, Leonardas mėgo remtis analogijomis su upių ar oro srovėmis bei augalų augimu – tai ne visada pasiteisindavo, kartais ir suklaidindavo.

Porą metų Leonardas palaikė glaudžius ryšius su Pavijos universiteto anatomijos profesoriumi Markantoniju dela Tore (*Marcantonio della Torre*), jam piešdavo žmogaus organų paveikslėlius. Galbūt jie būtų parengę bendrą traktatą, tačiau profesorius mirė nuo maro. O Leonardas, vengdamas šios ligos, pasitraukė į Melcių vilą netoli miesto. Joje gyveno ir tikrasis įsūnyto berniuko tėvas. Negalėdamas daryti lavonų skrodimų, Leonardas tyrinėjo karves, paukščius, varles, tai leido jam nustatyti įvairių gyvūnų sandaros panašumus ir skirtumus.

Kai kurie Leonardo anatominiai piešiniai ir užrašai buvo paskelbti tik 1651 m. ir nepadarė pelnytos įtakos medicinos raidai, nes jau buvo išspausdintas Andrėjo Vezalijaus (*Andreas Vesalius*) traktatas apie žmogaus kūno sandarą, o kraujo apytaka aprašyta Viljamo Harvėjaus (*William Harvey*).

Savo anatomijos žinias Leonardas taikė aiškindamas Žemės sandarą: „Jos kūnas yra dirvožemis, jos kaulai yra akmenų sangrūdos ir klodai, sudarantys kalnus, jos kremzlės yra akytos uolos, jos kraujas – vandenų venos. Kraujo klanas, esantis aplink širdį, yra vandėnynas, o jos kvėpavimą ir kraujo pulsavimą atspindi jūrų potvyniai ir atoslūgiai.“ Laikydamas Žemę irgi kintančiu organizmu, jis teigė, kad planeta nebuvo vieną kartą sukurta, o kito veikiama galingų jėgų. Tai įrodančios fosilijos – suakmenėjusios jūrų gyvūnų liekanos, kurios kartais randamos aukštai kalnuose.

Žemės ir žmogaus gyvybės veiksmu Leonardas laikė skysčio judėjimą. Jis išsisis valandas praleisdavo prie upės, ypač mėgo stebėti bangas ir sūkurius, jų susidarymą bei kitimą. Mėtydamas į vandenį kamščius, jis matuodavo srovės greitį prie kranto ir toliau nuo jo. Nustatė, kad banga tik sklinda vandeniui, bet jo neperneša. Nardydamas su apsauginiais akiniais, Leonardas mėgino įžiūrėti, kaip srovė apteka slenkščius bei kliūtis. Jis vykdė bandymus su sifonais bei kitais indais; antai, išgręžęs skylutes medinės statinės sienoje, įvairiame aukštyje, tyrė, kiek skiriasi iš jų išbėgančio vandens čiurkšlės. Jis buvo sudaręs traktato „Apie pasaulį ir jo vandenį“ planą, bet šis liko neįgyvendintas.

Praėjus maro pavojui, Leonardas į Milaną nebegrižo, nes susirado dar geresnį globėją. Vienas iš Florencijos kunigaikščių Džovani de Medičis (*Giovanni de' Medici*), neturėdamas kunigo šventimų, tapo popiežiumi Leonu X. O jo brolis Džulianas (*Giuliano*) ėmė burti Romoje mokslininkus ir menininkus. Jis 1513 m. atsikvietė ir Leonardą, pasiūlęs jam algą ir didelius apartamentus Belvederio viloje.

Džulianas jam pavedė parengti projektą, kaip nusausti netoli Romos esančias Pontino pelkes. Jas papildydavo kalnų vanduo, tad Leonardas pasiūlė nutiesti du kanalus, kurie nukreiptų tą vandenį kita kryptimi. Tačiau jie nebuvo pradėti kasti, nes Džulianas netrukus mirė. Šalia Belvederio vilos buvo sodas su retais augalais, taigi mokslininkas nepraleido progos juos patyrinėti. Dar daug laiko jis skyrė įgaubtiesiems veidrodžiams, juos gamino ir nagrinėjo, kaip jie koncentruoja saulės spindulius. Leonardas buvo įtrauktas į popiežiaus palydą jam keliaujant į Florenciją ir Boloniją.

To meto jo užrašuose yra senyvo žmogaus portretas, kuris laikomas dailininko autoportretu. Leonardas jau buvo sulaukęs šešiasdešimtys, bet atrodė senesnis, su vešliais plaukais ir ilga pranašo barzda. Žinomas labai panašus, gal to jubiliejaus proga, dailininko pieštas portretas, jis priskiriamas Melciui, kuris pavaizdavo įtėvį jaunesniu. Be to, Leonardą, matyt, pasirinko filosofo Platono prototipu jaunas dailininkas Rafaelis tapydamas paveikslą „Atėnų mokyklą“.

Gyvendamas Romoje, Leonardas vengė paveikslų užsakymų, nevykdė netgi popiežiaus prašymo. Tačiau manoma, kad būtent tuo laikotarpiu jis daug laiko skyrė kurdamas ir tobulindamas „Moną Lizą“. Šiame paveiksle pavaizduota turtingo šilko pirklio Džokondo (*del Giocondo*) žmona Liza (*Lise*). Ją tapyti dailininkas sutiko gal prašomas savo tėvo, kuris teikė pirkliui notarines paslaugas. Be to, matyt, moteris buvo įdomi, o Leonardas galėjo kurti, kaip panorės. *Mona* paveikslo pavadinime reiškia trumpinį prancūziško žodžio *madame* (ponia). Beje, Prancūzijoje, kur dabar yra paveikslas, jis vadinamas „La Joconde“ (kartais ir lietuvių kalba – „Džokonda“), tai siejant su kita šio žodžio reikšme – linksma, juokaujanti.

Paveikslas nutapytas ant 77 × 53 cm dydžio tuopos medienos lentos aliejiniiais dažais, plonyčiais sluoksneliais, kurių skaičius siekia trisdešimt. Jauna moteris matoma ūkanotų kalnų ir upės slėnio kraštovaizdyje; tai mėgstama Leonardo kompozicija,

pabrėžianti žmogaus ir gamtos vienovę. Džokonda sėdi krėsle, truputį pasisukusi. Dailininkas modeliavo jos atvaizdą subtiliai panaudodamas apšvietimą ir šešėlius. Moters rūbas gana tamsus, plaukai padengti vualiu, tad dėmesį patraukia gerai apšviestas veidas, suknelės iškirptė ir priekyje sunertos rankos. Akys atrodo žvelgiančios tiesiai į žiūrovą, nepriklausomai nuo jo stebėjimo krypties. O ypač šis portretas garsus mįslinga Džokondos šypsena, kuri, anot Leonardo biografo Vazario, „labiau primena dievišką nei žmogišką šypseną“. Iki šiol nesiliauja mėginimai atskleisti jos paslaptį.

Iš tikrųjų Leonardas paveikslą tapė ne kaip konkrečios moters, bet kaip universalų kūrinį. Tad jo užsakovui neatidavė, vežiojosi su savimi ir visą tolesnį gyvenimą tobulino. Dabar „Mona Liza“ yra Luvro muziejuje ir laikoma vienu žinomiausių visų laikų paveikslų.

Romoje dailininkas kūrė dar du paveikslus: „Šv. Jonas Krikštytojas“ bei neišlikusį angelo, apsireiškiančio Marijai.

Leonardo Jonas Krikštytojas nėra pranašas asketas, kaip jį aprašo evangelijos, o pusnuogis moteriškos išvaizdos jaunuolis garbanotais plaukais. Iškelęs pirštą aukštyn, jis valiūkiškai šypsosi, netgi atvirai gundo. Taigi šiuo paveikslu meistriškai išreikštas žmogaus jausmingumas. Tai greičiau Bakchas – romėnų dievas, globojantis stichines gamtos jėgas ir vyndarystę. Manoma, kad jo modeliu buvo Salajis.

Mirus Džulianui Medičiui, Leonardas neliko be globėjo – jis gavo dvidešimtmečio Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I kvietimą apsigyventi jo Klo Lusė (*Clos Lucé*) dvare, esančiame centrinėje Prancūzijoje. Tad 1516 m. vasarą ten išvyko per Alpes su visu savo turtu, sukrautu ant mulų: baldais, drabužiais ir daugeliu skrynių, į kurias buvo sudėti paveiksai bei rankraščiai. Salajis savo ilgamečio šeimininko nebelydėjo.

Leonardas buvo įkurdintas dvare šalia karaliaus rezidencijos – Ambuazo pilies, jam suteiktas Pirmojo karaliaus tapytojo,

inžinieriaus ir architekto titulas. Pranciškus I domėjosi menu ir mokslu, todėl jį žavėjo Leonardo darbai ir universalios žinios. Šis tapo nuolatiniu svečiu pilyje, ten galėjo patekti netgi požeminiu tuneliu, iškastu tarp dvaro ir pilies. Derindamas savo įvairius talentus, jis rūmuose bei dvare rengė šventes stebindamas įspūdingais efektais.

Pranciškus I užsakė Leonardui suprojektuoti rūmų kompleksą karaliaus tarybai. Jis turėjo atsirasti naujoje vietoje, prie Luaros upės, už 80 kilometrų nuo Ambuazo. Architektas numatė triaukščius rūmus arba, anot kito varianto, dvi pilis abiejose upės pusėse, daug dėmesio skyrė ir aplinkos sutvarkymui: fontanams, prie upės nusileidžiantiems laiptams, aikštelėms, nuo kurių atsiveria gražūs vaizdai. Kartu jis plėtojo ir platesnį projektą – iškasti kanalų sistemą, jungiančią Luarą su dviem upėmis, tai leistų pelkynų vandenį nukreipti į sausesnes žemes. Deja, po Leonardo mirties karalius nutarė statyti rūmus kitoje vietoje.

Dailininkas toliau tobulino savo atsivežtus paveikslus. Deja, jį ištiko insultas ir buvo paralyžiuota dešinė ranka; tačiau, būdamas kairiarankis, dar galėjo valdyti teptuką. Galbūt nujausdamas gyvenimo pabaigą, jis kreida ir rašalu sukūrė ciklą niūroko piešinių, vaizduojančių pasaulinį tvaną, vandens stichijos siautėjimą.

Leonardas mirė 1519 m. gegužės 2 d., netrukus po šešiasdešimt septintojo savo gimtadienio. Anot Vazario, po kunigo, suteikusio paskutinį patepimą, ligonį aplankė Pranciškus I. Jam Leonardas dar nupasakojo savo ligos simptomus ir atsiveikino su šiuo pasauliu, dailininko galvą prilaikant Prancūzijos karaliui. Veikiausiai tai tik legenda.

Leonardą iškilmingai palaidojo Ambuazo pilies bažnyčioje. Tačiau, piliai nukentėjus per Prancūzijos revoliuciją, bažnyčia 1807 m. buvo nugriauta, dingo ir antkapis. Tik po pusės amžiaus Leonardui priskirti palaikai buvo perlaidoti netoli pilies esančioje Šv. Huberto koplyčioje.

Leonardas savo testamentu vykdymo ir didžiosios dalies turto paveldėtoju paskyrė įsūnį Melciją; Salajui paliko pusę vynuogyno, o kitą pusę atidavė ilgamečiam savo tarnui. Tačiau, Salajui po kelerių metų žuvus, jo namuose buvo rastas paveikslas „Leda ir gulbinas“ bei kiti kūriniai; nėra aišku – juos gavo ar pats pasiėmė. Dabar dauguma dailininko šedevrų yra saugoma muziejuose: Luvre (Paryžius), Nacionalinėje galerijoje (Londonas), Ufici galerijoje (Florencija), Senojoje Pinakotekoje (Miunchenas) ir kitur.

Visas didžiulis genijaus archyvas atiteko Melcijui. Leonardas planavo apibendrinti savo užrašus ir parašyti keletą traktatų iš įvairių sričių, tačiau tų planų netesėjo. Melcis atrinko fragmentus apie dailę ir parengė „Traktatą apie dailę“ (*Trattato della pittura*), bet jis buvo išleistas tik 1651 m. Įsūnis labai vertino ir saugojo šį savo tėvio palikimą. Tačiau rankraščius paveldėjęs Melcio sūnus ėmė juos parduoti bei dovanoti. Jie plito kaip įžymaus dailininko juodraščiai. Užrašų knygelės buvo išardomos atskirais lapais, daugiau domintis tik tam tikra tema ar veiklos laikotarpiu. Dabar žinoma apie 7 200 Leonardo rankraštinųjų puslapių, manoma, kad jų buvo keturis kartus daugiau. Didesnieji rinkiniai vadinami kodeksais, jiems prigijo saugojimo vietos ar savininko pavadinimai. Tarp jų žinomiausi: *Codex Arundel*, *Codex Atlanticus*, *Codex Forster* ir *Codex Windsor* (visi jie dabar yra muziejuose arba bibliotekose). Tik XIX a. pradžioje dalį jo rankraščių išspausdino Milano bibliotekos direktorius Karlas Amoretis (*Carlo Amoretti*), o dauguma išlikusių užrašų buvo paskelbti tik XX a.

Leonardo užrašų išskirstymas ir jo naudoti veidrodinis raštas bei italų kalba ilgai neleido suvokti atliktų mokslo darbų visumos ir vertės. Taigi jis keletą amžių buvo žinomas tik kaip iškilus dailininkas. Tačiau genijus pats ne mažiau vertino save kaip tyrinėtoją bei inžinierių. Kodėl jis neskelbė savo atradimų bei išradimų, nesistengė

jų įgyvendinti, dažnai pasitenkindavo tik iškėlęs idėją, o antra vertus, atkakliai kūrė ir tobulino savo paveikslus?

Leonardas mėgo džiaugtis gyvenimu ir vengė neigiamų emocijų, tad vienos ar kitos srities jo darbų pripažinimas jam buvo labai svarbus. Baigęs Verokjo dailės mokyklą, jis tapo dailininkų bendrijos nariu, o netrukus ir lyderiu. Aukštas paveikslų įvertinimas skatino dailininką siekti dar didesnių tikslų. Kita vertus, jis nebuvo baigęs nei aukštesnės mokyklos, nei universiteto, gerai nemokėjo lotynų kalbos, tai trukdė skelbti mokslo darbus. Jis siūlė gerokai pralenkusius laiką, todėl dar sunkiai įgyvendinamus išradimus. Tad, deja, tik XIX a. paaiškėjo, kad Leonardas buvo didis ne tik meno, bet ir mokslo genijus.

Mikelandželas Buonarotis
Michelangelo di Buonarroti

1475-1564 m.

Spėjamas Mikelandželo autoportretas. Savo bruožų jis suteikė nuimančiam Jėzų nuo kryžiaus Nikodemui Florencijos pietoje, kurią skulptorius sukūrė savo gyvenimo pabaigoje.

Italijoje vieno amžiaus laikotarpiu kūrė visa plejada nuostabių menininkų: Botičelis (*Botticelli*), Leonardas, Mikelandželas, Džordžonė (*Giorgione*), Rafaelis (*Raffaello*). Taigi Renesansas buvo ypač palankus dailės genijams atsiskleisti. Meno istorikų požiūriu, didžiausios įtakos tolesnei meno raidai turėjo Leonardas da Vinčis ir Mikelandželas Buonarotis. Tačiau jų kūryba ir likimas buvo labai skirtingi.

Mikelandželas gimė 1475 m. kovo 6 d. Kaprezės miestelyje, kuris priklausė Florencijos respublikai. Jo tėvas Lodovikas (*Lodovico*) Buonarotis ėjo to ir gretimo miestelių podestos (administratoriaus) pareigas. Jis buvo kilęs iš senos, kilmingos, nors neįtakingos giminės, kurios ankstesnėse kartose būta smulkių bankininkų bei prekybininkų (tai Italijoje laikyta garbingu bajoro užsiėmimu). Motinos žinomas tik vardas – Frančeska (*Francesca*). Kūdikį arkan-gelo Mykolo garbei pakrikštijo itališku Mikelanjolo (*Michelagnolo*) vardu, bet jam prigijo lotyniškas variantas – Mikelandželas.

Po šešių mėnesių šeima apsigyveno šalia Florencijos, Setinjano (*Setignano*) kaime, kur turėjo ūkį. Čia veikė ir akmens skaldykla, jos darbininkai ruošė marmuro blokus statyboms respublikos sostinėje. Motina buvo silpnos sveikatos, tad kūdikį atidavė žindyti akmenskaldžio žmonai. Vėliau Mikelandželas, atsižvelgdamas į tai, kad jo giminėje menininkų nebuvo, teigė, kad iš žindytės įgavo gebėjimą valdyti skulptoriaus kaltą ir plaktuką, nes „gėrė pieną su marmuro

dulkėmis“. O motina mirė jam sulaukus vos šešerių metų; dar liko vienas vyresnis ir trys jaunesni broliukai.

Tėvas pasiuntė Mikelandželą į gramatikos mokyklą Florencijoje. Jis nebuvo pavyzdingas mokinys, bet labai mėgo piešti ir norėjo būti dailininku. Lodovikas tokią profesiją laikė netinkama bajorui ir bandė atgrasyti nuo jos netgi rykštėmis. Tačiau berniukas buvo atkaklus, apsilankė žinomo dailininko Domeniko Girlandajo (*Domenico Ghirlandaio*) dirbtuvėse, ir galiausiai išprašė tėvo, kad atiduotų mokiniu pas šį meistrą.

Tuo metu Mikelandželui buvo dvylika metų, o mokslas pas Girlandają turėjo trukti trejus metus. Tačiau berniuką sužavėjo Florencijos valdovo Lorencio de Medičio globojamuose soduose stovinčios antikinės skulptūros. Jų kolekcija rūpinosi skulptorius Bertoldas di Džovanis. Atkakliam jaunuoliui pavyko pereiti mokytis į šio meistro dirbtuves. Kilus konfliktui su vyresniu draugu, kaip vertinti bažnyčioje esantį meno kūrinį, Mikelandželui buvo suknežinta nosis ir visam gyvenimui liko žymė.

Kartą antikinių skulptūrų sode apsilankė Lorenčas de Medičis. Jis kritiškai atsiliepė apie nebaigtą graikų dievybės fauno skulptūrą. Mikelandželas griebė kaltą ir tuoj pat kūrinį pataisė. Kunigaikštis įvertino jaunuolio talentą ir ėmėsi jį globoti, net pakvietė gyventi savo rūmuose. Čia Mikelandželas galėjo semtis žinių iš dažnai besilankančių Florencijos menininkų ir filosofų. Jis bendravo su dviem bendraamžiais Medičiais, būsimaisiais popiežiais Leonu X ir Klemensu VII.

Įkvėptas antikinio grožio, 16–17 metų jaunuolis sukūrė pirmuosius originalius ir jau brandžius bareljefus. „Madonoje prie laiptų“ labai švelnių bruožų Marija glaudžia prie krūtinės nevaikiškai tvirtą, jaučiantį savo dievišką galią Jėzų, o šalia ant laiptų žaidžia du išdykę vaikai, gal angelai. „Kentaurų kovoje“ vaizduojama šių mitinių, pusiau žmonių, pusiau arklių, būtybių nuožmi kova su lapitais,

graikų mituose minimais barbarais. Susipynusių daugelio figūrų sudėtingam vaizdui išryškinti Mikelandželas išradingai panaudojo gilų reljefą bei šlifuoatą ir nešlifuoatą marmurą. Vis dėlto tai labiau priminė grumtynes negu nuožmią kovą, nes autorius neturėjo karinės patirties.

1492 m. mirė Lorenčas de Medičis, o jo sūnus nebuvo toks palankus Mikelandžalui. Jaunuoliui teko grįžti į tėvų namus, bet skulptūros jis neapleido. Buvo sukūręs Herkulio statulą, kuri, deja, neišliko. Šv. Dvasios bažnyčios prioras leido jam ligoninėje tyrinėti lavonus, atsidėkodamas už tai, jaunuolis geradariui išdrožė iš medžio krucifiksą.

Florencijai grasino prancūzų kariuomenė. O dominikonų vienuolis Džirolamas Savonarola (*Girolamo Savonarola*) sakė ugingus pamokslus, gąsdindamas miestiečius užgriūsiانčiomis nelaimėmis ir ragindamas atgailai. Mikelandželas nuo tos sumaišties išvyko į Boloniją. Čia jam įspūdį padarė ekspresyvūs skulptoriaus Nikolo del Arko (*Niccolo dell'Arca*) kūriniai, ypač „Kristaus apraudojimas“. Meistras nebuvo baigęs Šv. Dominyko bažnyčioje kurti monumento šio šventojų palaikams. Tai atlikti patikėta Mikelandžalui ir jis, tęsdamas savo pirmtako darbą, sukūrė tris originalias, nedideles skulptūras.

Po metų grįžęs į Florenciją, jis iškalė „Miegantį Kupidoną“ – mažytį mielą berniuką, romėnų meilės deivės Veneros sūnų, kurio miegą saugo motinos rankos. Gal pats autorius, o gal jo draugai, nutarė šią antikos stiliaus skulptūrą pasendinti ir parduoti kaip senovės romėnų kūrinį. Jį nupirko turtingas meno kolekcininkas kardinolas Rafaelis Riarijus (*Raffaele Riario*), sumokėjęs 200 dukatų (o nauja skulptūra būtų kainavusi tik apie 15 dukatų). Sužinojęs tiesą, kardinolas vis tiek liko susižavėjęs kūriniumi ir pakvietė jos autorių 1496 m. atvykti į Romą. Mikelandželas apsidžiaugė kvietimu, nes, Savonarolai tapus faktiniu Florencijos vadovu, joje meninis

gyvenimas buvo apmiręs, įsivyravo dvasinis asketizmas, viešai degintos knygos ir meno kūriniai.

Norėdamas papildyti savo skulptūrų kolekciją, Riarijus užsakė Mikelandželui graikų dievo Bakcho skulptūrą. Ji menininkas pavaizdavo nuoga, jau apgirtusį nuo vyno ir su rankoje iškelta taure. Tačiau figūra turėjo būti stabili, tad netvirtos Bakcho stovėsenos įspūdį skulptorius išgavo per neįtemptus liemens raumenis. Be to, dievas kita ranka remiasi į stovintį prie jo kojos ir valgantį vynuogių kekę mažutį satyrą. Vis dėlto kūrinys užsakovui nepatiko, gal būtent dėl pabrėžto girtumo, bet jį nupirko Romos bankininkas.

1497 m. Mikelandželas sulaukė Romoje reziduojančio prancūzų kardinolo Ž. Bilero de Lagraulo (*J. Bilhères de Lagraulas*) pasiūlymo sukurti skulptūrą „Pieta“, skirtą jo koplyčiai greta Šv. Petro bazilikos. Pietos siužetas, vaizduojantis Mariją, laikančią nuimtą nuo kryžiaus Kristų, nebuvo būdingas Italijos menui, jis atsirado Vokietijoje, iš ten jį perėmė prancūzai. Pagal sutartį, kūrinys turėjo būti užbaigtas iki Katalikų Bažnyčios jubiliejaus – 1500 m. Tačiau skulptorius net devynis mėnesius ieškojo Kararos marmuro skaldyklose tinkamo balto marmuro gabalo, organizavo jo atvežimą į Romą. Apimtas įkvėpimo, Mikelandželas dirbo palikdamas vos keletą valandų miegui, maitindamasis tik duona ir trupučiu vyno. Mariją jis pavaizdavo jauna Mergele, maždaug tokio pat amžiaus kaip ir Jėzus. Ji sėdi laikydama ant kelių ką tik nuo kryžiaus nuimtą sūnų. Šis tarsi miega, kūnas jau pakylėtas, be kančios žymių. Skulptūroje nuostabiai išreikštas liūdesys – Marijos veide, nukryžiuotojo kūno linijose ir jas pratęsiančiose drobulės klostėse. Tačiau tai šviesus liūdesys, juk Jėzus aukojosi dėl žmonijos išganymo (11 pav.).

Mikelandželas skulptūrą užbaigė laiku. Ji buvo pastatyta koplyčioje ant neaukšto postamento ir iš karto sulaukė aukšto įvertinimo. Kartą skulptorius, atėjęs pats pasidžiaugti savo „Pieta“, išgirdo žmonių, atvykusių net iš kitos Italijos dalies, nuoširdžias

11 pav. Mikelandželo skulptūra „Pietà“.

pagyras. Tuoj statulos apačioje jis iškalė užrašą: „*MICHAEL.A[N] GELVS BONAROTVS FLORENT[INVS] FACIEBAT*“ (Mikelandželas Buonarotis iš Florencijos tai sukūrė). Jis taip pažymėjo vienintelį savo kūrinį. Vėliau skulptūra buvo perkelta į Šv. Petro baziliką. Tačiau 1972 m. „Pietą“ užpuolė turistas iš Australijos, įsivaizdavęs esąs Kristus. Su atsineštu kūju jis nudaužė Marijos ranką ir apskaldė jos veidą. Surinkus visas skeveldras, restauruota skulptūra buvo apsaugota neperšaunamo ir nepramušamo stiklo pertvara.

Mikelandželo šlovė pasiekė ir Florenciją. Tuo metu respublika jautėsi panašiai kaip Dovydas, nugalėjęs Galijotą: prancūzų bei Čezarės Bordžos kariuomenės neužėmė Florencijos, Savonarola buvo viešai pakartas, Medičiai grįžo, bet jų valdžia buvo apribota. Tad nutarta, kaip kovos už nepriklausomybę simbolį, mieste pastatyti Dovydo skulptūrą. O jai sukurti sinjorija 1501 m. pasirinko Mikelandželą. Jam buvo duotas didžiulis marmuro gabalas, iš kurio anksčiau vietinis meistras pradėjo kalti kitą skulptūrą, bet netrukus to sumanymo atsisakė.

Mikelandželas šiam kūriniiui skyrė trejus metus. Dovydas dažnai buvo vaizduojamas kaip vaikas, kuris įveikė Galijotą ne jėga, bet gudrumu, ir jau po kovos, su nugalėto milžino galva prie kojų. O Mikelandželo Dovydas – tvirtas, ryžtingas jaunuolis, pasiryžęs drąsiai stoti į mūšį, dar tik laikantis akmenį rankoje. Tai jaučiantis savo vertę, laisvas Renesanso žmogus, suvokiantis savo jėgą ir grožį, nesivaržantis nuogumo.

Mikelandželui teko darbuotis ant pastolių, nes statulos aukštis buvo 4,10 metro. Jis nenorėjo stebėtojų, tad aplink darbo vietą pasistatė lentų aptvarą, kurią nuėmė tik baigdamas kūrinį. Apsilankęs sinjorijos vadovas bandė nurodyti skulptoriui, kad, jo nuomone, reikėtų kai ką pataisyti – būtent susiaurinti Dovydo nosį. Mikelandželas nieko nedarė, tik nuo pastolių nupylė truputį dulkių ir paklausė, ar jau gerai. Valdininkas patvirtino, kad dabar viskas gerai.

Kūrinį buvo numatyta pastatyti ant Florencijos katedros stogo, prie kupolo, bet pasirodė, kad ten užkelti aštuonių tonų skulptūrą neįmanoma. Dailininkų komisija, į kurią įėjo ir Leonardas da Vinčis, nusprendė, kad „Dovydui“ tinkamiausia vieta – pagrindinė aikštė priešais sinjorijos rūmus. Tačiau kai kuriuos florentiečius papiktino vyro nuogybė, todėl jis dar gabenimo metu buvo apsvaidytas akmenimis. Teko vyrą truputį pridengti paausuotais lapeliais. Po pusės amžiaus miestiečiai tapo pakantesni ir lapelius nuėmė. 1873 m.

skulptūra buvo perkelta į Florencijos akademijos galeriją, o aikštėje pastatyta jos kopija.

Paties Mikelandželo poreikiai buvo kuklūs, tačiau jo tėvas ir broliai nuolat prašinėjo pinigų. O jis labai didžiavosi savo sena kilme, tad stengėsi rūpintis šeimos garbe ir padėti visiems jos nariams. Dėl to, kurdamas „Dovydą“, jis iškalė ir keletą nedidelių madonos su kūdikiu bareljefų. Netgi, laikydamas save skulptoriumi, bet ne dailininku, nutapė paveikslą, kuriame pavaizdavo Šventąją šeimą. Matyt, dėl tos pačios priežasties Mikelandželas sutiko sinjorijos Didžiosios tarybos salėje sukurti didelę freską „Kašinos mūšis“. Kitoje salės sienoje Leonardas da Vinčis jau buvo pradėjęs „Angjario mūšį“.

Mikelandželas pasirinko visiškai kitokį siužetą negu Leonardas: ne įnirtingas kautynes, o momentą dar prieš jas, kai florentiečių kariai, maudydamiesi upėje, staiga sužino apie arti pasirodžiusį priešą. Tad, siekdamas atskleisti nuogų atletiškus vyrų kūno grožį, pavaizdavo apie tuziną jų įvairiomis pozomis. Iš tikrųjų šioje freskoje Mikelandželas toliau plėtojo „Kentaurų kovos“ variantą, netgi figūros atrodė tarsi iškaltos, o ne nutapytos.

Du genijai, puošdami tą pačią salę, nesuartėjo, nes jie buvo labai skirtingi – amžiumi, kilme, būdu, požiūriu į meną. Leonardas – besidžiaugiantis gyvenimu bei kūryba, o Mikelandželas – apie dvidešimt metų jaunesnis, uždaras, įtarus; vienas – nesantuokinis sūnus, kitas – labai vertinantis savo kilmę. Tačiau abu labai ambicingi. Mikelandželas pasišaipė iš Leonardo kaip skulptoriaus: nulipdė iš molio arklio modelį, bet neįstengė jo išlieti iš bronzos ir užmetė darbą. O Leonardas vertino „Dovydą“, bet teigė, kad jo autorius freskos figūras tapo kaip medines, be jokios gracijos. Numatoma jų kūrybinė dvikova baigėsi vos prasidėjusi: Leonardo išrastas būdas tapyti freską pasirodė esąs nepraktiškas, o Mikelandželas, sukūręs tik savo freskos paruošiamąjį kartoną, gavo labiau viliojantį pasiūlymą.

Romos popiežius Julijus II panoro turėti savo antkapį, kuris pranoktų kitus panašius paminklus. Mikelandželui šis pasiūlymas patiko, ir jis sumanė net keturiasdešimties statulų didingą kompoziciją. Popiežiui pritarus, skulptorius aštuonis mėnesius marmuro skaldykloje rinko reikalingus akmens gabalus ir juos vežė į Šv. Petro aikštę. Deja, paaiškėjo, kad sumanytas antkapis niekaip netilps į Šv. Petro baziliką. Be to, popiežiaus architektas Donatas Bramantė (*Donato Bramante*), su kuriuo Mikelandželas nesutarė, įtikino Julijų II, kad gyvam statyti savo antkapį yra blogas ženklas. Todėl popiežius nutarė įsiamžinti kitaip – nugriauti senąją baziliką ir jos vietoje pastatyti naują pagrindinę katalikų šventovę. Jis net nenorėjo kalbėtis su Mikelandželu, kuris buvo iš savo pinigų mokėjęs už marmurą. Tad šis išsžeidęs parašė laišką: „Šį rytą jūsų šventenybės liepimu aš buvau išgintas iš rūmų. Pranešu jums, kad šiandien pat išvykstu, ir jeigu jums manęs kada nors prireiks, galėsite ieškoti kur kitur, tik nebe Romoje.“

Popiežius siuntė raitelius sulaikyti bėglį, bet šis spėjo grįžti į Florenciją. Tuomet Julijus II pareikalavo šio miesto valdžios, kad ji atsiųstų skulptorių į Romą. Mikelandželas netgi ketino vykti į Turkiją sultono siūlymu statyti tilto Konstantinopolyje. Vis dėlto, verčiamas sinjorijos, kuri nenorėjo gadinti santykių su popiežiumi, nutarė jam paklusti ir netgi atsiklaupęs prašė atleidimo. O Julijus II tuo metu su savo kariuomene užėmė Boloniją ir panoro, kad Mikelandželas čia pastatytų didžiulę bronzinę nugalėtojo statulą. Skulptorius atsikalbinėjo, kad nieko nenusimano apie bronzos liejybą, bet teko to mokytis. Šiuo nemaloniū darbu jis užsiėmė dvejus metus, suvargo, apgadino savo sveikatą (deja, statula po popiežiaus mirties buvo perlieta į patrankas).

1508 m. Julijus II Mikelandželui davė naują netikėtą užduotį: freskomis papuošti Siksto koplyčios lubas. Ji buvo pastatyta popiežiaus Siksto IV ypatingoms religinėms iškilmėms (čia ir šiais laikais

vyksta naujo popiežiaus rinkimai). Koplyčios sienas ištapė Botičelis, Perudžinas (*Perugino*) ir Mikelandželo mokytojas Girlandajas. Papuošti lubas, esančias 20 metrų aukštyje, ir ne plokščias, o lenktas, buvo sunkus uždavinys, tad tuo metu ten papaišytas tik žvaigždėtas dangus. Galbūt jų tapybą pavesti Mikelandželui pasiūlė Bramantė, tikėdamasis, kad jo priešas, laikantis save skulptoriumi, nesugebės užsakymo atlikti. Tačiau šis nesiryžo prieštarauti popiežiui, kita vertus, jį viliojo didžiulis lubų plotas (koplyčia yra 40,9 × 13,4 m dydžio), nes buvo galima įgyvendinti labai sudėtingą siužetą.

Popiežius pageidavo freskoje matyti Jėzų su dvylika apaštalų. Vis dėlto Mikelandželui pavyko įsiūlyti platesnę temą – pasaulio sukūrimą pagal Senąjį Testamentą, tai papildant kai kuriomis kitomis biblinėmis istorijomis.

Skulptorius pats pasistatė tinkamus pastolius. Pagalbininkų jis atsisakė, bet pameistriai jam padėdavo paruošti gruntą ir atlikti kitus pagalbinius darbus. Nėra žinoma, ar Mikelandželas, parinkdamas temas, konsultavosi su teologais ar pasikloviė savuoju Biblijos išmanymu. Jis tapė stovėdamas ant pastolių stačias, atvertęs galvą. Tad jo liemuo išsilenkė „kaip sirų lankas“, dažai nuo teptuko lašėjo ant veido, gadino akis. Šviesos nuo langų neužteko, dar teko pasišviesti lempomis ir žvakėmis. Taip vargingai ir sunkiai dirbdamas jis net apsirgo.

Julijus II buvo vienas karingiausių popiežių. Jis išvyko iš Romos į žygį, nesumokėjęs Mikelandželui už atliktą darbo dalį ir nepažadėjęs jo finansuoti toliau. Siksto koplyčia popiežiui vėl parūpo tik po devynių mėnesių, tuomet liepė nuimti pastolius, kad galėtų įvertinti tapomas freskas. Popiežiui atrodė, kad jos yra blankokos, nes turi per mažai mėlynos ir auksinės spalvų. Mikelandželas paaiškino, kad tos spalvos nelabai tinka šventiesiems, kurie nebuvo turtingi žmonės.

Julijus II ėmė raginti Mikelandželą kuo greičiau baigti kūrinį, bet šis į klausimą, kada tai bus, atsakė: „Kada galėsiu.“ Supykęs popiežius

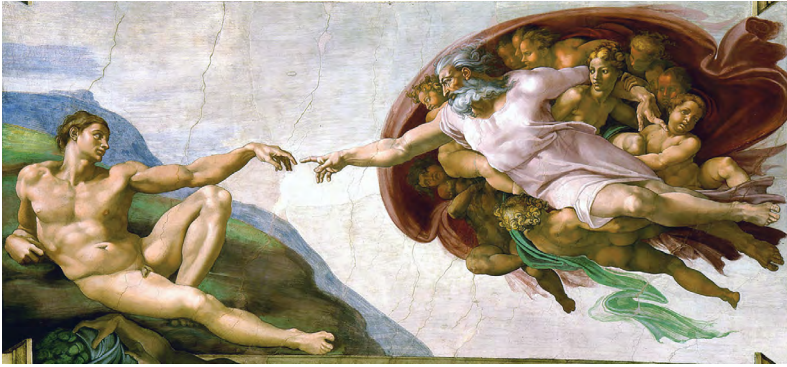
ėmė vanoti dailininką lazda. Mikelandželas įsižeidė ir ketino bėgti iš Romos. Tačiau jį pavijęs pasiuntinys perdavė 500 dukatų bei popiežiaus atsiprašymą, ir dailininkas sugrįžo tęsti darbo.

Visoms lubų freskoms sukurti Mikelandželui prireikė ketverių metų. Šio meno pagrindų jį trumpą laiką mokė Girlandajas, be to, Florencijos bažnyčiose matė ankstyvojo Renesanso meistrų Džoto ir Mazačo (*Masaccio*) kūrinis; jų įtaką menotyrininkai išvelgia koplyčios lubų fragmentuose.

Tačiau Mikelandželas pasirodė esąs ne tik genialus skulptorius, bet ir genialus dailininkas: ėmėsi vaizduoti trimates, judančias figūras, išreiškė stiprius Biblijos personažų jausmus ir nuogo kūno grožį. Centrinę skliauto dalį jis paskyrė Pradžios knygos pagrindiniams įvykiams: šviesos atskirymui nuo tamsos, o sausumos nuo vandenų, šviesulių ir planetų sukūrimui, Adomo ir Ievos sukūrimui, jų nusidėjimui bei išvaramui iš rojus ir pasauliniam tvanui. Šonuose buvo pavaizduoti bibliniai pranašai bei antikinės pranašautojos sibilės, o trikampėse lubų atramose – Jėzaus protėviai, kaip jie nurodyti evangelijose. Visą šį grandiozinį kūrinį sudaro net 340 figūrų, kurios susietos į bendrą kompoziciją tapytomis architektūrinėmis detalėmis. Vieni įspūdingiausių paveikslų: „Adomo sukūrimas“ (12 pav.), „Šviesos ir tamsos atskirimas“, „Nuopuolis ir išvaramas iš rojus“ ir „Pranašas Jeronimas“.

Freskos buvo atidengtos visuomenei 1512 m., Visų Šventųjų dieną, ir iš karto pripažintos vienu iš žymiausių dailės kūrinių. O Mikelandželas buvo pasiilgęs skulptūros, tad jam rūpėjo grįžti prie Julijaus II antkapinio paminklo. Šis mirė tuoj po Siksto koplyčios atidarymo, tačiau jo giminaičiai sutiko toliau finansuoti sumažintą projektą.

Šiam paminklui Mikelandželas sukūrė dvi išraiškingas skulptūras – „Surištas vergas“ ir „Mirštantis vergas“. Tačiau pagrindinei antkapio daliai pasirinko pranašą Mozę, išgelbėjusį žydų tautą iš Egipto

12 pav. Mikelandželo freska „Adomo sukūrimas“ – vienas iš daugelio jo sukurtų paveikslų, puošiančių Siksto koplyčios Vatikane lubas.

vergijos ir perdavusį jai dešimt Dievo įsakymų. Jo „Možė“ – ryžtingas ir didingas Dievo pasiuntinys, žvelgiantis kažkur į tolą, o rankoje laikantis dvi lenteles su Dievo įsakymais. Patraukia dėmesį ilga jo barzda ir beveik lieka nepastebėti maži ragai (juos skulptorius pridėjo remdamasis tuo metu buvusiu netiksliu Biblijos vertimu, kuriame žodis *spinduliai* virto *ragais*). Būtent šį „Možė“ ir žydai, ir krikščionys laiko tikriausiu pranašo atvaizdu.

Tačiau naujasis popiežius Leonas X norėjo, kad Mikelandželas kurtų ne pirmtako, o dabartinio hierarcho ir jo giminės garbei. Buvusiam vaikystės draugui jis įsakmiai nurodė papuošti Šv. Lauryno bažnyčios – Medičių šventovės Florencijoje – fasadą. Skulptorius labai gailėjosi palikti nebaigtą antkapį Julijui II, bet nesiryžo prieštarauti popiežiui. Be to, jam patiko ir naujasis projektas: „Aš galvoju jį <...> padaryti architektūros ir skulptūros veidrodžiu visai Italijai.“ Kaip visada, Mikelandželas nepasitikėjo pagalbininkais ir pats ėmė rūpintis reikalingu marmuru. Tačiau jį privalėjo imti ne iš Kararos, bet iš Medičių neseniai įsigytos skaldyklos. Iš ten dar nebuvo nutiestas kelias, tad skulptoriui teko užsiimti jo kasimu per pelkę.

O supykę karariečiai pasistengė, kad laivininkai atsisakytų plukdyti Mikelandželo krovinius. Kai jis pagaliau surado vežėją, Arno upė vasaros metu nuseko, ir smarkiai prikrautos valtys negalėjo plaukti prieš srovę. Pagaliau, gabenant šešis atrinktus didelius marmuro gabalus, penki suskilo kelionėje, o šeštasis – jau atvežtas į Florenciją, todėl vėl teko grįžti į skaldyklą. Popiežiui atrodė, kad skulptorius, nenorėdamas atlikti užsakymo, tyčia vilkina laiką, be to, projektas pasirodė esąs per brangus, tad sutartį nutraukė. Mikelandželas jau tėsi visiškai sužlugdytas, nes jo sumanytos fasado skulptūros po trejų metų dar nebuvo pradėtos kalti. O tuo metu Leono X numylėtiniu tapo dailininkas Rafaelis, kuris vieną po kito tapė žymiausius savo kūrinus.

Vis dėlto popiežius norėjo, kad Mikelandželas ir toliau jam tarnautų, todėl užsakė pastatyti Florencijoje, prie Šv. Lauryno bažnyčios, Medičių giminės koplyčią su antkapių monumentais bei Medičių biblioteką, kuriai būtų atiduota turtinga rankraščių kolekcija. O Leonui X mirus, tuos projektus toliau tęsė jo pusbrolis, tapęs popiežiumi Klemensu VII. Pastarasis buvo palankus menininkui: skyrė jam algą, triskart didesnę, nei šis prašė, ir padovanojo namą šalia Šv. Lauryno bažnyčios.

Koplyčios ir bibliotekos statybas sustabdė Florencijoje prasidėjęs sukilimas prieš Medičių valdymą. Miestiečiai pasinaudojo tuo, kad Šventosios Romos imperatoriaus Karolio V kariuomenė, užėmusi šiaurinę Italiją, puolė ir popiežiaus valstybę. Tad Florencijoje buvo atkurta respublika. Vis dėlto imperatorius ir popiežius sudarė taikos sutartį, kuri numatė atkurti ir Medičių valdymą. Miestas ruošėsi gintis, o Mikelandželas projektavo ir rengė įtvirtinimus, jam buvo pavesta rūpintis pagrindinės tvirtovės San Miniato kalvoje gynyba. Tačiau, nesutardamas su vyriausiuoju kariuomenės vadu, o gal siekdamas, kad valdžią atgavę Medičiai jam leistų baigti pradėtus užsakymus, Mikelandželas pabėgo į Veneciją ir grįžo atgal tik Florencijos

valdžiai pagrasinus, kad palikusį savo postą menininką paskelbs išdaviku ir konfiskuos jo turtą.

Florencijai kapituliuavus, Mikelandželas kurį laiką slapstėsi, bet Klemensas VII jo nenubaudė ir leido tęsti Julijaus II antkapio darbus. Apie 1531–1533 m. buvo sukurti dviejų mažiau žymių Medičių – Lorenco, Urbino hercogo, ir Džuljano, Nemuro hercogo, – antkapiai. Jų statulų apačioje Mikelandželas iškalė simbolines nuogų vyro ir moters skulptūras, pavadintas „Prieblanda“ ir „Aušra“, „Diena“ ir „Naktis“; taip prasmingai susiejo pagrindinius paros ir viso žmogaus gyvenimo momentus.

Poetas Džovanis Strocis (*Giovanni Strozzi*), sužavėtas „Nakties“, parašė eilėraštį:

Tokią grakščią gulinčią „Naktį“
Šioje uoloje iškalė Angelas; ji miega,
Vadinasi, ji gyva. Jeigu netiki,
Pažadink ją, ir ji prakalbins tave.

Į tai Mikelandželas atsakė irgi eilėmis (pateikiami abiejų eilėraščių nerimuoti vertimai):

Gera man miegoti. Dar geriau akmeniu būti,
Kol nusikaltimai ir gėda vyrauja.
Nematyti, nejausti – man didžiausia laimė,
Tad nežadink manęs, o! nekalbink manęs!

Kurdamas tuos antkapius, skulptorius susirgo. Anot vieno jo draugo: „Mikelandželas labai nusilpęs ir sulysęs. <...> mes visi esame įsitikinę, kad jis nebeilgai gyvens, jeigu nebus rimčiau juo susirūpinta. Jis per daug dirba, prastai ir mažai tevalgo, o miega dar mažiau. Štai jau ištisi metai jį kamuoja galvos ir širdies skausmai.“ Be to, jam nedavė ramybės Julijaus II giminės, kurie dėl nebaigto popiežiaus

antkapio grasino teismu. Atsižvelgęs į tai, Klemensas VII tarpininkavo sudarant su jais naują sutartį dėl dar kelių skulptūrų šiam antkapiui sukūrimo (aišku, neatleisdamas Mikelandželo nuo Medičių koplyčios ir bibliotekos statymo, bet kategoriškai, net atskyrimu nuo Bažnyčios, uždrausdamas imtis dar kokių nors darbų, kurių kartais jis nesugebėdavo atsisakyti).

Vis dėlto pats popiežius nutarė, kad Mikelandželas dar turi nutapyti „Paskutinio teismo“ freską ant Siksto koplyčios altoriaus sienos. Tačiau netrukus Klemensas VII mirė. Skulptorius būgštavo, kad Florencijos valdovas Alesandras Medičis ketina jį nubausti dėl dalyvavimo sukilime bei atsisakymo perstatyti tvirtovę. Todėl jis nutarė nebetęsti darbų Florencijoje ir išvyko į Romą. Mikelandželas jau turėjo mokinių, tad jie vėliau užbaigė Medičių koplyčios antkapius. O bibliotekos dar tebuvo iškilusios tik sienos, bet statyba toliau vykdyta pagal paliktus planus ir nurodymus. Įdomu, kad ją projektuodamas Mikelandželas nesilaikė klasikinių taisyklių ir netgi funkcionalumo reikalavimo. Antai pagrindiniai laiptai buvo numatyti tik su dekoratyviniais turėklais ir užėmė didelę dalį vestibulio jo centre. Architektūros istorikas Jakobas Burkhartas (*Jacob Burckhardt*) tokius sprendimus pavadino „nepaaiškinama didžiojo meistro išdaiga“. Tačiau ši išdaiga davė pradžią manierizmo stiliui architektūroje. Medičių biblioteka buvo atidaryta tik 1571 m. (Ji veikia ir dabar, kaip žymi Italijos biblioteka.)

Mikelandželas norėjo pagaliau užbaigti Julijaus II antkapį. Tačiau tai supykė naująjį popiežių Paulių III: „Parodyk man tą sutartį, ir aš ją nutrauksiu.“ Jis nenorėjo nė girdėti menininko atsikalbinėjimo nedelsiant kurti „Paskutinio teismo“ freską: „Trisdešimt metų aš laukiau, kad galėčiau tau įsakyti, ir dabar tu man atsakai.“

Mikelandželas jau ėjo septintą dešimtį, tad šią freską tapė sunkiai ir iš lėto. O ją bebaigdamas, nukrito nuo pastolių ir susižalojo koją.

„Paskutinio teismo“ freskos centre ant debesies stovi Jėzus, ryžtingai, rankos mostu ketinantis pradėti teismą, o prie jo sėdi nuo to apokaliptinio reginio droviai nusisukusi Marija. Juos supa Jonas Krikštytojas, šv. Petras su raktais, apaštalai bei šventieji, kai kurie – su jų kankinimo įrankiais. Žemai iš kapų kyla mirusieji, teisiesiems padeda angelai, o dešinėje buriasi nelaimingi nusidėjėliai. Daugumą vyrų ir moterų Mikelandželas pavaizdavo nuogus.

1541 m. atidengtą freską apžiūrėjo popiežius su palyda. Visi pripažino, kad tai didingas reginys, bet kai kuriems dvasiškiams atrodė, kad šventoje vietoje, prie altoriaus, nereikėjo vaizduoti nuogų žmonių. Popiežiaus ceremonimeistras Bjadžas da Čezena (*Biagio da Cesena*) netgi pareiškė, kad ši freska labiau tiktų ne bažnyčioje, bet viešojojeirtyje. Tai išgirdęs, Mikelandželas paveikslą apačioje, tarp nusidėjėlių, nutapė tą dvasiškį su asilo ausimis. Šis kreipėsi į Paulių III, kad įsakytų dailininkui karikatūrą pašalinti, bet popiežius atsakė, kad pragarui galios neturi.

Tačiau po dvidešimties metų bažnytinis Tridento susirinkimas pasmerkė nuogų kūnų vaizdavimą religiniame mene. Popiežiaus nurodymu, menininko mokinys Danielis da Voltera (*Daniele da Volterra*) apkelnėjo nuogalius, bet jam teko pertapyti šv. Blažiejų ir šv. Kateriną, kurie pernelyg geidulingai žiūrėjo vienas į kitą. Mikelandželas paprašė perduoti popiežiui, kad „nuogybes lengva pašalinti, bet tegu jis padaro padoriu pasaulį“.

Mikelandželas nesukūrė savo autoportreto. Tačiau yra keletas kitų dailininkų pieštų jo paveikslų. Pagal du iš jų, vaizduojančius menininką maždaug po „Paskutinio teismo“ užbaigimo, rašytojas Romenas Rolanas (*Romain Rolland*) taip aprašė Mikelandželo išvaizdą: „Jis buvo vidutinio ūgio, plačių pečių, stiprus ir raumeningas. Suluošintas darbo, jis vaikščiodavo užrietęs galvą, įlenkta nugara ir atsikišusiu pilvu. <...> Galvos kiaušas apskritas, kakta keturkampė su ryškiais antakių lankais ir smarkiai išvagota

raukšlių. Plaukai juodi, retoki, truputį susiraitę. Nedidelės šviesiai rudos akys, nuolat keičiančios spalvą, išmargintos gelsvais ir melsvais taškeliais; žvilgsnis liūdnas ir veriantis. <...> Nuo šnirpšlių iki lūpų kampų įsirėžusios gilios raukšlės. Burna siaura, apatinė lūpa šiek tiek atvipusi. Retos žandenos, netanki dvišaka fauno barzdelė, dešimties ar trylikos centimetrų ilgumo, gaubė plačiaskrustį įdubusiais žandais veidą.“

Anot Mikelandželo biografo Askanijaus Kondivio (*Ascanio Condivi*), menininkas buvo neišrankus maistui ir gėrimams, valgydavo „labiau dėl būtinumo negu dėl malonumo“, „dažnai miegodavo nenusirengęs drabužių ir nenusiavęs batų“.

Paulius III norėjo toliau panaudoti Mikelandželo talentą savo garbei, o menininkas neturėjo ryžto prieštarauti. Todėl ėmėsi puošti šio popiežiaus koplyčią: joje 1542–1550 m. sukūrė dvi dideles freskas „Šv. Pauliaus atsivertimas“ ir „Šv. Petro nukryžiuavimas“. Tai reikalavo daug senyvo dailininko pastangų, tad popiežius pasiūlė jam architekto darbą. Juk prieš dešimtmetį Mikelandželas jau buvo pasižymėjęs kaip šios srities meistras: suprojektavo pagrindinę Kapitolijaus aikštę, didžiuosius jos laiptus, perkūrė Senatorių rūmų fasadą. Dabar jis perstatė bei įrengė popiežiaus giminei priklausančius Farnezės rūmus. Čia Mikelandželas nebekūrė išmonių kaip Medičių bibliotekoje; šie rūmai yra laikomi vienu gražiausių vėlyvojo Renesanso pastatų Romoje. Labai tuo darbu patenkintas Paulius III 1546 m. pasiūlė Mikelandželui užbaigti statyti Šv. Petro baziliką ir paskyrė vyriausiuoju jos architektu. Šis ir pats norėjo vainikuoti savo kūrybinę biografiją svarbiausios katalikų šventovės statyba, tad, aukodamas tą darbą Dievui, net atsisakė imti už tai atlyginimą.

Šią baziliką buvo pradėjęs statyti jo priešas D. Bramantė, o vėliau tęsė Rafaelis, Dž. da Sangalas (*G. da Sangallo*) ir B. Perucis (*B. Peruzzi*). Mikelandželas parengė naują planą: suprojektavo didesnę pagrindinį kupolą bei kelis mažesnius ir pagrindinio įėjimo

kolonadą. Deja, jam nepavyko per likusius gyvenimo metus užbaigti šio didingo statinio; jo projektą įgyvendino kiti architektai, bet iš dalies pakeitę planą. Bazilika buvo pašventinta tik 1626 m.

Mikelandželas daugeliui amžininkų sudarydavo uždaro, niūraus, vien savo meninei kūrybai atsidavusio žmogaus įspūdį. Tačiau tai tik viena sudėtingos jo asmenybės pusė. Kita – labai jautrus žmogus, poetas. Ankstyviausi žinomi Mikelandželo eilėraščiai buvo sukurti trisdešimtmečio menininko, tačiau tikėtina, kad juos rašė ir anksčiau (to meto jo rankraščiai neišliko), o ypač daug laiko poezijai skyrė po šešiasdešimties metų. Kūrė griežtos formos sonetus ir madrigalus. Jie, poetui esant gyvam, sklido tik nuorašais, o po mirties buvo išspausdinta apie 300 eilėraščių. Pagrindinės jų temos – menas ir meilė.

Mikelandželas nebuvo vedęs. Jis garbino, netgi dievino žmogaus kūno grožį. Tad, susižavėjęs jam pozuojančiu modeliu, tai išreikšdavo eilėrašciais ar laiškais. Kai kurie amžininkai įtarė, kad jis buvo homoseksualus. Tačiau A. Kondivis, ilgus metus bendravęs su Mikelandželu, jo biografijoje tvirtino, kad menininko meilė buvo platoniška. Tą teigė ir jis pats: „Menas yra pavydus ir reikalauja viso žmogaus. Turiu sutuoktinį, kuriam priklausau, o mano vaikai yra mano darbai.“

Pagrindiniai Mikelandželo platoniškos meilės objektai buvo vienas vyras ir viena moteris.

Būdamas 57-erių, jis susipažino su 23 metų aristokratu Tomazu Kavaljeriu (*Tommaso de' Cavalieri*). Jis buvęs nepaprasto grožio, grakščių manierų, aukšto išsilavinimo. Dailininkas siuntė jam daug savo eilėraščių, štai vienas iš jų:

Tavom akim žiūriu į saulę šviesią,
Kuri nuo mano žvilgsnių paslėpta;
Manęs nespaudžia slegianti našta,
Kai ant pečių ją kantriai nešam dviese.

Man su tavim taip lengva ir džiugu,
Jog be sparnų aš tartum skrieju oru,
Raustu, bąlu, kaip drobė – tavo noru,
Šąlu kaitroj, o šaltyje degu...

Prie tavo kojų mano laimė guli;
Kiekvienas mano geismas ir svaja
Užgimsta iš pradžių krūtinėj tavo;

Kai nēr tavęs, aš primenu mėnulį,
Kurio nemato niekas danguje,
Kol saulė jo slapčia nepaauksavo.
(*A. Churgino vertimas*)

Kavaljerį tokios eilės stebino, bet jam buvo malonu bendrauti su didžiuoju menininku, tad jis atsakydavo pagarbiai, bet santūriai. Būtent jį Mikelandželas pasirinko savo paskutinės valios vykdytoju.

O vienintelė jo gyvenimo moteris buvo markizė Vitorija Kolona (*Vittoria Colonna*). 47 metų moteris sužavėjo 61 metų Mikelandželą savo protu. Jos vyrui prieš dešimtmetį žuvus kare, Vitorija atsidėjo poezijai ir religijai. Jai ir skulptoriui susitikus Romoje, jų dviejų draugystė tęsėsi daugiausia laiškais bei siunčiamais eilėraščiais. Vitorija laikoma viena žymiausių to meto Italijos poečių, Mikelandželas jai prilygo.

Net Vitorijai mirus, Mikelandželas teišdrįso pabučiuoti tik jos ranką.

Gyvenimo pabaigoje jis gyveno vienišas, prižiūrimas tarnų, bet ir šie jam sunkiai įtikdavo. Padėdavo vargšams, netgi pageidau-davo, kad nežinotų, kas yra geradaris. Rūpinosi brolio vaikais, bet norėjo tvarkyti jų gyvenimą. Sirgdamas labiau pasitikėjo malda negu vaistais.

Tuo laikotarpiu Mikelandželas dar kūrė kelias pietas. „Florencijos Pietoje“ jis pavaizdavo save kaip Nikodemą, kuris nuima Jėzų nuo kryžiaus, padedamas jo motinos ir Marijos Magdalietės. Ši nuostabi skulptūra liudija, kad genijus buvo labai kūrybingas iki gilios senatvės. Šešios dienos iki mirties jis kalė dar vieną pietą – „Rondanini Pieta“. Mikelandželas mirė 1564 m. vasario 18 d., likus porai savaitių iki savo 89-ojo gimtadienio. Jis paliko vieno sakinio testamentą: „Aš atiduodu savo sielą Dievui, kūną žemei, o užgyventą turta giminėms.“

Mikelandželo kūnas buvo pašarvotas Šventųjų apaštalu bazilikoje, o jį laidoti popiežius ketino Šv. Petro bazilikoje. Tačiau Kavaljeris ir menininko giminaičiai nutarė išpildyti menininko pageidavimą: „Gražinkite mane į Florenciją, kai aš būsiu miręs, nes negaliu ten grįžti būdamas gyvas.“ Mikelandželo palaikai buvo paslapčiomis pervežti į tą miestą ir ten iškilmingai palaidoti Šventojo Kryžiaus bazilikoje.

D. Vazaris savo knygoje „Žymiausių architektų, tapytojų ir skulptorių gyvenimai“ (*Le vite de più eccellenti architetti, pittori, et scultori*) taip apibūdino Mikelandželo genijų: „Mene jis pasiekė tokio tobulumo, kokį sunku surasti ir senovėje, ir šiais laikais per daugelį metų. Jo vaizduotė buvo tiek tobula, o daiktus jis suvokė tokius idealius, kad įkūnyti rankomis kilusius didžiulius ir stulbinamus sumanymus buvo neįmanoma, tad jis dažnai palikdavo nebaigtus savo kūrinius, dar daugiau, kai kuriuos sunaikindavo; antai žinoma, kad prieš mirtį sudegino daug savo piešinių, eskizų ir kartonų, idant kas nors nesužinotų apie jo ketintus atlikti darbus ir kokiais būdais jis išmėgindavo savo genijų, siekdamas vien tikrai tobulo jo realizavimo.“

Viljamas Šekspyras
William Shakespeare

1564–1616 m.

Mr. WILLIAM
SHAKESPEARES
COMEDIES,
HISTORIES, &
TRAGEDIES.

Published according to the True Originall Copies.

After the best Copies known.

L O N D O N

Printed by Iſaac Iaggard, and Ed. Blount. 1623.

Viljamo Šekspyro pjesių rinkinio pirmojo leidimo
1623 m. viršelis su rašytojo portreto graviūra.

XVI a. antroji pusė – Anglijos pakilimo laikotarpis, vadinamas jos aukso amžiumi. Šalį valdė išmintinga, sugebanti pasirinkti veiklius ministrus karalienė Elžbieta I. Anglija, nurungusi Ispaniją, virto didžiąja jūrų valstybe, augo prekyba ir gamyba. Įkurta pirmoji kolonija Šiaurės Amerikoje (tai tuo metu neatrodė reikšminga). Po atskiros Anglikonų Bažnyčios įsteigimo šalis jautėsi sustiprinusi savo dvasinę nepriklausomybę. Renesanso idėjos, taip pat gyvenimo stabilumas lėmė ir kultūros pakilimą; beje, pati karalienė kūrė eiles ir muziką.

Taigi laikas buvo labai palankus iškilti žymiausiam Anglijos rašytojui Viljamui Šekspyriui. Deja, apie jį žinoma labai mažai: nėra išlikę jokių jo rankraščių nei amžininkų atsiminimų. Rašytojui esant gyvam, tik pusė jo kūrinių buvo išspausdinta, o biografija neparašyta. Tačiau vėliau, Šekspyrą pripažinus klasiku, atsirado daug kruopščių mokslininkų, kurie po truputį ėmėsi atkurti jo gyvenimą.

Pavardė *Shakespeare*, sunkiai įsimenama kitataučiui, sudaryta iš dviejų anglišku žodžių *shake* – kratyti ir *spear* – ietis. Tačiau nėra žinoma, kad toje giminėje būtų buvę garsių karių. Viljamo senelis Ričardas (*Richard*) nuomojosi ūkį iš turtingo žemvaldžio Roberto Ardeno (*Robert Arden*). Vyriausias Ričardo sūnus Džonas nenorėjo dirbti žemės, tad išvyko į Stratfordą prie Eivono ir tapo meistro pirštininko ir odminio mokiniu. Pirštinių gaminimas iš veršių odos nebuvo sudėtingas užsiėmimas, tačiau reikėdavo dėl žaliavos susitarti su skerdikais, ją apdirbti, o pasiuvus pirštines turėti reikalų

su prekybininkais. Tik po septynerių metų mokinys tapdavo pirštinių, odminių ir pakinktininkų cecho nariu.

Tapęs amatininku, Džonas Šekspyras greitai atsistojo ant kojų, įsigijo namą ir buvo išrinktas į miesto tarybą, kur jam patikėtos alaus ir duonos gaminių kontrolieriaus pareigos. Tad 1557 m. už jo sutiko ištekėti Roberto Ardeno duktė Merė, kuri po tėvo mirties buvo paveldėjusi nemažai turto. Džonas užėmė vis aukštesnes pareigas taryboje – konsteblio, išdininko ir net jos vadovo.

Mirus dviem pirmiesiems Šekspyrų vaikams, pora 1564 m. susilaukė sūnaus, kurį balandžio 26 d. pakrikštijo Viljamu (tikslgi gimimo data nėra žinoma). Tuo metu siautė maras, tad motina jį tuojau išvežė į nuošalią vietą ir taip išsaugojo.

Berniuko gimtasis miestas Stratfordas tuo metu turėjo apie du tūkstančius gyventojų. Jis buvo įsikūręs prie Eivono upės (*avon* keltų kalba ir reiškia upę), gražiame jos slėnyje. Ten per upės brastą ėjo prekybinis kelias, naudotas dar romėnų laikais. Mieste buvo daug amatininkų dirbtuvių, parduotuvių ir smuklių. Jis garsėjo savo turgumis, teisę juos rengti gavo dar 1196 m. Taigi tai buvo judrus, linksmas miestas.

Kita vertus, Stratfordas išlaikė ir kaimiškų bruožų, kai kurie jo gyventojai dirbo aplinkinę žemę. Buvo švenčiamos liaudiškos šventės, kai kurios – išlikusios dar nuo pagonybės laikų, kaip antai Gegužės dienos ceremonija: Gegužės medžio kaip vaisingumo stabo gabenimas, lydimas šokių bei vaišių. Šią šventę Šekspyras ne kartą mini savo pjesėse.

Stratforde veikė gramatikos mokykla, kurioje buvo mokoma lotyniškai. Tačiau, norint į ją įstoti, jau reikėjo mokėti rašyti ir skaityti gimtąja kalba. Tą pradinį mokslą suteikdavo vietiniai raštininkai ar bažnyčios tarnai.

Apie Viljamo mokymąsi nėra išlikusių jokių žinių, tačiau jis tikrai buvo baigęs gramatikos mokyklą, tikėtina, gimtajame mieste. Į ją

priimdavo vaikus nuo septynerių metų, mokslas trukdavo septynerius metus. Tokia mokykla buvo skirta tik berniukams, jos lankymas nemokamas. Visas klases vienu metu lavino vienas mokytojas. Vaikams suvaldyti taikytos gana griežtos priemonės nevengiant ir fizinių bausmių. Tuo metu Stratforde dirbė du pedagogai buvo aukštos kvalifikacijos – įgiję bakalauro laipsnį Oksfordo universitete.

Anglijoje nuo Romos valdymo laikų įsitvirtino antikinė lotynų kultūra. Tad vaikus, be lotynų kalbos, dar mokyta senovės istorijos, retorikos ir graikų kalbos. Aukštesnių klasių mokiniai turėjo bendrauti lotyniškai ir per pertraukas.

Pirmiausia mokiniai skaitydavo „Pamokymus berniukams“, kur buvo pateiktos didaktinės ištraukos iš antikos autorių kūrinių. Vėliau jie susipažindavo su Ezopo pasakėčiomis ir palaiptamsiui pereidavo prie Vergilijaus (*Vergilius*) ir Ovidijaus (*Ovidius*) poezijos, Plauto (*Plautus*) ir Senekos (*Seneca*) pjesių, Plutarcho ir Cezario veikalų. Knygos buvo brangios, tad mokiniai turėdavo išmokti ilgus tekstus mintinai. Štai kodėl Šekspyro pjesėse daug aforizmų ir žinių iš romėnų kūrinių, ypač iš Ovidijaus „Metamorfozių“; matyt, tai buvo mėgstamiausias Viljamo autorius. Mokiniai turėjo versti tekstus iš lotynų kalbos į anglų kalbą ir atvirkščiai.

Aukštesnėse klasėse mokyta retorikos, buvo nagrinėjamos Cicerono ir kitų garsių oratorių kalbos. Mokiniai ir patys rengdavo kalbas duotomis temomis, vykdavo disputai. Šį gerą retorikos išmanymą Šekspyras panaudojo savo pjesėse: Marko Antonijaus kalba forume žuvus Cezariui („Julijus Cezaris“), Otelo pasakojimas Venecijos senate („Otelas“) ir kt. Mokiniai vaidindavo kurią nors antikinę pjesę.

1569 m. Džonas Šekspyras pateikė prašymą Heroldų tarybai suteikti jam herbą. Į jį galėjo pretenduoti žmogus, einantis aukštesnes administracines, karines ar religines pareigas ir jas nepriekaištingai atliekantis. Tačiau prašymą jis pats atsiėmė, matyt, negalėdamas

už šią garbę sumokėti nemažos sumos, nes turėjo finansinių sunkumų. Išlikę įrašai liudija, kad Džonas prasiskolino, net užstatė žmonai priklausantį ūkį, nustojo lankytis tarybos posėdžiuose bei bažnyčioje. Spėjama, kad jis galėjo įkliūti per neleistiną prekybą. O gal nukentėjo dėl politinių priežasčių – glaudžių ryšių su Ardenų gimine, nes jos vienas narys ketino nužudyti karalienę.

Tie sunkumai tęsėsi ir Viljamui baigus mokyklą. Šeimoje augo dar keturi mažesni vaikai, tad vyriausias sūnus privalėjo imtis darbo, o apie universitetą galėjo tik pasvajoti. Labiausiai tikėtina, kad Viljamas padėjo tėvui pirštinių siuvimo versle. Tačiau jis pripažintu amatininku netapo. Sūnus aktorius, kuris vėliau vaidino kartu su Šekspyru viename teatre, teigė girdėjęs, kad jaunystėje Viljamas dirbo kaimo mokytoju. Tai galėjo būti vietovė Glosteršyre, kurio apylinkės minimos pjesėje „Ričardas II“, o tenykščiai vardai – pjesėje „Henrikas IV“. Dramaturgas demonstravo ir geras teisines žinias, tad gal jis dirbo advokato padėjėju Stratforde. Dar spėjama, kad Viljamas tarnavo jūrininku ar kariu bei kaip brakonierius gaudė elnius.

Vienintelė to laikotarpio tikra informacija: būdamas 18 metų, Viljamas vedė ūkininko 26 metų dukterį Aną Hatavei (*Anne Hathaway*). Vedybos buvo skubotos – vietoj trejų įprastų užsakų bažnyčioje skelbti tik vieni, kitaip jas būtų tekę nukelti po advento. O po šešių mėnesių žmona pagimdė dukrą Suzaną. Dar po dvejų metų jiems gimė dvyniai Hamnetas ir Judita.

Viljamo, matyt, netenkino gyvenimas Stratforde, jis norėjo realizuoti savo meninius gabumus: gal jam sekėsi rašyti kalbas mokykloje ir kurti eilėraščius.

Į Stratfordą gana dažnai, net keletą kartų per metus, atklysdavo klajojančių aktorių trupės. Jas sudarydavo tik keturi ar penki aktoriai: vienas vaidindavo karalius, kitas niekšus, o moteriškus vaidmenis atlikdavo berniukas. Dažniausiai būdavo rodamos gana paprastos pjesės, perimtos dar iš viduramžių, – religinio ar

moralizuojančio siužeto, o kartais ir naujesnės, vaizduojančios Robino Hudo nuotykius ar meilės istorijas. Žmonės mėgo tokius spektaklius, bet aktorius profesija nelaikyta garbinga. Trupės stengdavosi užsitikrinti kurio nors didiko ar net karalienės globą ir tai pabrėždavo savo pavadinime. Viena iš tokių klajojančių trupių pasirodo ir „Hamlete“.

1587 m. vasarą į Stratfordą antrą kartą buvo atvykę „Karalienės artistai“, vaidino du talentingi komikai Dikas Tarltonas (*Dick Tarlton*) ir Vilis Kempas (*Will Kemp*). Ko gero, tada Viljamas apsisprendė siekti laimės teatre; gal net kartu su ta trupe išvyko į Londoną.

Tuo metu Anglijos sostinė turėjo apie 200 tūkst. gyventojų. Iš tikrųjų Londonu vadinosi tik jo dalis Sitis (liet. miestas), kurį supo siena; už jos driekėsi priemiesčiai. Tačiau ten, prie Temzės, stovėjo karaliaus bei didikų rūmai. Sityje buvo iškilusi didinga Šv. Povilo katedra ir stūksojo grėsminga Tauerio pilis – valstybinių nusikaltėlių kalėjimas. Londonas buvo judrus ir triukšmingas miestas. Jame gyveno daug prekeivių, jūreivių, amatininkų, bet netrūko ir valkatų bei nusikaltėlių. Vienintelis tiltas per Temzę naudotas ir kitam tikslui: čia ant aukštų karčių iškeldavo nukirsdintas nusikaltėlių galvas. Miesto gatvės buvo siauros ir nešvarios; naktipuodžius ryte išpildavo tiesiai per langus.

Į Londoną atvykusios aktorių trupės anksčiau vaidindavo užėigos namuose. Tam tiko jų kiemas, kurį supdavo dviejų aukštų pastatas. Kiemo gale buvo įrengiama laikina scena. Turtingesni svečiai, gyvenantys antrame aukšte, galėjo patogiai stebėti spektaklį iš to aukšto galerijos, o prasčiokai – stovėdami prie scenos. Vėliau turtingesnių trupių savininkai nusipirko tokius užėigos namus, ir jie virto nuolatiniais teatrais – buvo pastatyta nuolatinė scena, netgi uždengta nuo lietaus. Tęsiant ankstesnę tradiciją, žiūrovams parduodavo alų ir vyną.

1576 m. aktorių grupės vadovas Džeimsas Berbidžas (*James Burbage*) pastatė vaidinimams specialų pastatą, kuris buvo pavadintas tiesiog *Theatre* (Teatras). Jis atsirado už Londono sienos, nes tik čia, miesto valdžios nuomone, ir tiko būti tokios prastos reputacijos bei daug triukšmo keliančiai įstaigai. Netrukus šalia įsikūrė dar vienas teatras *Curtain* (Uždanga), o kitame priemiestyje – *Rose* (Rožė). Pastarosios savininkas buvo vertėiva Filipas Henslou (*Philip Henslowe*), dar turintis krakmolo fabrikėlį, keletą viešniųjų ir lombardą.

Apie Šekspyro gyvenimą Londone iki 1592 m., kai teatre *Rose* buvo suvaidinta jo pjesė „Henrikas VI“ (*Henry VI*), nėra jokių žinių. Jo veikla turėjo būti susijusi su teatru, tačiau iš provincijos atvykęs jaunuolis, matyt, įsitvirtino tik palaiptams: gal iš pradžių jam teko atlikti antraeilius vaidmenis, dirbti sufleriu. O gal, atkreipus dėmesį į literatūrinį Šekspyro talentą, jam pavesdavo pataisyti kitų autorių pjeses.

Laikas teatrinei jo karjerai buvo labai palankus, nes apie 1587 m. prasidėjo anglų teatro atgimimas. Kilo meninis pjesių lygis, jomis siekta ne vien linksminti žiūrovus, bet ir žadinti aukštesnius jausmus. Tai lėmė autoriai, vadinami „universiteto protais“, nes buvo baigę Oksfordo ar Kembridžo universitetus – Kristoferis Marlou (*Christopher Marlowe*), Tomas Nešas (*Thomas Nashe*) ir Robertas Grinas (*Robert Greene*).

Prie pokyčių anglų teatre daugiausia prisidėjo Šekspyro vienuolis K. Marlou. Jo „Tamerlanas“ (*Tamburlaine*) buvo pirmoji tikra tragedija, su dinamišku siužetu, ryškiais charakteriais. Jis atsisakė rimuoto teksto ir ėmė naudoti baltąsias eiles, tačiau kūrinys buvo labai poetiškas. Vėlesnės panašios jo dramos – „Maltos žydas“ (*The Jew of Malta*), „Daktaras Faustas“ (*Doctor Faustus*) ir „Skerdynės Paryžiuje“ (*The Massacre at Paris*). Tačiau Marlou vykdė kažkokias valstybės Slaptosios tarybos užduotis ir 1593 m. žuvo neaiškiais aplinkybėmis.

1592 m. pradžioje didelio pasisekimo sulaukė teatre *Rose* pastatyta Marlou pjesė „Maltos žydas“. Tačiau dar daugiau pelno šiam teatrui atnešė netrukus pradėta vaidinti naujo autoriaus Viljamo Šekspyro drama „Henrikas VI“. Pagal to meto madą, ji turėjo ilgesnį pavadinimą, atspindintį turinį: „Jorko hercogo Ričardo teisinga istorija ir gerojo karaliaus Henriko VI mirtis“, tačiau dabar tokius pjesių pavadinimus įprasta trumpinti. Apie jos sėkmę liudijo ir pasirodžiusi nelegali publikacija: kažkas, žiūrėdamas spektaklį, tekstą užrašė stenografiškai ar įsiminė, tad pjesė buvo išspausdinta su didelėmis klaidomis.

Marlou siužetus rinkosi iš kitų šalių istorijos, o Šekspyras pirmasis ėmėsi vaizduoti svarbius savo šalies įvykius – Lankasterių dinastijos pabaigą. Manoma, kad šią pjesę jis sukūrė metais ar dvejais anksčiau, o paskui tobulino sekdamas Marlou.

Paskatintas sėkmės, Šekspyras dar dviejose pjesėse aprašė ir anksčiau to karaliaus valdymo laikotarpį: karą su Prancūzija, atkaklias kovas tarp dviejų įtakingiausių didikų giminių Jorkų ir Lankasterių, vadinamas Raudonosios ir Baltosios rožių karais, valstiečių sukilimus. Trilogijoje daug žiaurių įvykių ir išdavysčių, tačiau taip siekta pateikti tikrovišką tų laikų vaizdą, o autorius greta jo smerkiamų garbėtroškų bei piktavalių pavaizdavo ir teisingumo siekiantį hercogą Glosterį, kilnų riterį Talbotą bei savo dramą pavadino geranoriško, bet silpno valdovo Henriko VI vardu. Visos trys pjesės buvo suvaidintos tais pačiais metais ir bendrai vadinamos „Henriku VI“. Nustatyta, kad Šekspyras naudojosi istoriko Rafaelio Holinšedo (*Raphael Holinshed*) veikalais.

Iš provincijos atvykusio, universiteto nebaigusio autoriaus pjesių populiarumas sukėlė vieno iš „universiteto protų“ – Roberto Grino pavydą. Jis parašė atvirą laišką draugams, kuriame įspėjo saugotis aktorių. Šie pelnosi naudodamiesi dramaturgų darbu, o vienas aktorius net ėmėsi pats rašyti pjeses: „Tarp jų yra išsišokėlis

kranklys, apsikaišęs mūsų plunksnomis, su tigro širdimi aktoriaus kailyje, kuris mano, kad moka ne blogiau pyškinti baltašias eiles negu geriausi iš mūsų; būdamas visų amatų meistru, pučiasi esantis vienintelis scenos purtytojas visame krašte.“ Kritikuojamo žmogaus pavardė buvo nurodyta tik netiesiogiai jį vadinant scenos purtytoju (aliuzija į Šekspyro pavardę) ir perfrazuojant jo dramos „Henrikas VI“ eilutę „tigro širdis moters kailyje“. Grinas jau sunkiai sirgo ir netrukus mirė, bet jo pamfletą paskelbė leidėjas Henris Četlis (*Henry Chettle*). Tačiau jis, susipažinęs su Šekspyru, pakeitė savo požiūrį, tad, pasiteisindamas dėl tos publikacijos, rašė: „Jo maloni išvaizda dera su geru elgesiu ir puikiais pasiekimais pasirinktoje srityje. Be to, daugelis garbingų žmonių pažymi jo tiesumą, kuris liudija apie sąžiningumą, o puikus stilius – apie meistriškumą.“

Šis pirmasis atsiliepiamas apie Šekspyrą parodo, kad jis jau tapo ryškia Londono teatrinio pasaulio figūra. Kada ir kaip jis, baigęs tik lotynišką gramatikos mokyklą, galėjo įgyti tiek savo šalies istorijos žinių, išlavinti savo literatūrinę kalbą? Gyvenant Stratforde bei įsivertinant sostinėje, tai buvo sunkiai įmanoma.

Po dramų Šekspyras nutarė išmėginti kitą žiūrovams patrauklų žanrą – komediją (tiesa, kai kurie tyrinėtojai mano, kad „Klaidų komedija“ ir „Du veroniečiai“ buvo sukurti iki „Henriko VI“). Jis pasinaudojo dar iš mokyklos laikų žinomos Plauto komedijos „Dvyniai“ siužetu. Joje painiava kyla dėl dviejų veikėjų – identiškų brolių, juos maišo net žmona, meilužė bei uošvis. Šekspyras įvedė dar vieną porą dvynių – poną ir jo tarną. Pridėjo meilės intrigu, humoro ir radosi „Klaidų komedija“ (*The Comedy of Errors*); joje išiūrima mėgėjiškumo bruožų, nors tekstą autorius vėliau dar taisė. O „Du veroniečiai“ (*The Two Gentlemen of Verona*) – romantinė komedija apie pirmąją meilę (šis siužetas daug talentingiau buvo įgyvendintas pjesėje „Romeo ir Džuljeta“).

Kurdamas ankstyvasias komedijas, Šekspyras greitai tobulėjo, pasitelkė naujas priemones. „Užsispyrėlės sutramdymas“ (*The Taming of the Shrew*) – beveik farsas su netikėtais siužeto posūkiiais, greitu ritmu. Ryškūs paprastų žmonių prototipai gal buvo nusižiūrėti gyvenant Stratforde. O „Tuščiose meilės pastangose“ (*Love's Labour's Lost*) jis pritaikė ironiją ir subtiliai pajuokė dirbtinį dorovingumą, pedantizmą. Manoma, kad ši pjesė buvo skirta vaidinti aukštuomenei, gal net karalienės dvare.

1592–1593 m. Londone siautė maras, kartais per savaitę mirdavo net tūkstantis gyventojų. Teatrai buvo uždaryti. Šekspyras šią pertrauką išnaudojo poezijai. Ji buvo skirta išsilavinusiems žmonėms ir jų vertinama, o pjesės laikytos antraeile literatūra. Tapęs pripažintu dramaturgu, Šekspyras nutarė iškilti ir šioje srityje.

Poemos „Venera ir Adonis“ (*Venus and Adonis*) siužetą jis surado pas romėnų poetą Ovidijų: meilės deivė Venera nesėkmingai mėgina suvilioti gražų jaunuolį Adonį. Poema buvo parašyta skambiomis eilėmis, laikantis to meto tradicijos, nors autorius nusižengė reikalavimui, kad būtų vaizduojami tik pakylėti jausmai: epizodas, kai nuoga deivė vilioja gražuolį, buvo aprašytas pernelyg išraiškingai. Šekspyras iš karto paskelbė šį kūrinį. Leidėjai autoriams už eiles honoraro nemokėdavo. Tačiau buvo kitas būdas iš tokio leidinio užsidirbti: dedikuoti įtakingam asmeniui, o šis už tą garbę dosniai sumokėdavo. „Venera ir Adonis“ buvo paskirta jaunam Henriui Vresliui (*Henry Wriothesley*), grafui Sautamptonui (*Southampton*). Dedikacijoje Šekspyras pabrėžė, kad poema yra pirmasis jo kūrinys, taigi ir jis pats savo pjesių nelaikė tikrais grožinės literatūros kūriniais. Sautamptonas ne tik atsilygino autoriui, bet ir tapo jo globėju, netgi draugu. Poemą labai pamėgo skaitytojai, ypač studentai.

Netrukus Šekspyras sukūrė antrą poemą „Lukrecijos išniekinimas“ (*The Rape of Lucrece*). Kilmingas romėnas Tarkvinijus,

sužinojęs iš draugo apie jo gražuolę žmoną, ją išprievartauja, ši nusižudo, bet piktadarys išvejamas iš Romos. Poema buvo išspausdinta taip pat su dedikacija grafui Sautamptonui.

Tais maro metais Šekspyras rašė ir sonetus. Gal buvo pradėjęs juos kurti ir anksčiau, bet daugumą parašė dešimtajame dešimtmetyje iki 1598 m.; tiesa, jokių datų jis nenurodydavo. Iš viso žinomi 154 Šekspyro sonetai (dar du įterpti į pjesę „Romeo ir Džuljeta“). Pats autorius jų nespausdino, tik dovanodavo savo draugams, tad sonetai plito nuorašais. Leidėjas Tomas Torpas (*Thomas Thorpe*), kažkoku būdu gavęs visą rinkinį, 1609 m. išspausdino be autoriaus sutikimo.

Sonetą – griežtos formos 14 eilučių kūrinį – tuo metu anglų literatūroje buvo priimta sudaryti iš trijų ketureilių ir vieno dvielio; toks Šekspyro išpopuliarintas sonetas ir vadinamas šekspyrišku. Didžioji dalis šių jo kūrinų skirti „šviesiaplaukiui jaunuoliui“, mažiau – „tamsiajai damai“. Jaunuoliui reiškiamą ne vien draugystė, bet ir meilė, tačiau ji, matyt, buvo platoniška: autorius daugiausia gėrėsi dvasinėmis jo savybėmis, padaršina, o kartais – papeikia, linki saugotis blogio ir vaikuose pakartoti savo grožį. Dama, deja, liko abejinga poetui. Ji, matyt, ir nebuvo verta pastarojo meilės, o šis įžvelgė ne tik jos pranašumus, bet ir trūkumus, teigdamas, kad įmanoma blaiviai vertinti ir mylimą žmogų:

Jos akys man kaip saulė neatrodo;
 Jos lūpos – ne koralai; su sniegu
 Bijočiau aš palyginti jos odą,
 Raizgius ir juodus plaukus – su šilku.

Brangioji mano – ne puošnus bijūnas
 (Veidų nemaža gražesnių mačiau),
 Jos kūnas toks, kaip ir kiekvienas kūnas,
 Ir kvepia ji už rožę daug prasčiau.

Ji prašmatniai kalbėti nesistengia,
 Nėr muzikos jos balso šiurkštume,
 Galbūt dangaus dievaitės oru žengia,
 O mano meilė vaikščioja žeme.

Bet man gražesnė grožio jos dalelė
 Už visa, ką kiti padangėn kelia...
 (*A. Churgino vertimas*)

Rašytojo gyvenimo tyrinėtojai bandė įspėti, kas buvo tie šviesiaplaukis jaunuolis ir tamsioji dama. Nelegaliai išleistame rinkinyje įdėta dedikacija misteriiui W. H., tačiau ją, parašytą leidėjo, galima suprasti dvejopai: W. H. yra autorių įkvėpęs asmuo, o gal žmogus, iš kurio leidėjas gavo sonetus. Net ir laikantis pirmojo varianto, W. H. patikimai nustatyti nepavyko, o atsekti damą iš jai skirtų sonetų irgi pasirodė neįmanoma.

Sonetai, ypač meilės lyrika, aišku, atspindi autoriaus asmeninį gyvenimą ir suteikia vilties jį praskleisti. Anot rašytojo Viljamo Verdsverto (*William Wordsworth*): „Šiuo raktu Šekspyras atrakino savo širdį.“ Tačiau iš tikrųjų ta informacija jo sonetuose labai užslėpta. Tik keliuose iš jų autorius šiek tiek atsiveria – apgailėstauja dėl savo socialinės padėties, užsimena apie poetą varžovą, taip pat pamini savo pažiūras:

Ne, niekuomet aš nevergausiu tau,
 Galingas Laike! Naujos piramidės
 Nestebina manęs ir, jas išvydęs,
 Aš apie žilą praeitį mąstau.
 (*A. Churgino vertimas*)

Šekspyras pasirodė esąs genialus poetas. Jo sonetai subtilūs, skirti žinovams ir išprususiems vertintojams, paremti geru žmogaus

prigimties išmanymu. Jie yra tarp labiausiai verčiamų į kitas kalbas eilių. To iššūkio yra ėmęsi ir apie dešimt lietuvių poetų, o visą sonetų ciklą išvertė A. Šešplaukis-Tyruolis, A. Churginas, S. Geda ir T. Marcinkevičiūtė. Matyt, skambiausi A. Churgino variantai, nors kartais juose labiau nutolstama nuo originalo. Beje, jis išvertė ir pagrindines V. Šekspyro pjeses.

Maras 1593 m. pradžioje trumpam atsitraukė iš Londono, tad „Lordo Streindžo artistai“ teatre *Rose* suvaidino naują Šekspyro pjesę „Titas Andronikas“ (*Titus Andronicus*).

Tai žiauriausia jo tragedija, vaizduojanti senovės Romos laikus. Šekspyras, veikiamas maro įspūdžių, ir, matyt, atsižvelgdamas į tai, kad aktoriai ištisus metus neturėjo uždarbio, sukūrė siaubo groteską: jame apstu ne tik žmogžudysčių, bet ir kitų baisybių – kankinimų, prievartavimų, net kanibalizmo. Tad kai kas nenori pripažinti didžiojo dramaturgo autorystės, tačiau tai patvirtina teksto tyrimas. O tuo metu ši pjesė tikrai pasiteisino – atnešė trupei rekordinį pelną.

Žiaurumas būdingas ir kitai ankstyvajai, gal tuo pat metu vaidintai tragedijai „Ričardas III“ (*Richard III*). Ji pratęsė „Henriko VI“ trilogiją. Rožių karas baigiasi Jorkų ir Lankasterių giminių susitaikymu bei Jorko Elžbietos ir Ričardo, Glosesterio grafo, vedybomis; šis tampa karaliumi Ričardu III. Šekspyras jį vaizduoja niekšu, bet sudėtingo charakterio, talentingu žmogumi.

Su šia pjesė susijęs vienintelis žinomas anekdotas apie Šekspyrą. Vienai „Ričardo III“ žiūrovei taip patiko aktoriaus Ričardo Berbidžo (*Richard Burbage*) vaidyba, kad jam po spektaklio, dar nenusiėmusiam grimo, paskyrė vakare savo namuose pasimatymą. Šekspyras nuklausė adresą ir paskubėjo ateiti pas tą malonią žiūrovę anksčiau draugo. Jį taip gerai suvaidino, kad moteriai nesukėlė jokio įtarimo. Kai į duris pasibeldė Berbidžas, Šekspyras liepė jam pasakyti, kad Viljamas Nugalėtojas jau laimėjo mūšį.

1594 m. Šekspyras įstojo į naują aktorių trupę „Lordo Čemberleno žmonės“ (*The Lord Chamberlain's Men*), kuri vaidino *Theatre*; jis su šia trupe buvo susijęs iki savo veiklos Londone pabaigos. Taigi Šekspyras pagrindine savo kūrybos kryptimi pasirinko ne poeziją, o dramaturgiją. Gal todėl, kad ši buvo skirta daug platesniam žmonių ratui. Gal poezijoje jis nesijautė kritikų labai gerai vertinamas, o po Marlou mirties, kaip dramaturgas, jau neturėjo sau varžovų. Taigi minėta grupė įsigijo nuolatinį pjesių rašytoją, o Šekspyras išpopuliarino šią trupę.

1595 m. prasidėjo naujas Šekspyro kūrybos laikotarpis. Ryškiausias jo pasiekimas – geniali tragedija „Romeo ir Džuljeta“ (*Romeo and Juliet*). Joje autorius savo gebėjimą kurti įtemptą veiksma ir ryškius charakterius susiejo su patirtimi, įgyta kuriant poeziją. O pagrindinė intriga paremta žiaurių keršto kovų ir tyros dviejų jaunuolių meilės priešprieša. Romeo ir Džuljetos meilė pavaizduota labai pakylėtai ir poetiškai. Štai kaip Džuljeta po slaptų jūdviųjų vedybų laukia pirmosios nakties:

Ateik, miela naktie, ateik Romeo,
Kaip saulė man nušvisk, kaip pirmas sniegas
Ant juodvarnio sparnų! Ateik naktie,
Juodake, maloni, meili naktie,
Ateik, atveski manąjį Romeo...

Vaizduodamas negailestingą dviejų šeimų kovą, Šekspyras pasi-naudojo žiniomis apie Sautamptono draugų ir kaimynų piktą prieš-priešą. Be to, tragedijoje jis sumaniai pritaikė savo atradimą – ją papildė komiškais intarpais (dviejų Kapulečių tarnų pokalbis, kuriuo pradedama „Romeo ir Džuljeta“, ironiškos ir kandžios Romeo draugo Merkucijaus replikos). O jaunuolius globojantis išmintingas vienuolis Lorencas savo samprotavimais suteikia trage-dijai filosofinės prasmės.

„Romeo ir Džuljeta“ turėjo nepaprastą pasisekimą teatre; pjesė, autoriui gyvam esant, susilaukė net keturių leidimų.

Tuo laikotarpiu „Lordo Čemberleno žmonės“ statydavo po dvi Šekspyro pjeses kasmet, matyt, tiek jų ir buvo rašoma. Atsižvelgdamas į įvairių publiką, jis kūrė ir komedijas, ir tragedijas. Per penkis teatrinius sezonus buvo suvaidintos penkios naujos komedijos. Ankstesniu laikotarpiu jo talentas ryškiau atsiskleidė istorinėse dramose, o dabar – komedijose.

Tais laikais pasinaudoti seniau skelbtais kitų autorių kūriniais buvo įprasta. Tad Šekspyras dažnai siužetų savo pjesėms surasdavo įvairių amžių istorinėje ir grožinėje literatūroje – tai liudijo gerą jos išmanymą. Aišku, siužetą jis savaip keisdavo, pildydavo ir išreikšdavo skambiomis eilėmis. Rašytojas vis surasdavo naujų būdų, kaip išlaikyti veiksmo įtampą, prajuokinti žiūrovą. Ir tai darė meistriškai, gerai suprasdamas žiūrovo psichologiją. Beje, kiekviena komedija būtinai turėjo laimingą pabaigą.

„Vasarvidžio nakties sapne“ (*A Midsummer Night's Dream*) išmainingai supinta fantastika ir realizmas. Dvi įsimylėjęlių poros klajoja paslaptینگame miške, kur gyvena elfai. O šie turi stebuklingo gėrimo: juo patepus žmogaus akis, jis įsimyli tą, kurį pamato pirmiausia.

Kitoks „Venecijos pirklys“ (*The Merchant of Venice*): čia humoras derinamas su dramatine įtampa. Turtinga nuotaka Porcija turi vykdyti savo tėvo testamentą: tekėti už to jaunikio, kuris pasirinks iš trijų dėžučių vieną su merginos portretu viduje. O jos yra iš aukso, sidabro ir švino. Du jaunikiai paima brangesnes dėžutes, bet jos yra tuščios. O Basanijus, patartas Porcijos, renkasi švino dėžutę ir laimi vedybas. Joms ruošiantis, jaunikiui iškyla naujų problemų. Laimė, Porcija pasirodo esanti ne tik graži, bet ir protinga, tad padeda jas išspręsti.

Dvi kitos komedijos vadinamos linksmosiomis. „Daug triukšmo dėl nieko“ (*Much Ado About Nothing*) vaizduoja dviejų porų kelią

į vedybas: jos įmanomos ir žmonėms esant priešingų charakterių, nuolat kivirčijantis, kita vertus, vienas kitą mylintieji vos neišsiskiria, aišku, ne be pašalinių pagalbos. O „Kaip jums patinka“ (*As You Like It*) veiksmas vėl vyksta miške, kur įmanomi atsitiktiniai susitikimai ir užsimezga meilės istorijos. Tame miške klajoja ir melancholiškas didikas Žakas, kuriam Šekspyras parašė garsųjį monologą:

Visas pasaulis yra teatras,
 Jame ir moterys, ir vyrai – tik aktoriai;
 Jie pasirodo scenoje ir ją palieka,
 O kiekvienas atlieka daug vaidmenų.

„Dvyliktosios nakties“ (*Twelfth Night*) siužetą irgi sudaro meilės istorijos, o jas supainioja tai, kad pagrindiniai veikėjai yra dvyniai, be to, mergina persirengia vyriškais drabužiais.

Tuo metu teatre *Swan* (Gulbė) buvo pradėtos vaidinti jauno talentingo rašytojo Beno Džonsono (*Ben Jonson*) komedijos. Tačiau jose drįso pasišaiipyti iš aristokratų, teisėjų ir net karalienės dvaro, todėl jo pjesės buvo uždraustos, autoriui grasino nupjauti nosį ir ausis. O Šekspyras vengė konfliktų su valdžia, pajuokė bendras žmogiškąsias silpnybes; jeigu paliesdavo to meto negeroves, tai tik perkeldamas veiksmą į kitą šalį ar senus laikus.

Pakaitom su komedijomis jis rašė ir istorines dramas. „Ričardas II“ (*Richard II*), „Henrikas IV“ (*Henry IV*) (dvi dalys) ir „Henrikas V“ (*Henry V*) pasakoja apie XIV a. pab. – XV a. pr. Angliją. Ankstesnėse istorinėse dramose dažniausiai įtampa buvo sukuriama per žiaurumus, charakteriai – vienaplaniai, tiktai neigiami ar teigiami, o šiose pjesėse daugiau dėmesio skiriama veikėjų charakteriams. „Henrike IV“ pasirodo įdomus komiškas personažas – riteris Falstafas, kuris dėsto savitą gyvenimo filosofiją, juokiasi ir iš kitų, ir iš savęs, nėra dorybingas, bet žavus. Jis žiūrovams labiau

įsimindavo negu karalius ar didikai. Mažiausio populiarumo tarp tų Anglijos istorijai skirtų dramų sulaukė „Karalius Džonas“ (*King John*), vaizduojantis dar senesnius laikus, nes ši pjesė gana sudėtingo siužeto ir nelengvai suvokiama net tikram angliui.

Išsėmęs savo šalies istorijos temas, Šekspyras ėmėsi senovės Romos karvedžio Julijaus Cezario žūties. Tuos įvykius jis aprašė remdamasis gimnazijoje skaitytu Plutarcho veikalu. Tačiau pagrindiniu veikėju pasirinko Cezario žudiką Brutą, atskleisdamas prieštarinius jo jausmus – pasipiktinimą išgalinčia Cezario diktatūra, dėkingumą jam už nuolatinę paramą, garbės pajautimą.

1596 m. rašytojo tėvui Džonui Šekspyrui, matyt, padedant sūnui, buvo suteiktas herbas. Jame pavaizduotas sakalas, viena koja laikantis ietį, o ant skydo dar kartą nupiešta ietis, taip pabrėžiant pavardės prasmę. Herbas bei bajoro titulas buvo svarbūs ir Viljamui. Deja, dviem mėnesiais anksčiau Stratforde mirė vienintelis jo sūnus Hamnetas, sulaukęs tik vienuolikos metų. Šekspyras savo žmonos Anos į Londoną neatsikvietė, tačiau kasmet apsilankydavo Stratforde. Šeima daugiau vaikų nesusilaukė, tad nebuvo kam paveldėti herbo. Tiesa, poetas ir dramaturgas Viljamas Davenantas (*William Davenant*) teigė esantis nesantuokinis Šekspyro sūnus. Jo tėvams priklausė užėiga, į kurią, vykdamas iš Londono į Stratfordą, užsukdavo rašytojas, jis buvo Viljamo krikštatėvis.

Pjesės Šekspyrui suteikė ne tik garbės, bet ir pajamų. Kitais metais jis Stratforde nusipirko didžiulį namą; jame buvo keliolika kambarių, o dideliame sklype – du sodai ir du vynuogynai. Gal taip sūnus norėjo sugrąžinti stratfordiečių pagarbą savo tėvui po jį ištikusią nesėkmį. Tai, be abejo, susilaukė dėmesio, nes mieste po didelio gaisro ir nederliaus metų daugelis žmonių sunkiai vertėsi. Į šį rūmą iš Šekspyro tėvų namo persikėlė gyventi jo žmona su dukterimis.

1599 m. trupė „Lordo Čemberleno žmonės“, praturtėjusi daugiausia iš Šekspyro pjesių, nusprendė turėti savo teatrą. Pjesių autorius tapo dalininku, įsigijęs 12 procentų akcijų. Pietiniame Temzės krante, daržų žemėje buvo pastatytas teatras *Globe* (Gaublys). Jo pavadinimą lėmė lenkta fasado forma. Kaip ir senuose užėigų teatruose, vaidinimai čia vykdavo atviraime kieme, apsuptame aukštos sienos ir galerijų, bet ant pakyls. Stogas dengė tik sceną, už jos esančią patalpą aktoriams bei galerijas, skirtas turtingesniems žiūrovams bei teatro efektams. Kieme spektaklį stovėdami galėjo žiūrėti net kokie du tūkstančiai žmonių. Vaidinta tik dienos metu be uždangos ir beveik be dekoracijų.

13 pav. Šekspyro teatro *Globus* dabartinis vaizdas.

Šiam teatrui Šekspyras 1600–1608 m. sukūrė savo didžiąsias tragedijas: „Hamletas“ (*Hamlet*), „Otelas“ (*Othello*), „Karalius Lyras“ (*King Lear*), „Makbetas“ (*Macbeth*), „Antonijus ir Kleopatra“ (*Antony and Cleopatra*) ir „Koriolanas“ (*Coriolanus*).

„Hamletas“ iš karto tapo viena populiariausių autoriaus pjesių, tokia yra ir šiais laikais. Tai filosofinė tragedija, tokį jos pobūdį daugiausia lemia pagrindinis veikėjas Danijos princas Hamletas. Siekdamas įrodyti, kad jo tėvą nužudė dėdė, jaunuolis apsimeta išprotėjęs. Tai leidžia jam elgtis ir kalbėti nevaržant savęs įprastinėmis normomis. Ši dramaturginė išmonė nebuvo nauja. Jos ištaka – romėnų legenda apie herojų Lučijų, kuris dėjosi kitu žmogui ir vaidino juokdarį norėdamas išvengti savo tėvo bei brolių likimo ir nudurti šeimos žudiką Tarkvinijų. Panaši siužeto linija buvo naudota ir keliose kitų autorių pjesėse iki „Hamleto“. Tačiau Šekspyras suteikė jai gilesnę turinį. Be to, šioje dramoje autorius išradingai pasitelkė įvairias priemones – įtemptą siužetą, komedijos elementus, ryškius charakterius, romantinius santykius. Kai kas buvo orientuota į to meto žiūrovą: „Hamlete“ nutinka net aštuoniolikos mirtys, iš jų – penkios scenoje, pasirodo tėvo šmėkla. Dabar tai priimama kaip seniems laikams būdinga tikrovė, be to, ir mūsų dienomis daugelį žmonių domina nusikaltimai bei mistika.

Galbūt Šekspyras šią pjesę skyrė prieš keletą metų mirusiam savo sūnui Hamnetui (pagal nenusistovėjusią tų laikų rašybą, jis vadintas ir Hamletu). Tačiau danų princui vargu ar buvo perteikta kokių nors vienuolikmečio sūnaus bruožų.

Visiems žinomas Hamleto monologas „Būti ar nebūti“, bet nusielpo dėmesio ir jo pamokymai aktoriams:

Tačiau nebūkite ir per daug suglebę; teesie jums vadovu jūsų pačių nuovoka; derinkite veiksmą prie žodžio, žodį prie veiksmo ir ypač stenkitės neperžengti gamtos paprastumo ribų; mat visa, kas perdėta,

yra priešinga vaidybos meno paskirčiai, nes jo tikslas, kaip seniau, taip ir dabar, – nelyginant laikyti veidrodį prieš gamtą, dorybei rodyti jos pačios paveikslą, pasipūtimui – jo paties bruožus, o kiekvienam amžiui ir luomui – tikrąjį jo veidą.

Tai, aišku, paties Šekspyro mintys, jo suformuluoti vaidybos principai. Matyt, jis padėdavo statyti spektaklius, juk profesionalių režisierių tada dar nebuvo, tik pagrindinių vaidmenų atlikėjai patardavo kitiems aktoriams. Beje, rašytojas ir pats vaidino. Jo pjesių rinkinyje, išleistame jau po Šekspyro mirties, jis pavadintas „visų tų pjesių pagrindiniu aktoriumi“. Deja, apie dramaturgo atliktus vaidmenis žinoma tik tiek, kad jis mėgo vaidinti karalius, o „Hamlete“ pasirodė kaip princo tėvo šmėkla. Vis dėlto amžininkai Šekspyro nemini tarp žymių aktorių, o po 1603 m. jis, matyt, visiškai atsisakė tokios veiklos.

Po „Hamleto“ kitos didžiosios jo tragedijos buvo skirtos stipriausiems žmogaus jausmams pavaizduoti. „Otele“ – tai pavydas. Anglai santūrūs žmonės, tad autorius pagrindiniu veikėju pasirinko juodaodį maurą Otelą – Venecijos armijos generolą. Šis vedęs jauną, gražią, jį pamilusią italę. Tačiau jaunesnysis karininkas Jagas, kerštaudamas savo viršininkui, įtikina jį žmonos neištikimybe. Apimtas aklo pavydo, Otelas pasmaugia Dezdemoną, o sužinojęs apie apgavystę, nusižudo pats. Ne mažiau stipriam jausmui – žmogų užvaldančiam valdžios troškimui – skirtas „Makbetas“. Škotų kariuomenės vadas Makbetas, pakurstytas žmonos, nužudo savo šalies karalių Dankaną. Tačiau, norėdamas išsilaikyti valdžioje, jis tampa tironu ir vykdo vis naujas žmogžudystes. „Karaliaus Lyro“ pagrindinė tema – vaikų jausmai tėvams. Sendamas karalius Lyras nutaria padalyti savo karalystę trims dukterims. Gonerilė ir Regana, norėdamos gauti didesnę dalį, pataikauja tėvui, o jauniausioji Kordelija savo tikrą meilę jam išreiškia paprastais žodžiais, tad nieko negauna. Vyresniųjų dukrų

skriaudžiamas, tėvas išprotėja; aišku, likimas nubaudžia ir jas. O kliūčių nepaisančią aistringą vyro ir moters meilę Šekspyras pavaizdavo tragedijoje „Antonijus ir Kleopatra“, pasinaudodamas žinoma istorija apie Egipto karalienės Kleopatros ir Romos karvedžio Antonijaus susipynusius likimus. Deja, džiaugtis vienam kitu jiems sukliudė priešai, bet žuvę jie buvo palaidoti bendrame kape. Šios pjesės, kaip ir „Koriolano“ apie tragišką Romos karvedžio likimą, tekstai laikomi vienais poetiškiausių.

Tiesa, tarp tragedijų įsiterpė ir kelios komedijos, žinomiausia jų – „Vindzoro šmaikštuolės“ (*The Merry Wives of Windsor*). Manoma, kad karalienei Elžbietai I taip patiko Falstafas, kad panoro pamatyti jį įsimylėjusį. Šekspyrui teko tokią komediją sukurti per 14 dienų. Jis sugalvojo originalų siužetą ir užsakymą laiku įvykdė. Po poros metų karalienė mirė, bet ir naujasis karalius Jokūbas I domėjosi teatru. Jis sutiko, kad trupė „Lordo Čemberleno žmonės“ pasivadintų „Karaliaus žmonėmis“ (*King's Men*).

Šekspyras sėkmingai plėtojo ir savo komercinę veiklą, pradėtą namo Stratforde pirkimu. 1602 m. jis pasiuntė namiškiams pinigų nupirkti 120 akrų (apie 50 ha) žemės, dar po trejų metų už gana didelę sumą nusipirko teisę rinkti kai kuriuos mokesčius Stratforde ir trijuose gretimuose kaimuose. Be to, jis savo pajamas investavo į prekybą grūdais, tai ypač apsimokėjo užėjus nederliaus metams. 1613 m. Šekspyras įsigijo namą Londone ir jį išnuomojo.

Po 1609 m. jis sukūrė tik tris pjeses: „Simbelinas“ (*Cymbeline*), „Žiemos pasaka“ (*The Winter's Tale*) ir „Audra“ (*The Tempest*). Tai tragikomedijos, nes jose vaizduojama ir išdavystės bei žūtys, ir linksmi nuotykių ar bent būna laiminga pabaiga. „Simbeline“ Šekspyras panaudojo legendą apie senovės Britanijos karalių Kunobeliną. XVIII a. šis kūrinys buvo viena populiariausių Šekspyro pjesių, o dabar labiau žinomas iš jaunavedžio patarimo

savo žmonai: „Kol aš gyvas, laikykis manęs, kaip vaisius savojo medžio.“

„Žiemos pasakoje“, pateisinant jos pavadinimą, nutinka daug paslaptinių įvykių, tarp jų – išsipildžiusi orakulo pranašystė ir žuvusios herojės pasirodymas scenoje. Dar daugiau fantazijos bei magijos paskutinėje Šekspyro pjesėje „Audra“. Milano valdovas Prosperas yra burtininkas, bet priešai jį sugeba išsiųsti į egzotišką salą. Čia jis išlaisvina bekūnę dvasią Arielį, sėkmingai kovoja su vieninteliu salos gyventoju, laukiniu Kalibanu, o sukėlęs jūroje audrą, nuskandina pro šalį plaukiančius savo priešus ir grįžta valdyti Milano. Tiesa, epiloge Prosperas, kreipdamasis į žiūrovus, pareiškia: „Jau netekau aš burtų galios, / bus paprastesnis mano kelias.“ Kai kurie kritikai šioje pjesėje įžvelgia Šekspyro atsisveikinimą su kūryba. Vis dėlto jis 1612–1613 m. kartu su kitu autoriumi dar parašė porą pjesių. Vaidinant paskutinę iš jų – „Henrikas VIII“, sudegė teatras *Globe* (po metų jis buvo atstatytas).

Dar nesulaukęs savo penkiasdešimtmečio, Šekspyras grįžo gyventi į Stratfordą, nors dažnai lankydavosi Londone. Gal prasiėdėjo kokia nors liga? Gal jis tiesiog pailso rašyti pjeses? (Juk jos tuo metu nebuvo aukštai vertinamos kaip literatūros kūriniai – laikytos tik spektaklių tekstu.) Šekspyras pats išleido tik apie pusę savo pjesių, kurios tuo metu buvo populiariausios. Deja, kitų nepasirūpino išsaugoti netgi rankraščių. O žiūrovų kartos keitėsi, ir atrodo, kad jas ateityje domins kiti siužetai.

Šekspyras iš anksto parašė testamentą. Juo didžiąją savo turto dalį paliko vyriausiai dukrai Suzanai, o antrai dukrai Juditai mažiau, nes buvo nepatenkintas vedybomis su prastos reputacijos vyno prekeiviu. Žmoną paminėjo tik skirdamas jai „antrąją pagal gerumą lovą“ (tiesa, jai trečdalis vyro turto atiteko pagal įstatymą). Šekspyras testamente prisiminė ir savo draugus teatre *Globe* – aktorius Ričardą Berbidžą, Džoną Hemingsą (*John Heminges*) bei

Henrį Kondelą (*Henry Condell*): kiekvienam iš jų skyrė po 26 šilinus ir 6 pensus įsigyti atminimui žiedus. Kokie nors rankraščiai ar turimos knygos testamente nebuvo paminėti.

Šekspyras mirė 1616 m. balandžio 23 d., sulaukęs tik penkiasdešimt dvejų metų. Jis buvo palaidotas Stratforde, bažnyčioje šalia altoriaus (tos vietos nusipelnė sumokėjęs gana didelę dešimtinę religinei bendruomenei). Tais laikais buvo įprasta, kad kiti rašytojai savo kolegos mirtį pagerbia poetiniu kūrinium, tačiau tokių eilių nei Stratforde, nei Londone nepasirodė.

Šekspyro antkapyje buvo iškalta, matyt, jo paties sukurta epitafija:

Bijoki Jėzaus, eik savu taku,
Nedrišk atkasti šitų palaikų.
Palaimintas rimties man nesudrumstęs.
Prakeiktas bus, pajudinęs bent grumstą.
(*Vertė A. Danielius*)

Vėliau sieną šalia antkapio papuošė Šekspyro biustas. Jį iš marmuro iškalė skulptorius, turėjęs dirbtuvę netoli teatro *Globe*; tad jis, matyt, pažinojo rašytoją ir perteikė tikrovišką jo atvaizdą. Viena Šekspyro ranka atremta į popieriaus lapą, o kitoje jis laiko tikrą žąsies plunksną, kuri kasmet pakeičiama nauja plunksna.

Testamente minimi draugai D. Hemingasas ir H. Kondelas nutarė parengti visų rašytojo pjesių leidimą, taip jie siekė užkirsti kelią nelegaliam, netiksliam kūrinų skelbimui. Teko atlikti didelį darbą: pagal teatre turimus autorius rankraščius bei scenos knygas, parengti nepublikuotų pjesių tekstus, o tokių buvo net 18. Rinkinyje iš viso pateiktos 36 pjesės; jis išspausdintas 1623 m. 750 egzempliorių tiražu. Šio leidinio viršelį papuošė autorius portretas (jo graviūra).

Rašytojas Benas Džonsonas, Šekspyro draugas ir konkurentas, ne kartą pareikšdavęs jam ir kritinių pastabų, po mirties jį apibūdino trumpai ir, matyt, tiksliai: „Jis buvo garbingas žmogus, atviros

ir laisvos prigimties, pasižymėjo puikia fantazija, drąsiomis pažiūromis bei kalbos dovana ir naudojosi ja taip lengvai, kad kartais jį tiesiog tekdavo stabdyti.“

Tik XVIII a. Šekspyras buvo pradėtas laikyti genijumi ir pripažintas anglų nacionaliniu poetu. Antra vertus, tuomet pradėta abejoti, ar jo vardu paskelbti kūriniai yra šio žmogaus parašyti. Juk jie liudija apie labai platų ir visapusišką išsilavinimą, o Šekspyras buvo baigęs tik gramatikos mokyklą. Įtarinėta, kad tikrasis jų autorius galėjo būti filosofas Fransis Beikonas (*Francis Bacon*), grafas Edvardas de Veras (*Edward de Vere*) ar netgi karalienė Elžbieta I. O gal K. Marlou, vengdamas persekiojimo, tik inscenizavo savo mirtį? Gal Šekspyro vardu rašė grupė žmonių? Tačiau tai tik spėjimais, o ne faktais pagrįstos hipotezės; tokią apgaulę daugelį metų būtų buvę sunku paslėpti. Literatūrinė analizė liudija, jog tai vieno autoriaus kūryba, kuri palaipsniui kito.

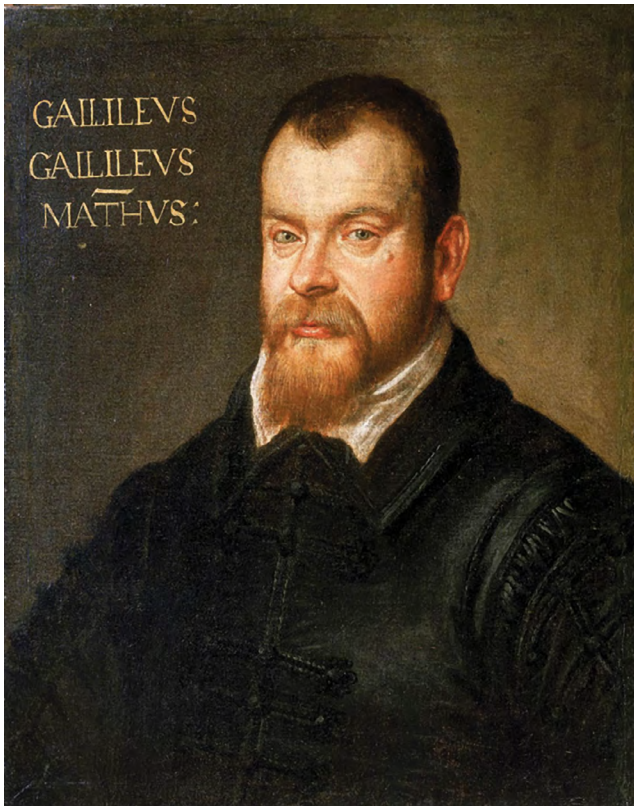
Šekspyro pjesės turėjo didžiulės įtakos įvairių šalių dramaturgijos ir teatro raidai. Jų siužetai buvo panaudoti tūkstančiuose muzikos ir kino kūrinų. Vien pagal tragikomediją „Audra“ buvo sukurti net 46 filmai. Nors pjesės nėra skaitomiausia literatūra, Šekspyras yra trečias labiausiai verčiamas rašytojas pasaulyje (pirma vieta atitenka Agatai Kristi (*Agatha Christie*), antra – Žiuliui Vernui (*Jules Verne*)).

Šekspyro pjesių populiarumą, matyt, lemia jose naudojamos labai įvairios – ir jausmus, ir protą veikiančios meninės priemonės; o režisieriui tai suteikia daug interpretacijos galimybių.

Galileo Galilējus

Galileo Galilei

1564-1642 m.

Galileo Galilėjaus portretas, nutapytas italų dailininko
Domeniko Tintoreto (*Domenico Tintoretto*)
ar Frančesko Apolodoro (*Francesco Appolodoro*) apie 1605 m.

Atgimimas moksle vyko daug lėčiau negu mene. Juk pažintis su senovės Graikijos menu skatino menininkus kurti, o žymiausio graikų filosofo Aristotelio išplėtotą mokslo sistema atrodė esanti nepralenkiamu pasiekimu. Aleksandrijos astronomas Klaudijus Ptolemajas, laikydamas Žemę nejudančia, buvo sudėtingu būdu aprašęs planetų judėjimą įvesdamas epiciklus ir koncentrus. Aristotelio teiginiai apie Žemės ir dangaus skirtingumą, apie Žemę kaip nejudantį pasaulio centrą atitiko Senoju Testamentu paremtą Katalikų Bažnyčios požiūrį. Tad XIII a. jo sistema tapo oficialiu mokslu.

Vis dėlto, demokratėjant visuomenei ir didėjant žinių poreikiui, tapo aktualios kitų antikos mokslininkų – Archimedo, Aristarcho, Eratostenio – primirštos idėjos. Naujojo mokslo pirmtakais tapo Leonardas da Vinčis, Viljamas Gilbertas (*William Gilbert*), Simonas Stevinas (*Simon Stevin*), kurie, vykdydami konkrečius tyrimus ir stebėjimus, padarė svarbių gamtos mokslų atradimų.

Mikalojus Kopernikas (*Mikołaj Kopernik*), remdamasis Aristarcho hipoteze, kad Žemė yra Saulės planeta ir sukasi apie savo ašį, išplėtojo heliocentrinę teoriją. Tačiau, vengdamas oficialiojo mokslo atstovų kritikos, jis savo veikalą „Apie dangaus sferų sukimąsi“ (*De revolutionibus orbium coelestium*) paskelbė tik gyvenimo pabaigoje, o leidėjas pridėjo anoniminių įvadą, pristatydamas šią teoriją kaip matematinį metodą skaičiavimams supaprastinti. Džordanas Brunas (*Giordano Bruno*), ėmėsis propaguoti Koperniko mokymą bei priėjęs išvadą, kad ir Saulė nėra pasaulio centras, o tik

eilinė žvaigždė, už šias bei kitas Bažnyčios mokymui prieštaraujančias pažiūras buvo sudegintas ant laužo kaip eretikas.

Sparti fizikos ir astronomijos raida prasidėjo nuo italų mokslininko Galileo Galilėjaus atradimų.

Galilėjus buvo kilęs iš senos Florencijos miestiečių giminės. Žinomiausias jos atstovas – XIV a. garsus gydytojas ir sinjorijos narys Galileo Bonaiutis (*Galileo Bonaiuti*). Jo palikuonys, siekdami pabrėžti giminystę su šiuo žymiu asmeniu, pasirinko kaip šeimos pavardę Galilėjus (*Galilei*) (reiškiančią išseivį iš Galilėjos – Palestinos dalies). O Vinčencas Galilėjus (*Vincenzo Galilei*) savo vyriausiam sūnui davė ir to protėvio vardą.

Tėvas Vinčencas buvo žinomas kompozitorius ir muzikos teoretikas. Jo kūriniai, parašyti to meto instrumentams, ypač liutnei, yra kartais atliekami ir šiais laikais. Tačiau tokia veikla nebuvo pelninga, taigi jis, norėdamas išlaikyti šeimą, turėjo verstis privačiomis muzikos pamokomis ir netgi prekiauti gelumbe. Motina Džulija Amanati (*Giulia Ammanatti*) irgi buvo kilminga, išsilavinusi florentietė. Ji pagimdė septynis vaikus, iš jų išgyveno keturi – vyriausias sūnus Galileo, jo brolis ir dvi seserys.

Prieš gimstant Galileo, tėvai persikėlė gyventi į Pizos miestą, kur tėvas derino muzikinius užsiėmimus ir prekybą. Vaikai nuo mažens buvo mokomi muzikos ir gerų manierų. Galileo pasižymėjo puikia atmintimi ir įvairiais gabumais. Jis gerai piešė, buvo muzikalus, tų pomėgių neapleido ir vėlesniame amžiuje. Antra vertus, berniukas mėgo gamintis įvairius žaisliukus. Tėvams grįžus gyventi į Florenciją, Galileo toliau lankė mokyklą Pizoje, globojamas savo krikštatėvio. Sulaukęs vienuolikos metų, buvo atiduotas broliuku ir mokiniu į netolimą Valombrozo (*Vallombrosa*) benediktinų vienuolyną.

Tėvas norėjo, kad vyriausias sūnus pateisintų jam duotą protėvio vardą ir taptų gydytoju, įgytų praktišką specialybę. Tad 1580 m. pasiuntė jį studijuoti medicinos į Pizos universitetą. Galilėjų

domino žmogaus kūno sandara, tačiau tuomečiai gydymo metodai jam kėlė daug klausimų, į kuriuos dėstytojai negalėdavo pateikti aiškių atsakymų. O išgirdęs įdomią geometrijos paskaitą, jis susidomėjo matematika ir fizika, susirado Euklido ir Archimedo veikalus, netgi pats pradėjo konkrečius tyrimus. Matyt, tada jis susipažino ir su Koperniko veikalu.

Jaunuolis Pizos katedroje atkreipė dėmesį į didžiulio sietyno svyravimą ir, panaudojęs savo pulsą periodui nustatyti, pastebėjo, kad šis nesikeičia, svyravimams gęstant. Paskui, atlikdamas bandymus su švytuokle – ant ilgo siūlo pakabintu sunkiu rutuliuku, nustatė svarbią jos savybę: svyravimo periodas nepriklauso nuo amplitudės. Tai buvo pirmasis jaunuolio gautas mokslo rezultatas; be to, jis pasiūlė gydytojams šiuo paprastu būdu matuoti ligonių pulsą.

Galiausiai Galilėjui pavyko įtikinti savo tėvą, kad tikrasis jo pašaukimas yra tikslieji mokslai. Taigi 1583 m. jis nutraukė medicinos studijas, grįžo į Florenciją ir tapo tėvo draugo matematiko Ostilijo Ričio (*Ostilio Ricci*) mokiniu. Šis labiau linko į taikomąją matematiką, tad supažindino Galilėjų su jos naudojimu mechanikos bei technikos problemoms spręsti. Jaunuolis pradėjo vykdyti ir savus tyrimus: tęsdamas Archimedo darbus, jis nustatė kai kurių erdviųjų kūnų svorio centrus, taip pat sukonstravo gana tikslias svarstykles.

Gautus rezultatus Galilėjus pasiuntė matematikui ir filosofui markizui Gvidobaldui del Monte (*Guidobaldo del Monte*), ir šis įtakingas didikas padėjo talentingam jaunuoliui 1589 m. tapti matematikos profesoriumi Pizos universitete.

Galilėjus toliau domėjosi kūnų judėjimu ir jo tyrimus pasirinko pagrindiniu savo gyvenimo tikslu. Juk „gamtoje nėra nieko senesnio už judėjimą, bet būtent apie jį parašyta mažai kas reikšmingo.“ Tuo metu buvo laikomasi Aristotelio mokymo apie judėjimą, nors jau pastebėta, kad šio filosofo nustatyti dėsniai nėra teisingi. Galilėjus parašė nedidelį traktatą „Apie judėjimą“ (*De Motu*), kuriame siūlė

tikruosius jo dėsnius nustatyti bandymais. Aišku, ir pats ėmė juos vykdyti.

Žinomiausias Galilėjaus Pizoje atliktas bandymas – rutulių mėtymas nuo pasvirusio Pizos bokšto siekiant patikrinti Aristotelio teiginį, kad sunkūs daiktai krinta žemyn greičiau negu lengvi. Apie tai Galilėjaus biografijoje parašė jo mokinys Vinčencas Vivijanis (*Vincenzo Viviani*). Tiesa, kai kurie mokslo istorikai abejoja, ar tikrai tokie bandymai vyko, nes pats mokslininkas jų rezultatų nėra paskelbęs. Vis dėlto traktate „Apie judėjimą“ jis mini „bandymą iš aukšto bokšto“.

Statant Pizos bokštą kaip katedros varpinę, buvo pakloti per maži pamatai, o gruntas ten minkštas. Tad pasiekus tik trečiąjį aukštą, bokštas pakrypo. Vis dėlto, sutvirtinus pamatus, jis buvo baigtas statyti iki numatyto 57 metrų aukščio ir liko pasviręs 4 laipsnių kampų. (Ne veltui ta vieta vadinama Stebuklų aikšte, o jos architektūrinį ansamblį UNESCO paskelbė Pasaulio paveldo vertybe.)

Galilėjus nuo šio bokšto viršaus mėtė vienodo dydžio rutulius iš medžio, marmuro ir švino. Jie nukrisdavo ant žemės beveik vienu metu. Mokslininkas suprato, kad šiek tiek skirtingą sunkesnių ar lengvesnių kūnų greitį lemia oro pasipriešinimas ir padarė svarbią išvadą: tuštumoje visi kūnai turi kristi vienodu greičiu.

Mirus tėvui, Galilėjus, kaip vyriausias sūnus, turėjo padėti artimiesiems: rūpintis seserų ištekiniu bei brolio, kuris norėjo būti muziku, ateitimi; o dėstytojo alga buvo maža. Taigi jis vėl paprašė G. del Montės protekcijos ir 1592 m. buvo priimtas dėstytoju į garsų ir turtingą Padujos universitetą (šis miestas tada priklausė Venecijos respublikai).

Galilėjaus inauguracytinė paskaita sulaukė pagyrimų, o pradėtus skaityti kursus lankė vis daugiau studentų. Be to, jis mokė ir privačiai – paruošdavo jaunuolius stoti į universitetą bei papildomai

suteikdavo karo inžinerijos žinių. Jis supažindindavo ir su savo išrastu paprastu skaičiavimo prietaisu proporcionalu (mastelinis skriestuvus) – logaritminės liniuotės prototipu. Dėstytojas juos gamino ir pardavinėjo, taip papildydavo savo biudžetą, kol tapo profesoriumi.

Privatūs Galilėjaus kursai buvo labai populiarūs. Į Padujos universitetą, kaip vieną iš geriausių Europos universitetų, siuntė savo vaikus ir Lietuvos didikai bei turtingi miestiečiai. Yra išlikusi Galilėjaus užrašų knyga, kurioje jis registravo savo mokinius. Joje minima ir keliolika jaunuolių, atvykusių iš Abiejų Tautų Respublikos. Jų pavardės italui buvo neįprastos, tad jis kartais užrašydavo trumpai – *Uno Lituano* (vienas lietuvis). Taigi jis skyrė, kad šioje valstybėje gyvena įvairių tautybių žmonių – lietuvių, lenkų, rusų. Tarp labiausiai darančių pažangą Galilėjus du kartus paminėjo *Giovanni Lituano* (Jonas lietuvis). Manoma, kad tai buvo Jonas Stanislovas Sapiega, vėliau tapęs LDK didžiuoju maršalka.

Matyt, per studentą iš Lietuvos Galilėjus surado savo broliui Mikelandželui muzikanto darbą Vilniuje. Jis 1593 m. buvo priimtas Kristupo Radvilos Perkūno rūmų kapelos liutnininku, vėliau tapo kapelos vadovu, muzikavo ir Tiškevičių rūmuose, gyveno Vilniuje iki 1606 m. Mikelandželas kūrė muziką daugiausia liutnei, šokių siuitas. Vilniuje dirbo ir jo sūnus, taip pat muzikantas.

Padujoje Galilėjus praleido aštuoniolika metų, juos vadino laimingiausiais savo gyvenime. Tai buvo kūrybingiausias jo veiklos laikotarpis. Be to, čia profesorius apie 1600 m. sudarė neformalią porą su gražia venecijiete Marina Gamba (*Marina Gamba*). Jie susilaukė dviejų dukterų ir sūnaus. Nesantuokines dukras buvo sunku ištekinti, tad jos, sulaukusios šešiolikos metų, buvo atiduotos į Šv. Mato (*San Matteo*) vienuolyną Arčetryje (*Arcetri*), kur praleido visą gyvenimą. Sūnus Vinčencas buvo įteisintas, jis tapo poetu bei muziku.

Galilėjus įsirengė mechanikos bei optikos dirbtuves ir pats, padedamas pagalbininko, konstravo įvairius prietaisus. Jis išrado termoskopą – pirmąjį termometrą, dar neturintį skalės. Jį sudarė tuščiaviduris stiklinis rutulys, prie kurio pritaisytas plonas vamzdelis. Įstaciūs to vamzdelio galą į indą su vandeniu ir priglaudus prie rutulio ranką, vanduo pakildavo vamzdeliu aukštyn, tuo daugiau, kuo aukštesnė buvo kūno temperatūra. Skalę termoskopui vėliau pridėjo Florencijoje veikusios „Bandymų akademijos“ (*Accademia del Cimento*) nariai.

Galilėjus sukonstravo ir vandens siurbį, kuriuo buvo galima kelti vandenį į gana didelį aukštį. Aristotelis siurblio veikimą aiškino tuštumos baime – vanduo seka stūmoklį, kad negalėtų susidaryti tuštuma. Galilėjus įrodė, kad vanduo nekyla aukščiau negu 10 metrų, tačiau tuo metu priežasties paaiškinti negalėjo. Venecijos senatas buvo išdavęs jo siurbliui patentą. Galilėjus konsultuodavo šios respublikos vyriausybę statybų ir karo technikos klausimais, lankydavosi garsiajame Venecijos arsenale bei dirbtuvėse, kur patardavo meistrams ir domėjosi jų patyrimu.

Padujose Galilėjus nustatė kūnų laisvojo kritimo dėsnį. Kūnas, laisvai krisdamas ore, įgyja didelį greitį, kurio nebuvo įmanoma išmatuoti neturint tikslaus laikrodžio. Tačiau Galilėjui kilo išganinga mintis, kad kritimą galima sulėtinti naudojantis nuožulniaja plokštuma. Ridendamas pasvirusiu paviršiumi glotnius rutulius ir taip kiek įmanoma sumažinęs trintį, jis nustatė, kad aukštis, iš kurio krinta kūnas, ir jo kritimo trukmė yra susiję kvadratine priklausomybe.

Mokslininkas išsprendė ir seną, daugelio jo pirmtakų neįveiktą problemą: kokia trajektorija juda iššautas patrankos sviedinys. Stebėdamas įvairiu kampu žemės paviršiaus atžvilgiu išmestų kūnų judėjimą, Galilėjus nustatė, kad toliausiai jie nulekia, kai tas kampas lygus 45 laipsniams, o trajektorija primena parabolę. Vėliau jis teoriškai įrodė, kad, nesant oro pasipriešinimo, judėjimas turi vykti parabole.

1608 m. olandų meistras Hansas Liperšėjus (*Hans Lippershey*), gaminęs akinius (jie buvo žinomi nuo XIII a.), matyt, atsitiktinai pamėgino sudaryti dviejų skirtingų lęšių sistemą ir išrado žiūroną. Žinia apie prietaisą, kuris „leidžia matyti tolimus daiktus tarsi jie būtų šalia“, po metų pasiekė Italiją. Galilėjus, nuosekliai samprotaudamas ir bandydamas įvairios formos lęšių derinius, pakartojo šį išradimą. Pirmasis jo žiūronas didino tik tris kartus, tačiau mokslininkas pasigamino tobulesnius lęšius ir jam pavyko pasiekti dvidešimties kartų didinimą. Žiūroną jis nukreipė į dangų panaudodamas jį kaip teleskopą (taip prietaisą pavadino patartas draugo).

Galilėjus ėmė tyrinėti ryškiausių naktinio dangaus kūną Mėnulį ir iš karto padarė svarbių atradimų. Jis įžiūrėjo, kad šviesią ir tamsią Mėnulio dalis skirianti linija vingiuoja ir suprato, kad tai liudija apie jo paviršiaus nelygumus, netgi įvertino kalnų aukštį. O žvaigždės (išskyrus klajojančias žvaigždes – planetas) liko šviečiančiais taškais, tai patvirtino labai didelį atstumą iki jų. Žmones nuo seno stebinęs Paukščių Takas pasirodė esąs daugybės žvaigždžių sambūris. Nukreipęs prietaisą į Jupiterį, Galilėjus pastebėjo greta jo tris mažas žvaigždeles, vėliau ir ketvirtą, jų padėtyt planetos atžvilgiu keitėsi, ir tapo aišku, kad tai yra Jupiterio planetos palydovai.

Galilėjus suprato, kad jo stebėjimai (Mėnulis yra netobulas kūnas, sukimasis vyksta ne tik aplink Žemę) paneigia Aristotelio bei Ptolemajo teiginius ir liudija Koperniko heliocentrinės sistemos naudai. 1610 m. jis savo astronomijos atradimus aprašė knygelėje lotynų kalba „Žvaigždžių pasiuntinys“ (*Sidereus Nuncius*). Ji sulaukė didelio ne tik mokslininkų, bet ir visuomenės susidomėjimo.

Galilėjus šią knygą paskyrė savo buvusiam studentui, ką tik tapusiam Didžioju Toskanos hercogu Kozimu II, o Jupiterio palydovus pavadino Medičių žvaigždėmis (tai neprigijo). Prancūzijos karalius Henrikas IV laišku prašė mokslininko atrasti ir jam kokią žvaigždę. O Kozimas II atsidėkodamas paskyrė mokslininką savo rūmų

matematiku bei filosofu ir Pizos universiteto pirmuoju matematiku be pareigos skaityti paskaitas. Galilėjus apsigyveno viloje Arčetro miestelyje šalia Florencijos; Marina Gamba ten nevyko.

Jo astronomijos atradimai ir toliau sekė vienas kitą. Stebėdamas Venerą, Galilėjus išvelgė, kad ši planeta keičia savo pavidalą panašiai kaip Mėnulis – įgyja kartais skritulio, kartais jo dalies formą. Tai akivaizdžiai liudijo, kad Venera sukasi aplink Saulę. O Saturnas pasirodė esąs dar keistesnio pavidalo – tarsi turintis dvi ausis, gal greta jo skriejančius didelius palydovus (tik vėliau Kristianas Heigensas (*Christiaan Huygens*) tobulesniu teleskopu įžiūrėjo, kad šią planetą supa žiedai).

Šalia Jupiterio Galilėjus aptiko tuo metu nežinomą planetą Neptūną, tačiau jo padėtis nesikeitė (būdamas nutolęs nuo Saulės, dangaus skliautu judėjo labai lėtai), tad mokslininkas jį palaikė silpna žvaigždele. O tyrinėdamas Saulės dėmes, Galilėjus priėjo išvadą, kad tai nėra jos palydovai ar debesys, bet paties šviesulio dėmės; taigi jis nėra idealus kūnas, kaip teigė Aristotelis. Be to, atidžiai sekdamas dėmių judėjimą, jis nustatė, kad Saulė sukasi apie savo ašį, o periodas lygus maždaug vienam mėnesiui.

Galilėjus atkakliai mėgino aptikti žvaigždžių paralaksą – jų padėties kitimą Žemei judant orbita aplink Saulę, nes tai būtų pats svariausias heliocentrinės sistemos įrodymas, tačiau šį labai mažą pokytį tapo įmanoma atrasti tik XIX a.

Kartais klydo ir Galilėjus. Antai jis manė, kad kometos yra optiniai reiškiniai. Buvo neteisis ir aiškindamas potvynių bei atoslūgių priežastį: teigė, jog juos daugiausia lemia planetos sukimasis apie savo ašį, netgi laikė šį reiškinį pagrindiniu Žemės sukimosi įrodymu. Tikrąją jo priežastį – Mėnulio ir Saulės bendrą poveikį Žemei – atskleidė tik I. Niutonas.

Galilėjus sukonstravo ir dviejų lęšių mikroskopą smulkiems daiktams stebėti, vėliau jį tobulino.

Astronomijos atradimai išgarsino Galilėjų ne tik Italijoje, bet ir kitose šalyse. Tuos savo nuostabą keliančius pasiekimus jis pristatė ir teleskopą demonstravo Venecijos senate, Florencijos rūmuose ir kitur. Iš mokslininko buvo prašoma šio prietaiso, kai kas jį pirko ar gaminosi patys, bet prastesnės kokybės, tad Galilėjaus stebėjimų nepavykdavo pakartoti. O Aristotelio šalininkai teigė: jei vienas lęšis iškraipo vaizdą, rodo jį didesnį ar mažesnį, tai dviejų lęšių sistema galima stebėti įvairius neegzistuojančius dalykus.

Pavojingesnė buvo kritika, neigianti Galilėjaus atradimus kaip prieštaraujančius pripažintoms to meto mokslo tiesoms, o ypač Šventajam Raštui. Juk, teologų teigimu, net trijose jo vietose rašoma, kad Žemė nejuda, o Saulė sukasi aplink ją:

Tu įkūrei Žemę tvirtai ant jos pamatų, ir ji ten stovės amžinai.
(Psalmynas, 104.5)

Saulė sustojo viduryje dangaus skliauto ir nesiskubino nusileisti bemaž visą dieną. (Jozuės knyga, 10.13)

Saulė teka, leidžiasi ir skuba į vietą, iš kur ji užtekėjo. (Ekleziastas, 1.5)

Inkvizicija gavo skundą, kad Galilėjus skelbia Šventajam Raštui prieštaraujančias žinias. Todėl mokslininkas nuskubėjo į Romą pristatyti savo atradimų ir ten ieškoti galimybių oficialiam heliocentrinės sistemos įteisinimui. Popiežius bei kardinolai maloniai priėmė išgarsėjusį mokslininką, bet kartu įspėjo nedaryti neleistinų išvadų ir neneigti geocentrinės sistemos, kuri yra pripažinta Bažnyčios. Prielaida, kad Žemė juda, o Saulė stovi vietoje turi būti laikoma tik matematine išmone skaičiavimams supaprastinti.

Romoje Galilėjus suartėjo su būreliu didikų, besidominčių mokslu, jiems vadovavo kunigaikštis Federikas Čezis (*Federico Cesi*). Jis 1603 m. su trimis draugais įkūrė „Lūšiaakių akademiją“ (*Accademia dei Lincei*), kuri savo tikslu kėlė „skverbtis į daiktų vidų siekiant suprasti gamtos priežastis ir procesus“. Jos nariai vykdė

botaninius ir geologinius tyrinėjimus. Galilėjus kartu su jais atliko astronominius stebėjimus, vėliau irgi palaikė ryšius.

Vis dėlto, grįžęs į Florenciją, Galilėjus negalėjo nereaguoti į Aristotelio šalininkų puolimus ir nepropaguoti Koperniko mokymo žodžiu bei laiškais. Rašydamas vienam savo mokiniui, jis teigė, jog Šventasis Raštas yra skirtas tik sielos išganymui ir nėra autoritetas mokslo klausimais, tad „nė vienas jo teiginys neturi tokios galios, kokią turi bet koks gamtos reiškinys“. Tie laišakai plito nuorašais ir atkreipė inkvizicijos dėmesį. Ji 1616 m. priėmė oficialų nutarimą, skelbiantį Koperniko teiginius, kad Žemė nėra Visatos centras ir juda, o Saulė nejuda, „beprasmiškais ir absurdiškais filosofiniu požiūriu ir, be to, eretiškais, nes jie aiškiai prieštarauja įvairioms vietoms iš Šventojo Rašto – tiek tiesiogiai, tiek jo komentarams, pateiktiems šventųjų tėvų ir teologijos daktarų“. Galilėjus buvo įspėtas pasmerktų teiginių nesilaikyti ir neskelbti, o Koperniko knyga įtraukta į Katalikų Bažnyčios „Draudžiamųjų knygų sąrašą“ (*Index Librorum Prohibitorum*).

Per keletą metų atradęs, ką danguje buvo galima atrasti su paprastu teleskopu, Galilėjus vėl ėmėsi nagrinėti kūnų judėjimą Žemėje ir tai jam ne mažiau sekėsi. Dangaus reiškinius buvo galima tik stebėti, tad proveržį lėmė naujo prietaiso išradimas, o tiriant sudėtingus fizikinius reiškinius, naujas galimybes atvėrė mokslininko išplėtotas tyrimo metodus. Jį Galilėjus pagrindė nedideliame veikalė „Tyrejas“ (*Il Saggiatore*), kurį 1623 m. išleido Romoje padedamas „Lūšiaakių akademijos“.

Metodą, paremtą eksperimentais ir jų rezultatų matematinio apibendrinimu, jau taikė Archimedas, o Galilėjus papildė bei išplėtojo. Anot jo, naujų žinių paieškos turi remtis ne dogmomis ar autoritetais, o konkrečiais tyrimais pasitelkiant kuo tikslesnius prietaisus. Eksperimentų rezultatams interpretuoti bei reiškinų modeliams kurti būtina taikyti matematinis metodus, nes gamtos knyga

„parašyta matematikos kalba, jos raides sudaro trikampiai, apskritimai ir kitos geometrinės figūros, kurių nenaudodamas žmogus negali suprasti gamtos; be jų – atsitiktinis klaidžiojimas tamsiame labirinte“. (Algebra dar nebuvo išplėtotą, todėl moksle daugiausia naudoti geometrijos metodai.)

Tuo pat metu – 1620 ir 1623 m. – anglų filosofas Fransis Beikonas paskelbė savo veikalus „Naujasis organonas“ (*Novum organum*) ir „Apie mokslų vertingumą ir praturtinimą“ (*De dignitate et augmentis scientiarum*), kuriuose irgi pagrindė mokslinio pažinimo metodą, paremtą stebėjimais ir duomenų apibendrinimu. Tačiau Beikonas nepabrėžė matematikos svarbos, be to, jis pats gamtamokslinių tyrimų nevykdė.

Taikydamas savo metodą, Galilėjus padarė daug reikšmingų atradimų, bet neskubėjo jų skelbti, nes rengė bendrą fizikos ir astronomijos veikalą.

1623 m. naujuoju popiežiumi Urbonu VIII tapo kardinolas Mafėjas Barberinis (*Maffeo Barberini*), kuris domėjosi mokslu, vertino Galilėjaus atradimus. Tad šis, nuvykęs į Romą, mėgino pasiekti, kad būtų atšauktas draudimas skelbti Koperniko teoriją. Popiežius atradėją sutiko maloniai, bet jo prašymą kategoriškai atmetė.

To nepaisydamas, Galilėjus toliau kūrė savo pagrindinį veikalą „Dialogas apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas, Ptolemajo ir Koperniko“ (*Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo – tolemaico e copernicano*). Jis pasirinko ne lotynų, o italų kalbą, gal norėdamas skatinti italų mokslo atgimimą bei siekdamas, kad veikalas būtų prieinamas ir visuomenei. O vengdamas tiesiogiai propaguoti Koperniko teoriją, Galilėjus pasirinko trijų pašnekovų pokalbių formą. Apie dvi astronomines sistemas bei kitais mokslo klausimais diskutuoja mokslininkas Salviatis, apsišvietęs bei smalsus Sagredas ir Aristotelio sistemos šalininkas Simplicijus. (Pirmiesiems dviem pašnekovams Galilėjus suteikė tikrus savo

draugų vardus.) Salviatius pateikia naujus astronomijos ir fizikos rezultatus, Sagredas prašo juos plačiau paaiškinti, o Simplicijus neigia ar bando suderinti su senąja sistema sulaukdamas pašnekovų pašaipų. Tuo būdu Galilėjus pristatė įvairius požiūrius nedarydamas savo išvadų. Tačiau nuovokiam skaitytojui turėjo būti aišku, kuris iš oponentų yra teisus. Autorius turėjo ir literatūrinių gebėjimų, tad sudėtingus mokslo klausimus aiškino labai vaizdžiai ir suprantamai.

Pagrindiniai Galilėjaus astronomijos atradimai jau buvo skelbti, o tame veikale jis išsamiai aprašė savo fizikos rezultatus. Mokslininkas įvedė svarbias judėjimą apibūdinančias sąvokas – momentinį greitį ir pagreitį, apibrėžė tolygųjį tiesiaieigį ir pastoviai greitėjantį judėjimą. „Dialogue“ jis suformulavo reliatyvumo principą, kuris teigia, kad jokiais mechaniniais bandymais neįmanoma atskirti rimties būsenos ir tolygiojo tiesiaieigio judėjimo. Štai kaip aiškiai ir vaizdžiai aprašytas šis principas:

Salviatis: „Atsiskirkite su kuriuo nors iš savo draugų erdvoje patalpoje po laivo deniu, pasiėmę su savimi musių, drugelių ir kitų panašių smulkių skraidančių vabzdžių; turėkite ir didelį indą su vandeniu ir jame plaukiojančiomis mažomis žuvytėmis; be to, aukštai pakabinkite kibirą, iš kurio vanduo lašėtų į apačioje pastatytą kitą – siaurakaklį indą. Kol laivas stovi nejudėdamas, atidžiai stebėkite, kaip smulkūs skraidantys gyvūnai juda patalpoje tokiu pat greičiu įvairiomis kryptimis; žuvis, kaip matysite, plaukioja vienodai visomis kryptimis; visi krintantys lašai pataikys į pastatytą indą, ir jūs, mesdamas draugui kokį nors daiktą, neturėsite naudoti daugiau jėgos viena kryptimi negu kita, jei atstumai bus tokie pat; ir jeigu jūs šokinėsite, atsispirdami abiem kojomis, tai nušoksime toki pat nuotolį bet kuria kryptimi. Atidžiai stebėkite visa tai, nors jums ir nekyla abejonių, kad kol laivas stovi nejudėdamas, viskas taip ir turi vykti. Po to tegu laivas ims plaukti bet kokių greičiu, ir, jeigu tik judėjimas

vyks tolygiai ir laivas nesisups į šalis, jūs nepastebėsite nė mažiausio aprašytų reiškinių pokyčio ir, nė vieną iš jų stebėdami, jūs negalėsite nustatyti, juda laivas ar stovi vietoje <...>. Visų šių reiškinių vienodo vyksmo priežastis yra ta, kad visi laive esantys daiktai, netgi oras, juda laivo greičiu.“

„Dialogue“ buvo pateiktas ir labai paprastas inercijos dėsnio įrodymas. Kūnui leidžiantis žemyn nuožulniaja plokštuma, jo greitis didėja, kylant aukštyn – mažėja, tad horizontaliu paviršiumi jis turi judėti pastoviu greičiu. Griežtai šis dėsnis yra suformuluotas I. Niutono ir dabar vadinamas pirmuoju jo dėsniu.

Galilėjus sumanė ir veikale aprašė eksperimentą šviesos greičiui išmatuoti (jį, matyt, ir įvykdė). Du žmonės naktį su žibintais atsistoja gana dideliu atstumu vienas nuo kito. Pagal išankstinį susitarimą, vienas žmogus atidengia savo žibintą; tai pastebėjęs, jo partneris atidengia savąjį, o pirmasis žmogus išmatuoja laiko tarpą, per kurį šviesa sklido dvigubą atstumą tarp stebėtojų. Būdas teisingas, bet šviesos greitis toks didelis, kad kelių kilometrų atstumą ji pralekia tiesiog akimirksniu (taigi rezultatą lemia tik žmogaus reakcija).

Galilėjus pirmasis įrodė, kad oras turi svorį ir jį išmatavo. Tai pavyko siurbliu pripūtus į uždara indą kuo daugiau oro ir po to tiksliais svarstyklėmis nustačius, kiek pasunkėjo indas.

Siekdamas išleisti „Dialogą“, Galilėjus pridėjo įvadą, kuriame žadėjo paneigti „Koperniko šalininkų klaidas“, ir šiek tiek sušvelnintą knygos variantą atidavė cenzoriui Florencijoje. O šio teigiamą atsiliepimą tik su knygos įvadu perdavė į Vatikaną. Cenzorius ir popiežiaus sekretorius buvo palankūs mokslininkui, tad jie Urbono VIII vardu atsiuntė leidimą spausdinti knygą. Vėliau popiežius teigė leidimo nedavęs ir abu tuos valdininkus atleido iš pareigų.

14 pav. Galileo Galilėjaus svarbiausio veikalų „Dialogas apie dvi pasaulio sistemas“ viršelis, kuriame pavaizduoti trys dialogo dalyviai: Salviatis, Sagredas ir Simplicijus.

Knyga buvo išspausdinta 1632 m. Florencijoje. Ji iš karto atkreipė mokslininkų ir visuomenės dėmesį. O autorius, norėdamas įtvirtinti savo laimėjimą, trisdešimt jos egzempliorių išsiuntė žymiems katalikų dvasininkams. Deja, sulaukė priešingo rezultato.

Papiežiui atrodė, kad būtent jis yra knygoje pavaizduotas kaip Simplicijus, nes pokalbiuose su Galilėjumi buvo pateiktas panašių argumentų. Toskanos hercogas Ferdinandas II mėgino per savo

pasiuntinį Romoje užstoti mokslininką, bet įpykęs Urbonas VIII atrėžė: „Jūsų Galilėjus pasirinko klaidingą kelią ir išdrįso samprotauti apie pačius svarbiausius ir pačius pavojingiausius klausimus, kokius tik galima kelti šiais laikais. <...> Kadangi jo knyga padarė didžiulės žalos religijai, tai Didžiajam hercogui, kaip katalikiškam valdovui, nereikėtų kištis į šį reikalą.“

Papiežiaus nurodymu, Galilėjaus nusižengimui nagrinėti buvo įkurta ypatinga inkvizicijos komisija. Mokslininkui įsakyta atvykti Romon į teismą. Jam jau buvo šešiasdešimt aštuoneri, sirgo, be to, Italijoje tuo metu siautė maras, tačiau popiežius nesutiko nukelti proceso ir pagrasino mokslininką atvežti prievarta. Vis dėlto Galilėjus buvo apgyvendintas ne kalėjime, o Toskanos pasiuntinybėje.

Pirmos apklausos jis sulaukė tik po dviejų mėnesių. Mokslininkas buvo kaltinamas savo knygoje skelbiantis uždraustą mokymą kaip tikrą ir pateikiantis įvairių argumentų jo naudai. Be to, jis nuslėpęs nuo cenzoriaus, kad 1616 m. buvo asmeniškai gavęs nurodymą to nedaryti. Tačiau Galilėjus turėjo pasiėmęs jam tada siųstą raštą ir įrodė, kad jame buvo ne griežtas draudimas, o tik įspėjimas neginti Koperniko mokymo, bet nenurodyta jo neaptarinėti.

Galilėjaus tardymai tęsėsi aštuoniolika dienų. Komisija pareikalavo jo atgailos, antraip jam, kaip ir Džordanui Brunui, grėsė sudeginimas ant laužo bei rankraščių sunaikinimas. Tad mokslininkas, siekdamas švelnesnės bausmės, pareiškė nesąs Koperniko teorijos šalininkas, bet savo knygoje jos teiginiams suteikė neleistinai daug reikšmės. Visa Galilėjaus proceso medžiaga nėra išslaptinta iki šiol. Galbūt kankinimai jam nebuvo taikomi, tik jais grasinta.

1633 m. birželio 22 d. Galilėjui buvo paskelbtas nuosprendis. Anot jo formuluotės, mokslininkas pripažintas kaltu, kad laikėsi nuomonės ir skelbė klaidingą mokymą, jog Saulė nejuda ir yra pasaulio centre, o Žemė sukasi apie savo ašį. Jis, netgi įspėtas, savo knygoje įvairiais gudravimais siekė sudaryti įspūdį, kad tas klausimas nėra

15 pav. Galilėjaus inkvizicijos teismas.
Kristiano Banti (*Cristiano Banti*) paveikslas, 1857 m.

galutinai išspręstas, nors nuomonė, prieštaraujanti Šventajam Raštui, negali būti tikėtina. Galilėjui teko perskaityti jam įteiktą atsižadėjimo tekstą. Paplitęs pasakojimas, kad po nuosprendžio jis ištarė žodžius „O vis dėlto ji sukasi“, yra tik vėliau išgalvota legenda. Galiausiai Galilėjus buvo pripažintas ne eretiku, o „labai įtariamą erėzija“, tai jį išgelbėjo nuo laužo – inkvizitoriai paskyrė tik kalėjimą iki gyvos galvos. „Dialogas“ buvo įtrauktas į „Draudžiamųjų knygų sąrašą“.

Urbanas VIII, norėdamas išlaikyti gerus santykius su Ferdinandu II, bausmę inkvizicijos kalėjime pakeitė neterminuotu namų areštu Medičių viloje. O po penkių mėnesių, atsižvelgus į hercogo atstovo pakartotinius prašymus, Galilėjui buvo leista grįžti į savo namus Arčetryje. Tačiau čia jis turėjo gyventi vienuoje su

niekuo nebendraudamas, nuolat prižiūrimas inkvizicijos atstovų. Nors Galilėjus sirgo, jam nebuvo leidžiama vykti į Florenciją netgi gydytis. O už mažiausią režimo pažeidimą grėsė perkėlimas į kalėjimą.

Kaip minėta, tame pačiame miestelyje vienuolyne gyveno abi jo dukterys. Galilėjumi labai rūpinosi vyresnioji, mylimiausia jo duktė Virginija, vienuolyne tapusi seserimi Marija Čelesta (*Maria Celeste*). Deja, ji netrukus mirė, o kita duktė lankėsi retai, matyt, negalėjo atleisti tėvui už jai parinktą likimą.

Nors ir netekęs mokslinių ryšių, atskirtas nuo bibliotekų, mokinių ir meistrų, Galilėjus nepasidavė depresijai, išliko kūrybingas, atkakliai dirbo. Jis tęsė Jupiterio palydovų stebėjimus ir mėgino, pasinaudodamas jų padėčių duomenimis, sukurti metodą geografiniui ilgumai nustatyti laivyboje. Šį sumanymą vėliau įgyvendino astronomas Džovani Kasinis (*Giovanni Cassini*), tačiau metodas pasirodė esąs nepraktiškas, nes laive buvo keblu atlikti stebėjimus. Šią svarbią problemą išsprendė tik XVIII a. išrastas jūrinis chronometras.

Galilėjus paslapčia rašė kitą savo veikalą „Pokalbiai ir matematiniai įrodinėjimai apie dvi naujas mokslo šakas“ (*Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze*). Jame mokslo problemas ir rezultatus aptaria tie patys trys veikėjai – Salvatis, Sagredas ir Simplicijus. Viena nauja šaka – tai medžiagų atsparumas. Galilėjus pateikė žinių apie kūnų pasipriešinimą tempimui bei laužymui, nustatė sijos, tuščiaavidurio cilindro ir kitos formos kūnų atsparumą deformacijoms, aprašė kai kurias kietųjų medžiagų, skysčių ir dujų savybes. Tačiau medžiagų atsparumą jis aiškino remdamasis Aristotelio įvesta tuštumos baime bei kažkokiu daleles sujungiančiu klijumi. Antroje knygos dalyje Galilėjus apibendrino savo išplėtotą mechanikos mokslą, išsamiau ir griežčiau aprašė įvairius kūnų judėjimo atvejus.

„Pokalbiuose“ jis vengė net minėti Koperniko mokymą, neplėtojo ir Bažnyčios draudžiamos atomų hipotezės („Tyrėjyje“ buvo trumpai aptaręs atomų savybes, bet dėl to apskūstas inkvizicijai). Galilėjus neturėjo teisės spausdinti jokių kūrinių, tad ieškojo būdo naująją knygą išleisti paslapčiomis kurioje nors kitoje Europos šalyje. Matyt, buvo svarstoma galimybė tai padaryti Abiejų Tautų Respublikoje. Juk 1636 m. jis buvo gavęs malonų Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos laišką. Jame šis rašė: „Savo plačiausiu mokslu pagarsėjai pasaulyje ir prie to daugelio, kurie tavimi žavisi, priklausome ir mes. Būk tikras dėl mūsų palankumo, kuriuo gali pasinaudoti visuose savo reikaluose.“ Atsidėkodamas Galilėjus siuntė karaliui teleskopą, bet dovana pakeliui dingo. Vladislovas Vaza rašė laišką popiežiui, prašydamas atleisti Galilėjų nuo inkvizicijos bausmės ar bent sušvelninti ją, bet atsakymo negavo. Tačiau Abiejų Tautų Respublika buvo katalikiška valstybė, tad knygos spausdinimas čia galėjo užkliūti, be to, prasidėjo jos karas su Švedija.

Rankraštį Galilėjui pavyko paslapčia, per draugą perduoti į Veneciją atvykusiam olandų leidybos firmos savininkui L. Elzevyriui (*L. Elsevier*). Veikalas buvo išspausdintas 1638 m. Leidene, o autorių jis pasiekė kitais metais. Deja, Galilėjus galėjo tik palytėti knygą, nes tuo metu jau buvo visiškai apakęs. Matyt, jo akys nukentėjo stebint Saulės dėmes. Tad mokslininkui buvo leista turėti padėjėją, o vėliau ir mokinius Vinčencą Vivijanį ir Evandželistą Toričelį (*Evangelista Torricelli*). Jie padėjo mokytojui tęsti darbus ir tvarkyti rankraščius. Jis dar siekė sukurti švytuoklinį laikrodį.

Galilėjus mirė 1642 m. sausio 8 d., eidamas septyniasdešimt aštuntuosius metus. Popiežiaus nurodymu, mokslininko neleista palaidoti šeimos kape Šventojo Kryžiaus bazilikoje Florencijoje, o tik pastato šone ir be antkapio. Tačiau po šimtmečio jo palaikai buvo perkelti į garbingą vietą bazilikoje greta Mikelandželo bei Dantės kapų ir pastatytas paminklas.

16 pav. Galilėjui skirtas Lietuvos pašto ženklas.

Galilėjaus atradimai sukėlė mokslo revoliuciją fizikoje ir astronomijoje. Prie to prisidėjo ir tų atradimų atkaklus bei vaizdus populiarinimas ir jo išplėtotas metodus. Paskutinis mokinys E. Toričelis, pasinaudojęs mokytojo nustatytu oro svoriu, atrado atmosferos slėgį ir sukūrė barometrą. O 1657 m. grupė Galilėjaus mokinių ir bendraminčių įkūrė Florencijoje „Bandymų akademiją“, kurios nariai eksperimentiškai tyrė šiluminį kūnų plėtimąsi, magnetinius ir garso reiškinius. Į ją buvo priimti ir kitų šalių mokslininkai. Tolesnę sparčią fizikos ir astronomijos plėtrą lėmė R. Dekarto, O. Gėrikės (*O. Guericke*), R. Boilio (*R. Boyle*), K. Heigenso, R. Huko (*R. Hooke*), I. Niutono atradimai.

XVII a. pabaigoje dauguma mokslininkų jau buvo heliocentrinės sistemos šalininkai. Tačiau pagrindiniai jos veikalai – M. Koperniko „Apie dangaus sferų sukimąsi“ ir G. Galilėjaus „Dialogas apie dvi pasaulio sistemas“ – išliko „Draudžiamųjų knygų sąrašė“ iki 1835 m.

1981 m. popiežius Jonas Paulius II sudarė specialią komisiją istoriniam klausimui dėl heliocentrinės sistemos pripažinimo ir Galilėjaus

pasmerkimo nagrinėti. Ji veikė vienuolika metų, bet bendro sutarimo pasiekta nebuvo. Vis dėlto, artėjant Galilėjaus 350-osioms mirties metinėms, popiežius oficialiai pripažino, kad Bažnyčia suklydo pasmerkusi mokslininką.

Izaokas Niutonas

Isaac Newton

1643-1727 m.

Izaoko Niutono statula Trejybės koledže, Kembridže.
Šį koledžą jis baigė ir jame ilgus metus dirbo.

Galilėjus tapo eksperimentinio mokslo pradininku. Tačiau, norint analizuoti ir apibendrinti rezultatus, formuluoti griežtus dėsnius, reikėjo išplėtoti matematikos, ypač aukštosios matematikos, metodus. Astronomai dar tik bandė įspėti, kokia jėga valdo dangaus kūnų judėjimą, nedaug pasiekta ir tobulinant paprastą teleskopą. Minėtas svarbias problemas ėmėsi spręsti Niutonas.

Izaakas Niutonas gimė 1643 m. sausio 4 d. (o pagal tuo metu Anglijoje naudotą Julijaus kalendorių – 1642 m. per Kalėdas) Vulstorpo (*Woolsthorpe*) kaime, apie pusantro šimto kilometrų į šiaurę nuo Londono. Jo protėviai buvo valstiečiai. Tačiau jie palaipsniui plėtė savo ūkį, ir Izaoko tėvas jau valdė keletą šimtų akrų derlingos žemės (1 akras – apie 0,4 ha). Tačiau jis buvo silpnos sveikatos, keistokas žmogus. Tik būdamas trisdešimt penkerių, vedė kito ūkininko dukterį Aną Eiskou (*Hannah Ayscough*) ir, deja, mirė dar iki pirmojo vaiko gimimo. Motina gimdė prieš laiką, ir kūdikis atėjo į pasaulį labai mažas, jį buvo „galima išmaudyti dideliame alaus bokale“. Manyta, kad jis neišgyvens, bet ši prognozė, laimė, neišsipildė. Sūnus buvo pavadintas tėvo vardu.

Kai Izaokui buvo treji, motina ištekėjo antrą kartą – už našlio pastoriaus ir išvyko pas jį gyventi. Ūkį Vulstorpe tvarkė ir vaiką prižiūrėjo močiutė. Berniukui trūko tėvo ir ypač motinos, kuri nepasiėmė sūnaus su savimi. Tuo nusivylęs, jis į savo nuodėmių sąrašą net įrašė norą pagrasinti savo patėviui bei motinai, kad sudegins jų namą ir juos pačius. Taigi Izaakas augo vienišas, uždaras; nemėgo

bendrauti su kitais vaikais. Jis lankė mokyklą gretimame kaime. Po septynerių metų jo motina vėl liko našlė ir su trimis mažais antrojo vyro vaikais grįžo į Vulstorpą. Gal jausdama savo kaltę, ji paveldėtą iš pastoriaus turto dalį iš karto užrašė Izaokui. Jam atiteko ir du šimtai knygų, tiesa, dauguma jų buvo iš teologijos.

Dvylikametis Izaokas buvo priimtas į karališkąją gramatikos mokyklą Grantamo miestelyje, esančiame už dešimties kilometrų. Mokykla turėjo gerą vardą, joje mokyta lotynų ir graikų kalbų, daug dėmesio skirta Biblijos studijoms.

Izaokas ir čia artimų draugų neturėjo. Laisvalaikiu jis gaminosi saulės laikrodžius, aitvarus, vėjo malūnėlius, išleidamas tiems žaislams visus motinos įdėtus pinigus ir tam skirdamas net daugiau dėmesio nei mokyklos užduotims. Stebino kitus vaikus, nes per audrą šokinėjo pavėjui ir prieš vėją norėdamas nustatyti jo jėgą. Ant kambario, kurį Izaokas nuomojosi pas vaistininką, sienų jis prikabino daug savo piešinių – paukščių, vabzdžių, augalų, laivų, taip pat nužudyto karaliaus Karolio I ir savo mokytojo portretus. Izaokas ne tik rinko, bet ir sisteminio žinias: užsivedė ir pildė specialius sąsiuvinius, skirtus jį dominančioms sritims: „Menai, amatai ir mokslai“, „Paukščiai“, „Rūbai“ ir pan.

Izaokui sulaukus šešiolikos metų, motina nutarė, kad vyriausias sūnus turi padėti jai ūkyje ir atsiėmė iš mokyklos. Tačiau jaunuolis nelinko į žemės ūkio darbus, buvo mėslus, išsiblaškęs, skaitė knygas, kūrė eilėraščius ir toliau meistravo įvairius mechanizmus. Tad Grantamo mokyklos vadovas bei motinos brolis pastorius įkalbėjo ją gražinti Izaoką į gramatikos mokyklą, kurią baigęs, sūnus galėtų stoti į universitetą. Grantame jis patyrė pirmąją ir galbūt vienintelę savo gyvenime meilę – vaistininko, pas kurį gyveno, augintinei Stori (*Storer*). Vėliau, kai atvykdavo iš Londono į tėviškę, ją aplankydavo.

1661 m. Izaokas baigė gramatikos mokyklą ir, išlaikęs lotynų kalbos egzaminą, įstojo į Kembridžo universiteto Trejybės koledžą (*Trinity College*). Tai buvo vienas iš savarankiškų koledžų, turintis

savo mokymo programą, taisykles, studentų bendrabutį. Po parlamento ir karaliaus karo, prasidėjusio Niutono gimimo metais, atkūrus monarchiją, universitetas veikė, bet vertėsi sunkiai.

Niutonas buvo priimtas į koledžą kaip nemokantis už mokslą, bet užtat turėjo atlikti kai kuriuos darbus ar patarnauti turtingesniems studentams. Jis studijavo matematiką, teologiją, senąsias kalbas, filosofiją ir kaip jos dalį – gamtos filosofiją. Jos dėstymas Kembrižo universitete dar rėmėsi Aristotelio darbais, o Koperniko, Galilėjaus ir Dekarto idėjos sunkiai skynėsi kelią.

Niutonas daug dirbo savarankiškai; kambario draugas užmigdamas matydavo jį, palinkusį prie knygos ties žvake, ir pabudęs išvydavo sėdintį ta pačia poza. Tiesa, retkarčiais, norėdamas atsipalaiduoti, jis dalyvaudavo studentų pobūviuose ir netgi lošdavo kortomis. Niutonas pradėjo užrašus, skirtus gamtos filosofijai. Čia atsirado net 72 skyreliai, apimantys beveik visą to meto gamtos filosofiją nuo „Oro“ ir „Meteorų“ iki „Vakuumo“ ir „Atspindžių“. Juose buvo pateikiami ne tik išrašai iš knygų, bet ir kilę klausimai bei numatomi galimi bandymai. Taigi Niutonas ketino vykdyti labai plačius tyrimus.

Jis buvo labai taupus, pirkdavo sau tik būtiniausius dalykus, bet negailėjo pinigų knygoms ir prietaisams. Jiems lėšų dar prasimanydavo skolindamas kitiems studentams už procentus. Trečiaisiais mokslo metais Niutonas labai susidomėjo optika, ėmė rinkti lęšius, prizmes, veidrodžius, žiūronus ir kitokius prietaisus, pats juos konstravo ir vykdė bandymus.

Vieninteliu tikru savo mokytoju Niutonas laikė jauną matematiką ir teologą Izaoką Barou (*Isaac Barrow*), pirmąjį Lukaso profesorį. Šią matematikos (ir su ja susijusių mokslų) profesoriaus pareigybę už savo lėšas įsteigė politikas H. Lukasas (*H. Lukas*), tad pavadinta jo vardu; vėliau ta vieta atiteko Niutonui. Barou gerai išmanė Euklido, Archimedo ir kitų senovės mokslininkų darbus, juos vertė ir plėtojo.

1664 m. Izaokas išlaikė egzaminus ir tapo aukštesniojo kurso studentu, kuriam paskirta stipendija. Tais metais jis gavo pirmuosius svarbius mokslo rezultatus: suformulavo bendrą n -uoju laipsniu pakelto dvinario skleidinį (Niutono binomas) bei pasiūlė metodą funkcijai išskleisti begaline eilute. Netrukus jam buvo suteiktas matematikos bakalauro laipsnis.

1665 m. Anglijoje kilo Didysis maras, universitetas buvo uždarytas, ir Niutonas, susikrovęs savo mokslinį turtą – prietaisus bei knygas, išvyko į Vulstorpą. Čia jis gyveno pusantrų metų (epidemijai šiek tiek atsitraukus, buvo trumpam grįžęs į Kembridžą). Prie žemės darbų namiškiai jo neragino, vietos dideliame name buvo pakankamai, dėl maro grėsmės žmonės vengė bendrauti vieni su kitais, tad Niutonas turėjo idealias sąlygas susikaupti moksliniam darbui. Anot jo paties: „Tada buvo geriausias mano jaunystės laikotarpis, ir aš daugiau domėjausi matematika bei filosofija negu kada nors vėliau.“ (Tais laikais fiziką buvo įprasta vadinti gamtos filosofija.) Niutonas parengė savo mokslinių tyrimų programą ir nemažą jos dalį įvykdė, padarė keletą itin svarbių atradimų.

Vulstorpe jis sukūrė pagrindinį aukštosios matematikos metodą – diferencialinį ir integralinį skaičiavimą, jo vadinamą fliuksijų ir fliuentų metodu. Elementarioji matematika, kurią sudaro aritmetika, geometrija ir elementarioji algebra, nagrinėja pastovius, paprastus dydžius. Tačiau gamtai labiau būdingi kintantys dydžiai ir sudėtingi objektai, o jiems aprašyti yra reikalinga aukštoji matematika. Jos poreikis buvo iškilęs jau Archimedui, ir jis ėmė taikyti būdus, kuriuos galima laikyti diferencialinio ir integralinio skaičiavimo pradmenimis. Tuos metodus XVII a. toliau plėtojo keli matematikai, tarp jų ir I. Niutono mokytojas I. Barou. Jis, ieškodamas kreivių liestinių ir remdamasis P. Ferma (*P. de Fermat*) darbu, savo paskaitose padarė svarbų žingsnį link diferencialinio skaičiavimo, kuris atkreipė Niutono dėmesį. O šis 1665 m.

pabaigoje – 1666 m. pradžioje sukūrė bendrus diferencialinio ir integralinio skaičiavimo būdus ir juos aprašė sau pačiam skirtuose trumpuose straipsneliuose.

Vulstorpė Niutonas pasireiškė ir kaip eksperimentinės fizikos genijus. Jau anksčiau buvo žinoma, kad baltosios šviesos pluoštelis, lūždamas skaidrioje stiklinėje prizmėje, išsiskleidžia į spalvotų spindulių vėduoklę, tačiau manyta, kad spalvos atsiranda šviesai sąveikaujant su prizme. Niutonas, naudodamasis savo atsivežtais optikos prietaisais, atliko daugelį kruopščių bandymų, kuriais paneigė įsigalėjusią, tarsi akivaizdžią nuomonę, kad baltoji šviesa yra pirminė. Paaikšėjo, kad iš tikrųjų ji susideda iš įvairių spalvų spindulių. Jie lūžta prizmėje skirtingai, todėl baltoji šviesa išsiskleidžia į atskirų spalvų spindulius. O kita prizme juos vėl įmanoma surinkti į baltosios šviesos pluoštelį. Tuos rezultatus Niutonas patvirtino tirdamas ne tik Saulės, bet ir žvakės, net planetos Veneros šviesą.

Tuo metu jis daug galvojo ir apie šviesos prigimtį, svarstydamas dvi galimas hipotezes – tai yra dalelės ar bangos. O siekdamas patobulinti teleskopą – sumažinti vaizdo iškraipymą jame, Niutonas ėmėsi didelės kantrybės ir meistriškumo reikalaujančio darbo: šliufooti sudėtingos formos – nesferinius lęšius.

Tais metais Niutonui kilo ir visuotinės traukos idėja.

Anot garsios legendos, pradinį stimulą jam suteikė nukritęs obuolys. Apie tai Niutonas senatvėje yra pasakojęs savo pažįstamam Viljamui Stakelėjui (*William Stukeley*), kuris užrašė: „Po pietų oras buvo tvankus, mes nuėjome į sodą ir keleto obelių pavėsyje gėrėme arbatą; buvome tik dviese. Tarp kitko, seras Izaokas pasakė man, jog tokioje pat aplinkoje jam pirmą kartą atėjusi mintis apie visuotinę trauką. Ją sukėlė nukritęs obuolys, kai jis sėdėjo paskendęs savo mintyse. Kodėl obuolys krinta statmenai, pagalvojęs jis, kodėl ne į šoną, o visada į Žemės centrą. Materijoje turi egzistuoti traukos jėga, sukaupia Žemės centre. Jeigu materija taip traukia kitą materiją, tai

turi egzistuoti proporcingumas jos kiekiui. Todėl obuolys traukia Žemę taip pat, kaip ir Žemė obuolį. Vadinasi, turi egzistuoti jėga, panaši į tą, kurią mes vadiname svoriu, veikianti visoje Visatoje.“

Tačiau šio dėsnio atradimo istorija sudėtingesnė. XVII a. pradžioje J. Kepleris nustatė tris planetų judėjimo aplink Saulę dėsnius. Jis spėjo, kad jų judėjimo priežastis slypi Saulėje, tačiau manė, kad jos traukos jėga yra atvirkščiai proporcinga atstumui iki planetos. O Niutonas, remdamasis trečiuoju Keplerio dėsniu, matematiškai įrodė, kad ši jėga turi būti atvirkščiai proporcinga atstumo kvadratu. Jos veikimu paaiškino ir Mėnulio judėjimą aplink Žemę. Tačiau visuotinio traukos dėsnio Niutonas tada dar nesuformulavo, nes naudojo netikslią Žemės skersmens vertę ir jam iškilo abejonė, ar ta pati jėga lemia ir kūnų svorio atsiradimą. Be to, dar reikėjo apibrėžti svarbų fizikinį dydį – masę.

Grįžęs į Kembridžą, Niutonas neskubėjo skelbti savo rezultatų, apie juos net nepasigyrė dėstytojams ar kolegoms. Jis norėjo ramiai dirbti toliau, o atsiradęs dėmesys tam trukdytų. Be to, Niutonas išsiskyrė nepaprastu reiklumu, gebėjimu atkakliai siekti visapusiškai pagrįsto bei patikrinto rezultato ir tik tuomet, kartais net po keleto dešimtmečių, jį paviešinti. Taigi visuotinės traukos dėsnį Niutonas paskelbė tik po dvidešimties metų, diferencialinio ir integralinio skaičiavimo pagrindus – net po keturiasdešimties metų, o optikos darbus greičiausiai – po šešerių metų.

Vis dėlto, koledžo vadovams net nežinant apie tuos atradimus, Niutonas greitai kilo mokslinės karjeros laiptais. 1667 m. jis buvo išrinktas koledžo jaunesniuoju nariu, po pusmečio – jau vyresniuoju nariu, o netrukus jam buvo suteiktas ir magistro laipsnis. Šia proga Niutonas įsigijo drabužius ir avalynę, deramus jo užimamai padėčiai. To reikėjo jam pačiam, o ne merginų dėmesiui patraukti, nes, pagal įstatus, koledžo narys turėjo būti nevedęs.

1669 m. matematikas I. Barou perdavė savo talentingam mokiniui Lukaso profesoriaus pareigas, Niutonui buvo tik dvidešimt šešeri metai. Pats Barou tapo karaliaus rūmų kapelionu, vėliau – Trejybės koledžo direktoriumi.

Profesorius privalėjo skaityti kursą studentams. Niutonas pasirinko dėstyti optiką, pristatydavo ir savo naujus rezultatus. Bandymai per paskaitas tada nebuvo demonstruojami. Kalbėdavo jis sausu ir sunkiai suprantamu akademinio stiliumi, neatsižvelgdamas į studentų gebėjimus, taigi šis kursas jų susidomėjimo nesukėlė. Kartais profesorius nesulaukdavo nė vieno klausytojo ir grįždavo prie savo darbų. Antra vertus, talentingiems studentams jis padėdavo gilinti savo žinias.

Matant Niutono atsidavimą moksliniams tyrimams, susidarydavo pedantiško, daugiau niekuo nesidominčio žmogaus įspūdis. Iš tikrųjų jis turėjo pagrįstą nuomonę įvairiais klausimais, tik to neparodydavo. Apie tai liudija jo laiškas bendradarbiui F. Astonui (*F. Aston*) su patarimais, kaip reikėtų elgtis kelionės į užsienį metu:

Kai pateksite į jums naują bendriją, tai: 1) stebėkite papročius; 2) derinkitės prie jų, nes tuomet jūsų santykiai bus laisvesni ir atviresni; 3) per pokalbius užduokite klausimus ir reikškite abejones, neteigdami ko nors kategoriškai ir nepradėdami ginčų; keliautojas turi mokytis, o ne mokyti; be to, tai įtikins jūsų pažįstamus, kad gerbiate juos ir jie labiau nusiteiks papasakoti naujų dalykų. Niekas taip neskatina pamišti padorumo ir kilti ginčams kaip kategoriški tvirtinimai. Jūs mažai arba nieko neišlošite, jei pasirodysite protingesnis arba mažiau išprusęs negu bendrija, kurioje esate; 4) rečiau smerkite dalykus, kokie blogi jie būtų, ar bent darykite tai nuosaikiai; 5) jeigu jus įžeis, tai būnant svetur geriau patylėti arba nuleisti juokais, net ne visai garbingai, negu stengtis atkeršyti.

Šie patarimai praverstų ir dabartiniams keliautojams. O to laiško pabaigoje Niutonas išvardijo apie penkiolika klausimų, kuriais verta domėtis užsienyje.

Tuo metu Niutonas atkakliai sprendė svarbią optikos problemą. Galilėjui išradus paprasčiausią teleskopą, daug mokslininkų mėgino jį tobulinti. Tačiau pasirodė, kad sferiniai lęšiai truputį iškraipo tolimų objektų vaizdą. Siekiant to išvengti, mėginta naudoti sudėtingesnės formos lęšius. Jų gamyba buvo daug sunkesnė, bet Niutonas įgudo juos šlifuoti. Tačiau, nustatęs, kad šviesos lūžio rodiklis priklauso nuo jos spalvos, jis padarė išvadą, kad apskritai negalima išrasti lęšių, kurie neiškraipytų baltosios šviesos (tik daug vėliau paaiškėjo, kad juos įmanoma pagaminti sujungiant du skirtingus lęšius). Tad Niutonas ėmėsi konstruoti naujo tipo teleskopą, kuriame nebūtų lęšių, o spindulius surinktų įgaubtasis veidrodis. Jo idėją anksčiau kėlė keletas mokslininkų ir bandė įgyvendinti anglų astronomas D. Gregoris (*J. Gregory*), tačiau jam pagaminti tokio prietaiso nepavyko.

Niutonas išrado teleskopo konstrukciją, kuri naudojama ir dabar. Jis daug eksperimentavo, ieškodamas geriausio lydinio tokiam veidrodžiui, poliravo jo paviršius. 1668 m. pasigamino pirmąjį mažytį, vos 15 centimetrų ilgio teleskopą su 2,5 centimetro skersmens veidrodžiu, bet jis dar netenkino reiklaus mokslininko. Per trejus metus jis sukūrė antrą, daug didesnį ir geresnės kokybės prietaisą (17 pav.). Šį teleskopą Niutonas parodė I. Barou ir keliems kitiems mokslininkams. Žinia apie tai pasiekė Londono karališkąją draugiją (*The Royal Society of London*). Autorius sutiko, kad Barou nuvežtų teleskopą į Londoną ir pademonstruotų draugijos nariams.

Ši mokslininkų draugija buvo įkurta 1660 m. „Bandymų akademijos“ Italijoje pavyzdžiu, siekiant plėtoti Anglijoje naująjį mokslą. Po dvejų metų jos veikla buvo patvirtinta karaliaus Karolio II steigiamuoju raštu, draugija pradėjo vadintis karališkąja ir įgijo herbą, kuriame buvo įrašyta: *Nullius in verba* (Niekio žodžiais). Tai reiškė,

17 pav. Niutono pagamintas naujo tipo teleskopas (1672 m.).

kad mokslo tiesos turi būti įrodinėjamos tik bandymais. Įsteigtą eksperimentų kuratoriaus etatą užėmė veiklus fizikas Robertas Hukas, kuris turėjo kolegoms demonstruoti naujus bandymus.

Draugijos nariams Niutono teleskopas padarė didelį įspūdį. Jį panoro pamatyti ir karalius. Draugijos mokslinis sekretorius Henris Oldenburgas (*Henry Oldenburg*) atsiuntė Niutonui laišką, kviesdamas jį tapti nariu. Šis, paskatintas aukšto teleskopo įvertinimo, sutiko ir net pažadėjo pateikti pranešimą apie fizikos atradimą, „kuris, mano požiūriu, yra nepaprastas ar net žymiausias atradimas, iki šiol padarytas tiriant Gamtą“. Iš tikrųjų, Niutonas netrukus atsiuntė Oldenburgui savo eksperimentinių ir teorinių rezultatų, atskleidžiančių šviesos spalvų prigimtį, aprašymą, apie tai papasakojo ir

draugijos posėdyje. Deja, kai kurie jos nariai nebuvo linkę patikėti neįprasta išvada, kad baltoji šviesa yra spalvų mišinys. O Robertas Hukas pareiškė jau anksčiau atlikęs panašius bandymus ir kritikavo Niutono išvadas savosios šviesos teorijos požiūriu.

Hukas garsėjo gebėjimu kelti įvairias idėjas, bet jam trūko kantrybės jas nuodugniai pagrįsti, tad ginčijosi ne su vienu mokslininku dėl atradimų prioriteto. Hukas manė, kad šviesa yra vien baltos spalvos, o kitokias spalvas ji įgyja sąveikaudama su prizme.

Niutonas sulaukė kritinių atsiliepimų ir paskelbus jo pranešimą Karališkosios draugijos leidžiamame žurnale *Philosophical Transactions* (Filosofijos darbai). Kai kurie mokslininkai, mėginę pakartoti atradėjo bandymus, bet, nebūdami tokie kruopštūs ir sumanūs, gavo kitokius rezultatus, ir jam teko gaišti laiką ginant savo išvadas. O poetai ir menininkai niekaip nenorėjo patikėti, kad tyra, balta šviesa yra įvairių spalvų mišinys. J. V. Gėtė (*J. W. Goethe*), neigdamas Niutono rezultatus, sukūrė savąją šviesos ir spalvų teoriją, ją aprašė veikalė, kurį vertino labiau negu savo poetinius kūrinis.

Nepagrįsta kritika erzino Niutoną. Jis paprašė H. Oldenburgo nebesiūsti jam tokių laiškų, net atsisakė būti draugijos nariu, bet šis įkalbėjo jį pasilikti.

Norėdamas labiau pagrįsti savo požiūrį į šviesą, Niutonas 1675 m. atsiuntė Karališkajai draugijai kitą pranešimą. Nors jis nemėgo skelbti hipotezių, nepatikrintų bandymais, optikoje negalėjo be to išsiversti. Tad šiame pranešime išdėstė savo požiūrį apie šviesos prigimtį – ilgų apmąstymų rezultatą. Remdamasis tiesiaiegiu šviesos sklidimu, Niutonas manė, kad šviesą sudaro dalelės (korpuskulos). Antra vertus, jam pavyko banginės teorijos požiūriu paaiškinti R. Huko stebėtus spalvotus šviesos interferencinius žiedus. Niutonas mėgino sukurti bendrą korpuskulinę ir banginę šviesos teoriją. Tai buvo geniali įžvalga, kurią XX a. pagrindė kvantinė teorija. O Niutonas mėgino tai daryti remdamasis to meto klasikiniu požiūriu. Anot jo, korpuskulos,

sklisdamos eteryje, sukelia jo svyravimus, kurie ir lemia banginius šviesos reiškinius. Niutonas tęsė optinius tyrimus, tačiau, esant gyvam R. Hukui, nutarė nerengti apibendrinančio veikalų.

Niutonas neskelbė ir jo sukurto diferencialinio ir integralinio skaičiavimo, tačiau savo prioritetą įtvirtino 1672 m. laiške matematikui Džonui Kolinsui (*John Collins*), kuris palaikė plačius mokslinius ryšius. Atradėjas tik bendrai apibūdino išplėtotus metodus, bet juos taikant pateikė išspręstų uždavinių pavyzdžių.

1673 m. pavasarį Londone lankėsi vokiečių filosofas ir matematikas Gotfrydas Leibnicas, kuris buvo išrinktas Karališkosios draugijos nariu. Su Niutonu jis nesusitiko, bet iš H. Oldenburgo, matyt, sužinojo apie neskelbtų Niutono matematikos darbų egzistavimą, taip pat įsigijo Barou paskaitas. Tais metais Leibnicas pats ėmėsi kurti diferencialinį ir integralinį skaičiavimą. 1676 m. jis vėl lankėsi Karališkojoje draugijoje, bendravo su D. Kolinsu ir H. Oldenburgo. Paskui pastarasis primygtinai ragino Niutoną publikuoti savo anksčiau gautus matematikos rezultatus. Šis parašė Leibnicui laišką, kuriame nurodė atradęs binomą bei funkcijų skleidinį, bet fliuksijų ir fliuentų metodo neminėjo. Tą padarė kitame laiške, tačiau pateikė tik jo taikymo pavyzdžių, o pagrindinę idėją užrašė šifruotu sakiniu. Antra vertus, Leibnicas atsakė, gana aiškiai išdėstydamas kai kuriuos gautus rezultatus. 1684 m. jis savo žurnale *Acta Eruditorum* (Mokslininkų darbai) paskelbė pirmąjį straipsnį apie diferencialinį skaičiavimą, išvardydamas pirmtakus, bet visiškai neminėdamas I. Niutono. Vis dėlto kitais metais straipsnyje apie integralinį skaičiavimą jį ne tik paminėjo, bet ir nurodė, kaip nepriklausomai gavusį panašius rezultatus. Tačiau, nesant spausdinto Niutono darbo, dauguma mokslininkų pripažino G. Leibnicą vieninteliu šių metodų atradėju, prigijo jo siūlomi žymėjimai.

Neskaitant mokslinių diskusijų, I. Niutono gyvenimas buvo gana monotoniškas. Jis nė karto neišvyko iš Anglijos, o jo

kelionės apsiribodavo trikampių Kembridžas–Londonas–Vulstorpas. Sustiprėjęs vaikystėje, Niutonas vėliau pasižymėjo gera sveikata. Buvo jis neaukštas, tvirto kūno sudėjimo. Jam užtekdavo keturių penkių valandų miego, tarnas rūpinosi profesoriaus buitimi, gamindavo valgi (ir primindavo apie jį). Taigi Niutonas nuo ankstyvo ryto iki vėlyvos nakties galėjo atsidėti moksliniam darbui, nuo kurio atitraukdavo tik paskaitos, posėdžiai ar reti svečiai. Kartą, jų sulaukęs, nuėjo į rūšį atnešti vyno, bet jam kilo kažkokia idėja, tad pas svečius nebegrižo, ir šie išsiskirstė.

Niutonas turėjo gerą biblioteką, bet knygomis naudojosi retai, nes buvo linkęs viską nuo pradžių išvesti ir patikrinti pats. Mokslinis jo susirašinėjimas irgi nebuvo platus, o laikui bėgant, ypač po nemalonių diskusijų, Niutono mokslinė izoliacija sustiprėjo. 1677 m. mirus Barou, sulaukusiam tik keturiasdešimt septynerių metų amžiaus, Niutonas artimų draugų neturėjo.

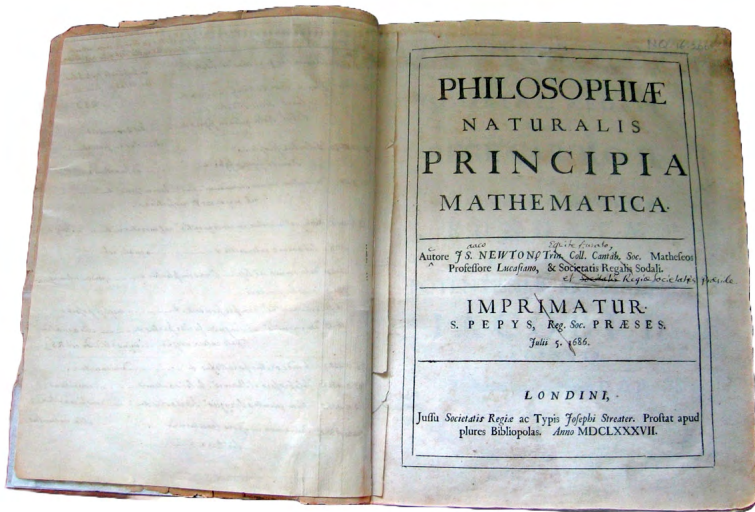
Apie 1680 m. jis grįžo prie visuotinės traukos ir mechanikos problemų. Tam jį paskatino ryškios kometos pasirodymas bei R. Huko laiškas. Mokslinis Niutono priešininkas irgi priėjo išvadą, kad Saulė turi traukti planetas jėga, atvirksčiai proporcinga atstumo kvadratu, bet negalėjo to įrodyti matematiškai. Hukas pranešė apie tai Niutonui, siūlydamas kartu spręsti šią problemą. Tas atsakė, jog planetų judėjimą yra nagrinėjęs, bet tų tyrimų nebevykdo.

Tačiau Prancūzijoje buvo atlikti nauji Žemės lanko atkarpos matavimai, leidę tiksliau nustatyti planetos skersmenį. Jais naudodamasis, Niutonas galutinai įsitikino, kad jėga, veikianti Žemės paviršiuje esančius kūnus ir Mėnulį bei planetas, yra ta pati. Tuo metu anglų mokslininkai Kristoferis Renas (*Christopher Wren*) ir Edmondas Halis (*Edmond Halley*) irgi priėjo išvadą, kad Saulė veikia planetas jėga, atvirksčiai proporcinga atstumo kvadratui.

1684 m. R. Hukas, E. Halis ir K. Renas, susitikę vienoje Londono kavinėje, sutarė skirti premiją tam, kuris matematiškai įrodys, kad

Saulės planeta, traukiama tokios jėgos, turi judėti elipse. Deja, nė vienam iš jų sprendimo rasti nepavyko, ir Halis kreipėsi į Niutoną ragindamas jį to imtis. Šis atsakė, kad įrodymą jau seniai yra radęs. Halio įkalbinėjamas, Niutonas ėmėsi rašyti veikalą, apibendrinantį jo gautus dangaus mechanikos ir kūnų judėjimo rezultatus. Tai pareikalavo dvejų įtempto darbo metų.

1686 m. Niutonas perdavė Karališkajai draugijai didžiulės apimties rankraštį, pavadintą „Gamtos filosofijos matematiniai pagrindai“ (*Philosophiae naturalis principia mathematica*). R. Hukas, neaptikęs veikale savo pavardės, pareiškė protestą. Galiausiai autorius sutiko jį paminėti vienoje vietoje. Karališkoji draugija stokojo pinigų, todėl Niutono veikalas buvo išleistas 1687 m. E. Halio lėšomis (18 pav.).

18 pav. Niutono veikalo „Gamtos filosofijos matematiniai pagrindai“ egzempliorius, kuriame autorius, rengdamas antrąjį leidimą, savo ranka įrašė taisymus.

„Pagrinduose“ autorius griežtai apibrėžė svarbiausias fizikos sąvokas: masę, jėgą, judėjimo kiekį, taip pat laiką ir erdvę. Jis bendra forma pateikė tris dėsnius, dabar vadinamus Niutono dėsniais. Tiesa, kai kuriuos jų atvejus ar formuluotes atrado dar Niutono pirmtakai – G. Galilėjus, R. Dekartas ir K. Heigensas, tačiau Niutonas pirmasis išvelgė, kad tie trys dėsniai yra pagrindiniai mechanikos principai.

Savo veikale jis suformulavo visuotinės traukos dėsnį ir, jį pritaikęs, išsprendė daug svarbių dangaus mechanikos problemų: teoriškai aprašė planetų, Mėnulio, kometų judėjimą, paaiškino jūrų potvynius bei atoslūgius ir kt. Jis meistriškai taikė geometrinius įrodymo metodus, tačiau savo paties atrastais aukštosios matematikos metodais knygoje nesirėmė, gal dėl to, kad tekstas nepasidarytų dar sunkiau suprantamas; tik nurodė, kad juos taikė gaudamas kai kuriuos rezultatus. „Pagrindai“ stebino amžininkus savo bendrumu ir griežtumu, tačiau visiems Niutono pateikiamiems įrodymams suprasti reikėjo nemažai gebėjimų ir žinių.

Niutonas neaiškino nei visuotinės traukos prigimties, nei būdo, kuriuo vienas kūnas veikia kitą nutolusį kūną, – pateikė tik matematinę išraišką, neišgalvodamas spekuliatyvios hipotezės. Tai sukėlė kai kurių mokslininkų nuostabą ir kritiką, nes iki tol, aprašant kokį nors reiškinį, buvo įprasta ne tik pateikti rezultatus, bet ir atskleisti priežastį.

Tuo metu daug šalininkų turėjo Renė Dekarto (*René Descartes*) sukurta bendra gamtos filosofijos sistema, kuri buvo paprasta ir kartu universali. Anot jos, tuštumos gamtoje nėra, todėl sąveika sklinda tik smūgiu; antai šviesa – tai įkaitusio kūno smūgis į akis, kurį perduoda visą erdvę užpildantis eteris. O vienoms dalelėms užimant kitų vietą, judėjimas vyksta ratu ir atsiranda sūkuriai. Jais buvo aiškinamas Saulės ir Žemės susidarymas, planetų judėjimas, Žemės

trauka, elektra, magnetizmas ir kiti reiškiniai. Antra vertus, Dekartas padarė ir svarbių, konkrečių fizikos atradimų (paaiškino vaivorykštės susidarymą, įrodė šviesos lūžimo dėsnį) bei išplėtojo analizinės geometrijos metodus. Jo sistema padėjo įveikti Aristotelio gamtos filosofiją. Tačiau Dekarto šalininkai nenorėjo pripažinti Niutono teorijos, tad ši nelengvai, tik XVIII a. pradžioje, įsitvirtino fizikoje.

Genialaus veikalo sukūrimu baigėsi kūrybingiausias Niutono, kaip fiziko ir matematiko, veiklos laikotarpis. Vėliau jis rengė spaudai savo optikos ir matematikos darbus, papildydavo naujus „Pagrindų“ leidimus, o daugiausia laiko ėmė skirti chemijai, teologijai ir netgi politikai.

Pastate, kuris stovėjo koledžo sode, Niutonas buvo įsirengęs savo laboratoriją, čia vykdė bandymus. Dar gyvendamas Grantame pas vaistininką, jis susidomėjo chemija, persirašydavo kai kuriuos receptus, sudarinėjo mineralų ir cheminių medžiagų sąrašus. XVII a. chemija tebebuvo glaudžiai susijusi su alchemija, kurios pagrindinis tikslas – cheminėmis reakcijomis bet kokį metalą paversti auksu ar bent sidabru. Netgi R. Boilis, kuris vadinamas pirmuoju moderniu chemiku, daug laiko skyrė šiai alchemijos problemai. Trejybės koledže veikė alchemijos laboratorija, čia tyrimais užsiėmė ir I. Barou. Niutonas, siekiantis spręsti svarbiausias gamtos problemas, irgi mėgino atlikti metalų transmutaciją. Iš tikrųjų tik XX a. pradžioje, atradus atomo branduolį, paaiškėjo, kad šio tikslo neįmanoma įgyvendinti chemijos metodais. Lieka mįslė, kodėl Niutonas, vykdydamas chemijos bandymus, nepadarė reikšmingų to mokslo atradimų. Galbūt ir šioje srityje jį domino tik pagrindinis rezultatas, o mažesnių pasiekimų nevertino ir atidėjo jų skelbimą. Anot Stakelėjaus liudijimo, svarbus jo chemijos rankraštis sudegė 1692 m., laboratorijoje įvykus gaisrui.

Nuo 1672 m. Niutonas daug dėmesio skyrė ir teologijai. Jis buvo giliai tikintis žmogus, nors, kaip liudija kai kurie laiškai, linko į

arionizmą, netgi deizmą (manė, kad Dievas yra kiekviename Visatos taške); tačiau tokių pažiūrų viešai neskelbė, nes už Dievo trejybės neigimą grėsė netgi kalėjimas. Jis išmoko senąją hebrajų kalbą, kad galėtų nagrinėti originalų Senąjį Testamentą. Anot duomenų, pateikiamų Penkiaknygėje ir Istorinėse knygose, pasaulio istorija truko tik apie keturis tūkstančius metų. Niutonas tai priėmė kaip neiginčiamą tiesą ir mėgino, remdamasis astronominiais Saulės užtemimų skaičiavimais, lingvistine analize bei teologiniais argumentais, perstumti ir „suspausti“ senųjų karalysčių istorinius įvykius taip, kad jie atitiktų Biblijos teiginius.

Niutonas parašė ir Apokalipsės komentarą. Pasak jo, pasaulio pabaiga įvyks ne anksčiau kaip 2060 m. Iš tikrųjų, panašiu metu žmonijai gali grėsti sunkiai įveikiami pavojai.

Niutono gyvenimo laikotarpiu buvo gausu politinių įvykių: pilietinis karas, O. Kromvelio (*O. Cromwell*) valdymas, Stiuartų dinastijos restauracija ir Šlovingoji revoliucija, įvedusi konstitucinę monarchiją. Atrodė, tie įvykiai visiškai nelietė Niutono, bet 1689 m. jis, kaip autoritetingas mokslininkas, buvo išrinktas Bendruomenių rūmų nariu nuo Kembridžo universiteto ir gyveno Londone. Anot legendos, per metus trukusį to parlamento veiklos laikotarpį Niutonas pasisakė tik vieną kartą, prašydamas uždaryti langą, nes pūtė skersvėjis. Iš tikrųjų debatuose jis nedalyvaudavo, bet ir šias savo pareigas vykdė sąžiningai, buvo geras tarpininkas tarp universiteto ir valdžios sferų, nes vėliau jį išrinko ir į kitą, trumpai trukusį, parlamentą bei kėlė kandidatūrai trečią kartą, tačiau šiuos rinkimus jis pralaimėjo.

Viename savo laiške Niutonas taip glaustai suformulavo savo politinį principą: „Kiekvienas garbingas žmogus privalo, paklusdamas Dievo ir žmonių įstatymams, vykdyti teisėtus karaliaus nurodymus, tačiau jeigu Jo Didenybė kažkieno patarimu pareikalaus to, ko nereikalauja įstatymai, tai žmogus neturi nukentėti nepaklusdamas tokiam reikalavimui.“

1692–1693 m. Niutoną buvo ištikusi laikina psichinė negalia. Matyt, tai lėmė kelios priežastys: nepaprasta protinė įtampa, apsiuodijimas gyvsidabriu bei kitais sunkiaisiais metalais ir jo laboratorijoje įvykęs gaisras. Jį sukėlė ant stalo palikta deganti žvakė, pražuvo kai kurie rankraščiai, tai paveikė mokslininką. Niutonas siuntinėdavo keistus laiškus, jį apimdavo apatija ir melancholija, o kartais pasidarydavo labai aktyvus. Tačiau liga praėjo, ir jis, anot vieno aštrialiežuvio, vėl ėmė suprasti savo „Pradus“.

Tuo metu valstybės išdo kancleriu (finansų ministru) tapo grafas Čarlzas Montagju (*Charles Montagu*). Jis ėmėsi pinigų reformos, nes šalyje naudotas sidabrinės monetas buvo nesunku suklastoti, o tikrų monetų kraštus sukčiai sugebėdavo apipjaustyti mažindami jų vertę. Tad reikėjo visas monetas pakeisti naujomis, patvaresnėmis. Montagju nutarė, kad su šia užduotimi geriau susidoros ne finansininkas, o mokslininkas. Niutonas sutiko imtis to darbo ir, karaliui pritarus, 1696 m. buvo paskirtas Karališkųjų monetų rūmų prižiūrėtoju. Aišku, jis turėjo atsisakyti alchemijos bandymų, nes, pasklidus gandui, kad monetų kalimu rūpinasi asmuo, gebantis varį paversti sidabru, reforma būtų žlugusi.

Visiškai pasitaisęs po ligos, Niutonas energingai ėmėsi naujos veiklos. Pasinaudodamas savo chemijos žiniomis, jis parinko kietesnę sidabro lydinį. Be to, monetų kraštuose atsirado užrašas, tad jų apipjaustyti tapo nebeįmanoma. Niutonas pasirodė esąs ir geras administratorius: siekdamas senas monetas greičiau pakeisti naujomis jis šalyje įsteigė kelis Monetų rūmų filialus. Klastotės buvo ne tik išimamos, bet ir siekiama nustatyti jų padirbėjus bei platintojus. Tuo užsiėmė ir pats Niutonas; pavyko suimti apie šimtą tokių nusikaltėlių, vadeivos nuteisti mirties bausme, o kiti išsiųsti į Šiaurės Amerikos kolonijas. Visa reforma buvo įvykdyta per dvejus metus, šalyje gerokai sumažėjo infliacija. Už tuos nuopelnus Niutonas buvo paskirtas Monetų rūmų valdytoju ir užėmė šias garbingas pareigas iki gyvenimo pabaigos.

1699 m. Kembridžo universitete buvo pradėti dėstyti Niutono sukurti fizikos ir astrofizikos pagrindai. Jis dar ėjo Lukaso profesoriaus pareigas, tik 1701 m. jų atsisakė. Tapęs mokslo autoritetu, Niutonas 1703 m. buvo išrinktas Karališkosios draugijos prezidentu. Šioms pareigoms jis skyrė daug dėmesio ir ėjo jas iki pat savo mirties. Tuo laikotarpiu gerokai išaugo draugijos narių skaičius, į ją siekė stoti ir užsienio mokslininkai. Buvo įvesti mokami sekretorių etatai, draugija įsigijo atskirą rezidenciją, už persikėlimą į ją sumokėjo Niutonas savo lėšomis. Jis buvo kviečiamas į karaliaus rūmus įvairioms konsultacijoms.

1705 m. karalienė Ona suteikė Niutonui riterio titulą. Neretai teigiama, kad jis pirmasis gavo šį titulą už mokslinius nuopelnus, tačiau, be abejo, buvo atsižvelgta ir į vadovavimą Monetų rūmams bei Karališkajai draugijai.

Niutonas ir Londone tęsė nebaigtus mokslo darbus. Jis parengė spaudai ir kitais metais po R. Huko mirties išleido savo „Optiką“ (*Optics*), apibendrinančią jo tos srities atradimus. Nusizengdamas savo principui nekelti spekuliatyvių hipotezių, Niutonas šio veikalo prieduose leido reikštis savo intuicijai ir mokslinei fantazijai – pateikė įvairių hipotezių. Antai jis iškėlė šviesos poliarizacijos idėją (galbūt šviesos dalelės nėra simetriškos). Jam kilo klausimų, kuriuos po keleto amžių išsprendė reliatyvumo teorija: „Ar šviesa nevirsta medžiaga, o medžiaga – šviesa?“, „Ar neveikia kūnai į šviesą išlenkdami jos spindulius?“ Niutonas spėjo, kad neištirtoje mažų atstumų srityje gali egzistuoti dar nežinomos jėgos: „Gravitacinė, elektrinė ir magnetinė traukos nusitęsia gana dideliais atstumais ir taip jų veikimas yra tiesiogiai stebimas; tačiau gali egzistuoti ir kitokios traukos, veikiančios tik labai mažais atstumais, kurie iki šiol nėra išvelgiami.“ Iš tikrųjų, XX a. buvo atrastos dvi trumpasiekės – stiprioji ir silpnoji – sąveikos. Niutonas iškėlė ir hierarchinės medžiagos struktūros idėją: „Mažiausios materijos dalelės gali susijungti labai stipria trauka ir

sudaryti didesnes, bet silpnesnes daleles; daugelis iš jų gali sukibti viena su kita ir sudaryti dar didesnes daleles, susietas dar silpnesne jėga, – tai vyksta palaipsniui, kol seka užsibaigia pačiomis didžiausiomis dalelėmis, nuo kurių priklauso cheminis veikimas ir gamtos kūnų spalvos; sukimbant tokioms dalelėms susidaro gana stambūs kūnai.“ Taigi Niutonas pasižymėjo ir puikia intuicija.

„Optikos“ priede buvo paskelbtas ir jo straipsnis apie dar studijų metais sukurtą diferencialinį ir integralinį skaičiavimą. Kodėl Niutonas tiek metų nenorėjo tų rezultatų paviešinti, juk tai vienas didžiausių ne tik matematikos, bet ir viso mokslo atradimų? Galbūt jo išplėtoti metodai dar nevisiškai tenkino reiklų mokslininką. Be to, publikacija būtų susilaukusi dėmesio bei diskusijų, kurios trikdytų jo taip vertinamą ramybę.

Netrukus žurnale *Acta Eruditorum* buvo paskelbta anoniminė Niutono straipsnio recenzija, kurioje jo rezultatai pristatyti kaip G. Leibnico darbų variantas. Kaip vėliau paaiškėjo, recenziją parašė pats Leibnicas. Niutonas suprato esąs kaltinamas plagiatu, bet į diskusiją veltis nenorėjo. Tačiau aštri polemika kilo tarp atradėjų šalininkų. Anglų ir vokiečių mokslo garbę ėmė ginti net karališkieji asmenys. Ta nemaloni ilga diskusija apkartino ir Niutono, ir Leibnico gyvenimą. Iš tikrųjų, dabarties istorikų požiūriu, abu mokslininkai nepriklausomai atrado diferencialinį ir integralinį skaičiavimą.

Verta paminėti ir sudėtingus Niutono santykius su žymiu anglų astronomu Džonu Flamstidu (*John Flamsteed*). Jis buvo kruopštus stebėtojas, kaupęs duomenis apie Saulės sistemos kūnų judėjimą bei žvaigždžių padėtis. 1675 m. Flamstidas tapo karališkuoju astronomu, o po dvejų metų jam buvo įkurta Grinvičo observatorija (*Greenwich Observatory*). Tačiau ją išlaikyti teko pačiam vadovui iš gaunamo nedidelio atlyginimo ir santaupų.

Kai 1680 m. danguje pasirodė ryški kometa, Flamstidas, remdamasis savo duomenimis, teigė, kad ji jau buvo pasirodžiusi

anksčiau, o Niutonas manė, kad tai nauja kometa. Vis dėlto vėliau jis „Pagrinduose“ pripažino, jog teisus buvo astronomas.

Niutonas toliau plėtojo sudėtingą Mėnulio judėjimo teoriją, nes jį lemia ir Žemė, ir Saulė. Tad jam buvo reikalingi tikslūs Flamstido stebėjimų duomenys. Tik po ilgo susirašinėjimo Niutonas gavo pusantro šimto Mėnulio padėčių vertes, nes astronomui atrodė, kad teoretikas jo triušą nepakankamai vertina. Deja, vėliau Flamstidas pranešė aptikęs savo duomenyse sistemingą klaidą. Niutonas buvo griežtas ne tik sau, bet ir kitiems. Jis ėmė nepasitikėti astronomo rezultatais, net įtarė sąmoningą klastą.

Vis dėlto, Anglijos karalienės Onos vyrui princui Georgui apsilankius Karališkojoje draugijoje, Niutonas išprašė jo skirti pinigų Flamstido sudarytam didžiajam žvaigždžių katalogui išleisti. Spausdinimą prižiūrėjo Niutono vadovaujama komisija, kuri nesutarė su autoriumi, taigi pirmas tomas pasirodė tik po dvejų metų. Princui mirus, karalienė negreitai skyrė lėšų antram tomui. Be to, ji pavedė kitai, vėl Niutono vadovaujamai, komisijai prižiūrėti Grinvičo observatorijos veiklą. Jos nurodymai labai nepatiko Flamstidui, ir kilo tiesioginis kivirčas. Kai antras katalogo tomas buvo išspausdintas ne pagal autoriaus norus, jis sudegino visus observatorijai atiduotus 300 egzempliorių, o pats ėmė sudarinėti naują variantą, kuris buvo paskelbtas tik po jo mirties.

Niutonas norėjo parengti antrą, pataisytą „Pagrindų“ leidimą, tačiau, jau artėdamas prie septyniasdešimties metų, nutarė tam darbui pasitelkti pagalbininką. Jam sutiko padėti jaunas Kembridžo universiteto profesorius matematikas Rodžeris Kotsas (*Roger Cotes*). Jis kruopščiai tikrino kiekvieną veikalo sakinį, iš naujo atliko skaičiavimus, nagrinėjo įrodymus, prašė Niutono paaiškinimų, tad ir šis aktyviai įsitraukė į tą darbą. Tik po trejų metų pasirodė tikslesnis ir papildytas antras leidimas. Dar po trylikos metų Niutonas paskelbė ir trečią savo pagrindinio veikalo leidimą. Tarp nedaugelio

naujų rezultatų jame buvo pateikti Halio kometos judėjimo duomenys (ji pasirodė numatytu laiku, bet jau po mokslininko mirties). Paskutinius gyvenimo metus Niutonas skyrė teologijai ir baigė rengti „Senujų karalysčių chronologiją“ (*The Chronology of Ancient Kingdoms*).

Niutonas buvo taupus ir sukaupe nemažai turto. Jis padėdavo savo giminaičiams, antai, mirus netikrai seseriai Anai, skyrė paramą mažiems jos vaikams, vėliau priėmė dukterėčią Kateriną gyventi pas save. Vis dėlto ir apdairiam Niutonui pasitaikė padaryti finansinę klaidą: jis investavo nemažai savo ir Karališkosios draugijos lėšų į „Pietų jūrų kompaniją“ (*South Sea Company*), kuri bankrutavo. Teisindamasis jis sakė, kad gali apskaičiuoti dangaus kūnų judėjimą, bet ne minios beprotybę. Tačiau Niutonui vis tiek liko daug turto, kurį, nerašydamas testamentu, iš anksto paskirstė savo giminaičiams.

Gyvenimo pabaigoje jis tapo geranoriškesnis ir atlaidesnis, labiau mėgo bendrauti. Pablogėjus sveikatai, Niutonas apsigyveno Kensingtone, Londono priemiestyje, pas savo dukterėčią Kateriną. Čia jį miegantį ir ištiko mirtis 1727 m. kovo 31 d., sulaukusį 84 metų.

Tuo metu Niutonas buvo tapęs garsiausiu Anglijos mokslininku. Londone įvyko iškilmingos jo laidotuvės. Gedulo procesijai vadovavo lordas kancleris, o paskui jį ėjo visi ministrai; mokslininkas atgulė Anglijos panteone – Vestminsterio abatijoje.

Niutono antkapyje iškalti tokie mokslininką apibūdinantys žodžiai: „Čia ilsisi seras Izaokas Niutonas, kuris savo dieviško proto galia pirmasis, naudodamas savo matematinį metodą, paaiškino planetų judėjimą ir formą, kometų kelius ir vandenynų potvynius, šviesos spindulių skirtingumą ir nuo jo priklausančias spalvų savybes. Būdamas atidus, sumanus ir tikslus gamtos, senovės ir Šventojo Rašto aiškintojas, jis savąja filosofija aukštino Visagalį Kūrėją, o savo būdu liudijo evangelišką paprastumą. Tegu džiaugiasi mirtingieji, kad tarp jų gyveno tokia žmonių giminės pažiba.“

19 pav. Izaoko Niutono antkapis Vestminsterio abatijoje Londone.

Visiškai kitaip pats Niutonas gyvenimo pabaigoje žvelgė į savo atradimus: „Aš nežinau, kuo mane vaizduojasi pasaulis, tačiau pats sau atrodau tik vaiku, žaidžiančiu paplūdimyje, kurį džiugina tai šen, tai ten pastebėtas glotnus akmenukas ar gražesnė nei įprastai kriauklė, nors prieš mane plyti didžiulis dar neištirtas tiesos vandenynas.“

Volteras (Fransua Mari Arujè)
Voltaire (François-Marie Arouet)

1694–1778 m.

Voltero skulptūra.
Autorius Žanas Hudonas (*Jean Houdon*), 1781 m.

Renesansas, Europos kultūros ir mokslo atgimimo sąjūdis, sudarė sąlygas prasidėti Šviečiamajam amžiui, kurio metu vyko tolesnis laisvėjimas, vaduojantis iš feodalinės sistemos, ir visuomenės pertvarka, remiantis moksliniu pažinimu. Šio laikotarpio ryškiausia figūra, jos simbolis – prancūzų rašytojas, filosofas, paradoksali asmenybė Volteras.

Jo gyvenimo paradoksai prasidėjo jau nuo gimimo. Biografaai mano, kad tai įvyko 1694 m. lapkričio 21 d. Paryžiuje, nors Volteras daug kartų tvirtino gimęs vasario 20 d. Šateni (*Châtenay*) miestelyje, kur jo tėvas notaras Fransua Arujė (*François Arouet*) turėjo rūmus. Savo tikruoju tėvu rašytojas laikė artimą motinos draugą, karininką G. Rokebriuną (*G. Roquebrune*). Dėl motinos abejonų nekyla – tai Mari Margerita Daumar (*Marie-Marguerite d'Aumart*). Ji gimdė jau penktą kartą, du kūdikiai neišgyveno, o ir šis buvo silpnas. Tėvas sūnų pavadino savo vardu – Fransua, o pagal gražų prancūzų paprotį, jam buvo pridėtas ir motinos vardas – Mari.

Motina buvo teisininko duktė, protinga, išsilavinusi, tad namuose lankėsi intelektualai. Juos stebino ne pagal amžių protingas berniukas, jau ketverių metų jis deklamavo Lafonteno (*La Fontaine*) pasakėčias. Deja, motina mirė, kai Fransua buvo tik septyneri. Vaiką ėmėsi auklėti jo krikštatėvis, motinos bičiulis abatas Fransua de Šatonefas (*Francois de Châteauneuf*). Nors jis buvo dvasiškis, tačiau diegė ne religines pažiūras, bet kritinį požiūrį į jas. O

poetė ir kurtizanė Ninon de Lanklo (*Ninon de L'Enclos*), sužavėta berniuko, skyrė jam 2 000 frankų knygoms.

Tėvas, būdamas prekybininko sūnus, siekė kilti į aukštuomenę. 1696 m. jis sugebėjo tapti karaliaus patarėju, o vėliau įgijo ir herbą. Norėdamas, kad sūnus pasiektų dar daugiau, jį, sulaukusį dešimties metų, atidavė mokytis į Liudviko Didžiojo kolegiją (*Collège Louis-le-Grand*), kuriai vadovavo jėzuitai. Tai buvo ne tik vidurinė, bet iš dalies ir aukštoji mokykla. Ji suteikdavo platų išsilavinimą: greta teologijos, filosofijos, retorikos, lingvistikos taip pat dėstyta fizika, chemija, netgi aukštoji matematika. Mokiniai galėjo naudotis puikia 20 tūkst. tomų biblioteka. Aukštesnėse klasėse vyko disputai, statytos tragedijos, komedijos ir baletai. Šią kolegiją lankė didikų vaikai, tad čia buvo galima užmegzti labai naudingų pažinčių ateičiai.

Fransua tapo vienu geriausių kolegijos mokinių. Metų pabaigoje jiems buvo įteikiami prizai. Išskilmėse kartais dalyvaudavo pats karalius Liudvikas XIV (vadinamas Karaliumi Saule, bet ta saulė jau slinko vakarop), jis dovanodavo knygas. Tokią knygą gavo ir Fransua už lotynišką eilėraščių. O penkiolikmečio „Odė šventajai Genovaitei“, skirta Paryžiaus globėjai, buvo išspausdinta ir platinama miestiečiams. Fransua labai gerbė literatūros mokytoją Šarlą Porė (*Charles Porée*), jam vėliau siuntė savo kūrinius, o portretą pasikabino savo kabinete.

Mokslas kolegijoje truko septynerius metus. Vėliau Volterui labai pravertė (bet kitu požiūriu negu tikėjosi tėvas) pažintis su kai kuriais mokyklos draugais – būsimaisiais ministrais broliais R. ir M. Aržensonais (*R. et M. d'Argenson*) ir grafu L. de Rišeljė (*L. de Richelieu*), kuris tapo maršalu ir Mokslų akademijos prezidentu.

Fransua norėjo būti rašytoju, bet turėjo nusileisti griežto tėvo valiai ir stoti į teisės mokyklą. Savo pasirinkimą ir priešpriešą tėvui jis išreiškė tuo pat metu lankydamas poetų bei filosofų bendriją *Temple* (Šventykla) (taip vadinosi ir hercogo Pilypo de Vandomo (*Philippe*

de Vendôme) rūmai, kur rinkdavosi bendrijos nariai). Į ją dar 1708 m. Fransua įtraukė Šatonefas. Bendriją sudarė jauni didikai ir dvasiškiečiai; jie, sekdami filosofu Mišeliu de Monteniu (*Michel de Montaigne*), siekė tolerancijos, kūrybinės ir moralinės laisvės, gyvenimo malonumų, kritikavo to meto valstybinės santvarkos ir Bažnyčios ydas, bet ragino laikytis tvarkos ir teisingumo. Būtent tokias pažiūras, o ne įdiegtas kolegijoje, įgijo Fransua.

Tėvas nutarė pašalinti sūnų iš tos aplinkos išsiųsdamas jį į Prancūzijos ambasadą Nyderlandų sostinėje Hagoje. Ten jis turėjo tarnauti asmeniniu pasiuntinio sekretoriumi, o vėliau daryti diplomatinę karjerą. Tačiau aštuoniolikmetis Fransua susižavėjo tenykste jauna prancūzaite Olimpija, emigrantų dukra. Jis buvo aistringos prigimties ir dėl meilės apleido savo pareigas. Merginos motina rašytoja siekė nutraukti jaunuolių santykius. Tad Fransua nutarė savo mylimąją, kurią vadino Pimpete, išsivežti į Paryžių, parūpino jai vyriškus drabužius, užsakė karietą. Deja, tas sumanymas išaiškėjo; o pasiuntiniui, norėjusiam suvaldyti Fransua, net teko jį uždaryti ambasadoje namų arešto.

Grįžusį sūnų tėvas ketino išsiųsti į Ameriką, vis dėlto atlėgęs įdarbino Paryžiaus magistratą. O markizas M. de Comartenas (*M. de Caumartin*) įtikino tėvą leisti Fransua išmėginti savo poetinį talentą. Kaip tik pasitaikė tokia proga: Prancūzų akademija (*l'Académie française*) 1714 m. paskelbė poezijos kūrinio konkursą. Fransua pasiuntė savo odę „Karaliaus Liudviko XIII įžadas“, kurioje šis karalius buvo išaukštintas. Jaunuolis netgi išdrįso paprašyti vieną žinomą poetą atsiliepimo. Tačiau šis piktai atsakė, kad nei P. Kornelis (*P. Corneille*), nei Ž. Rasinąs (*J. Racine*) nerašė poezijos dėl premijos. Deja, akademijos sprendimas nebuvo palankus Fransua. Išsiveidęs jis anoniminėje satyroje išjuokė savo konkurentą, gavusį apdovanojimą.

Kitais metais mirė Liudvikas XIV, sostas atiteko mažamečiam jo proanūkiui, o regentu buvo paskirtas hercogas Pilypas Orleanietis.

Fransua, kuris bendravo su jo priešininkais, parašė eilėraštį, jame pašiepė regentą, anot gandų, palaikantį meilės ryšį su savo dukterimi. Šis nurodė išstremti Fransua į nuošalų miestą pietvakarių Prancūzijoje. Tačiau tėvui, pasinaudojus savo pažintimis, pavyko sūnaus tremties vietą pakeisti į šio draugo *Temple* bendrijoje, hercogo de Siuli (*de Sully*) pilį prie Luaros. Čia jaunuolis linksmai leido laiką puotaudamas, dalyvaudamas įvairiose pramogose, režisuodamas pjesę ir joje vaidindamas. Moterys žavėjosi jaunu, sąmojingu poetu, tad prasidėjo jo meilės nuotyčiai. Beje, Fransua sugebėjo neapleisti ir kūrybos, jis pilyje rašė dramą „Edipas“ (*Œdipe*).

Tuo metu ėmė plisti regentą ir vyriausybę kritikuojanti poema „Aš mačiau“. Įtarta, kad jos autorius irgi Fransua (iš tikrųjų buvo kitas poetas), tad už ją, o kartu už ankstesnį satyrinį eilėraštį jis buvo uždarytas į Bastiliją. Čia irgi neleido laiko veltui: apgalvojo savo būsimą epinę poemą „Henriadą“ (*Henriade*) ir baigė rašyti „Edipą“. Po vienuolikos mėnesių kalėjimas buvo pakeistas į namų areštą Šateni, tėvo priežiūroje, o netrukus ir tas suvaržymas panaikintas.

Statyti „Edipą“ priėmė Paryžiaus teatras *Comédie-Française* (Prancūzų komedija). Pjesė turėjo didžiulį pasisekimą. Pasinaudodamas antikine legenda, Fransua sukūrė politinę dramą: netiesiogiai kritikavo visiems įgriusį ankstesnio karaliaus valdymą, Bažnyčios kišimąsi į visuomenės gyvenimą. Publiką sužavėjo kandžios užuominos, tad spektaklio metu nuolat pasigirdavo plojimai. Tiesa, autorius kėlė ir savo švietėjiškas idėjas, kaip antai: valdovas turi rūpintis savo pavaldiniais; pasaulis neprotingas, bet žmonės gali jį padaryti protingą. Pradiniame pjesės variante visiškai nebuvo meilės linijos, bet, aktoriams užprotestavus, autorius ją pridėjo.

Tėvas Fransua Arujė irgi apsilankė spektaklyje. Suprasdamas, kad literatūrinė sėkmė žada ne tik garbę, bet ir pinigų, jis vis dėlto nepritarė sūnaus pasirinktam keliui. O šis neatleido tėvui, tad dramą pasirašė de Voltero (*de Voltaire*) vardu. Nuo tol jis stengėsi tik taip

prisistatyti bei pasirašyti. Prancūzų kalboje tokio žodžio nėra, literatūros tyrinėtojai yra prigalvoję įvairių versijų, kaip buvo sukurtas šis slapyvardis, bet nė viena nėra įrodyta. Beje, rašytojas prie savo slapyvardžio pridėjo ir svarbią tais laikais, aukštą kilmę nurodančią dalelytę *de*.

Volteras siekė pagerinti santykius su Orleaniečiu, tad paprašė leidimo dramą dedikuoti jo žmonai. O regentas, nebūdamas kerštingas, paskyrė autoriui pensiją ir apdovanojo aukso medaliu.

Deja, antroji, paskubomis parašyta drama „Artemira“ (*Artémire*) buvo silpnesnė, dar kartą panaudotos panašios politinės strėlės jau nebeatrodė tokios aštrios.

1722 m. Volteras, jau savo noru, išvyko į Nyderlandus. Jam šioje šalyje patiko didesnė religinė tolerancija, paprastesni papročiai. Nors keliavo su drauge, bet tuo metu rinko ir medžiagą savo poemai „Henriada“ bei parašė kitą poemą „Už ir prieš“ (*Pour et contre*). Joje aptariami moralės, religijos ir Dievo egzistavimo klausimai. Argumentų prieš religiją Volteras pateikė gerokai daugiau negu už ją, tačiau Dievo jis neneigė. Aišku, poema buvo paskelbta kitu vardu, o įtartas jos autoriumi, sakydavo: „Argi aš galėjau taip blogai parašyti?“

Grįžęs į Paryžių, Volteras užbaigė ilgai brandintą poemą „Henriada“. Rašytojas siekė sukurti prancūzų tautos epą, šlovinantį svarbius jos istorijos įvykius. Herojumi jis pasirinko vieną veikliausių ir išmintingiausių karalių, Burbonų dinastijos pradininką Henriką IV, kuris ne tik karais, bet ir diplomatinėmis priemonėmis sustiprino Prancūziją, palengvino valstiečių gyvenimą, skatino gamybą, taip pat parodė retą tais laikais toleranciją paskelbdamas Nanto ediktą, kuris sulygino katalikų ir protestantų hugenotų teises. Tiesa, šis karalius nustojo šaukti Generalinius luomus, bet tai, Voltero – tvirtos valdžios šalininko – požiūriu, irgi buvo nuopelnas. Poema iš pradžių plito nuorašais, nes tuo metu hugenotai Prancūzijoje buvo

persekiojami. Tačiau per pusę amžiaus ji Prancūzijoje sulaukė net 60 leidimų.

Po „Edipo“ ir „Henriados“ Volteras buvo pripažintas geriausiu Prancūzijos rašytoju, tačiau didikai jo nelaiškė lygiu sau. Tai pade-monstravo vikontas Giui de Roanas (*Guy de Rohan*). Susitikęs rašytoją teatre, jo ironiškai paklausė: „Koks tikrasis jūsų vardas – Arujė ar Volteras?“. Šis atsakė: „Volteras“ ir pridūrė: „Manimi tas vardas prasideda, o jums jūsiškis baigiasi.“ Už tą pašaipą de Roanas nutarė pamokyti žemesnės kilmės žmogų: savo tarnui liepė sumušti jį lazda išeinantį iš kito didiko rūmų. Volteras prašė, kad šeimininkas eitų į policiją paliudyti įvykio, bet šis atsakė skubantis į teatrą. Tuomet rašytojas ėmė atkakliai siekti dvikovos su de Roanu. Tačiau ji buvo draudžiama įstatymo, tad įsakyta Volterą be teismo vėl įkalinti Bastilijoje. Jis nustojo vertinti bajorišką kilmę, todėl atsisakė dalelytės *de* prie savo slapyvardžio ir norėjo, kad jį gerbtų bei vertintų tik kaip rašytoją. Jis paprašė būti išsiųstas į Angliją. Valdžia sutiko atsikratyti rūpesčių keliančiu literatu, ir šis, trumpai kalbėjęs, buvo policininko palydėtas iki Kalė uosto.

Volteras manė paliekantis savo šalį visam gyvenimui. O Angliją jis pasirinko dėl didesnių žmogaus teisių ir tolerancijos. Juk joje karaliaus valdžia buvo apribota parlamento ir galiojo įstatymas, kad pilietis gali būti sulaikytas tik teisėjo sprendimu.

Išvykdamas iš Prancūzijos, Volteras apsirūpino rekomendaciniais laiškais, tad apsisustojo pas lordą H. Sent Džoną (*H. Saint John*), buvo priimtas kitų aukštus postus užimančių asmenų, pristatytas net karaliui. Tačiau jį labiau domino rašytojai, filosofai ir mokslininkai. Volteras susidraugavo su Džonatanu Sviftu (*Jonathan Swift*), žiūrėjo Šekspyro pjeses, dalyvavo Niutono laidotuvėse (apgailėstaudamas, kad Dekarto laidotuvės Paryžiuje vyko daug kukliau). Gerai išmokęs anglų kalbą, jis susipažino su Anglijos švietimu, papročiais, visuomenės gyvenimu. Iš pradžių Volterą skatino smalsumas, bet greitai

jis nutarė įgytą patyrimą aprašyti knygoje kaip naudingas žinias savo tautiečiams. Tuo tikslu rinko medžiagą ir bibliotekose bei archyvuose.

Tiesa, svetimoje šalyje jam ne viskas patiko, įveikė tėvynės ilgesys, tad po trejų metų jam buvo leista grįžti, tačiau gyventi ne Paryžiuje. Pirmiausia Volteras nutarė įgyti tvirtą finansinę padėtį: „Matydamas tiek vargšų ir niekinamų rašto žmonių, aš jau seniai padariau išvadą nedauginti jų skaičiaus.“ Jis paveldėjo dalį savo tėvo turto, gavo nemažus honorarus už „Henriadą“ ir „Edipą“; tas lėšas labai sėkmingai investavo į vertybinius popierius, komercinę veiklą, skolino už procentus. Finansinė nepriklausomybė jam užtikrino ir didesnę laisvę.

Volterą sukretė geriausios *Comédie-Française* aktorės Adrienos Lekuvrer (*Adrienne Lecouvreur*) mirtis. Vienu metu jie buvo ne tik draugai. Sunkiai susirgusi, aktorė stengėsi neapleisti teatro, tačiau mirė sulaukusi vos 37 metų. Paskutines dienas Volteras nesitraukė nuo jos lovos. Bažnyčia atsisakė Lekuvrer priimti laidoti į pašventintas kapines. Todėl bičiuliai jos kapui vietą surado Senos pakrantėje, Volteras ne tik pasakė kalbą, bet ir parašė Adrienai skirtą poemą.

Suprasdamas savo veikalo apie Angliją reikšmę, Volteras labai atidžiai jį rengė; tiesa, kartu rašė ir kitus kūrinius. Toje šalyje sustiprinęs savo neigiamą požiūrį į autokratinį valdymą, Volteras tai išreiškė pjesėse „Brutas“ (*Brutus*) ir „Cezario mirtis“ (*La mort de César*); jos vaidintos su pasisekimu, bet vėliau – Pirmosios Prancūzijos respublikos laikais. O tikro triumfo susilaukė „Zaira“ (*Zaïre*), sukurta per 22 dienas. Joje Volteras, sekdamas Šekspyro „Otelu“, pavaizdavo tragišką meilės istoriją: sultonas įsimyli savo belaisvę, bet ją nužudo, įtaręs, kad ji prieš vestuves sutiko slapta krikštytis. Šios pjesės premjera įvyko netgi karaliaus rūmuose.

Volteras išleido ir istorijos veikalą „Karolio XII istorija“ (*Histoire de Charles XII*), kuriam medžiagą rinko Anglijoje. Jis atkreipė dėmesį į neseniai žuvusį Švedijos karalių, kuris, penkiolikmetis paveldėjęs sostą, sėkmingai kariavo su Danijos, Rusijos ir Saksonijos

koalicija (Lietuvoje šis karalius vertinamas kitaip, nes jo kariuomenė buvo įsiveržusi ir į mūsų kraštą, jį niokojo ir plėšė).

Pagaliau Volteras ryžosi paskelbti savo kelionės į Angliją apmąstymus: iš pradžių šioje šalyje, pavadintus „Laiškai apie anglų naciją“ (*Letters Concerning the English Nation*), o po metų Prancūzijoje – „Filosofiniai laiškai“ (*Lettres philosophiques*). Juose aprašytas įdėmaus stebėtojo ir analitiko požiūris į Anglijos politinę sistemą, literatūrą, švietimą, papročius, pateikti žymių ir mažiau žinomų žmonių portretai. Kartu tai buvo užslėpta programa, kaip turėtų keistis jo šalis. Tikslumas ir konkretumas derinami su filosofiniu apibendrinimu, humoru, pasakojama tarsi prancūzų jaunolio akimis. Apsidrausdamas Volteras prieš knygos išleidimą kai kuriuos mažiau pavojingus laiškus skaitė įtakingiems veikėjams, skelbdamas padarė kupiūras, viršelyje autorius buvo nurodytas tik inicialais.

„Filosofiniai laiškai“ tapo Šviečiamąjo amžiaus manifestu. Valdžia pasmerkė knygą kaip išpuolį prieš vyriausybę ir religiją. Tad ji buvo budelio sudeginta prie Teisingumo rūmų, ant pagrindinių jų laiptų; leidėjas suimtas, duotas nurodymas suimti ir Volterą. Nepaisant tų priemonių, per penkerius metus buvo išplatinta 20 tūkst. knygos egzempliorių, ji išversta ir į kitas kalbas.

Autorius pasislėpė nuošalioje Sirėjaus (*Cirey*) pilyje Ardėnų kalnuose, Šampanėje. Prieglobstį rašytojui suteikė meilužė, tapusi tikrąja jo gyvenimo meile – markizė Emilija du Šatelė (*Émilie du Châtelet*). Ji buvo dvylika metų jaunesnė už Volterą, bet jau turėjo tris mažus vaikus. Pilis priklausė jos vyrui, kariškiui, kuris atlaidžiai žiūrėjo į žmonos meilės nuotykius. Jis neprieštaravo ir Emilijos ryšiui su Volteru, su sąlyga, kad šis to negarsins.

Dėka aukštų rašytojo užtarėjų jis nebuvo suimtas, tačiau įsakymas liko galioti. Ta pilis tapo pagrindiniu Voltero prieglobsčiu apie dešimtį metų. Jis perstatė apleistus rūmus už savo pinigų.

Emilija buvo labai išsilavinusi moteris, rimtai domėjosi matematika ir fizika. Tad Volteras įrengė jai gerą laboratoriją, nupirko įvairių prietaisų, kartais drauge vykdavo bandymus. O kasdien per vakarienę jie šnekėdavosi apie literatūrą, meną, mokslą, neretai ir pasiginčydavo. Abu mėgo muziką, ji skambindavo ir dainuodavo, nes turėjo puikų balsą. Deja, Volteras nuo jaunų dienų buvo prastos sveikatos, neretai sirgdavo. Markizė sudarė jam idealias gyvenimo ir darbo sąlygas. Rašytojas savo ruožtu džiaugėsi jos pasiekimais, skyrė eilėraščius, vadino dieviškąja Emilija.

Markizė ėmėsi versti Niutono „Gamtos filosofijos matematinius pagrindus“ į prancūzų kalbą, net parašė jų komentarus. O Volteras nutarė parengti populiarų šio veikalo atpasakojimą. Netgi kai kurie mokslininkai sunkiai suprasdavo sudėtingą Niutono teoriją, o rašytojas sugebėjo į ją įsigilinti ir aiškiai perteikti pagrindines idėjas. Volteras labai didžiavosi tuo savo darbu. Deja, net už jį susilaukė kritikos, nes tuo metu Prancūzijos moksle tebebuvo įsigalėjusi R. Dekarto filosofinė sistema. Tad „Niutono filosofijos pagrindai“ (*Éléments de la philosophie de Newton*) buvo iš pradžių išleisti Nyderlanduose. Iš tikrųjų šis naujoviškos teorijos pristatymas nemažai prisidėjo prie jos pripažinimo.

Volteras pateikė Mokslų akademijos konkursui savo darbą, atliktą kartu su Emilija, „Apie ugnies prigimtį“, tačiau premijos nepelnė. Akademijos narys A. Klero (*A. Clairaut*) jam tiesiai pasakė, kad net atkakliai tyrinėdamas vargu ar pakils aukščiau vidutinio mokslininko, ir Volteras nebemėgino pasižymėti tiksluosiuose moksluose. Sirėjus pilyje jis parašė nemažai įvairių kūrinių, bet daugumą jų skelbė slapyvardžiais ar net laikinai padėdavo į stalčių, vengdamas gresiančio persekiojimo. Tačiau kartais jį lemdavo tarsi nekaltas kūrinys. Poemoje „Pasaulietiškas žmogus“ (*Le Mondain*) Volteras gyrė civilizacijos teikiamus patogumus, netgi prabangą, kartu pajuokdamas moralistų aukštinamą paprastą gyvenimą. Šie įžvelgė, kad

rašytojas šaiposi iš Biblijoje aprašytų „nekultūringų“ protėvių, jo paties žodžiais tariant, iš to, kad „Adomas ir Ieva nenaudojo muilo“. Tiesa, poemoje karalaičio auklėtojas dar buvo neatsargiai pavadintas asilu. Volterą įspėjo, kad Sirėjuje gali apsilankyti policija, tad jis laikinai pabėgo į Nyderlandus.

Rašytojui ramybės nedavė ne tik valdžia, bet ir sėkmės jam pavydintys kai kurie literatai. Vienas toks žurnalistas P. Desfonteinsas (*P. Desfontains*) parašė paskvilį „Volteromanija“ (*La Voltairomanie*), kuriame sukritikavo visus jo kūrinčius. Deja, rašytojas labai jautriai reaguodavo į tokius įžeidimus. Ir jam, ir Emilijai buvo atsiųsta po egzempliorių šio paskvilio, abu jie tai nuslėpė vienas nuo kito. O Volterą užstojo markizės vyras: jis susirado žurnalistą ir privertė išsižadėti savo knygos.

Bendraudamas su Emilija, Volteras sukūrė tris didelio pasisekimo sulaukusias pjeses. Jį piktino žinios, kad europiečiai negailestingai šeimininkauja Pietų Amerikoje, prievarta krikštija ir išnaudoja čia buvius. Tai jis pavaizdavo „Alziroje“ (*Alzire*), pavadintoje perujietės merginos vardu. Kadangi taip elgėsi Prancūzijos priešai ispanai, pjesė buvo pastatyta *Comédie-Française*, tiesa, autoriui teko pavaizduoti ir dorą krikščionį – ispanų gubernatorių. Tikriausiai musulmonai iki šiol neatleido Volterui už tragediją „Fanatizmas, arba pranašas Mahometas“ (*Fanatisme ou Mahomet le prophète*), kuriame pranašas parodytas „kaip Tartiufas su ginklu rankoje“. Tačiau prancūzų dvasininkai suprato, kad rašytojas taip kovoja prieš bet kokį religinį fanatizmą, aišku, ir katalikišką. Tad, nepaisant žiūrovų antplūdžio, Volteras pats paprašė šią pjesę, suvaidintą tik tris kartus, išbraukti iš teatro repertuaro, nes parlamentas ketino ją visiškai uždrausti. O tragedijoje „Meropė“ (*Méropé*) jis perrašė italų rašytojo Šipijono Mafėjaus (*Scipione Maffei*) to paties pavadinimo pjesę iš antikos laikų (šiam sutikus). Volterą įkvėpė kova prieš tironą ir stiprūs jausmai. Statant jo pjeses, autorius negailėdavo patarimų aktoriams,

aptardavo atskiras scenas, judesius. Antai Meropės vaidmenį kuriančiai aktorei siūlė vaidinti taip aistringai, tarsi joje slėpėtų pats velnias. Tai, aišku, patiko žiūrovams.

Rašytojas buvo laimingas su markize apie dešimtmetį. Jų santykiams ėmė kenkti skirtingos filosofinės pažiūros: ji susižavėjo Leibnico idėjomis, jas aprašė savo knygoje. O Volteras nemėgo šio filosofo ir buvo Niutono šalininkas. Vis dėlto rašytoją nuo meilužės labiau atitolino jo dukterėčia Mari Luiza (*Marie-Louise*). Jis ėmėsi globoti merginą po abiejų jos tėvų mirties, o jai tekant už kapitono N. Deni (*N. Denis*), paskyrė nemažą pinigų sumą. Tačiau po kelerių metų vyras mirė. Giminaitei nepatiko, kad Volteras daug pinigų skiria išlaidžiai Emilijai, rūpinasi pilimi. Mari Luiza panoro būti vienintele dėdės turto paveldėtoja ir tapo jo meiluže. Keturiasdešimtmetis Volteras pasidavė aštuoniolika metų jaunesnės moters kerams, ją įsimylėjo, tik labai slėpė šį draudžiamą ryšį. Atrodo, kad apie tai nežinojo ir markizė. Iš tikrųjų ne tik jai, bet ir jam tarpusavio santykiai tebebuvo svarbūs.

Volteras siekė atgauti Liudviko XV palankumą, tam jį skatino ir Emilija. Jis parašė libretą operai, kuri buvo skirta karaliaus sūnaus vestuvėms. Užtarus studijų draugui R. d'Aržensonui, kuris tapo užsienio reikalų ministru, bei naujai karaliaus meilužei de Pompadur (*de Pompadour*), Volteras buvo paskirtas karaliaus rūmų istoriografu. Užimdamas šį postą, jis parašė poemą apie karaliaus laimėtą mūšį.

Tačiau, atidavęs tą duoklę, jis sukūrė ir pirmąją filosofinę apysaką „Zadigas, arba Likimas“ (*Zadig ou la Destinée*). Joje pasakojama apie jaunuolio Zadigo klajones senovės Babilonijoje ir kitose šalyse. Patirdamas įvairių nuotykių, jis padaro vertingų išvadų, kaip antai: „Geriau suklydus išgelbėti kaltąjį, nei pasmerkti nekaltą.“ Galiausiai Apvaizda atlygina Zadigui už vargus: jis veda mylimąją ir tampa karaliumi. Manoma, kad rašytojas šiuo kūrinio su humoru apžvelgė ir savo gyvenimo kelią. Apysaka buvo išleista Nyderlanduose slapyvardžiu,

bet, pamatęs jos populiarumą, autorius nebesislėpė. Ši filosofinė apysaka susilaukė daugelio leidimų ir vertimų. 1746 m. įžymiausias šalies rašytojas iš trečio karto buvo išrinktas į Prancūzų akademiją.

Tačiau Volteras vėl per aštrų liežuvį pelnė rūmų nemalonę. Emilijai prie karalienės kortų stalo pralošus stambią sumą, akylas rašytojas įžvelgė partnerių apgaulę ir garsiai juos pavadino sukčiais. Tiesa, tai pasakė angliškai, kad suprastų tik markizė, bet tą kalbą mokėjo ir kitas žaidėjas. Tad Volterui teko skubiai bėgti iš rūmų ir porą mėnesių slapstyti.

Pusantrų metų jis su markize gyveno Liunevilyje (*Lunéville*), Normandijoje, pas buvusį Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Stanislovą Leščinskį. Karų su Švedija ir Rusija metu bajorai jį du kartus išrinko Abiejų Tautų Respublikos valdovu, bet abu kartus teko sosto atsisakyti. Kadangi jo duktė buvo ištekėjusi už Liudviko XV, žentas jam davė valdyti Lotaringijos ir Baro kunigaikštystę. Leščinskis žavėjosi Volteru, pats leido politikos ir filosofijos veikalus, tad rašytojas jo dvare maloniai bei kūrybingai leido laiką. Tačiau markizė Emilija užmezgė meilės ryšį su dvaro karininku, nuo jo susilaukė vaiko ir po gimdymo mirė.

Netekęs markizės, Volteras apsigyveno Paryžiuje su savo dukterėčia Mari Luiza, namuose sukūrė nedidelį teatrą. Jį į savo rūmus Potsdame atkakliai kvietė kitas rašytojo gerbėjas Prūsijos karalius Frydrichas II. Dar tebebūdamas sosto įpėdiniu, jis atsiuntė Volterui laišką, ir prasidėjo jų susirašinėjimas, kuris tęsėsi ilgus metus. Princas domėjosi filosofija, teatru ir menu, kūrė eilėraščius bei muziką, tad Volteras tikėjosi padėti jam tapti išmintingu, teisingu monarchu. Iš tikrųjų, Frydrichas II, paveldėjęs sostą, ėmėsi reformų: pertvarkė finansų sistemą, nutarė palaipsniui atsisakyti baudžios, panaikino kankinimus, atgaivino Prūsijos mokslų akademiją. Antra vertus, jis pradėjo didinti armiją, atėmė iš Austrijos Sileziją ir Gracą. Vis dėlto Volteras ir toliau palankiai vertino karalių, o šis atkakliai

siekė atsikviesti jį į savo rūmus kaip Europos įžymybę bei patarėją. Rašytojas buvo nusivylęs Liudviku XV, kuris pagarsėjo posakiu „Po manęs nors ir tvanas“, o jo aplinka užsiėmė linksmybėmis ir intrigomis. Taigi Volteras 1750 m. pagaliau ryžosi vykti į Prūsiją.

Frydrichas II priėmė rašytoją labai maloniai: paskyrė kamerheriu (dvaro rūmininku), įteikė ordiną. Kasdien porą valandų jie kalbėdavosi įvairiomis temomis. Volteras duodavo patarimų karaliui, tačiau šis dažniausiai elgdavosi savo nuožiūra. Labiau monarchas paisė jo nuomonės literatūros ir meno klausimais, leido taisyti savo eilėraščius, rašomus prancūzų kalba (dvare ji vartota kaip aukštuomenės kalba). Rūmuose buvo statomos rašytojo pjesės, kurias jis pats režisuodavo, garsėjo sąmoju per karaliaus vakarienes.

Mari Luiza į Prūsiją nevyko. Tačiau Volteras čia susirado artimą draugę grafiene Sofiją Betink, padėjo jai ir jos vyrui laimėti teismo procesą.

Prūsijoje Volteras baigė rašyti savo geriausią istorinį veikalą „Liudviko XIV amžius“ (*Le Siècle de Louis XIV*). Tai nėra jo karalavimo metraštis, bet bendra to laikotarpio apžvalga – valstybės reikalų, mokslo, kultūros, religijos. Rašytojas dirbo kaip mokslininkas istorikas: pasinaudojo daugeliu šaltinių, taip pat jo surinktais amžininkų prisiminimais, faktus atidžiai tikrino ir apibendrino. Frydrichui II nepatiko, kad Volteras savo veikale smerkia karus, kurie sukelia nelaimės. Be to, rašytojas pradėjo pernelyg laisvai elgtis su karaliumi, kritiškai atsiliėpė apie jo poeziją. Prie jų santykių prastėjimo prisidėjo ir Prūsijos mokslų akademijos prezidentas matematikas P. de Mopertiui (*P. de Maupertuis*), kuris karaliaus dvare jautėsi užtemdytas Voltero. Galutinai Frydrichą II įpykdė tai, kad rašytojas užsiėmė spekuliacija prekėmis. Vis dėlto atlyžęs karalius jam atleido; tačiau šis per trejus metus buvo pasiilgęs Prancūzijos ir nesidavė perkaltamas. Išvykdamas jis išsivežė ordiną, kamerherio raktą ir Frydricho II eilėraščių tomelį, tad prie sienos buvo sulaikytas reikalaujant grąžinti

tuos daiktus (galiausiai paleistas be jokių sąlygų). Atsitolinę vienas nuo kito, rašytojas ir karalius vėl atnaujino ryšį laiškais.

Volteras norėjo būti tikras, kad bus maloniai priimtas Liudviko XV dvare. Laukdamas tokios žinios, jis gyveno Strasbūre, vėliau persikėlė į Liono miestą Prancūzijoje. Tačiau karalius nemėgo rašytojo, be to, buvo nepatenkintas, kad jį iškeitė į kitą monarchą. O tuo metu Paryžiuje be Voltero žinios buvo išspausdinta jo poema „Orleano skaistuolė“ (*La Pucelle d'Orléans*). Joje satyriškai pavaizduotas ne tik religinis fanatizmas, bet ir Žana d'Ark (*Jeanne d'Arc*), kuri laikoma nacionaline didvyre (vėliau pats rašytojas, publikuodamas poemą, kai kurias vietas pašalino).

Tėvynėje tapęs nepageidaujamu asmeniu, Volteras nutarė apsigyventi Šveicarijoje. Tiesa, jis neturėjo teisės šioje šalyje įsigyti žemės, taigi vietinis draugas nupirko jam prie Ženevos ežero, vaizdingoje vietoje, nedidelį dvarą. Jį rašytojas iš karto pervadino savaip – *Delice* (Malonumas). Jis ėmėsi tvarkyti pastatą, kad galėtų patogiai dirbti ir priimti daug svečių, kūrė sodą ir vynuogyną. Žmonės tose vietose kalbėjo prancūziškai, santykiai buvo paprasti. Rašytojui trūko tik teatro, deja, kalvinizmas, protestantiška Šveicarijos religija, laikė jį „velnio išmone“, taip buvo nusprendęs jos pradininkas Žanas Kalvinas (*Jean Calvin*). Netrukus Volteras kitoje pusėje ežero dar įsigijo žiemos rezidenciją.

Šveicarijoje jis pagaliau užbaigė didžiausią savo veikalą – septynių tomų „Esė apie tautų papročius ir dvasią“ (*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*), kuriame pateikė filosofinį požiūrį į Europos istoriją. Knyga buvo pradėta rašyti siekiant praplėsti markizės du Šatelė akiratį, vėliau tęsiama – norint suteikti bendrų civilizacijos žinių Frydrichui II. Volteras žavėjosi senovės graikais, kritikavo Romos imperiją, labai neigiamai vertino viduramžius dėl tuo laikotarpiu įsigalėjusio religinio fanatizmo. Jis neapsiribojo Europos civilizacija, bet minėjo ir Indijos bei Kinijos pasiekimus, jų kultūrose surado

sektinų europiečiams pavyzdžių. Literatūros sąrašą sudarė net penki šimtai šaltinių. Šį veikalą jis pildė ir taisė iki gyvenimo pabaigos.

1755 m. įvyko labai stiprus žemės drebėjimas Portugalijoje, kuris sunaikino jos sostinę Lisaboną. Sklido žinios, kad miestas visiškai sugriautas, žuvo dešimtys tūkstančių jo gyventojų. Vieni apie šią katastrofą kalbėta, kilo diskusijos – kaip ją suderinti su tikėjimu, kad Dievas yra geras ir teisingas. Volteras buvo labai jautrus žmonių kančioms, tad, išreikšdamas savo jausmus, iš karto ėmėsi rašyti „Poemą apie Lisabonos nelaimę“ (*Poème sur le désastre de Lisbonne*). Kaip filosofas, jis svarstė šio įvykio keliamas blogio ir gėrio problemas. Volteras netikėjo, kad tai Dievo bausmė už nuodėmes, o kaltu laikė netobulą pasaulį. Tad, neteisūs esą ir filosofas G. Leibnicas, skelbęs, jog Dievas sukūrė pasaulį kaip geriausią iš visų galimų jo variantų, ir anglų poetas A. Popas (*A. Pope*), tvirtinęs, kad pasaulyje viskas gražu. Poemos buvo išleista dvidešimt leidimų, ir visi jie greitai išpirkti.

Lisabonos katastrofa buvo išimtinis įvykis, tačiau Volterą piktino ir kitoks nuolat vykstantis blogis: karų sukeliama nelaimė, pasenusios feodalizmo tradicijos, žmogaus teisių nepaisymas, religinis nepakantumas, grobikiška Naujojo Pasaulio kolonizacija ir kita. Todėl jis nutarė visa tai satyriškai pavaizduoti filosofinėje apysakoje „Kandidas, arba Optimizmas“ (*Candide ou l'Optimisme*). Pagrindinis jos veikėjas – smalsus jaunuolis Kandidas (pranc. *candide* – tiesus, nuoširdus), kuris keliauja po įvairias šalis, lydimas filosofo Pangloso, įsitikinusio, kad viskas šiame pasaulyje vyksta į gera. Be to, Kandidui geriau pažinti pasaulį kelionėje padeda mokslininkas Martenas ir Peru indėnas Kakombas. Aišku, autoriui teko įvesti ir moterį Kunigundą, meilė kuriai būtų pagrindinis klajonių akstinas. Štai kaip sąmojingai Volteras pradėjo šią apysaką:

Vestfalijoje, pono barono Tunder-ten-tronko pilyje, gyvena jaunuolis, gamtos apdovanotas švelniausiais polinkiais. Jo veidas atspindėjo

jo sielą. Apie viską jis spręsdavo gana tiesiai, nuoširdžiai ir labai paprastai, dėl to buvo pramintas Kandidu. Senieji namų tarnai spėjo, kad jis esąs sūnus barono sesers ir kaimynystėje gyvenusio gero ir garbingo bajoro, už kurio toji panelė nenorėjusi tekėti, nes jis galėjęs įrodyti tik septyniasdešimt vieną savo senolių kartą, o kitą jo genealoginio medžio dalį buvo išdildęs permainingasis laikas.

Tokiu kandžiu volterišku humoru persmelkta visa apysaka. Tiesa, vaizduodamas Septynerių metų karo tarp pagrindinių Europos valstybių žiaurumus, vokiečius jis apdairiai pervadino bulgarais, o prancūzus – avarais. Kandidas su Panglosu apsilankė ir Lisabonoje žemės drebėjimo metu. Aišku, plačiausiai aprašyti jų nuotykius Paryžiuje, pažintis su prancūzų teatru. Vėliau autorius nubloškė herojus į Pietų Ameriką, į jėzuitų valstybę Paragvajuje, o pajvairindamas jų kelionę ir kartu pasišaipydamas iš naivios legendos apie laimės šalį, nusiuntė į Eldoradą. Jame įgyti turtai leido pavaizduoti europiečių apgaulės grįžus į savąjį žemyną. O ilga kelionė baigėsi Konstantinopolyje, kur Kandidas pagaliau surado ir vedė Kunigundą. Čia herojai nutarė paklausti filosofo Marteno patarimo: „Dirbkim ir nesamprotaukim, tai vienintelis būdas padaryti gyvenimą pakenčiamą.“ Tai kartu ir Voltero siūloma išeitis, kaip išvengti blogio.

„Kandidas“ buvo išleistas 1759 m. iš karto penkiose šalyse nenurodant autoriaus pavardės, kaip vertimas iš vokiečių kalbos, ir tapo vienu pirmųjų tarptautinių bestselerių. Kita vertus, jis buvo popiežiaus įtrauktas į „Draudžiamųjų knygų sąrašą“, o jo egzempliorius sudegintas Ženevos aikštėje. Voltero priešai net siekė pašalinti jį iš Prancūzų akademijos.

Grupė prancūzų mokslininkų, vadovaujamų Žano Dalamberto (*Jean d'Alembert*) ir Deni Didro (*Denis Diderot*), 1751 m. pradėjo leisti „Enciklopediją, arba Aiškinamąjį mokslų, menų ir amatų žodyną“ (*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*). Jos tikslas buvo skatinti mokslo pažangą, toleranciją,

pateikti praktinių žinių. Volteras iš pradžių tai enciklopedistų grupei nepriklausė. Jis manė, kad didesnę poveikį visuomenei daro maži, pigūs leidiniai, o ne dideli ir brangūs, be to, būgštavo, kad jo vardas leidiniui gali duoti daugiau žalos negu naudos. Vis dėlto nuo penktojo „Enciklopedijos“ tomo rašytojas prisijungė prie grupės veiklos, paskelbė svarbius straipsnius „Istorija“, „Istoriografija“, „Protas“, „Auklėjimas“, „Stabas, stabmeldystė“ ir kitus. O kai „Enciklopedijos“ leidėjus pradėta kritikuoti ir persekioti, Volteras juos visaip palaikė. Kita vertus, šie laiškuose dažnai jį vadino savo mokytoju. Galiausiai tas istorinis sumanymas buvo įgyvendintas – išleisti 35 tomai.

Norėdamas turėti daugiau laisvės ir mažiau priklausyti nuo Šveicarijos kalvinistų, Volteras 1759 m. persikėlė gyventi į Fernė (*Ferney*) kaimą šalia to paties Ženevos ežero, bet jau Prancūzijos teritorijoje. Kilus persekiojimo pavojui savo šalyje, jis galėjo iš karto grįžti į Šveicariją, todėl dar neskubėjo atsakyti tenykščių valdų. Jis vėl perstatė dvaro rūmus, įsirengė namų teatrą. Volteras rūpinosi ir šalia esančiu kaimu, padėjo valstiečiams statyti namus, įkūrė tikslių laikrodžių dirbtuves.

Rašytojas jau buvo įpusėjęs septintą dešimtį ir prastos sveikatos, tačiau, gyvendamas Fernė, tapo dar veiklesnis ir karingesnis: „Keturiasdešimt metų aš kenčiau šventėvų ir įvairių niekšų persekiojimą, įsitikinau, kad nuosaikumu nieko neįmanoma pasiekti. Apskritai, kvaila pasikliauti nuosaikumu. Reikia kovoti ir mirti kilniam, sunaikinus visą govėdą šventėvų.“

Volteras ėmė kovoti su jais ne tik savo raštais, bet pasižymėjo ir kaip teisininkas gindamas nekaltus žmones, kurie buvo pasmerkti už neįrodytus nusikaltimus vien dėl jų religinių pažiūrų.

1761 m. Tulūzoje žiauria mirties bausme sulaužant pagrindinius kaulus, paskui pakabinant ant rato ir galop sudeginant buvo nuteistas Tulūzos prekybininkas protestantas Žanas Kalasas (*Jean Calas*). Jis kaltintas nužudęs savo sūnų Marką, nes šis norėjo pereiti

20 pav. Voltero rūmai Fernė kaime.

į katalikų tikėjimą. O jo pagalbinkais pripažinti žmona, du sūnūs, Marko draugas bei tarnaitė buvo nuteisti nedidelėmis bausmėmis, net niekuo dėtos dukterys atiduotos į vienuolyną. Volteras susidomėjo šiuo procesu ir pasinaudojo tuo, kad motina ir sūnūs buvo ištremti į Ženevą. Jie teigė, kad Markas pasikorė pats. Jaunuolis buvo baigęs teisės mokslus, bet galėjo dirbti teisininku tik tapęs kataliku. Vis dėlto jis nekeitė tikėjimo, padėjo tėvui prekiauti, bet to darbo nemėgo. Tai, matyt, lėmė jo pasitraukimą iš gyvenimo. O tėvas padarė klaidą: nenorėjo, kad Markas būtų paskelbtas savižudžiu, nes jo nelaidotų kapinėse, ir bandė inscenizuoti kitokią mirties priežastį. Tulūzoje daugumą sudarė katalikai, tad ne tik gyventojai, bet ir teisėjai įtarė nužudymą dėl religinių paskatų – tai patvirtino ir kankinami šeimos nariai.

Volteras labai energingai, negailėdamas nei laiko, nei pinigų, ėmė rūpintis, kad Kalasas ir jo šeima būtų išteisinti. Jis išspausdino

du leidinukus apie šį procesą: vieną parašė pats, o kitą – pasmerktojo advokatas, padedamas žymaus Prancūzijos teisininko. Be to, Volteras pasitelkė savo įtakingus draugus, kreipėsi net į de Pompadur. Galiausiai, po trejų metų kovos, tai istorijai atkreipus visos Prancūzijos dėmesį, Karaliaus taryba nurodė tribunolui bylą svarstyti iš naujo, ir šis priėmė išteisinamąjį nuosprendį. Liudvikas XV padovanojo Kalasų šeimai 36 tūkst. livrų, o karalienė susitiko su motina bei jos dukterimis, gražintomis iš vienuolyno.

Volterui pavyko atkurti teisingumą dar dviejose panašiose bylose. Protestantų Servenų (*Sirven*) šeima buvo apkaltinta nužudžiusi savo dukterį, ketinusią tapti katalike. Tiesa, juos nuteisė už akių, nes kaltinamieji slapstėsi; jie patys paprašė rašytojo pagalbos. Tik po keletrių metų, per ketvirtą apeliaciją Servenai buvo išteisinti. O mažame Abevilio miestelyje radus aplaužytą medinį krucifiksą, įtarimas krito ant trijų jaunuolių, kurie religinės procesijos metu šaipėsi iš jos. Du jaunuoliai pabėgo, o vienam skirta žiauri mirtis vien remiantis įtarimu bei pas jį rasta Voltero knyga „Trumpas filosofinis žodynas“ (*Dictionnaire philosophique portatif*). Toji bausmė irgi buvo pripažinta teisėjų klaida.

Minėtas žodynas buvo rašomas Kalaso proceso metu. Volteras pajuto turįs galios bei įtakos, tad nutarė glaustai išdėstyti savo pažiūras įvairiais klausimais. 1764 m. išleistoje nedidelėje knygoje alfabeto tvarka buvo pateikta per šimtą trumpų straipsnių, pristatančių svarbias religijos, filosofijos, kūrybos, politikos, teisės, estetikos ir moralės sąvokas. Savo autorystės jis nenurodė ir nepripažino. Knyga buvo pasmerkta Prancūzijos parlamento, sudeginta Ženevoje ir Berne, popiežiaus įtraukta į „Draudžiamųjų knygų sąrašą“. Tačiau ji plito Europoje, taigi autorius toliau pildė ir taisė, o po penkmečio, grįžęs prie šio darbo, ėmė leisti jau devynių tomų „Filosofinį žodyną“ (*Dictionnaire philosophique*).

Jame daug dėmesio skirta religijai. Rašytojas kritikavo įvairias religijas, ypač katalikybę, už dogmatizmą ir fanatizmą, už sukeltus

karus bei žudynes. Volteras pripažino Dievą tik kaip pasaulio kūrėją. Pažintis su Niutono veikalu, kuriame buvo suformuluoti bendrieji gamtos dėsniai, nulėmė jo įsitikinimą, kad Dievas negali laužyti savo paties nustatytų dėsnių. Tad po šešių kūrimo dienų jis tik stebi pasaulį, nesikišdamas į tolesnę raidą; toks požiūris vadinamas deizmu.

Volteras teigė, kad žmogus turi vadovautis protu, savo patyrimu, remtis mokslu ir menais, pats lemti savo gyvenimą. O žmonių santarvė yra įmanoma derinant individo ir visuomenės interesus. Juk protingos būtybės turi suprasti: kas yra naudinga bendruomenei, naudinga ir kiekvienam iš jų. Tokioms rašytojo pažiūroms didelės įtakos turėjo anglų filosofo Džono Loko (*John Locke*) teorija.

Volteras manė, kad žmonių lygybė nėra įmanoma, visuomenė turi būti sudaryta iš „protingų bei išsilavinusių“ ir tų, kurie „nieko neturėdami“ „privalo jiems dirbti“. Valstybę turi valdyti išmintingi, parlamento kontroliuojami vadovai.

Skirtingų pažiūrų laikėsi kitas įžymus to meto prancūzų rašytojas ir filosofas Žanas Žakas Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*).

Savo veikaluose jis teigė, kad visi žmonės yra iš prigimties lygūs, o nelygybė atsirado dėl privatinės nuosavybės. Tad reikia siekti socialinio teisingumo, kiekvienas žmogus privalo dirbti. Ruso pats laikėsi šio principo, gyveno vargingai, užsidirbdavo perrašinėdamas muzikines natas. Valdžia yra teisėta, jeigu ji išrinkta piliečių laisva valia. Geriausia valdžios forma, bent nedidelėje šalyje, – respublika, panaši į buvusią senovės Graikijoje. Civilizacija nedavė žmogui nieko gero, todėl jis turi vadovautis daugiau jausmais negu protu. Romane „Julija, arba Naujoji Eloiza“ (*Julie ou la nouvelle Héloïse*) Ruso propagavo kaimišką gyvenimo būdą, suartėjimą su gamta. Jis laikėsi nuosaikių religinių pažiūrų, irgi artimų deizmui.

Volteras, būdamas tvirtos valdžios šalininkas, piktinosi politiniu chaosu Abiejų Tautų Respublikoje ir pritarė jos padalijimui, o Ruso pasisakė už šios šalies nepriklausomybę.

Ruso buvo septyniolika metų jaunesnis už Volterą ir iš pradžių laikė jį savo mokytoju. Tačiau dėl pažiūrų skirtingumo jie kritikavo vienas kito veikalus ir tolo, o vėliau netgi tapo priešais. Abiem teko emigruoti iš Prancūzijos, ir abiejų knygos buvo deginamos. Iš tikrųjų šie du įžymūs rašytojai, kartu su enciklopedistais, daugiausia prisidėjo prie Prancūzijos revoliucijos kilimo.

Tokia revoliucija jau buvo įvykusi Anglijoje, o Prancūzijoje vėlavo. Volteras 1764 m. laiške bendraminčiui rašė: „Tai, kas vyksta aplink mane, žada revoliuciją. Ji prasidės neišvengiamai, nors aš vargu ar būsiu jos liudininku. <...> Esant pirmai dingsčiai, įvyks smarkus sproginimas, ir tada kils ypatinga sumaištis. Laimingi tie, kurie jauni, jie dar pamatys nuostabių dalykų.“ Taigi jis numatė, kad revoliucija sukels sumaištį, tik po jos prasidės teigiami pokyčiai.

Volteras, siekdamas neatitrūkti nuo Paryžiaus ir Europos reikalų, rašė daug laiškų. Išvykęs iš Prūsijos, jis greitai atnaujino draugišką susirašinėjimą su Frydrichu II, taip pat daugelį metų keitėsi laiškais su Rusijos imperatore Jekaterina II. Beje, savo korespondenciją, kaip ir naujus kūrinčius, rašė nebe ranka, o diktavo sekretoriui. Naktį kankinamas nemigos, budindavo ir savo pagalbininką, o ryte jau norėdavo matyti perrašytą tekstą. Laisvalaikiu mėgo vaikščioti, žaisdavo šachmatais su vienuoliu jėzuitu, gyvenančiu jo dvare.

Fernė rūmuose šeimininkavo Mari Luiza. Ji tapo apkūni, bet liko veikli, paslaugi Volterui; antra vertus, nebuvo, kaip anksčiau markizė, rašytojo pagalbininke, patarėja kūrybos klausimais. Vis dėlto kartą tarp jų kilo rimtas konfliktas, nes dukterėčia padėjo leidėjui pasisavinti neskirtus spaudai rašytojo rankraščius. Po to Mari Luiza pusantų metų buvo išvykusi gyventi į Paryžių.

Fernė lankydavosi daug svečių, norinčių pamatyti garsųjį atskyrelį. Volteras juos mielai priimdavo, nes tokiu būdu gaudavo informacijos, o garsiai skaitydamas savo kūrinčius spręsdavo, kaip reikėtų tobulinti tekstą. Be to, jis mėgo pasakoti linksmas istorijas bei

anekdotus, rodyti teatro spektaklius (vis dėlto vėliau pradėjo riboti lankytojų skaičių, nes tai trukdė darbui). Jis priprato prie žmonių pataikavimo, supykdamo, jei kas nors jam prieštaraudavo. Volteras džiaugėsi, kai gerbėjai paskelbė rinkliavą jo statulai, kurią sukūrė skulptorius Ž. B. Pigalis (*J. B. Pigalle*). (Menininkas surado savitą sprendimą – pavaizdavo rašytoją beveik nuoga, kaip antikos herojų; tačiau labiau yra žinoma po dešimtmečio Ž. Hudono (*J. Houdon*) sukurta labai išraiškinga skulptūra.) Didysis laisvamanis pastatė Fernė bažnyčią, kurios frontone buvo iškaltas užrašas: „Dievui pastatė Volteras.“ Tai reiškė, kad su Dievu jis bendrauja tiesiogiai, be tarpininkų. Beje, čia galėjo melstis ir katalikai, ir protestantai, tokia tolerancija tais laikais stebino.

Volteras praleido Fernė dvidešimt metų. Jis, kaip tikras šeimininkas, negailėdamas laiko ir pinigų, rūpinosi didėjančia tenykste bendruomene (čia 1770 m. po nepavykusio Ženevos vargingųjų sukilimo apsigyveno ir keli šimtai jo dalyvių). Įgijęs teisinių žinių, kovodamas prieš neteisingą žmonių įkalinimą, Volteras rengė naujovišką baudžiamąjį kodeksą. Jis ėmėsi pats apžvelgti savo kūrybą, parašydamas jos istorinį komentarą. O Jekaterinos II pageidavimu, Volteras parengė veikalą „Petro Didžiojo istorija“ (*Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand*). Jam gerai nežinant Rusijos savitumų, tas darbas nepavyko, tačiau vis vien imperatorės buvo labai gerai atlygintas. Rašytojas, aišku, neapleido ir grožinės kūrybos. Tačiau to meto jo pjesės nebeprilygo ankstesniems geriausiems tokiems kūriniams, kai kurios liko tik rankraščiuose.

Tačiau Volteras toliau sėkmingai plėtojo originalų žanrą – filosofines apysakas. Vengdamas priešų kritikos, rašytojas veiksma neretai perkeldavo į senus laikus ar egzotiškas šalis – juk žmogaus prigimtis nesikeičia ir dauguma problemų lieka tos pačios. „Baltajame jautyje“ (*Le Taureau blanc*) jis pašiepė tiesmuką tikėjimą Biblijos ir senovės Graikijos legendomis. Jo apysakoje veikia, surinkti į vieną

kompaniją, karalius Nabuchodonosaras, paverstas jaučiu; klastingas žaltys, sugundęs Ievą paragauti uždrausto vaisiaus; kalbanti Balaamo asilė; žuvis, prarijusi pranašą Joną; atpirkimo ožys, perėmęs visas žmonių nuodėmes; šuo, lydėjęs angelą Rafaelį; varnas ir balandis, buvę Nojaus laive. O jų nuotykius, siekiant padėti princesei, kuri yra įsimylėjusi karalių, ir vėl atversti Baltąjį jautį žmogumi, dar papildo epizodai iš graikų mitų. „Istorijoje apie gerą brahmaną“ (*La Histoire d'un bon bramin*) priešpriešintas protingas bei turtingas hinduistų šventikas brahmanas, kuris yra nelaimingas, nes žino, kiek daug jis nežino, ir varguolė, kuriai nekyla jokių klausimų, tad, nusipraususi Gangos vandeniui, ji tampa laiminga. „Babilono princesėje“ (*La Princesse de Babylone*) žaismingai pasakojami jos kelionių po įvairias šalis nuotykiškai, liudijantys, koks įvairus yra pasaulis.

Tiesa, kai kuriose filosofinėse apysakose Volteras tiesiogiai aprašė ir esamus laikus. „Atviraširdyje“ (*L'Ingénu*) iš Kanados į Prancūziją atvykęs indėnas huronas laisvo gamtos žmogaus akimis vertina religijos ir valstybės įvestas elgesio normas, keistus civilizuotų žmonių papročius. O „Žmogus su keturiasdešimt ekiu“ (*L'Homme aux quarante écus*) yra artimesnis publicistinei apybraižai: valstietis, turintis žemės, iš kurios per metus gauna tik keturiasdešimt ekiu pajamų, bando suprasti painią mokesčių sistemą, ir daro išvadą, kad gyvenimas ne gerėja, o blogėja. Pastaroji anonimiškai išleista knyga, aišku, irgi buvo sudeginta, o ją platinę trys prekeiviai išsiųsti į galeras.

Artėjant rašytojo aštuoniasdešimtmečiui, jo sveikata ėmė blogėti (šiais laikais, pasinaudojus jo kūno skrodimo duomenimis, buvo padaryta išvada, kad Volterą vargino auglys). Jam labai norėjosi dar kartą pamatyti Paryžių. *Comédie-Française* ėmėsi statyti naują jo tragediją pagal Vakarų Romos istorijos siužetą „Irena“ (*Irène*). Įtakingi draugai išsiaiškino, kad po Liudviko XV mirties sostą užėmęs jo anūkas neprieštaraus, jei rašytojas dalyvaus šios pjesės repeticijose.

1778 m. vasarį Volteras po šešių dienų kelionės, išvargęs, bet laimingas atvyko į sostinę. Paklaustas muitininko, ar neveža kontrabandos, jis atsakė: „Kontrabanda tai aš pats.“ Rašytojas apsistojo savo draugo markizo Š. de Vileto (*Ch. de Villette*) viešbutyje, kuris tapo paryžiečių traukos centru. Intelektualai, menininkai, didikai siekė pamatyti gyvą legendą. Nesirodė tik karaliaus artimieji ir aukšti dvasiškiai. Naujos, ką tik įkurtos valstybės – Jungtinių Amerikos Valstijų – atstovas Prancūzijoje Bendžaminas Franklinas (*Benjamin Franklin*) atėjo su savo anūku ir paprašė Voltero jį palaiminti. Tas uždėjo ranką ant vaiko galvos ir tarė: „Dievo ir laisvės vardu.“

Rašytojas buvo ketinęs grįžti į Fernė, ten numatė ir savo kapo vietą. Tačiau Paryžiuje jis sunkiai susirgo ir suprato, kad gyvenimo dienas teks baigti čia. Siekdamas tinkamo palaidojimo, jis kreipėsi į eilinių katalikų kunigą abatą Gotjė (*Gaultier*), kuris išklausė išpažinties ir suteikė nuodėmių atleidimą. Vis dėlto Bažnyčios vyresnybei toks jos atkaklaus kritiko atsivertimas pasirodė nepakankamas, tad pareikalavo viešos jo atgailos, antraip nebūsiąs laidojamas katalikiškai. Volteras to daryti nesutiko. Savo sekretoriui jis padiktavo garsųjį sakinį: „Aš mirštu garbindamas Dievą, mylėdamas savo draugus, nejausdamas neapykantos savo priešams ir neapkęsdamas prietarų.“

Rašytojas dar atgavo truputį jėgų ir sulaukė tikro triumfo. Kovo 30 d. jis atvyko į Prancūzų akademiją, kur jam buvo parodyta ypatinga pagarba. O tą vakarą didžiulė žmonių minia pasitiko jį prie teatro, norėjo ten įnešti ant rankų. Vestibiulyje buvo pastatytas rašytojo biustas. Jam pasirodžius ložėje, žiūrovai šaukė: „Karūnuoti“; aktorius tuojau atnešė karūną, bet Volteras atsisakė ją dėtis: „Jūs norite mane nužudyti garbe.“ Tuomet jo galva buvo papuošta laurų vainiku. Ovacijos ilgai netilo ir po spektaklio.

Gegužę ligoniui prasidėjo nepakeliami skausmai, kuriuos teko malšinti opiumu. Volteras mirė gegužės 30 d., eidamas

aštuoniasdešimt ketvirtuosius metus. Jo paties pageidavimu, buvo atliktas kūno skrodimas. Artimieji nutarė velionį slapta laikinai palaidoti mažo vienuolyno kapinėse Skeljere (*Scellières*), Šampanės provincijoje. Brolio sūnus buvo to vienuolyno pasaulietinis vadovas; jis pasodino Volterą, tarsi sergantį, į karietą ir išvežė link Fernė. O vienuolyno kunigas, matydamas abato Gotjė liudijimą, kad išpažintis buvo atlikta, atlaikė gedulingas pamaldas bei palaidojo kūną bažnyčios rūsyje. Tik paskui vienuolyną pasiekė Trua vyskupo raštas, draudžiantis tai daryti.

Prasidėjus Prancūzijos revoliucijai, Voltero palaikai po trylikos metų, Steigiamojo susirinkimo nutarimu, buvo iškilmingai perkelti į Šv. Genovaitės bažnyčią, paverstą Panteonu. Po trejų metų iš provincijos čia buvo atlydėti ir Ruso palaikai.

Savo didelio turto paveldėtoja Volteras paskyrė Mari-Luizą. Ji norėjo gyventi Paryžiuje, tad pardavė Fernė dvarą, ir šio miestelio klestinti bendruomenė greitai sunyko. O rašytojo biblioteką bei archyvą už didžiulę pinigų sumą įsigijo Rusijos imperatorė Jekaterina II, ir jie iškeliavo į Peterburgą.

2018 m. baigti leisti visi Voltero raštai (*Oeuvres complètes de Voltaire*), kuriuos sudaro 144 tomai. Rašytojo kūryba turėjo didžiulės įtakos Šviečiamajam amžiui, nes jis greitai ir itin taikliai reaguodavo į to meto iššūkius. O laikui bėgant, Voltero kūrinių likimas buvo įvairus. Jo pjesės dabar retai statomos net Prancūzijoje. Jos šmaikščios, bet parašytos klasikiniu stiliumi, laikantis griežtų laiko, erdvės ir vietos reikalavimų. Volteras suteikė šiam stiliui naujų, švietėjiškų bruožų, tačiau veikėjų charakteriai nėra sudėtingi. Kai kurios poemos buvo labai populiarios Prancūzijoje, bet iki skaitytojų susižavėjimo romantizmu. Mokslo veikalus pratęsė vėlesni darbai. O laiko išbandymą geriausiai atlaikė filosofinės apysakos, kurių Volteras nepriskyrė prie savo pagrindinių kūrinių. Jose rašytojas, keldamas bendražmogiškas problemas, puikiai sujungė

daugelį savo gebėjimų – filosofinį mąstymą, sąmojų, ironiją bei lakią fantaziją. Pagrindiniai tokie jo kūriniai yra išversti ir į lietuvių kalbą.

Volfngangas Amadėjus Mocartas
Wolfgang Amadeus Mozart

1756–1791 m.

Trylikamečio Volfgango Amadėjaus Mocarto portretas.
Jo autoriumi laikomas to meto italų dailininkas
Džambetino Cinjaroli (*Giambettino Cignaroli*).

Klasicizmo periodas muzikoje (1750–1820 m.) vadinamas jos aukso amžiumi. Toliau buvo plėtojamos Baroko laikotarpiu atrastos naujos pasaulietinės muzikos formos: opera, simfonija, sonata. Sukurti nauji instrumentai, ypač fortepijonas, atvėrė naujas jos kūrimo galimybes. Remiantis antikos bei Šviečiamąjo amžiaus idėjomis, siekta kompozicijos aiškumo, bet taip pat muzikos demokratiškumo, jausmų atskleidimo. Keitėsi muziko statusas, geriausi kompozitoriai galėjo gyventi nebe iš didikų malonės, ne kaip muzikiniai jų tarnai. Tuo laikotarpiu iškilo ir kūrė didieji muzikos reformatoriai Mocartas ir Bethovenas.

Volfgango Amadėjaus Mocarto gyvenime labai daug reiškė tėvas, taigi verta pateikti daugiau žinių apie jį. Leopoldas Mocartas (*Leopold Mozart*) buvo kilęs iš amatininkų – mūrininkų ir knygrišių, gyvenusių Augsburgio mieste (dab. Vokietija). Tačiau berniukas turėjo labai gerą balsą, tad dainavo vienuolyno berniukų chore. Vėliau jis atkakliai lavino savo muzikinius gebėjimus; dėl to apleido studijas Zalcburgo universitete. Leopoldą, savarankiškai tapusį geru muzikantu bei kompozitoriumi ir reikalingą bažnyčiai, ėmėsi globoti katedros kanauninkas.

Zalcburgo kunigaikštystė buvo bažnytinė žemė, ją valdė arkivyskupas kaip kunigaikštis. Leopoldas tapo arkivyskupo rūmuose veikiančios kapelos ketvirtuoju smuikininku. 1747 m. jis vedė Aną Mariją Pertl (*Anna Maria Pertl*), pilies valdytojo dukterį, kuri ypatingais muzikiniais gebėjimais nepasižymėjo, tačiau mėgo

dainuoti. Jiems po trijų neišgyvenusių kūdikių gimė duktė Marija Ana, o dar po dviejų mirusių vaikų 1756 m. sausio 27 d. – sūnus. Per pastarąjį gimdymą vos gyva liko motina. Tėvai labai norėjo, kad bent šis sūnus išliktų, tad krikštijo jį kitą dieną, pavesdami globoti net keturiems šventiesiems, kurių visų vardais jis buvo pavadintas – Johanu Chrizostomu Volfangu Teofilium (Johannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus). Tarp muzikų buvo populiarī italų kalba, tad Teofilų (Dievą mylintis) imta vadinti *Amadėjumi*. Pirmieji du vardai nebuvo vartojami, o jis pats labiausiai mėgo *Volfangą*.

Jo tėvas atkakliai tobulinosi kaip muzikantas ir kaip kompozitorius, ėmė garsėti Zalcburge. Jis jau griežė antruoju kapelos smuiku, turėjo mokinių, kūrė sonatas ir kantatas. Sūnaus gimimo metais Leopoldas Mocartas išleido vadovėlį „Smuikavimo mokymo pagrindai“ (*Versuch einer gründlichen Violinschule*), kuris buvo naudojamas ne tik Vokietijoje, išverstas ir į kelias kitas kalbas.

Pastebėjęs savo dukters Marijos Anos, šeimoje vadinamos Nanerle, neeilinius muzikinius gebėjimus, tėvas ją nuo septynerių metų pradėjo mokyti groti klavesinu. Tų pamokų metu trimetis Volfangas, šeimoje meiliai vadinamas Volferliu, liaudavosi žaidęs, atidžiai klausydamosi. O atsisėdęs prie klavesino, pats imdavo spaudyti klavišus siekdamas parinkti sąskambius. Anot sesers prisiminimų: „Ketvirtaisiais jo gyvenimo metais tėvas, tarsi juokais, pradėjo mokyti jį groti klavesinu atskirus menuetus ir pjeses. <...> Jam užtekdavo kokio pusvalandžio išmokti menuetą ir paskui tikrai puikiai, griežtai ritmingai jį pagrodavo. Menkiausias triukšmas grojimo metu jį išvesdavo iš pusiausvyros. Trumpiau tariant, kol būdavo muzika, jis visas pasinerdavo joje.“ O penkerių metų Volfangas pats ėmė kurti trumpas pjeses, kurias tėvas užrašydavo.

Jis buvo gražus, linksmas vaikas. Labai klausė tėvo, netgi sakydavo: „Tuoj po Dievulio eina mano tėtukas.“ O šis abu vaikus pats

mokė ne tik muzikos, jų neleido į jokią mokyklą. Wolfgangas stro-piai kartodavo įgytas žinias: pamokytas skaičiuoti, visur – ant grindų ir sienų – kreida rašė skaičius, o pradėjęs piešti tam naudojo kiekvieną popieriaus lapą.

Tačiau didžiausias vaiko pomėgis buvo muzika. Kaip prisiminė sesuo Marija: „Jis niekada nebuvo verčiamas nei kurti, nei groti. Anaipol, jį nuolat reikėdavo nuo to sudrausti, nes jis būtų dieną naktį sėdėjęs prie klavesino arba kūręs muziką.“ O tėvas nuosekliai didino reikalavimus, ragino atlikti kūrinus ne tik gerai, bet ir tobulai. Buvo plečiamas ir Volfgango repertuaras, jis buvo mokomas groti ne tik klavesinu, bet ir smuiku bei vargonais. Tėvas jam suteikė ir kompozicijos žinių. Berniuką vedavo į arkivyskupo rūmus, kur vyko ne tik koncertai, bet buvo atliekamos ir operos. Jį, kaip berniukų choro dalyvį, net įrašė į vienos operos programą.

Mieste sklido žinia apie stebuklingus Leopoldo Mocarto vaikus. Jis suprato, kad tuo verta pasinaudoti, ir nedelsiant, kol visus dar stebina virtuozų amžius. Tad, arkivyskupui leidus, tėvas nuvežė Volfgangą ir Mariją koncertuoti į Miuncheną, pas Bavarijos kurfiurstą. Čia jie susilaukė didelio pasisekimo, tai paskatino tėvą vykti į garsų muzikos centrą Vieną.

Pinigų kelionei Leopoldas Mocartas pasiskolino iš draugo. Taigi visa šeima, keturiese, sėdo į karietą, jos gale įsidėjo kelioninį klavesiną ir 1762 m. rugsėjį išskubėjo į sostinę. Užteko vaikams pasirodyti vieno didiko rūmuose ir kilo didžiulis susidomėjimas, ypač šešiamečiu virtuozu. Pakvietimų gauta buvo tiek daug, kad teko sudaryti ilgoką eilę. Gandas pasiekė ir imperatoriaus vasaros rezidenciją Šenbrune šalia Vienos. Juk jo šeima mėgo muziką, grojo ar netgi patys ją kūrė. Aišku, čia prisistatyti reikėjo nedelsiant, dar pavyko, kad leista vieną dieną pasiruošti vizitui. Ją visą tėvas paskyrė etiketo mokymui: kaip vaikai turi įeiti, nusilenkti, pabučiuoti ranką. Tačiau Wolfgangas, eidamas pasisveikinti su imperatoriene,

paslydo ant parketo ir išsitiesė visu ūgiu. Dvariškiams juokiantis, jis nedrįso keltis, tad valdovė pasiuntė jam į pagalbą princesę Mariją Antuanetę. Volfgangas jai padėjo ir, anot legendos, pasakė: „Tu šaunuolė. Aš tave vesiu, nes tu gera.“ Beje, ši princesė ištekėjo už Prancūzijos karaliaus Liudviko XVI ir vėliau per revoliuciją buvo giljotinuota.

Šėnbruno rūmuose Volfgangas su Marija muzikavo ir po vieną, ir kartu – keturiomis rankomis. Jis atliko savo paties kūrinėlius, improvizavo, skambino nežiūrėdamas į klavišus, sugebėjo pagroti be klaidų iš natų jam nežinomą vieną sudėtingiausių kūrinių klavyriui. Imperatorienė padovanojo jiems abiem puošnius kostiumus, tiesa, savo vaikų jau dėvėtus. Sostinę šeima paliko tik Volfgangui susirgus skarlatina.

Leopoldas Mocartas nusprendė toliau gaudyti garbės ir pelno paukštę. Tad kitų metų pradžioje jis su abiem vaikais, jau be motinos, išvyko į ilgą koncertinę kelionę po Vakarų Europą. Keliaudami link Paryžiaus, jie aplankė daugelį Vokietijos miestų, užvažiavo ir į Briuselį, grodavo didikų ir valdovų rūmuose. Apie jų pasirodymus buvo pranešinėjama tokiu ar panašiu skelbimu:

Šiandien, rugpjūčio 30-ąją, trečiadienį, tiksliai 6 valandą įvyks paskutinis koncertas: dvylikos metų mergaitė ir septynmetis berniukas gros klavesinu; ji pirmoji atliks sunkiausių didžiųjų meistrų kūrinius; o jis dar grieš smuiku, akompanuos klavyru atliekant simfoniją, skambins klaviatūra ją uždengus audeklu, taip pat gerai, tarsi ji būtų jam prieš akis, vėliau tiksliai nurodys visus garsus, kurie po vieną bei akordais bus pagroti klavyru arba bet koku kitu instrumentu arba išgauti daiktai – varpeliu, stiklinėmis, laikrodžiais. Pabaigoje jis improvizuos ne tik klavesinu, bet ir vargonais taip ilgai, kaip to norės klausytojai, ir bet kokiomis, net pačiomis sunkiausiomis tonacijomis, kurių tik bus pageidauta; tuo būdu jis įrodys, kad vargonus valdo taip pat puikiai, kaip ir visiškai kitokį instrumentą klavyrą.

Pirmiausia virtuoziską grojimą demonstruodavo Marija, bet didžiausio susidomėjimo sulaukdavo Wolfgangas, kuris, dalyvių pageidavimu, atlikdavo įvairius muzikinius triukus. Tačiau, pajutęs, kad jo klauso muzikos žinovai, jaunas genijus šelmiškai nusišypso-davo ir atsidėdavo tikrai kūrybai. Koncertai užtrukdavo net keturias ir daugiau valandų, Wolfgangas išvargdavo, bet nesiskųsdavo.

Paryžiaus melomanų dėmesį pelnyti sekėsi sunkiau, nes koncertinės draugijos, kurios nuomodavo sales, ne iš karto patikėjo nekviestais atlikėjais. Tačiau jiems padėjo žurnalistas suprancūzėjęs vokietis Melchioras Grimas (*Melchior Grimm*), gerai pažįstantis sositinės meninį gyvenimą, tad netrukus ir čia Wolfgangas tapo sezono pažiba. Paryžiuje Mocartai praleido visą pusmetį, buvo kviečiami ir į karaliaus rūmus, kur juos dosniai apdovanojo. Wolfgangui didelį įspūdį paliko Paryžiuje girdėti simfoniniai kūriniai bei puiki vargonų muzika. Jis ir pats parašė keturias sonatas klavyriui ir smuikui, kurie tapo pirmaisiais išspausdintais jo kūriniais.

Vėliau tėvas nuvežė vaikus į Londoną, kur jie irgi sulaukė išskirtinio dėmesio. Wolfgangu susidomėjo net Londono karališkoji draugija, kurios narys Deinsas Beringtonas (*Daines Barrington*) ėmėsi tirti berniuko muzikinius gabumus. Visaip jį išbandęs, mokslininkas parašė detalią ataskaitą, patvirtindamas, kad buvo visų tų stebuklų liudininkas. Tiesa, jam kilo įtarimas, kad tėvas nurodo jaunesnį Volfgango amžių. Tačiau šis, kai neužsiimdavo muzika, elgėsi kaip įprasta tokio amžiaus vaikui: į kambarį įslinkus katei, tuoj pribėgo prie mėgstamo gyvūno, o per koncerto pertrauką pasiėmė lazdelę ir ją apžergęs, šuoliavo po kambarį.

Londonė, kaip ir Paryžiuje, Wolfgangas praplėtė savo muzikinį akiratį: jam didelį įspūdį paliko didingos Georgo Hendelio (*Georg Händel*) oratorijos bibliniais siužetais, pamatytos italų operos. Jis susipažino su kompozitoriumi Johanu Kristianu Bachu (*Johann Christian Bach*), garsiojo Johano Sebastiano (*Johann Sebastian*)

21 pav. Leopoldas Mocartas su savo vaikais Volfgangu ir Marija koncerto Paryžiuje metu 1763 m. Lui Karoži (*Louis Carrogis*) paveikslas.

sūnumi, šis ėmėsi mokyti berniuką. Tėvas jam diegė griežtas muzikos taisykles, o Bachas atskleidė laisvesnio, melodingesnio meno pranašumus. Tai paskatino Volfgangą sukurti pirmąsias tris simfonijas. Jose panaudoti įvairūs orkestro instrumentai, ypač trimitai ir litaurai. Su jais berniukas jau buvo susipažinęs ir rašė neturėdamas su savimi, o girdėdamas vidine klausa.

Tėvas su vaikais, praleidę Londone daugiau nei metus, atvyko į Hagą. Volfgango programoje jau mažėjo muzikinių triukų ir daugėjo jo paties kūrinų, atlikdavo ir savo simfonijas. Tačiau Mocartai čia užsibuvo ir dėl ligos, nes visi trys sunkiai persirgo vidurių šiltine. Po to jie grįžo į Paryžių, o iš ten, nuolat sustodami koncertuoti, išvyko į Šveicariją ir tik po pusketvirtų metų kelionės parsirado į savo namus Zalcburge.

Volfgangas tapo Europos įžymybe, įgijo patyrimo ir pats susipažino su įvairių šalių muzika. Tačiau ovacijos, pagyrimai, dovanos jį išpaikino. Antra vertus, jis negalėjo bendrauti su kitais vaikais, prarado dalį vaikystės, tai formavo savitą jo būdą. Kelionė buvo labai varginanti, berniukas dažnai sirgo, tad namo grįžo mažas ir liesas.

Arkivyskupas irgi džiaugėsi savo muziko sėkme ir nepyko dėl ilgų atostogų. Vis dėlto jis įtarė, kad tėvas prisideda prie Volfgango kūrybos. Taigi nutarė išbandyti berniuką: uždarė jį savaitei savo rūmų kambaryje ir liepė parašyti oratorijos „Pirmojo įsakymo priedermė“ pirmąją dalį. Ji arkivyskupui patiko, tad kitas dvi oratorijos dalis sukūrė kompozitoriai Johanas Haidnas (*Johann Haydn*) ir Antonas Adlgaseris (*Anton Adlgasser*). Vis dėlto Haidnui bei tėvui teko truputį pataisyti Volfgango partitūrą, ir oratorija buvo atlikta rūmuose.

Leopoldas Mocartas suprato, kad jo vaikams reikalingas ir bendrasis išsilavinimas, tad juos pusę metų pats mokė muzikai reikalingiausių italų bei lotynų kalbų (vėliau Volfgangas gerai išmoko tas kalbas), taip pat aritmetikos, geografijos, istorijos. Tuo pat metu tėvas jam suteikė ir išsamesnių muzikos žinių: kaip harmoningai derinti kelias savarankiškas melodijas, kaip plėtoti sudėtingas orkestrinės bei vokalinės muzikos formas.

Vis dėlto tėvui rūpėjo tęsti vaikų pasirodymus, tad jis nutarė juos vėl nuvežti į Vieną. Ten turėjo vykti didelės iškilmės, susijusios su imperatoriaus dukters ir Neapolio karaliaus vestuvėmis. Deja,

prasidėjo raupų epidemija, nuo jų mirė net nuotaka. Mocartai skubiai išvyko į kitą miestą, tačiau Volfgangas jau buvo užsikrėtęs, sunkiai susirgo jis ir Marija; laimė, abu išgyveno. Vėliau grįžo į Vieną, bet čia po epidemijos vyko mažai koncertų. Tėvas nutarė Volfgangą išgarsinti kitu būdu: įkalbėjo teatro antreprenierį (anot kitos versijos – patį imperatorių) užsakyti berniukui parašyti operą.

Opera pradėta kurti Italijoje XVII a. pradžioje, o antrojoje pusėje jau tapo populiariausiu muzikos žanru. Pirmiausia atsirado rimtoji opera, vadinama *opera seria*. Tai būdavo arijų ir duetų rinkinys, o muzikinio veiksmo nesiekta plėtoti. Rimtosios operos veikėjai – karaliai ar antikos dievai, taigi ji panėšėjo į kostiuminį koncertą. Netrukus populiaresnė tapo komiškoji opera (*opera buffa*). Joje gausu intrigų, meilės nuotykių, veikiantieji asmenys yra ir didikai, ir tarnai. Tie du variantai buvo toliau vystomi XVIII a.

Dvylikamečiui Volfgangui buvo pasiūlyta kurti komišką operą; jos libretas parašytas pagal K. Goldonio (*C. Goldoni*) pjesę „Tariamasis naivumas“ (*La Finta semplice*). Berniukas noriai ėmėsi šio darbo. Tačiau meilė, pavydas ir kiti jausmai jam dar buvo visiškai nepažįstami, tad juos vaizdavo tik pamėgdžiodamas matytas operas. Taigi jo kūrinys buvo neaukšto lygio, tiesa, su kai kuriais puikiais fragmentais. Panašaus lygio operos tuo metu išvysdavo sceną, tačiau Vienos kompozitoriai laikė negarbe turėti konkurentą vaiką ir antreprenieris pabūgo galimos nesėkmės. Vis dėlto netrukus garsus gydytojas Francas Mesmeris (*Franz Mesmer*), žmonių gydymui naudojantis magnetus, savo namų teatrui užsakė paprasto siužeto vieno veiksmo operą apie piemenaitės ir piemenuko meilę, išsaugotą padedant kaimo burtininkui. Šis kūrinys Volfgangui pasisekė geriau – opera „Bastjenas ir Bastjena“ (*Bastien und Bastienne*) buvo pastatyta Mesmerio teatre.

Mocartams grįžus į Zalcburgą, berniukas sukūrė dvejus mišias ir kitos bažnytinės muzikos. O arkivyskupas leido savo teatre

pastatyti „Tariamąjį naivumą“ ir Volfgangui vadintis dvaro kapelmeisteriu.

Tėvas nusprendė tęsti vien sūnaus muzikinę karjerą ir su juo važiuoti į Italiją. Marijos talentas liko neišnaudotas; ji gyveno Zalcburge, ištekėjo už gerokai vyresnio našlio su penkiais vaikais ir jautėsi nelaiminga. O tėvas ir Volfgangas Italijoje su pertraukomis praleido pusketvirtų metų, koncertavo daugelyje miestų. Visur jaunąjį virtuozą entuziastingai sutikdavo. Vatikane tik per šv. Velykas buvo atliekamas sudėtingas polifoninės muzikos kūrinys G. Alegrio (*G. Allegri*) „Pasigailėk manęs, Viešpatie“ (*Miserere mei, Deus*). Popiežius jį labai brangino, tad neleido daryti kopijų. Tačiau Volfgangas, vos kartą išgirdęs, užrašė kūrinio natas. Popiežius nesupyko, netgi apdovanojo vaikinuką Aukso pentino ordinu. O prestižinė Bolonijos filharmonijos akademija (*Accademia Filarmonica di Bologna*) išrinko jį savo nariu.

Italijoje Volfgangas susilaukė ne tik garbės, bet įgijo ir vertingo patyrimo. Porą mėnesių jis tobulinosi pas garsų muzikos teoretiką Džovanį Martinį (*Giovanni Martini*). Pastarojo patarimai bei pažintis su italų muzika padėjo jam formuoti savo originalų stilių. Nuolat koncertuodamas, Volfgangas daug laiko skyrė ir kūrybai, nes gebėjo tai daryti net nepalankiomis sąlygomis. Antai pirmąjį styginį kvartetą jis parašė per vieną vakarą sausakimšoje miestelio smuklėje.

Milano teatras pasiūlė Volfgangui parašyti rimtąją operą „Mitridatas, Ponto karalius“ (*Mitridate, re di Ponto*) šiame mieste vykstančiam karnavalui; libretui buvo panaudota Ž. Rasino (*J. Racine*) drama. Paauglio kūrinys patiko italams savo lyrizmu, tad net dvidešimt kartų spektaklis vyko perpildytoje salėje. Kitam Milano karnavalui jam vėl užsakė panašią operą „Lucijus Sula“ (*Lucio Silla*) iš senovės Romos istorijos. Joje Volfgangas jau ėmėsi plėtoti ir dramatinę veiksmą, tačiau ta naujovė patiko ne visiems žiūrovams.

Tuo metu Zalcburgą pradėjo valdyti naujas kunigaikštis-arkivyskupas Jeronimas fon Koloredas (*Hieronymus von Colloredo*). Jo inauguracijai Wolfgangas sukūrė dramatinę serenadą „Scipiono sapnas“. Jam leido toliau būti kapelmeisteriu, bet su sąlyga, kad iš tikrųjų atliks tas pareigas, o ne važinės po Europą. Paskutinės kelionės metu tėvas dar pamėgino parūpinti Wolfgangui gerą tarnybą Italijoje, tačiau net ir genialiam jaunuoliui tokios vietos neatsirado. Taigi jam teko staiga pakeisti gyvenimo būdą: nuolat repetuoti kartu su kapelos muzikantais, koncertuoti rūmuose ir groti vargonais katedroje. O Koloredas buvo valdingas, grubus, reikalavo visiško paklusnumo.

Tačiau laisvalaikiu Wolfgangas galėjo atsidėti kūrybai. Po kelionėse patirtų įspūdžių jam buvo pravartu susikaupti, ramiai plėtoti savo talentą. Tad jis rašė daug ir įvairių kūrinių: simfonijų, serenadų, kvartetų, koncertų smuikui ir orkestrui, taip pat ir bažnytinės muzikos. Deja, jo paieškoms nepitarė ne tik arkivyskupas, tradicinio meno mėgėjas, bet ir tėvas. Be to, Wolfgangas savo pagrindiniu žanru laikė operą, o jos Koloredas nemėgo, net visiškai panaikino operos teatrą. Tačiau ją vertino Bavarijos kurfiurstas Maksimilianas III, kuris, žinodamas apie jaunojo kompozitoriaus sėkmę Italijoje, pasiūlė jam parašyti komišką operą naujametiniam karnavalui. Arkivyskupas norėjo įtikti kurfiurstui, todėl leido Wolfgangui keliauti į Miuncheną.

Operos „Tariamoji sodininkė“ (*La finta giardiniera*) libretas buvo paprastas – dviejų įsimylėjėlių porų nesusipratimai, tačiau kompozitorius muzikinėmis priemonėmis, jungdamas komišką ir dramatinę vaizdavimą, sukūręs melodingų arijų, pagilino veikėjų paveikslus ir atskleidė jų jausmus. Opera susilaukė tikro triumfo. Jos pažiūrėti buvo atvykęs netgi arkivyskupas, bet liko nepatenkintas, kad taip pagerbiamas jo tarnas.

Wolfgangas tikėjosi susirasti geresnę tarnybą ir būti tinkamai įvertintas kitame mieste. Tačiau išvažiuoti be arkivyskupo sutikimo jis

negalėjo, kad užsirūstinęs Koloredas nepašalintų iš kapelos jo tėvo ir šeima neliktų be pajamų. Jaunuolis paprašė arkivyskupo atleisti jį iš pareigų, ir šis galiausiai sutiko, bet jo tėvui atostogų nesuteikė. Leopoldas manė, kad Wolfgangas, nors ir sulaukęs dvidešimties metų, yra nepraktiškas ir pražus, tad į kelionę jį išleido kartu su motina. Be to, sūnus pažadėjo tėvui nuolat rašyti laiškus.

Mocartas tikėjosi sėkmės Miunchene, kur neseniai buvo įvertintas kaip operos autorius, tačiau kurfiurstas jam laisvos vietos nesurado. Tėvo gimtinėje Augsburgėje jis ketino surengti keletą koncertų, bet, nepagarbiai sutiktas didikų, pabėgo. Daug geriau Mocartas buvo priimtas Manheime, kur veikė puikus simfoninis orkestras. Jis susidraugavo su kompozitoriumi K. Kanabichu (*Ch. Cannabich*). Mocartas rašė muziką įvairiems instrumentams – mišias vargonams, koncertus fleitai, o ypač sonatas klavesinui. Deja, apmokamos vietos ir čia neatsirado. Kurfiurstas mielai savo rūmuose išklausė virtuozo koncerto, bet net nesiteikė užmokėti, tik padovanojo laikrodį.

Į kelionę pasiimtos nedidelės lėšos tirpo, tad Mocartui teko uždarbiauti muzikos pamokomis. Dėl jų skundėsi tėvui: „Man malonu padaryti paslaugą ir duoti pamokas, ypač jei pastebiu, kad mokinys talentingas, nori ir mėgsta mokytis. Tačiau iš pareigos eiti nustatytu laiku į svetimus namus arba laukti namie mokinio – negaliu, nors tatai būtų ir labai pelninga. Man tai nepakenčiama. Tą palieku žmonėms, kurie nieko kito negali, tik groti klavesinu. Aš kompozitorius ir gimęs būti kapelmeisteriu. Neturiu teisės ir negaliu palaidoti savo talento, kurio taip dosniai suteikė man Viešpats Dievas (galiu taip kalbėti per daug nesididžiudamas, nes dabar stipriau negu bet kada tai jaučiu).“

Mocartas nutarė vykti į Paryžių, kur buvo susilaukęs pripažinimo ir egzistavo daug įvairių galimybių. Tačiau Manheime jį sulaukė meilė penkiolikmetei merginai Aloizijai Vėber (*Aloysia Weber*). Ji buvo nevykusio dainininko, teatro suflerio ir gaidų perrašinėtojo duktė.

Aloizija turėjo labai gražų, švarų balsą, tad Mocartas parašė mylimajai nuostabią ariją ir kitų kūrinių, pakvietė kartu koncertuoti. Motinai atrodė, kad vedybos jam būtų labai nenaudingos ir paprašė savo vyro gelbėti sūnų. Šis atsiuntė Volfgangui ilgą ir griežtą laišką, kuriame rašė: „Ar tu nori mirti eiliniu muzikantu, kurį pamirš visas pasaulis, ar įžymiu kapelmeisteriu, apie kurį ainiai skaitys knygoje; ar šiaudų guolyje, po žmonos padu, apsuptas pusbadžių vaikų, ar, praleidęs amžių krikščioniškai, pasiturimai, gerai aprūpinęs savo šeimą, pasiekęs garbę ir šlovę, viso pasaulio aukštinamas? Ir viskas priklauso tik nuo tavo sveiko proto ir nuo to, kokį kelią pasirinksi. <...> Į Paryžių! Ir greičiau! Imk pavyzdį iš didžių žmonių – arba Cezaris, arba nieko!“

Mocartas nedrįso prieštarauti tėvui. Jis vylėsi, kad Paryžiuje taps ne tik garsus, bet ir turtingas, o Aloizija kantriai jo lauks. Tad parašė „Atsisveikinimo dainą“ ir kartu su motina vėl leidosi į kelionę.

Paryžius žavėjosi stebuklingu vaiku, o dabar atvyko dvidešimt dvejų metų neišvaizdus jaunuolis. Menininkų, siekiančių pripažinimo, čia buvo nemažai, be to, Mocartas – svetimšalis, neturintis įtakingų globėjų. Tiesa, jam vėl padėjo M. Grimas, parašė kelis rekomendacinius laiškus, bet pats skeptiškai vertino jaunuolio galimybes: „Volfgangas per daug atviraširdis, nėra energingas. Jį lengva apgauti, jis nenusimano apie priemones, kurių reikia imtis, kad pasisektų. Norint čia laimėti, reikia būti suktam, versliam, įžūliam. Jeigu jis turėtų perpus mažiau talento, o dvigubai daugiau landumo, aš būčiau dėl jo ramus.“

Tad Mocartui teko ir Paryžiuje verstis pamokomis, o mokiniai neretai pasirodydavo negabūs ar tingūs. Pas juos teko vaikščioti pėsčiomis, nes neužteko pinigų fiakrui. Tiesa, prasidėjo jo kūrinių pripažinimas: su pasisekimu atliktos dvi simfonijos bei baletas „Niekučiai“ (deja, jo afišoje muzikos autorius nebuvo nurodytas).

Tuo metu Paryžiuje buvo statomos naujoviškos vokiečių kompozitoriaus Kristofo fon Gliuko (*Christoph von Gluck*) operos,

kuriose jis siekė įgyvendinti tris principus – paprastumą, tiesą ir natūralumą, – muziką siejo su siužetu, padidino orkestro ir choro vaidmenį. Tai turėjo įtakos Mocartui, nors jis nesutiko su Gliuko siekiu pajungti muziką siužetui, ir manė, kad libretas turi būti derinamas prie muzikos. Mocartas svajotojo imtis kurti operą, bet užsakymo nesulaukė.

Sunkiai susirgo motina, ir jos nepavyko išgelbėti. Tėvas bijojo, kad sūnus vienas Paryžiuje prapuls. Tuo metu Zalcburgo arkivyskupas paskyrė Leopoldą Mocartą rūmų kompozitoriumi, tad liko laisva kapelmeisterio vieta. Tėvas įsakmiai nurodė sūnui grįžti namo, netgi sutiko, kad šis vėl imtų bendrauti su Aloizija Vėber. Atsisveikindamas su jo vilčių nepateisinsiu Paryžiumi, Mocartas parašė penkias puikias sonatas klavyriui.

Aloiziją jis susirado Miunchene, jau tapusią teatro dainininke. Deja, ji Mocartą sutiko šaltai, turėjo kitų gerbėjų. O jis tebemylėjo, tad išvažiuodamas sukūrė jai dar vieną gražią ariją.

Grįžus į Zalcburgą, vėl prasidėjo kasdienis monotoniškas gyvenimas, žeminanti arkivyskupo tarnų padėtis. Mocartas rašė daugiausia bažnytinę muziką: mišias, mišparus, giesmes. Tik po dvejų metų netikėtai gavo Miuncheno kurfiursto užsakymą parašyti naują operą, vėl karnavalui. Koloredas nenoromis jį išleido. Libretas „Idomenėjas“ apie Kretos karalių, kuris, vykdydamas duotą pažadą, turi paaukoti savo sūnų, buvo paviršutiniškas. Tad Mocartas, kurdamas operą, atkakliai reikalavo taisyti libretą. Nors jis pasirinko rimtosios operos variantą, bet jį plėtojo, buvo daugiau panaudotas orkestras ir choras. Opera turėjo nemažą pasisekimą, o ir pats kompozitorius ją laikė svarbiu savo kūriniumi.

Koloredas, vykdamas į imperatoriaus Juozapo II rengiamas iškilmes Vienoje, kartu pasiėmė ir savo kapelmeisterį Mocartą. Jis čia labai sėkmingai koncertavo, tiesa, kiekvieną kartą turėjo prašyti arkivyskupo leidimo. Galiausiai šis liepė Mocartui nedelsiant

išvykti, ėmė jį įžeidinėti. Kilo konfliktas, kurį Mocartas aprašė savo laiške namiškiams.

Čia jis pratrūko pykčiu: aš esąs didžiausias sukčius iš visų jam žinomų; nė vienas žmogus jam taip blogai netarnaujās kaip aš; jis patariās man išvažiuoti jau šiandien, antraip jis parašysias namo, kad man nemokėtų algos. Negalėjau nė žodžio įterpti, jo pyktis augo it gaisras. Aš ramiai klausiausi. <...> Galiausiai nebeištėvėriau, užsidegiau ir tariau jam:

– Taip. Vadinasi jūsuprakilnybė manimi nepatenkintas?

– Ką? Grasini? Ak tu, komediantė! Matai duris! Su šitokiais suskais aš nenoriu turėti daugiau jokių reikalų!

Aš pagaliau tariau:

– O aš su jumis. Irgi nenoriu! Niekada.

– Lauk!

O aš išeidamas:

– Tėbūnie taip, ryt jūs gausite tatau raštu...

Kapelmeisteris buvo ne tik atleistas, bet arkivyskupo vyresnysis kamerheras grafas Arkas, jį prisivijęs, dar spyrė koja į užpakalį.

Vienoje Mocartas vėl susitiko Aloiziją, kuri tapo Vienos *Burgtheater* (Pilies teatras) dainininke, tačiau jau buvo ištekėjusi už aktoriaus. Jos šeima irgi atsikraustė į Vieną, tėvas mirė, o motina gyveno su kitomis trimis dukterimis. Jų bute Mocartas išsinuomojo kambarį ir netrukus įsimylėjo viduriniąją dukterį – aštuoniolikmetę Konstančą (*Constanze*). Meilė buvo abipusė, netrukus jie sumanė tuoktis. Tačiau tam kategoriškai pasipriešino Volfgango tėvas, nes Konstanca esanti iš neturtingos ir nekilmingos šeimos, tad neverta jo sūnaus. Mocartas neidealizavo išrinktosios, jam pagrindinis argumentas buvo meilė: „Ji nebjauri, bet ir ne gražuolė. Visas jos grožis – dvi mažos juodos akys ir dailus stotas. Ji neturi aštraus proto, bet pakankamai išmintinga, kad galėtų atlikti žmonos ir motinos

pareigas... Aš myliu ją ir jinai myli mane visa širdimi. Sakykite, ar aš galiu norėti geresnės žmonos?“

Tėvas grasino neduoti sūnui palaiminimo, į tai šis atsakė, kad be mylimosios negali būti laimingas, o vedęs be jo sutikimo bus tik mažiau laimingas. Vis dėlto galiausiai jis išsikraustė iš Vėber buto, dėl to nusivylusi motina jam uždraudė net matytis su Konstanca.

Tuo metu ir į konservatyvią Austriją skverbėsi Šviečiamojo amžiaus kultūra. Veikiant Ž. Ruso idėjoms, žavintis V. Šekspyro pjesėmis, jau buvo kilęs dvasinis vokiečių sąjūdis „Audra ir veržimasis“ (*Sturm und Drang*), siekiantis kovoti su išsigalėjusiu racionalizmu, kurti ryškų nacionalinį meną. Tad ir rūmų teatras Vienoje, imperatoriaus nurodymu, buvo pervadintas Nacionaliniu teatru, o jame statomi ir dramos spektakliai, ir vokiškos liaudiškos operos.

Mocartas svajotojo sukurti savitą komišką operą ir iš tikrųjų sulaukė tokio užsakymo. Siužetu buvo pasirinkta tuo metu populiari rytietiška tematika: libretas parašytas pagal mažai žinomo autoriaus pjesę „Pagrobimas iš seralio“ (*Die Entführung aus dem Serail*). Ispanų bajoras Belmontas ir jo tarnas Pedrilas siekia išlaisvinti savo sužadėtines, kurios buvo pagrobtos jūrų plėšikų ir pateko į turkų pašos harema (seraliu vadinti rūmai su haremu). Po įvairių nuotykių tai jiems, aišku, pasiseka. Mocartas, siekdamas ryškesnių charakterių, įdomesnių situacijų, perdirbinėjo libretą, jam padėjo aktorius, gerai išmanantis komedijos žanrą. Pradinio libreto autorius netgi padavė kompozitorių į teismą.

Mocartas kūrė operą per dienas – namie, gatvėje, teatre, o vakare ar net naktį, atsisėdęs prie stalo ar klavesino, tai užrašydavo. Pagrindinę herojė jis vaizdavosi kaip Konstancą, suteikė ir tą patį vardą, o pats tapatinosi su Belmontu. Svarbiausia idėja – meilė, nugalinti visas kliūtis. Mocartas siekė muziką padaryti aktyvia sceninio veiksmo dalyve, atskleisti veikėjų jausmus, jų tarpusavio santykius. Rytietišką koloritą pabrėžė kai kuriais retais, savitais instrumentais – liutaurais

bei didžiuoju būgnu. Savo operoje jis panaudojo ir rimtosios, ir komiškosios operos pranašumus, dar ne visada pasiekdamas visišką jų sujungimo.

Repeticijoms Mocartas vadovavo pats, tai tuo metu buvo įprasta. Opera turėjo didelį pasisekimą, nors kai kurie muzikos mylėtojai ją laikė pernelyg sudėtinga.

Netrukus po operos premjeros Wolfgangas ir Konstanca susituokė (tik diena vėliau jis pagaliau sulaukė tėvo leidimo). Žmona buvo linksmo būdo, mėgo muziką, nors genialių savo vyro idėjų nesuprato. Kitais metais jiems gimė sūnus, kuris netrukus mirė, dar po metų – Karlas, likęs gyvas. Gyveno jie santarvėje.

Mocartas daug kūrė – arijų, dainų, koncertų klavesinui ir kitiems instrumentams, sonatų smuikui, nes sakydavo: „Aš greit bunku, jei rašau tik vienam instrumentui.“ Dažniausiai viską sumanydavo mintyse, tik retkarčiais kai ką išbandydamas instrumentu. O užrašyti jau sugalvotą kūrinį jam buvo lengviausias darbas, tad partitūros beveik be taisymų ir keitimų. Jo instrumentiniams kūriniams būdingas romantinis polėkis, kontrastai, laisva improvizacija. Melodiją Mocartas laikė kūrinio siela.

Jis rėmėsi ne tik savo genialia fantazija, bet ir kitų kompozitorių pasiekimais. Antai, susižavėjęs J. S. Bachu, stengėsi pritaikyti jo bažnytinės muzikos išraiškos priemones savo kūryboje. Vienoje Mocartas pagaliau susipažino su Francu Jozefu Haidnu (*Franz Joseph Haydn*), kurį laikė idealiu muziku, o jo įtaką sau – labai svarbia. Nepaisant amžiaus skirtumo, jie tapo artimais draugais. Mocartas parašė šešis Haidnui dedikuotus kvartetus, kurie užima reikšmingą vietą jo kūryboje (deja, tuo metu dėl savo naujoviškumo daugumos muzikos mylėtojų nebuvo įvertinti).

Mocartas buvo tikras virtuozas, nepralenkta improvizatorius. Jis nuolat grojo, dažniausiai fortepijonu, ne tik didikų rūmuose ar žinovams siaurame rate, bet ir viešuose koncertuose. Nuo 1782 m. jis

pradėjo rengti „akademijas“ – didelius autorinius koncertus, vietas į juos būdavo užsisakomos iš anksto. Sulaukus daug prenumeratorių, jie labai apsimokėdavo. Tačiau tik žymiausi kompozitoriai ryždavosi rengti „akademijas“, nes galėjo ištikti ir nesėkmė. Mocartui jos pavyko daug kartų, o 1784 m. – net šešis kartus. Šie jo koncertai būdavo įvairūs: vieni iškilmingi, kiti – šventiškai linksmi. O pabaigoje visada skambėdavo lengva pramoginė muzika.

Jis dar gaudavo nemažus honorarus už savo kūrinių spausdinimą, taip pat už muzikos pamokas didikų vaikams. Tai leido Mocartams apsigyventi prabangiame bute, samdyti tarnus – kirpėją, tarnaitę, virėją. Jis įsigijo geriausio meistro fortepijoną. Abu su žmona mėgavosi gyvenimu, lankėsi pobūviuose ir maskaraduose, juos rengė ir savo namuose. Wolfgangas buvo puikus šokėjas. Jis nusipirko net biliardo stalą (tai tuometėje Vienoje buvo laikoma prabanga) ir žaidė labai gerai. Tačiau ir jis, ir žmona buvo nepraktiški, išlaidūs, gyveno ta diena.

Mocartas įstojo į masonų ložę, dalyvaudavo jų susirinkimuose, įgijo meistro laipsnį. Tai atsispindėjo ir jo kūryboje – ėmė naudoti masonų simboliką.

Deja, jis net ketverius metus negavo užsakymo naujai operai, tik 1784 m. ją imperatorius pasiūlė rašyti rūmų teatrui, vėl vadinamam *Burgtheater*. Tai turėjo būti komiška opera, o Mocartą ir viliojo toks stilius.

Jis peržiūrėjo dešimtis libretų. Galiausiai rūmų poetas ir libretistas Lorenčas Da Pontė (*Lorenzo Da Ponte*) pasiūlė jį parašyti pagal prancūzų dramaturgo Pjero de Bomaršė (*Pierre de Beaumarchais*) garsią komediją „Figaro vedybos“ (*Le Mariage de Figaro*). Joje kandžiai pašiepiami aristokratai ir iškeliami paprasti sumanūs žmonės. Dėl to karalius Liudvikas XVI buvo uždraudęs vaidinti šią pjesę ir leido tik autoriui perkėlus veiksmažį iš Prancūzijos į Ispaniją. L. Da Pontė, bendradarbiaudamas su Mocartu, parašė puikų,

įtemptos intrigos libretą; tiesa, jis atsisakė politinių sąmojų. Grafo Alnavivos rūmuose ruošiamasi jo kamerdinerio Figaro vestuvėms su kambarine Suzana. Grafas dar norėtų pasinaudoti pirmosios nakties teise. Tačiau išsradinęs tarnas tik pasišaipė iš pono užmačių, lengvai išsisuka ir iš pažado vesti ūkvedę Marceliną, jei negrąžins jai skolos. Pats grafas vis abejoja savo žmonos Rozinos ištikimybe, įtarinėja net pažą Kerubiną, o šis myli ne tik grafiene, bet ir visas rūmų moteris.

Esminė Mocarto naujovė buvo tai, kad jis neskirstė veikėjų į teigiamus ir neigiamus, vieni jų nebuvo idealizuojami, o kiti neverčiami karikatūromis. Jų traktavimą lėmė ir ne socialinė padėtis, kaip buvo įprasta, o asmeninės savybės. To meto operose buvo įsigalėję sąlygiški jausmų raiškos būdai, o „Figaro vedybose“ (*Le Nozze di Figaro*) jie natūralūs, personažai gyvenimiški. Šioje operoje jis suvienijo komišką ir lyrišką vaizdavimą – aštrus komiškas Bomaršė siužetas virto lyrine komedija. Naujoviška buvo ir uvertiūra; tai savarankiškas kūrinys, kuriame pateikiamos pagrindinių veikėjų muzikinės charakteristikos.

Deja, vienu metu su Mocarto opera buvo kuriamos dar dvi, tarp jų ir talentingo rūmų kompozitoriaus italo Antonijaus Saljerio (*Antonio Salieri*). Mocartas atkakliai kovojo, kad „Figaro vedybos“ būtų pastatytos pirmiausia, priešingu atveju net grasino sunaikinti savo operos partitūrą. Imperatorius, norėdamas įvertinti abu kompozitorius, pasiūlė jiems varžytis sukuriant vieno veiksmo operą „Teatro direktorius“. Valdovo nuomone, pranašesnis pasirodė Saljeris, bet Mocartą paguodė leisdamas „Figaro vedyboms“ pasirodyti anksčiau. Ta konkurencija sugadino dviejų kompozitorių tarpusavio santykius.

„Figaro vedybos“ Vienoje sulaukė didelio susidomėjimo, bet ne triumfo. O jį Mocartas patyrė demokratiškesnėje Prahoje, kur ši opera netrukus buvo pastatyta. Atvykęs čia su žmona į premjerą,

Mocartas visą mėnesį mėgavosi tikra šlove. Savo bičiuliui jis rašė: „Išskyrus „Figarą“, čia apie nieką kitą nekalbama, išskyrus „Figarą“, nieko kito nevaadinama, nedūduojama, nedainuojama ir nešvilpaujama. Į nieką, išskyrus „Figarą“, nevaikštoma. „Figaras“ ir amžinai vien tik „Figaras“. Žinoma, man tai didelė garbė.“

Dabar ši Mocarto opera yra viena iš dažniausiai atliekamų pasaulyje. O jis pats 1782–1786 m. laikotarpį, kai tapo pripažintas ir net turtingas, vedė bei su žmona susilaukė sūnaus, vadino laimingiausiu savo gyvenime. Ypač jam įsiminė triumfas Prahoje.

Čekai užsakė Mocartui naują operą, leisdami jam pačiam susirasti libretą. Jis kartu su L. Da Ponte pasirinko labai populiarių siužetą, naudotą ir klajojančių trupių repertuare, ir daugelyje dramų bei operų, – apie legendinio moterų suvedžiotojo Don Žuano nuotykius. Tai būdavo tradicinė herojaus meilės istorijų komedija su bandymais jį nubausti, įsimylėjusių moterų peštynėmis, o galiausiai velniai nusitempdavo Don Žuaną į pragarą. Atrodo, kad Mocartas bei libretistas net konsultavosi pas D. Kazanovą (*G. Casanova*) – žinomą avantiūristą, garsėjantį tokiu gyvenimo būdu. Tačiau kompozitorius kėlė sau aukštesnę tikslą – sujungti komediją su psichologine drama, tai yra sukurti linksmą dramą. Tam įtakos turėjo pažintis su Šekspyro dramomis, kuriose pasitelkiamas ir humoras. Tuo sumanymu Mocartas įtikino Da Ponte, ir šis vėl parašė gerą libretą. Operai dramatiškumo, matyt, pridėjo ir tai, kad jos kūrimo metu mirė tėvas Leopoldas, kuris Volfgango gyvenime vaidino svarbų vaidmenį.

Opera prasideda tragiškai – nužudomas Komandoras, kuris bando apginti savo dukterį Doną Aną nuo Don Žuano, patekusio į jos kambarius. Duktė su savo sužadėtiniu prisiekia žudikui atkeršyti. Komandoras vėl pasirodo tik operos pabaigoje, tačiau jo muzikinė linija yra tęsiama ir išlaiko dramatinę įtampą. Don Žuanas ieško naujų nuotykių, o dėl jų nukenčia jo tarnas Leporelas.

Avantiūristas net neišsigąsta kapinėse jį raginančios atgailauti akmeninės Komandoro statulos, pakviečia ją vakarienės į savo rūmus, ir ši ten atvyksta. Sceną apima liepsna, simbolizuojanti nusidėjėlio kančias pragarų ugnyje.

Mocarto vaizduojamas Don Žuanas nėra vien malonumų ieškotojas, o drąsus, išradingas žmogus. Ir kitų veikėjų charakteriai sudėtingi, apibendrinti: Dona Ana – kilni, bet kerštinga, Dona Elvyra – užvaldyta aklos meilės, nesavanaudiška, bet atkakli, Cerlina – gracinga, patikli, naivi vėjavaikė. Labai savitas Komandoro paveikslas, jis kuriamas daugiau instrumentine negu vokaline muzika, o pastaroji primena bažnytinį rečitatyvą.

„Don Žuano“ (*Don Juan*) uvertiūra irgi ypatinga, naujoviška. Štai kaip ją vaizdžiai aprašė prancūzų kompozitorius Šarlis Guno (*Charles Gounod*): „Išsyk, kai tik prasideda uvertiūra, Mocartas įveda mus į dramą. Aštriu ritmu nuskamba pirmieji galingi ir iškilmingi akordai, tarsi pakili, rūsti jėga dieviškojo teisingumo, baudžiančio kiekvieną nusižengimą. <...> Ir staiga įsiveržia karštligiškai linksmas *allegro*, kupinas svaiginančio džiaugsmo, abejingas dangaus įspėjimams, atsibodėjęs priekaištų, deginamas įžūlių žygių troškimo. Malonumų geismo apsėstas, siautėjantis ir nesuvaldomas, tarsi putojanti srovė, kietas it plienas ir aštrus it durklas, jis šturmuoja visas kliūtis, lekia gatvėmis, užšoka ant balkonų.“

„Don Žuano“ premjera Prahos teatre įvyko 1787 m. spalio pabaigoje ir buvo palydėta ilgomis ovacijomis. Tiesa, kompozitoriaus džiaugsmą aptemdė kuklus honoraras. Kitais metais opera pastatyta ir Vienoje, bet čia pasisiekimo nesulaukė – „Don Žuaną“ nukonkuravo nauja Saljerio opera. Imperatorius nusprendė, kad šis Mocarto kūrinys vieniečiams yra „per kietas kąsnis“. Kai ši frazė buvo perduota Mocartui, jis pasakė: „Na ką gi, duosime jiems laiko sukramtyti.“

O taiklų ir trumpą šios operos vertinimą pateikė rusų kompozitorius Piotras Čaikovskis: „Don Žuano“ muzika – tai nenutrūkstama

virtinė tokių muzikinio įkvėpimo perlų, prieš kuriuos blanksta viskas, kas buvo parašyta prieš šią operą ir po jos. Kad ir koku požiūriu analizuotume šią vienintelę, neprilygstamai puikią operą, reikia tiktai stebėtis ir nusilenkti prieš žmogaus genijaus didybę.“

Imperatorius paskyrė Mocartą rūmų kameriniu kompozitoriumi ir muzikantu, tačiau, einant šias pareigas, jam teko daugiausia kurti muziką šokiams ir maskaradams. Žmona Konstanca pagimdė dar tris vaikus, bet jie neišgyveno, vaikystės ligų išvengė tik paskutinis sūnus. Ji pati ėmė sirgti, buvo siunčiama gydytis į kurortus. Tuo metu vyko Austrijos–Turkijos karas, žmonės mažiau lankėsi koncertuose. Pripratusiems plačiai gyventi, Mocartams stigo pinigų, jie klimpo į skolas, tad teko iš Vienos centro išsikelti į priemiestį.

Tačiau tuo sunkiu laiku jis sukūrė tris pačias žinomiasias savo simfonijas: Es-dur, g-moll ir C-dur. Jose kompozitorius pakeitė pramoginį stilių į dramatinį, tai padaryti jam padėjo patirtis, įgyta kuriant „Don Žuaną“. Šios simfonijos turėjo didelės įtakos tolesnei žanro raidai, kurią pratęsė L. Bethovenas.

Gelbėdamasis nuo kreditorių ir siekdamas pataisyti savo finansinę padėtį, Mocartas 1789 m. išvyko į koncertinę kelionę po Vokietiją, tačiau ji neatnešė norėto pelno. Sugrįžusiam į Vieną imperatorius užsakė sukurti operą iš diduomenės gyvenimo „Visos jos tokios“ (*Così fan tutte*), tačiau po to, kai jos nebenorėjo baigti Saljeris. Šiame kūrinyje kompozitorius toliau tęsė linksmos itališkosios operos tradiciją – tai žaisminga situacijų su persirengimais komedija, kurioje daug puikių arijų. Tačiau *Burgtheater* ji susilaukė tik vidutiniškos sėkmės.

Po metų Vienos priemiestyje įsikūrusio teatro savininkas Emanuelis Šikanėderis (*Emanuel Schikaneder*) užsakė Mocartui sukurti operą „Užburtoji fleita“ (*Die Zauberflöte*), skirtą plačiajai publikai. Jos libretas buvo parašytas naudojantis pasakomis apie burtininkus. Kompozitorių sudomino galimybė sujungti lyriką

su liaudies komedija. Princas Taminas įsimyli Nakties Karalienės dukterį Paminą, vien pamatęs jos portretą. Tačiau karalaitė yra pagrobta mago Zarastro, tad princas leidžiasi į žygį nešdamasis fleitą, kuri turi stebuklingos galios apsaugoti nuo pavojų. O jam padėti pasišauna paukščių gaudytojas Papagenas, jis ieško ir savosios Papagenos. Norint laimėti Paminą, princui tenka patirti įvairių išbandymų – tylėjimu, išsiskyrimu, pereiti ugnį ir vandenį. Iš tikrųjų Zarastras pasirodo esąs gerasis burtininkas, išminčius, kovojantis su klastinga Nakties Karaliene. Operos pabaigoje žynių choras skelbia gėrio pergalę. Itin patrauklus operos personažas Papagenas – linksmuolis, plepys, pagyrūnas. Operoje Mocartas panaudojo masonų ritualinius išbandymus, taip pat kai kuriuos jų simbolius.

Įsitraukęs į šios operos rašymą, kompozitorius turėjo tą darbą atidėti, nes jam buvo užsakyta per tris savaites sukurti operą pagal antikinį siužetą „Tito gailestingumas“ (*La clemenza di Tito*), skirtą Šventosios Romos imperatoriaus Leopoldo II karūnavimui Čekijos karaliumi. Tą vienintelį kartą Mocartas pasitelkė į pagalbą savo mokinį Frančą Ziusmajerį (*Franz Süssmayr*); ši opera muzikiniu įvykiu netapo.

Deja, tuo metu Mocartą ėmė varginti kažkokia sunki liga: jį kamavo skausmai, kartais netekdavo sąmonės. Tačiau jis sugebėjo kurti labai šviesią džiaugsmingą muziką. „Užburtoji fleita“ pateisino visus Šikanėderio lūkesčius: jo priemiesčio teatras tą sezoną nustelbė pagrindinį Vienos teatrą. Šis Mocarto kūrinys yra laikomas romantizmo operoje pradžia.

Dar prieš „Užburtosios fleitos“ premjerą pas kompozitorių apsilankė paslaptingas žmogus. Neatskleisdamas, kas esąs, jis užsakė gedulines mišias *Requiem*, iš karto sumokėjo pusę Mocarto paprašytos sumos. Vėliau jo biografai nustatė, kad tai buvo grafo F. fon Valzego (*F. von Walsegg*) patikėtinis. Šis didikas mėgo muziką, bet ją rašyti sunkiai sekėsi. Tad jis užsakinėdavo kūrinius žinomiams

kompozitoriams, o paskui pateikdavo juos kaip savo paties. Mišiomis grafas norėjo pagerbti neseniai mirusią žmoną.

Mocarto sveikata sparčiai blogėjo, todėl jis įtikėjo, kad *Requiem* rašo sau. Tai genijaus gulgės giesmė: tragiškiausias jo kūrinys, žemiškosios būties bei mirties apmąstymas ir atsisveikinimas su gyvenimu. Deja, skausmai darėsi nepakeliami, tino visas kūnas, tad Mocartas, senkant jėgoms, nurodinėjo Ziusmajeriui, kaip šis turėtų užbaigti *Requiem*. Paskutinius pageidavimus jis išsakė savo mirties dieną 1791 m. gruodžio 5 d. Jam buvo tik trisdešimt penkeri.

Kitą dieną Šv. Stepono katedros koplyčioje įvyko Mocartui skirtos mišios. Jose dalyvavo artimiausi draugai – kompozitoriai, aktoriai. Tuo metu žmona sirgo, reikėjo auginti du mažus sūnus, slėgė skolos. Tad ji nutarė rengti kuo pigesnes vyro laidotuves. Jis buvo palaidotas bendrame kape su dar penkiais mirusiaisiais. Kompozitorių į paskutinę kelionę palydėjo tik keli draugai. Jiems buvo žinoma kapo vieta, tačiau ilgainiui ji pasimiršo. 1859 m. Mocartui Vienos centrinėse kapinėse buvo pastatytas simbolinis paminklas – kenotafas Verkiantis Angelas.

Egzistuoja įvairių hipotezių, kokia liga pražudė Mocartą. Jai įsigalėti padėjo vaikystėje bei vėlesniais metais patirti sunkūs susirgimai, be to, organizmą buvo nualinusi nuolatinė, intensyvi kūryba. Kartais teigiama, kad Mocartą nunuodijo A. Saljeris, kuris pavydėjo genijui. Tačiau remiamasi tik sudėtingais jų santykiais bei gaudu, kad Saljeris tai pasakęs per išpažintį. Dar mažiau įtikima versija, kad jį nunuodijo masonai, kerštaudami už tai, kad jų ritualai buvo panaudoti „Stebuklingoje fleitoje“.

Mocarto žmona ištekėjo antrą kartą – už danų diplomato bei rašytojo. Sūnus Francas tapo kompozitoriumi ir pianistu, bet ypatingais pasiekimais nepasižymėjo, graužėsi būdamas savo garsaus tėvo šešėlyje. Karlas irgi rinkosi muziko profesiją, bet vėliau atsisakė tos karjeros, dirbo valdininku ir vertėju.

22 pav. Paminklas Volfgangui Amadėjui Mocartui Vienoje. Skulptorius Viktoras Oskaras Tilgneris (*Viktor Oscar Tilgner*), 1896 m.

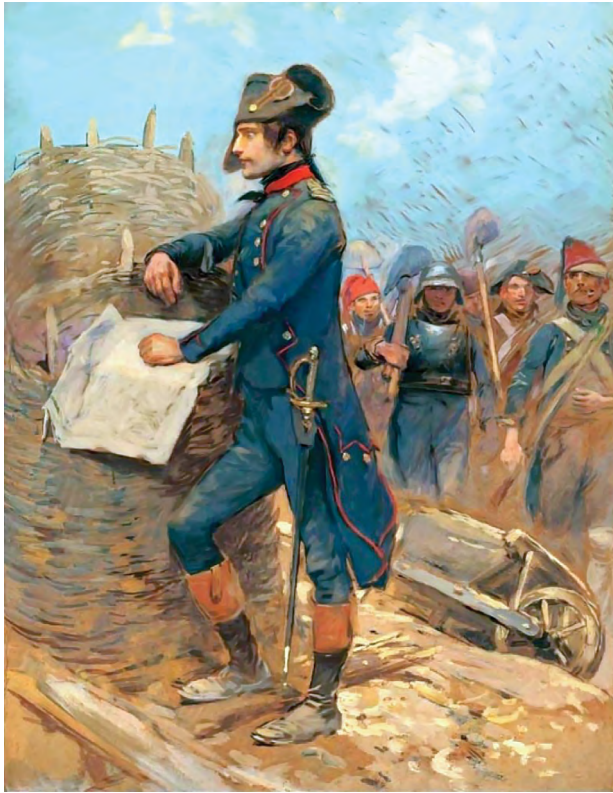
Vieni genijų kūriniai turi didelės įtakos tik savo amžiui, pavyzdžiui, Voltero pjesės, kitų svarba auga laikui bėgant, bet galiausiai išlieka reikšmingi istoriniu požiūriu, kaip antai Archimedo išradimai. Mocarto kūriniai priklauso pagrindinėms meno vertybėms. Tiesa, jų populiarumas šiek tiek banguoja, nes tam turi įtakos muzikos tendencijos ir net mados. Be to, atliekant instrumentinę muziką, o ypač statant operas, tenka atsižvelgti į atsirandančias naujas galimybes, į kintantį meno suvokimą. Juk opera yra ne tik kompozitoriaus, bet ir jos statytojo kūrinys. Tad dabar atsisakoma anksčiau įprastų butaforinių dekoracijų, nes šiuolaikinės šviesos

technologijos suteikia daug tobulesnes scenografijos galimybes. Senoviniai veikėjų rūbai keičiami stilizuotais jų variantais. O arijų žodžius sunku pakeisti, būtent dėl to operas priimta atlikti originalo kalba. Neretai režisierius net veiksmą tarsi perkelia į šiuos laikus. Antai karaliai vilki šiuolaikiniais kostiumais, vietoj pilies rodomas standartinis butas, o opera-pasaka iš senovės Egipto laikų prasideda scenoje stovinčio automobilio vaizdu. Tačiau muzika būna kuriama atsižvelgiant ne tik į veiksmą, bet ir į jo istorines aplinkybes. Toks atskirų spektaklio dalių skirtingumas vis dėlto ardo jo vienybę. O dar labiau rizikuojama redaguojant operos muziką.

Laimė, Mocarto kūriniai yra tokie populiariūs, kad kiekvienas gali pasirinkti jam patinkančią atlikimo versiją.

Napoleonas Bonapartas
Napoléon Bonaparte

1769-1821 m.

Napoleonas (tuo metu dar kapitonas Buonapartė), planuojantis Tulono apšaudymą. Šio miesto užėmimo sėkmė lėmė staigią jo karinę karjerą. Prancūzų dailininko Eduardo Detajo (*Edouard Detaille*) paveikslas.

Napoleonas – vienas didžiausių, bet prieštaringiausių genijų. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos šalininkas, vėliau įvedęs autoritarinį valdymą; neprancūzas ir neaukštos kilmės, bet tapęs imperatoriumi; karo genijus, bet kartu iškilus valstybės veikėjas, kurio reformos turėjo didelės įtakos Europos raidai. Jis Prancūziją pavertė galingiausia Europos valstybe, tačiau Napoleono vykdytuose karuose žuvo milijonai žmonių – ir prancūzų, ir kitų tautų. Tad jis vadinamas labai įvairiai: šiuolaikinės Europos kūrėju ir vien valdžios siekusu despotu, superžmogumi ir Antikristu...

Napoleono gimtinė Korsika – viena iš didesnių Viduržemio jūros salų. Vietinių gyventojų kalba artima italų kalbai. Ilgą laiką sala priklausė Genujos respublikai, tačiau 1755 m. korsikiečiai, vadovaujami Paskvalės Paolio (*Pasquale Paoli*), paskelbė salos nepriklausomybę. Deja, ji gyvavo tik keturiolika metų. Genujiečiai atidavė jiems nebeprisklausančią salą Prancūzijai „už skolas“. Išsilaipinusi jos kariuomenė mūšyje prie Ponte Nuovo sutriuškino Paolio dalinius ir prijungė Korsiką prie Prancūzijos.

Praėjus trims mėnesiams po šio mūšio, devyniolikmetė Leticija Buonapartė (*Letizia Buonaparte*) pagimdė ketvirtą kūdikį (prieš tai du jos vaikai neišgyveno). Sąrėmius ji pajuto staiga, tad nespėjo pasikviesti pagalbos, ir berniukas 1769 m. rugpjūčio 15 d. išvydo pasaulį ant grindų. Jis buvo pakrikštytas Napoleonu.

Tėvo Šarlio (*Charles*) Buonapartės protėviai XV a. atsikėlė iš Italijos į Korsiką, į jos didžiausią miestą Ajačį (*Ajaccio*). Šarlis baigė

teisės mokslus, dalyvavo nepriklausomybės kovose, buvo išrinktas į šalies asamblėją. Motina Marija Leticija (*Maria Letizia*) – Korsikos valdininko Ramolino (*Ramolino*) duktė – atsinešė nemažą kraitį. Ji buvo labai veikli, reikli savo vaikams. Tačiau net jai sunkiai sekėsi suvaldyti Napoleoną, nes šis buvo padauža, nugalėdavo dvejais metais vyresnį savo brolių Žozefą.

Šarlis Buonapartė prisidėjo prie korsikiečių, linkusių paklusti prancūzams, ir vyko su delegacija į Versalį pas karalių Liudviką XVI. Atsižvelgiant į tai, dviem jo sūnums buvo skirtos vietos Otano (*Autun*) licėjuje. Devynmetis Napoleonas dar visiškai nekalbėjo prancūziškai, jis tą kalbą greitai išmoko, bet prastokai. O tėvui pateikus kilmės liudijimą, šis sūnus 1779 m. buvo priimtas į karo mokyklą Briene (*Brienne*) suteikiant jam stipendiją. Čia Napoleonas studijavo penkerius metus. Jis nepritapo prie bendrakursių prancūzų bajorų, kurie šaipėsi iš jo tautybės, mažo ūgio, stipraus korsikietiško akcento bei neslepiamo pritarimo kovai už salos nepriklausomybę. Vaikinukas tapo vienu geriausių mokinių, puikiai sekėsi karo disciplinos ir matematika, kiek prasčiau – kalbos. Visą laisvalaikį Napoleonas skyrė knygoms, ypač domėjosi istorija, geografija, filosofija, grožine literatūra. Jis turėjo ypatingą atmintį, be to, sudarinėjo konspektus, užsirašydavo ir savo mintis.

Baigęs tą mokyklą, Napoleonas tęsė studijas Paryžiuje, prestižinėje aukštojoje Karo mokykloje. Čia buvo tikrai geri dėstytojai. Be to, atkakliai dirbdamas, jis savarankiškai įgijo puikų bendrą išsilavinimą. O vadovaudamas kariniams žaidimams, Napoleonas pasirodė esąs ir geras organizatorius. Pasirinkęs artilerijos specializaciją ir įgijęs jaunesniojo leitenanto laipsnį, jis 1785 m. buvo paskirtas į artilerijos pulką, kuris stovėjo Valanse (pietryčių Prancūzijoje, šalia Alpių).

Tačiau tais metais mirė tėvas. Jis buvo apsiėmęs įkurti šilkmedžių medelyną; gavęs nemažą sumą pinigų, bet, neįvykdęs sąlygų, turėjo

juos gražinti, prisidarė skolų. Šeima, kurioje tuo metu augo dar šeši jaunesni vaikai, liko be lėšų. Vyriausias sūnus Žozefas nebuvo sumanus. Todėl Napoleonas rėmė motiną iš savo algos, pats labai taupydamas. Jis net keletą kartų ėmė atostogų ir vyko į Korsiką tvarkyti šeimos reikalų.

Nuo 1788 m. jo pulkas buvo perkeltas į Karališkąją artilerijos mokyklą Oksonė (*Auxonne*), Burgundijoje. Buonapartė, atitraukdamas laiką nuo miego, toliau atkakliai gilino savo žinias. Susipažinęs su Š. Monteskjė (*Ch. Montesquieu*), Voltero, Ž. Ž. Ruso veikalais, enciklopedistų darbais, jis tapo visuomeninių permainų šalininku. Jam artimiausios buvo ne Voltero, o Ruso idėjos, ypač apie visuomenės sutartį, žmonių lygybę. Savo užrašuose Buonapartė teigė: „Tik karalių mažuma nenusipelno būti nuversti iš sosto.“ Būdamas Korsikos patriotas, jis, surinkęs daug medžiagos, parengė salos istoriją, joje aukštino Paolį, vadovavusį kovai dėl nepriklausomybės; darbą gerai įvertino istorikas V. Reinalis (*V. Raynal*). Aišku, Buonapartė plėtė ir savo karines žinias, parašė nedidelį veikalą „Apie bombų mėtymą“. Jis įgijo pulko draugų pasitikėjimą, tad parengė draugijos, kuriai priklausė žemesnieji karininkai, įstatus. Į sumanų ir kvalifikuotą karininką atkreipė dėmesį ir pulko vadovybė.

Prancūzijoje brendo revoliucinė situacija. Išlikusi feodalinė tvarka varžė visuomenę, kurioje paplito Šviečiamajo laikotarpio idėjos. Bajorija ir dvasininkija naudojosi išimtinėmis privilegijomis, nemokėjo mokesčių. Finansinę krizę dar pagilino nederliaus metai, kilo kainos. Tad šalyje prasidėjo neramumai, kurie buvo užgniauziami jėga. Beje, ir Napoleonas buvo pasiūstas kaip vado pavaduotojas malšinti bado maištą į Serą (*Seurre*). Galiausiai Liudvikas XVI sutiko sukviesti Generalinius luomus. Jiems neilgai veikus, nekilmingi deputatai pasiskelbė Steigiamuoju susirinkimu, siekiančiu priimti naują konstituciją. Pasklidus Paryžiuje gandui, kad karalius ketina išvaikyti Susirinkimą, miestiečiai sukilo ir 1789 m. liepos 14 d.

šturmavo Bastiliją kaip nekenčiamą karaliaus valdžios simbolį. Tas istorinis įvykis laikomas Prancūzijos revoliucijos pradžia.

Tolesnės permainos vyko labai sparčiai: Susirinkimas priėmė Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją, panaikino bajorų privilegijas. 1791 m. rugsėjį įsigaliojo pirmoji Prancūzijos konstitucija, paskelbusi šalį konstitucine monarchija, karalius turėjo dalytis valdžia su renkamu, įstatymus leidžiančiu Susirinkimu.

Buonapartė, jau tapęs leitenantu, skirtingai nei dauguma pulko karininkų, buvo revoliucijos šalininkas. Tačiau dėl šeimos reikalų jis daug laiko praleisdavo Korsikoje. Jo brolis Liusjenas priklausė vietiniam jakobinų (radikalių revoliucionierių) klubui. O Buonapartė įstojo į organizuojamą nacionalinę gvardiją, buvo išrinktas jos papulkininkiu. Galbūt jis tikėjosi iškilti gimtojoje saloje. Tačiau iš emigracijos Anglijoje į Korsiką grįžo Paolis. Paryžiuje jis užmezgė gerus santykius su revoliucijos veikėjais, o saloje buvo sutiktas kaip nacionalinis didvyris ir sutelkė valdžią savo rankose.

1792 m. gegužės mėnesį Buonapartė atvyko į Paryžių ir prisižadė karo ministerijai. Jam teko matyti minios įsiveržimą į Tiulri (*Tuileries*) rūmus birželio 20 d. Kaip kariškis, Buonapartė piktinosi karaliaus sutrikimu ir neveiklumu. Beje, vienu iš paskutinių karaliaus įsakų jam buvo suteiktas kapitono laipsnis. O po trijų mėnesių Liudvikui XVI buvo su giljotina nukirsta galva, vėliau taip nužudyta ir karalienė. Savo broliui Žozefui Napoleonas rašė: „Labai sunku numatyti, kur pasuks šalis esant šiai audringai situacijai.“ Pritardamas jakobinams, jis apgailestavo, kad šie nesupranta bendrų tikslų.

Piliečių išrinktas Nacionalinis konventas 1792 m. rugsėjo 21 d. paskelbė Prancūziją respublika. Buonapartės artilerijos pulkas, kuriame liko tik 14 naujai valdžiai ištikimų karininkų iš 80, buvo pervestas į Pietų armiją. Buonapartė parašė politinę brošiūrą, kurioje ragino buržuaziją nedalyvauti maištuose ir remti revoliucinę valdžią. Jį išspausdino Konvento komisarai ir platino šalyje.

Antra vertus, Paolis nutarė siekti Korsikos nepriklausomybės pasitelkdamas anglus. Buonapartė, atvykęs į Korsiką, tam atvirai priešinosi. Kilus aštriam konfliktui, jis slapstėsi, buvo du kartus suimtas, bet jam pavyko pabėgti. Būtų nukentėjusi ir visa šeima, bet ji suskubo persikelti iš Korsikos į Marselį.

Po Liudviko XVI žūties monarchų valdomos kaimyninės šalys ėmė remti respublikos vidaus priešus, sudarė prieš Prancūziją nukreiptą koaliciją: į tai Konventas atsakė pradėdamas karą su Austrija ir Prūsija. Rojalistai sukėlė maištą Vandėjoje (*Vendée*). Konvente tarp jakobinų ir žirondistų (buvusių nuosaikiųjų jakobinų) kilo aštrūs ginčai, kaip valdyti šalį ir tęsti reformas. Žirondistai buvo paskelbti tautos priešais, įvesta jakobinų ir varguomenės diktatūra. Ją vykdė Maksimiljeno Robespjero (*Maximilien Robespierre*) vadovaujamas Visuomenės gelbėjimo komitetas. Šalyje įsteigti revoliuciniai tribunolai, kurie, teisdami supaprastintu būdu, pasmerkė mirčiai tūkstančius žmonių, įtartų politiniais bei ekonominiais nusikaltimais ir paskelbtų revoliucijos priešais.

Visi šie įvykiai paveikė Buonapartę: jis nustojo būti idealistu, tapo praktiškesnis, atsargesnis, įtarus.

Rojalistai, susitelkę Tulono mieste, pasikvietė į pagalbą anglių bei ispanų laivyną. Revoliucinei valdžiai būtinai reikėjo užimti šį maišto centrą, kad juo nepasektų kiti miestai. Tačiau jis buvo gerai įtvirtintas. Konvento komisaras miestą puolančioje armijoje korsikietis Antuanas Salisetis (*Antoine Saliceti*) pasiūlė Buonapartei vadovauti artilerijos daliniui. Šis sukūrė planą, kaip efektyviai apšaudyti Tuloną ginančius fortus. Tačiau armijos vadas tam planui nepritarė. Padedant Salisečiui bei kitam komisarui, Robespjero broliui Ogiustenui, Buonapartei buvo leista veikti. Gerai išdėstęs patrankas ir įvykdęs tikslų ilgalaikį apšaudymą, jis sunaikino įtvirtinimus ir privertė priešų laivus palikti reidą. Po to per naktinį puolimą miestas pasidavė. Vienas iš armijos generolų pranešė Paryžiui: „Man trūksta

žodžių Buonapartės paslaugai apibūdinti: jis turi žinių tiek pat daug, kaip ir proto, ir pernelyg daug valios, bet ir to dar maža pasakyti, kad suprastum, kokių gerų savybių turi šis nepaprastas karininkas.“ Dvidešimt ketverių metų kapitonas išgarsėjo visoje Prancūzijoje. Jam iš karto buvo suteiktas brigados generolo laipsnis ir jis paskirtas Pietų armijos vyriausiuoju artileristu. Buonapartė siūlė ne gintis nuo antiprancūziškos koalicijos, o patiems pulti austrus Italijoje, taip pat rengti karinę ekspediciją į Korsiką.

Tačiau didelio masto revoliucinis teroras, sunki ekonominė padėtis šalyje, valdžios koncentravimas Robespjero rankose kėlė naujus nesutarimus Konvente. Susivieniję jo priešininkai 1794 m. liepą (pagal naują kalendorių – termidoro mėnesį) surengė sąmokslą. Per Konvento posėdį Robespjeras, jo brolis Ogiustenas bei dar dvidešimt šalininkų buvo paskelbti valstybės priešais ir visi rytojaus dieną be teismo giljotinuoti. Prasidėjo jakobinų persekiojimai – baltasis teroras. Buvo suimtas ir Buonapartė, bet, neradus jo įkalčių, po dviejų savaitių paleistas. Rūpindamasis Marselio gynyba, jis susipažino su šešiolikmete Dezirė Klary (*Désirée Clary*), kurią ketino vesti vyresnis brolis Žozefas, įtikino jį rinktis kitą seserį, o pats susižadėjo su Dezirė.

Visuomenės gelbėjimo komitetas pasiuntė Buonapartę į Vandėją kovoti su maištininkais, bet paskyrė vadovauti pėstininkų brigadai, o ne artileristams. Apsimetęs ligoniu, jis išvengė šio paskyrimo ir išėjo atostogų be algos. Generolas sunkiai vertėsi, vėliau gavo darbo Karinio komiteto topografijos skyriuje.

Po Termidoro perversmo Konventas priėmė naują konstituciją, pagal kurią vykdomoji valdžia turėjo atitekti penkiems direktoriams. Tačiau vis dar stiprūs rojalistai surengė Paryžiuje sukilimą. Konvento pirmininkas Polis de Barasas (*Paul de Barras*) prisiminė ryžtingus Buonapartės veiksmus užimant Tuloną, tad pavedė jam organizuoti gynybą. Matydamas, kad savo žinioje turi gerokai mažiau

karių, nei yra sukilėlių, Buonapartė nutarė kovai su jais net miesto centre panaudoti artileriją. Jaunas kavalerijos karininkas Joachimas Miuratas (*Joachim Murat*) padėjo jam atgabenti patrankas (vėliau jis tapo vienu artimiausių Napoleonui karo vadų, vedė jo seserį). Sukilimas buvo nuslopintas, keli šimtai rojalistų žuvo, kiti pabėgo iš sostinės. Pats Buonapartė vienam draugui pripažino, kodėl jis kartais elgiasi labai negailestingai, o kartais – atlaidžiai: „Manyje gyvena du skirtingi žmonės: proto žmogus ir širdies žmogus. Nemanykite, kad aš neturiu jautrios širdies kaip kiti. Aš net gana geras žmogus. Tačiau nuo ankstyvos jaunystės stengiausi priversti šią stygą tylėti, ir ji dabar nė nevirptelėja.“ Napoleonas išgarsėjo antrąjį kartą.

Netrukus buvo išrinkta penkių asmenų Direktorija, kurioje Barasas turėjo daugiausia valdžios. Buonapartei buvo suteiktas divizijos generolo laipsnis ir jis paskirtas vidaus kariuomenės vadu.

Jis nenuvyko pasidžiaugti savo sėkme pas sužadėtinę Dezirė, nes įsimylėjo kitą moterį – Žozefiną de Boharnė (*Joséphine de Beauharnais*). Ji buvo prancūzų plantatoriaus Martinikos saloje duktė, vyresnė už Napoleoną šešeriais metais. Ištekėjusi už vikonto A. de Boharnė, Žozefina su juo susilaukė dviejų vaikų, bet po to jie išsiskyrė. Buvęs vyras tapo generolu, armijos vadu, tačiau neišvengė giljotinos kaip revoliucijos priešas. Žozefina turėjo keletą meilužių, tarp jų buvo ir Barasas. Skirtingai nei Napoleonas, ji, matyt, rinkosi vyrą ne iš meilės. Jų civilinės vedybos įvyko 1796 m. kovo 9 d.

Antiprancūziškoje koalicijoje didžiausią pavojų kėlė Austrija. Tad Direktorija nutarė ją pulti per Vokietijos kunigaikštystes. Tam žygiui buvo sutelkta pagrindinė respublikos kariuomenė. Austriją buvo galima pulti ir Šiaurės Italijoje, kurią ji buvo užėmusi. Tačiau ši kryptis laikyta neperspektyvia, prie Alpių sutelkta mažesnė prancūzų armija, taigi vado postas atiteko jauniausiam generolui Buonapartei. Ta proga jis savo korsikietišką pavardę pakeitė į geriau skambančią prancūziškai – Bonapartas.

Susipažinęs su savo kariuomene, jis įsitikino, jog ši labai blogai aprūpinta, nes vadai pasisavindavo didelę dalį jai skirtų lėšų. Tad buvo pašlijusi kareivių drausmė, jie plėšikavo. Bonapartas ėmėsi griežtų priemonių padėčiai pakeisti, nevengdamas ir sušaudymų. Antra vertus, norėdamas paskatinti kareivius, parašė atsišaukimą, žadėdamas jiems žygį į derlingiausią Europos šalį. Tai reorganizacijai praradęs nemažai laiko, Bonapartas nuvedė armiją trumpiausiai, bet sunkiu keliu – siaura Alpių kalnagūbrio atbraila šalia Viduržemio jūros.

Italijoje jis veikė greitai ir ryžtingai: sumušęs Austrijos kariuomenės pagrindinę grupuotę, iš karto užpuolė Pjemonte Sardinijos karalystės dalinius ir privertė ją sudaryti separatinę sutartį. Austrija pasiuntė į Italiją 30 tūkst. karių, vadovaujamų talentingo generolo D. fon Vurmzerio (*D. von Wurmser*), jam į pagalbą – dar papildomus dalinius. Juk kitame, Reino, fronte austrai laimėjo prieš prancūzus. Bonaparto armija buvo mažesnė nei austrų. Tačiau jis veikė greitai, sutelkdamas savo divizijas vienoje vietoje, tarsi į vieną kumštį, ir taip pasiekdamas pergalę. O lemiamame mūšyje jis rodė ir asmeninę drąsą. Antai, vykstant svarbiai kovai netoli Veronos prie Arkolos tilto, Bonapartas, iškėlęs vėliavą, pats nuvedė karius į priekį. Šios kampanijos metu jis laimėjo keliolika mūšių ir nė vieno nepralaimėjo.

Italijos valstybėlėms, net toms, kurios laikėsi neutraliteto, buvo uždedamos nemažos kontribucijos pinigais bei meno dirbiniais. Lengvai sutriuškinęs popiežiaus kariuomenę, Bonapartas privertė popiežių sumokėti didžiulę sumą pinigų ir atsisakyti dalies savo valstybės teritorijos. Direktorijos nurodymu, generolas dalį įgytų pinigų ir kitų turtų siūsdavo į Paryžių, bet juos dosniai dalijo ir savo kariams.

Prancūzų kariuomenei priartėjus per šimtą kilometrų iki Vienos, Austrija sutiko sudaryti paliaubas, o vėliau ir taikos sutartį. Direktorija dar tik svarstė, ką siūsti deryboms, kai Bonapartas pats

23 pav. Napoleonas vadovauja savo armijai Kastiljonės mūšyje Italijoje 1796 m. Dailininko Viktoro Adamo (*Victor Adam*) paveikslas, 1836 m.

ėmė joms vadovauti ir, pasirodęs griežtu bei sumaniu diplomatu, išsireikalavo, kad Austrija pasitrauktų iš koalicijos, paliktų didžiąją dalį valdų Italijoje ir netgi pripažintų Prancūzijai teritoriją iki Reino upės, jos prarastą per nesėkmingus mūšius tame fronte. Bonaparto kariuomenė Italijoje buvo sutikta kaip išvaduotoja iš austrų okupacijos, tačiau čia jis sukūrė kelias Prancūzijai pavaldžias valstybes. O trylika amžių gyvavusi Venecijos respublika buvo visiškai panaikinta, dalis jos valdų ir miestas mainais atiduoti Austrijai.

Italijos kampanija yra laikoma pačiu sėkmingiausiu Bonaparto karu. Paryžiečiai ir valdančioji Direktorija sutiko jį kaip herojų. O Mokslų akademija išrinko jį Fizikos ir matematikos poskyrio nariu. Aišku, lėmė ne generolo matematikos žinios ir keletas gautų rezultatų, bet palankus jo požiūris į mokslą. Bonapartas tą suteiktą garbę vertino ir stengėsi dalyvauti akademijos posėdžiuose.

Dabar pagrindinis Prancūzijos priešas buvo Anglija, tad Direktorija geriausią generolą paskyrė vadovauti karui su ja. Keletą

savaičių jis nagrinėjo, ar įmanoma sėkmingai išsilaipinti Britų salose, ir priėjo neigiamą išvadą. Tad pasiūlė kitą kovos su Anglija planą: užimti Egiptą ir šitaip pakirsti jos ryšius su Artimaisiais Rytaiis bei Indija. Direktorija iš pradžių tai palaikė avantiūra, bet galiausiai pritarė.

Bonapartas greitai įgijo didelį autoritetą tarp karių. Lėmė ne tik jo pergalės, bet ir drąsa bei paprastas elgesys. Turėdamas ypatingą atmintį, jis gerai įsimindavo žmones, jų nuopelnus bei savybes. Ruošdamasis žygiui į Egiptą, pats rinko ne tik vadus, bet ir karius, kurie būtų ištvermingi dykumos sąlygomis. 1798 m. gegužės 19 d. ekspedicinės pajėgos – 45 tūkst. karių – slapta išplaukė iš Tulono, nes vengė susidūrimo su Viduržemio jūroje esančiu Anglijos laivynu. Pirmiausia buvo užimta Maltos sala, kurią valdė Maltos ordinas, ten palikta įgula.

Egiptas tuo metu priklausė turkų sultonui, bet jam buvo mokama tik duoklė, o šalį valdė mameliukų (tiurkų ir kaukaziečių kilmės) raitosios kariuomenės vadai, vadinami bėjais, jiems priklausė ir geriausios žemės. Pagrindinis Egipto uostas Aleksandrija pasidavė Bonapartui per vieną dieną. Žygiuojant link Kairo, prie piramidžių įvyko mūšis su pagrindinėmis mameliukų pajėgomis, kurios irgi buvo nugalėtos be didesnių nuostolių.

Bonaparto tikslas buvo paversti Egiptą Prancūzijos protektoratu. Todėl, pasiuntęs savo generolus L. Dezė (*L. Desaix*) ir L. Davu (*L. Davout*) užkariauti Aukštutinio Egipto, jis pats ėmėsi naikinti šalyje feodaličius santykius, diegti savivaldą, kurti efektyvią administracinę ir mokesčių sistemą. Tačiau aukščiausia valdžia turėjo priklausyti prancūzų kariuomenės vadams. Siekdamas įgyti daugumos gyventojų arabų pasitikėjimą, jis nurodė gerbti musulmonų religiją, neliesti mečečių. Vis dėlto arabai sunkiai patikėjo kitatikiu europiečiu, tad Kaire kilo sukilimas, kuris buvo negailestingai numalšintas.

Bonapartas pasitaravo Egiptui ir kitu būdu: atvežė čia didelę prancūzų mokslininkų grupę, o Kaire įsteigė Egipto institutą. Pirmą kartą mokslo metodais buvo pradėti tyrinėti senovės Egipto paminklai, jo istorija, padėti egiptologijos pagrindai. Surastas Rozetės akmuo, kuriame tas pats tekstas buvo užrašytas egiptiečių hieroglifais ir graikiškai, – tai sudarė galimybę iššifruoti senovės Egipte naudotą raštą. Šalį tyrinėję mokslininkai po kelerių metų parengė fundamentalų 24 tomų veikalą „Egipto aprašymas“ (*La Description de l'Égypte*) apie senovės ir tuometį Egiptą. Napoleonas planavo iškasti Sueco kanalą (tai pavyko padaryti tik po septyniasdešimties metų).

Deja, anglų laivynas, vadovaujamas admirolo Horeišijo Nelsono (*Horatio Nelson*), aptiko prancūzų ekspedicijos laivus, stovinčius Abu Kiro (*Aboukyr*) įlankoje, ir beveik visus sunaikino. Taigi kariuomenė ilgam įstrigo Egipte. Bonapartą ištiko ir asmeninė nesėkmė: adjutantas jam perdavė gandą, kad žmona dar jo žygio į Italiją metu įsitaisė meilužį – jauną leitenantą. Bonapartas sureagavo savaip: pats susirado meilužę – žmoną vieno karininko, kuri tuoj išsiuntė į Prancūziją. Be to, jis mokėdavo atskirti savo jausmus nuo veiklos: „Aš uždarau vieną skyrių ir atidarau kitą.“

Bonapartas teigė kariaujantis su Egipto bėjais, bet ne su Turkijos sultonu. Tačiau šis sudarė sąjungą su Anglija ir ruošėsi karui. Tad generolas, laikydamasis taktikos, kad geriausia gynyba yra puolimas, įsiveržė į Siriją. Karius vargino didelė kaitra ir vandens stygius, bet pavyko užimti svarbų Jafos miestą, o netoli Akros nugalėti turkų pašos vadovojamą kariuomenę. Prasidėjus maro epidemijai bei sužinojus, kad Egipte ketina išsilaiپinti turkų desantas, teko grįžti iš Sirijos. Desantas buvo visiškai sunaikintas neimant belaisvių.

Tuo metu Bonapartą pasiekė žinia, kad austrų ir rusų jungtinė armija, vadovaujama A. Suvorovo, užėmė Šiaurės Italiją ir ketina įsiveržti į Prancūziją. Direktorija nesusitvarkė ir su šalies vidaus problemomis: buvo bloga finansinė padėtis, klestėjo spekuliacija,

kyšininkavimas, vėl prasidėjo rojalistų maištai. Bonapartas jautėsi galintis įvesti tvarką šalyje, tad paliko generolą Ž. Kleberą (*J. Kléber*) vadovauti ekspedicinei armijai, o pats keliais laivais su penkiomis šimtais ištikimiausių karių, išvengęs anglų laivyno, grįžo į Prancūziją.

Pakeliui į Paryžių ir sostinėje Bonapartas buvo žmonių sutinkamas kaip gelbėtojas. Jį, siekiantį valdžios, parėmė du įtakingiausi ministrai – užsienio reikalų Šarlis Taleiranas (*Charles Talleyrand*) ir policijos – Žozefas Fušė (*Joseph Fouché*), tikėdamiesi, kad jie bus palikti savo postuose. Kariuomenė norėjo tvirtos valdžios ir tolesnių generolo pergalių. Prie sąmokslų prisijungė ir Direktorijos nariai E. Sjejesas (*E. Sieyès*) ir R. Duko (*R. Ducos*), kurie atsistatydino; Taleiranas įkalbėjo tą patį padaryti ir P. Barasą, taip buvo atvertas kelias naujos valdžios formavimui. Tačiau norėta, kad perversmą įteisintų abi parlamento dalys – Vyresniųjų taryba ir Penkių šimtų taryba (Liaudies atstovų rūmai). Vyresniųjų taryba paskyrė Bonapartą sostinės kariuomenės vadu ir, tarsi dėl jakobinų sąmokslų pavojaus, abi tarybas perkėlė iš Paryžiaus į Sen Klu (*Saint-Cloud*) miestelį šalia sostinės (taip daryta ir per revoliuciją).

Perversmui pasipriešino tik Penkių šimtų taryba, į ją įėję jakobinai. Bonapartas, atėjęs į šios tarybos posėdį sakyti kalbos, buvo sutiktas šūksniais: „Šalin despotą!“, „Už įstatymo ribų!“; kai kurie deputatai netgi puolė jį. Tą dieną posėdžiui pirmininkavęs Bonaparto brolis Liusjenas pakvietė, matyt, pagal tarpusavio susitarimą, prie rūmų budintį generolą Miuratą ateiti su grenadieriais į posėdžių salę. Deputatai paklausė jo įsakymo išsiskirstyti. Vėliau kai kurie iš jų buvo gražinti ir kartu su Vyresniųjų taryba be diskusijų priėmė dekretą, kuriuo 1799 m. lapkričio 9 d., tai yra praėjus tik trimis savaitėmis po Bonaparto atvykimo į Paryžių, visa valdžia laikinai buvo perduota jam ir dar dviem konsulams Sjejesui ir Duko.

Tik per mėnesį, atsižvelgiant į Bonaparto siūlymus, buvo parengta ir priimta nauja konstitucija, kuri įteisino autoritarinį

valdymą. Tiesa, buvo palikti trys konsulai, tačiau pagrindinė valdžia suteikta pirmajam konsului, o kitiems dviem – tik patariamasis balsas. Įstatymų rengimas bei leidyba buvo išskaidyti net į keturis organus, tad nesudarė rimtos atsvaros vykdomajai valdžiai. Tą patį mėnesį šalyje prasidėjęs plebiscitas pritarė naujai konstitucijai ir kartu išrinko Bonapartą dešimčiai metų pirmuoju konsulu, o kitais dviem konsulais – jam parankius veikėjus. Jis persikėlė gyventi į karalių rezidenciją – Tiuilri rūmus.

Bonapartas iš karto ėmėsi reformų: centralizavo provincijų valdymą, šalis buvo suskirstyta į departamentus, kurių vadovais tapo vyriausybės skiriami prefektai, jų ir merų žiniai perduotas mokesčių surinkimas ir šaukimas į karo tarnybą. Pasitelkus kariuomenę, pavyko gana greitai išnaikinti labai paplitusį plėšikavimą, griežtomis priemonėmis sutvarkyti finansus ir prekybą. Antra vertus, buvo suvaržyta spaudos laisvė – uždaryta 60 laikraščių paliekant tik 13.

1800 m. gegužės mėnesį Bonapartas pradėjo karą su išorės priešė Austrija, siekdamas atsiimti Šiaurės Italiją. Gausesnę ir daugiau artilerijos turinčią Austrijos kariuomenę pavyko nugalėti sunkiame mūšyje prie Marengo. Tai sukėlė visuotinį prancūzų džiūgavimą.

Anglijoje esančiam Liudvikui Provansiečiui, siekiančiam tapti Prancūzijos karaliumi Liudviku XVIII, kilo viltis, kad su Bonapartu būtų galima susitarti. Tad laiške jam pasiūlė kokio tik norėtų dydžio atlygį už Burbonų dinastijos atkūrimą. Tačiau pirmasis konsulas atsakė, kad tai būtų įmanoma tik per daugelį lavonų. Netrukus rojalistai ėmėsi kitokio būdo savo tikslams pasiekti: Bonapartui su žmona vykstant karieta į teatrą, gatvėje buvo susprogdinta „pragaro mašina“. Tačiau ji suveikė pavėluotai, tik išbyrėjo karietos stiklai bei žuvo daug nekaltų praeivių. O Bonapartas tęsė kelionę į teatrą, kur žiūrėjo spektaklį. Jakobinai irgi surengė nepavykusį pasikėsinimą. Prieš abejus priešus buvo imtasi griežtų priemonių.

Po ilgų derybų su Austrija Prancūzijai, pagal Liunevilio taikos sutartį, vėl atiteko Šiaurės Italija ir teritorija iki Reino, o Belgija, Liuksemburgas bei Nyderlandai irgi faktiškai tapo jos valdomis. Gražinus Rusijai jos karo belaisvius, užsimezgė draugiški Bonaparto ir imperatoriaus Pavelo I santykiai. Abu valdovai netgi ėmė svarstyti galimybę kartu iš Vidurinės Azijos pulti Indiją. Deja, netrukus Pavelas I buvo nužudytas sąmokslininkų, įvykdžiusių rūmų perversmą, kuriam pritarė jo sūnus, ir šis užėmė sostą kaip Aleksandras I. Anglija, matydama mažai galimybių atstatyti Prancūzijoje karaliaus valdžią, sutiko sudaryti taikos sutartį. Prancūzija atgavo per karą anglų laivyno užimtas kelias savo kolonijas, bet pažadėjo pasitraukti iš Egipto bei Romos popiežiui atiduoti buvusias jo valdas. Pasinaudodamas šia palankiai, ypač prekybininkų, sutikta sutartimi bei gera situacija šalyje, Bonapartas 1802 m. surengė dar vieną plebiscitą. Juo buvo pritarta konstitucijai, kuri suteikė pirmajam konsului šį postą iki gyvos galvos bei dar daugiau galių. Be to, jis įgijo teisę siūlyti savo įpėdinį.

Vykdydamas aktyvią užsienio politiką, Bonapartas sugebėjo per dvejus savo valdymo metus atlikti ir šalies vidaus pertvarką. Jis pasižymėjo nepaprastu darbingumu: miegui skirdavo tik penkias valandas, o pietums ir pusryčiams – po 15 minučių. Sugebėjo sparčiai pildyti savo žinias tardamasis su įvairių sričių specialistais. Bonapartas įkūrė Prancūzijos banką ir atliko pinigų reformą: įvedė sidabrinį franką, lygų 100 santimų, bei auksines 20 ir 40 frankų monetas. Jis sureguliovo santykius su Romos popiežiumi: pasirašė konkordatą, kuriuo katalikų religija buvo pripažinta ne valstybės, bet daugumos Prancūzijos piliečių religija. Per revoliuciją nusavintos Bažnyčios žemės nebuvo grąžintos.

Valdininkus Bonapartas parinkdavo atsižvelgdamas tik į jų gebėjimus, skyrė geras algas, bet reikalavo atsidėti darbui. Juos, kaip ir savo kareivius, įsidėmėdavo, nežiūrėjo iš aukšto, vertino, įkvėpdavo savo pavyzdžiu ir taip įgydavo pasitikėjimą. Tačiau, esant reikalui,

būdavo griežtas, net piktas. Savo vadovavimo būdą jis trumpai suformulavo taip: „Aš būnu čia lape, čia liūtu. Visa valdymo paslaptis yra žinoti, kada reikia būti vienu, kada kitu.“ Iš klausęs patarimus, Bonapartas sprendimus darydavo pats. Anot kito jo žinomo posakio: „Laimėjo mūsų ne tas, kuris davė gerą patarimą, o tas, kuris ėmėsi atsakomybės jį įgyvendinti ir įsakė vykdyti.“ Ir būtinai tikrindavo, kaip jo sprendimai yra vykdomi.

Bonapartas kartu su specialistais parengė aukšto lygio civilinį kodeksą, vadinamą Napoleono kodeksu. Jis pakeitė chaotišką rinkinį įvairiu laiku paskelbtų įstatymų ir kitų aktų. Po Cezario sukurtų romėnų teisės pagrindų atsirado antra fundamentali teisinė sistema, kurioje atsižvelgta į svarbius visuomenės pokyčius. Napoleono kodeksas tapo daugelio Europos ir Lotynų Amerikos šalių civilinės teisės pagrindu, o Prancūzijoje su kai kuriais pakeitimais naudojamas iki šiol.

Bonapartas rėmė mokslinius tyrimus, bet reikalavo realių rezultatų. Jis įvykdė švietimo reformą: sukūrė vidurinių mokyklų – licėjų – sistemą. Vietoj anksčiau už ypatingus nuopelnus dovanojamo asmeninio ginklo buvo įsteigtas kelių laipsnių Garbės legiono ordinas, teikiamas ir civiliams, ir kariškiams.

Jis laikė save revoliucijos tęsėju, nes įtvirtino nemažai svarbių jos rezultatų: piliečių lygybės, tikėjimo laisvės, valstiečių teisės į žemę. Tačiau Bonapartas ėmė varžyti demokratines laisves, įvedė autokratinį valdymą.

Šalies reformos dar nebuvo baigtos, kai 1803 m. pavasarį vėl prasidėjo karas su Anglija. Jai nerimą kėlė Bonaparto siekis įsigalėti Europoje pajungiant vis daugiau šalių. Antai Šveicarija, jo reikalavimu, turėjo pakeisti vyriausybę, buvo užimta Elbos sala, pereinama prie tiesioginio Italijos kunigaikštysčių valdymo. Anglijoje, pirmojoje iš Europos šalių, įvyko pramonės revoliucija, bet jos prekės nebuvo įsileidžiamos į Prancūziją ir jai pavaldžias žemes.

Bonapartas ėmė prie Lamanšo sąsiaurio telkti kariuomenę ir laivyną įsiveržimui į Britų salas. Jis bandė įkalbėti ir Ispaniją paskelbti karą Anglijai bei leisti panaudoti ispanų laivyną. Antra vertus, Anglijos ministras pirmininkas Viljamas Pitas (*William Pitt*) sumanė paprastą laimėjimo variantą: padėti rojalistams nužudyti pirmąjį konsulą. Jį vykdyti buvo pavesta Vandėjos sukilėlių vadui Žoržui Kadudaliui (*Georges Cadoudal*). O pakeisti Napoleoną numatyta jam pavydinčiu talentingu generolu Ž. Moro (*J. Moreau*). Tačiau Fušė atskleidė sąmokslą, Kadudalis ir jo pagalbininkai buvo giljotinuoti, Moro išsiųstas iš šalies. Gal net nepasidėjęs prieš sąmokslą hercogas Engėjietis, karališkosios giminės princas, gyvenantis Vokietijoje, buvo pagrobtas ir nužudytas.

Bonapartas nutarė toliau stiprinti savo valdžią ir tapti imperatoriumi. Įgydamas tą titulą, jis pretendavo naujais laikais atkurti Karolio Didžiojo imperiją, Prancūzijos valdžioje suvienyti ir pertvarkyti Europą. Respublikos virtimas imperija buvo įteisintas Senato nutarimu ir nauju plebiscitu.

Kaip ir Karolis Didysis ar Šventosios Romos imperatoriai, Bonapartas norėjo būti karūnuotas popiežiaus. Tačiau jis nevertino Pijaus VII, tad, užuot pats vykęs į Romą, pareikalavo, kad popiežius atvyktų į Paryžių. Šis, būdamas labai priklausomas nuo Italijos užkariautojo, sutiko, tik pageidavo, kad prieš tai Bonapartas ir jo žmona susituoktų bažnyčioje. Karūnavimo iškilmės įvyko Paryžiaus katedroje 1804 m. gruodžio 2 d. (24 pav.). Popiežius paėmė į rankas karūną, bet Bonapartas stvėrė ją ir pats užsidėjo sau ant galvos, parodydamas, kad gauna tą titulą ne iš Pijaus VII malonės. Po to uždėjo mažesnę karūną ir Žozefinai, tada perskaitė priesaiką. Tą dieną Bonapartas, tapęs Napoleonu I, išsitarė broliui Žozefui: „O jeigu tėvas mus dabar matytų!“ Tiesa, nuotaiką jam truputį gadino atsiradę įtempti santykiai tarp jo seserų, pasijutusią princesėmis, ir imperatorienės Žozefinos.

24 pav. Napoleono karūnavimas imperatoriumi Paryžiaus katedroje. Jis perėmė karūną iš popiežiaus, norėdamas ją užsidėti pats. Žako Davido (*Jacques David*) paveikslas, 1808 m.

Prancūzija kelias dienas šventė karūnavimą, griaudėjo patrankų salvės, gaudė varpai. O europiečiai, net kurie žavėjosi Bonapartu, buvo nuvilti ir būgštavo dėl prasidėsiančio didelio karo.

Įsiveržimas į Angliją jau buvo parengtas, Napoleonas tik laukė ūkanotų dienų, kurios pridengtų laivų persikėlimą per Lamanšo sąsiaurį. Tačiau tuo metu aktyviai veikė ir Anglija, formuodama naują antiprancūzišką koaliciją: prie atgauti žemes norinčios Austrijos prisijungė Rusija ir Švedija. O karą su Prancūzija sutiko finansuoti Anglija. Tad Napoleonas, gavęs žinią, kad Rusijos armija jau žygiuoja į Austriją, staiga pakeitė planus: nutarė visą sutelktą armiją nukreipti į Austriją.

Tą Didžiąją armiją sudarė apie 190 tūkst. karių. Jai, aišku, vadovavo pats Napoleonas, o atskiriems jos korpusams – maršalai Ž. Bernadotas (*J. Bernadotte*), L. Davu, M. Nėjus (*M. Ney*), P. Ožero (*P. Augereau*) ir

kiti. Tapę imperatoriumi, jis įvedė ir aukštesnį karinį maršalo laipsnį, kurį suteikė savo artimiausiems bendražygiams. Juos atidžiai pasirinko: tai turėjo būti talentingi karininkai, paklūstantys bendriems jo nurodymams, bet savo bare veikiantys drašiai ir sumaniai, priklausomai nuo susidariusių aplinkybių. (Beje, tarp jo iškeltų puikių karvedžių nebuvo nė vieno iš kartu studijavusių abiejose karo mokyklose bei tarnavusių pirmajame jo pulke: tų metų nuoskaudos nepasimiršo.) Pats Napoleonas tiesiogiai vadovavo artilerijai ir kavalerijai bei savo nacionalinei gvardijai. Ją sudarė 7 tūkst. rinktinių karių, ne tik prancūzų, bet ir kitų tautybių, netgi mameliukų.

Stipriausia Austrijos kariuomenės grupuotė, vadovaujama generolo K. Mako (*K. Mack*), stovėjo prie Ulmo. Du prancūzų korpusai bei kavalerija netikėtai persikėlė per Dunojų ir užkirto jai kelią pasitraukti, o kiti korpusai apsupo ir privertė pasiduoti. Belaisviai buvo pasiūsti į Prancūziją darbams. Po to Austrijos sostinė Viena atiteko be pasipriešinimo. Tačiau austrams į pagalbą atvyko 45 tūkst. rusų armija, vadovaujama generolo M. Kutuzovo, prie jos netrukus prisijungė antroji rusų armija bei austrų daliniai. Į koaliciją ketino įstoti ir Prūsija. Kita vertus, Napoleoną pasiekė žinia apie pralaimėjimą jūroje: anglų laivynas, vadovaujamas admirolo H. Nelsono, sutriuškino prie Trafalgaro kyšulio Ispanijos pietvakariuose jungtinį prancūzų ir ispanų laivyną. Tad Napoleonas norėjo kuo greičiau nugalėti Austriją, bet apsimetė vengiančiu mūšio, linkusiu į derybas. Jo apgauti Rusijos imperatorius Aleksandras I ir Austrijos imperatorius Pranciškus I, vadovavę jungtinei kariuomenei, įsakė pradėti puolimą prie Austerlico kaimo. Napoleono armija buvo truputį mažesnė. Tačiau jis įspėjo priešų planus, labai gerai išdėstė savo pajėgas ir pasiekė įtikinamą pergalę. Abu valdovai (Aleksandras I net verkdamas) pabėgo iš mūšio dar jam nesibaigus.

Nauja koalicija žlugo, ir nugalėtojas ėmėsi pertvarkyti Europą. Iš Austrijos jis atėmė nemažai teritorijos ir uždėjo didelę kontribuciją.

Nyderlandų karaliumi Napoleonas paskyrė savo brolių Liudviką, o koaliciją rėmusios Neapolio karalystės karaliumi – kitą brolių Žozefą. Iš Vokietijos valstybių buvo sukurta Reino sąjunga, „išsirinkusi“ Napoleoną savo protektoriumi. Prūsija sutiko sudaryti sąjungą su Prancūzija ir apsieisti kai kuriomis valdomis. Dar prieš žygį į Austriją pats Napoleonas pasiskelbė iš kelių valstybėlių Apeninų pusiasalio šiaurėje sudarytos Italijos karalystės valdovu, o vicekaraliumi tapo jo žmonos sūnus Eugenijus Boharnė.

Tačiau atsitokėjęs Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III nutarė priešintis tolesnei Napoleono ekspansijai. Juk jis laikė savo karalystę viena galingiausių Europoje ir galėjo surinkti maždaug tiek karių, kiek jų buvo ir Didžiojoje armijoje. Vokiečiai netgi laikyti geresniais kariais nei prancūzai. Tačiau šie buvo pakylėti pergalių bangos, o Napoleono karvedžio gebėjimai stebinantys. Tad per dvi savaites keliuose mūšiuose Prūsijos kariuomenė buvo sutriuškinta, šioje šalyje kilo visuotinė panika. Napoleonas raitas įėjo į nespriešiantį Berlyną. Karališkoji šeima su nedideliu dvariškių būriu pabėgo į Kionigsbergą (Karaliaučius); o vėliau visus metus laikinąja Prūsijos sostine tapo likęs neužimtas miestas Memelis (Klaipėda).

Napoleono armijai įžengus į Lenkiją, jis buvo sutiktas kaip išvaduotojas, nes atgijo jos bajorų viltys atkurti nepriklausomybę. Imperatorius palaikė tą siekį, net kvietė iš Amerikos generolą T. Kosciuską (*T. Kościuszko*) vadovauti lenkų daliniams, tačiau šis atsisakė, laikydamas Napoleoną despotu. O Aleksandras I, būgštaudamas, kad Didžioji armija gali nesustoti ir prie Nemuno, ryžosi kovoti su ja: pasiuntė į Lenkiją tris savo korpusus. Atkakliose kautynėse prie Pultusko ir Eilau Napoleonas privertė rusų kariuomenę pasitraukti, o prie Frydlando visiškai sutriuškino. Tačiau jis dar nebuvo pasiruošęs kariauti su Rusija, todėl sutiko pasirašyti su ja taikos sutartį.

Abu imperatoriai susitiko paviljone ant specialiai įrengto plausto Nemuno viduryje. Napoleonas apkabino Aleksandrą, ir jie porą

valandų dviese kalbėjosi, sutarė sudaryti Prancūzijos ir Rusijos slaptą gynybos ir puolimo sąjungą. Karalius Frydrichas Vilhelmas III nebuvo pakviestas net į po to vykusius pietus. Pagal netrukus pasirašytą Tilžės taikos sutartį, Prūsija išliko kaip valstybė, bet iš jos buvo atimta daug žemių. Lenkų viltys neišsipildė: sukurta Varšuvos kunigaikštystė buvo tik formaliai nepriklausoma. Be to, į vakarus nuo Elbės atsirado nauja Vestfalijos karalystė, kurią valdyti Napoleonas paskyrė savo brolių Žeromą (*Jérôme*).

Lėšas, gautas iš kontribucijų ir užkariautiems kraštams įvestų mokesčių, imperatorius dosniai dalijo kariams. Negailėjo lėšų ir savo rūmams, jų prabanga netgi nustelbė buvusią karaliaus Liudviko XVI laikais. Kita vertus, užimtuose kraštuose Napoleonas vykdė valdymo ir ūkio reformas: naikino feodalinius santykius, diegė civilinį kodeksą, išplatino metrinę matų sistemą.

Anglija po Austrijos pralaimėjimo įvedė Prancūzijos pakrančių blokadą, sulaukydama į jos uostus plaukiančius kitų šalių laivus. Napoleonas atsakė anglišku prekių blokada visoje jam pavaldžioje Europos dalyje. Prie tų sankcijų prisijungė draugiška Ispanija, o pagal Tilžės sutartį, pažadėjo prisidėti ir Rusija. Blokada smukdė Anglijos pramonę, kita vertus, jos gaminių trūko Europoje. Tai ypač žlugdė pajūrio miestus, kurie pelnėsi iš jūrų prekybos. Be to, blokadai užtikrinti ir kovai su kontrabanda reikėjo daug muitininkų, žandarų, policininkų.

Prekių blokada galėjo būti veiksminga tik nelikus prie jos neprisijungusių žemyno valstybių, nes per jas anglų gaminiai plito nelegaliai. Portugalijai atsisakius tai padaryti, Napoleonas sutarė šią karalystę pasidalyti su Ispanija. Ši praleido per savo teritoriją A. Žiuno (*A. Junot*) vadovaujamą armiją, kuri užėmė Lisaboną; karališkoji šeima pabėgo į Braziliją. Prancūzų kariai atgal negrįžo, o į Ispaniją atėjo nauji jų daliniai. Laukę permainų ispanai nuvertė silpną karalių Karolį IV, jo vietą užėmė princas Ferdinandas. Jis norėjo susituokti

su Napoleono dukterėčia, bet šis nepripažino naujojo valdovo. Visa Ispanijos karališkoji šeima buvo iškviesta į Prancūziją ir ten sulai-kyta. Keturi imperatoriaus broliai jau buvo užėmę kokį nors sostą, tad Napoleonas nurodė Žozefui palikti Neapolio karalystę ir tapti Ispanijos karaliumi.

Ši savivalė labai papiktino ispanus, ir prieš okupantus prasidėjo visuotinis sukilimas. Antai Saragosa sulaike maršalo Lano kariuo-menę prie savo sienų kelis mėnesius, o atkaklios kovos tęsėsi ir įsi-veržus į miestą. Tad buvo išžudyti ne tik gynėjai, bet ir daug moterų bei vaikų. Net pačiam Napoleonui atvykus į Ispaniją ir čia sutelkus 250 tūkst. karių, nesisekė įveikti partizaninio karo. Matydami šią jo nesėkmę, vėl ėmė ginkluotis austrai. Labai išsiplėtus Prancūzijos valdoms, teko dar didinti jos armiją ir dislokuoti įvairiose vietose. Įžvalgus užsienio reikalų ministras Taleiranas pirmasis suprato, kad beribis Napoleono valdžios troškimas veda imperiją į pražūtį ir atsistatydino.

1809 m. pavasarį sustiprėjusi Austrija nutarė atsiimti praras-tas teritorijas. Šį kartą jos kariuomenė kovėsi žūtibūtinai. Tačiau ir Napoleonas buvo pasirengęs puolimui. Jo nesustabdė viename mūšyje sužeista koja, ją sutvarsčius vėl sėdo ant arklio, o netrukus šypsodamasis, nors ir kęsdamas skausmus, sveikino karius su per-gale. Vis dėlto, vykdant sunkią karinę operaciją ir sugriuvus pastaty-tam pontoniniam tiltui per Dunojų, Napoleono kariuomenei teko trauktis patyrus nemažų nuostolių. Žinia apie tą jo nesėkmę greitai pasklido Europoje. Apsidžiaugęs popiežius paskubėjo pranešti, jog Bažnyčios skriaudėjas susilaukė pelnytos Dievo bausmės. Tačiau ji ištiko patį pontifiką: Napoleonas įsakė užimti Romą, o Pijų VII suėmė, vėliau išsiuntė į Pietų Prancūziją. Popiežius atskyrė jį nuo Bažnyčios, tai pakenkė imperatoriaus autoritetui.

Vis dėlto karo genijus, sulaukęs naujų pastiprinimų, laimėjo ir šį karą su Austrija: jos kariuomenė buvo sutriuškinta prie Vagramo

panašiai, kaip anksčiau prie Austerlico. Pagal naują taikos sutartį, Pranciškui I teko atiduoti dar nemažą dalį teritorijos, sumokėti daug aukšinių monetų ir jam uždrausta turėti didelę kariuomenę.

Napoleonui buvo labai svarbu išspręsti ir asmeninę problemą – turėti įpėdinį. 1806 m. jo meilužė Eleonora Deniuel (*Éléonore Denuelle*) Paryžiuje pagimdė nesantuokinį sūnų Leoną (šis užaugęs didesniais darbais nepasizymėjo). Lenkijoje Napoleonas užmezgė ilgalaikį meilės ryšį su seno grafo žmona Marija Valevska (*Maria Walewska*), jiems gimė sūnus Aleksandras (jis vėliau tapo Prancūzijos užsienio reikalų ministru, užėmė ir kitus aukštus postus). Vis dėlto reikėjo teisėto sūnaus, o vaikų su žmona nebuvo. Tad Napoleonas priėmė nelengvą sprendimą: skirtis su Žozefina, kurią laikė savo tikrąja meile. Nuotaka turėjo būti imperatoriškos giminės. Pirmiausia buvo kreiptasi į Aleksandrą I prašant į žmonas jo sesers šešiolikmetės Anos. Tačiau Rusijos dvaras nenorėjo giminiuotis su galingu, bet prastos kilmės išsišokėliu, todėl pasiteisino, kad mergina esanti dar per jauna. Tuomet Napoleonas pasirinko Habsburgų dinastijos princesę, Pranciškaus I seserį, aštuoniolikmetę Mariją Luizą (*Marie-Louise*). Austrai po pralaimėto karo neturėjo teisės atsisakyti. Popiežių pavaduojantis kardinolas paskubėjo išskirti Napoleoną su pirmąja žmona. Imperatorius nematė būtinybės dalyvauti savo vestuvėse Vienoje, ten pasiuntė tik maršalą L. Bertjė (*L. Berthier*); o 1810 m. kovo 11 d. vykusioje ceremonijoje katedroje jaunikių vaidavo austrų princas erchercogas Karolis.

Su naująja žmona Napoleonas susilaukė vieno sūnaus Napoleono Fransua (*Napoléon François*). Tuoj po gimimo tėvas jam suteikė Romos karaliaus titulą.

Rusija nesilaikė anglišių prekių blokados, ir jos sklido Europoje. Tad Napoleonas nutarė nubausti sąjungininę, o kartu gero-kai išplėsti savo imperiją. Ne tik jis pats, bet ir kitų Europos šalių

valdovai tikėjo nesunkia Napoleono pergale. Be to, užėmęs Rusiją, jis ketino iš ten pradėti žygius Azijoje, pulti Indiją.

Prie sienos su Rusija buvo sutelkta 440 tūkst. karių Didžioji armija, kurią sudarė ne tik prancūzai, bet ir austrai, vokiečiai, lenkai bei dar keliolikos tautybių atstovai. 1812 m. birželio 24 d. ji pradėjo trijose vietose keltis per Nemuną (25 pav.). Pats imperatorius tai stebėjo nuo Jiesios piliakalnio šalia Kauno. Rengiamo puolimo, aišku, nepavyko nusišvęsti nuo Rusijos. Į Vilnių karo reikalais buvo atvykęs imperatorius Aleksandras I. Apie įsiveržimą jis sužinojo vykstant puotai Vingio parko rūmuose ir nedelsdamas paliko miestą. Mažesnė Rusijos armija buvo dislokuota trijose vietose prie Raseinių, Gardino ir Lucko, nes Aleksandras I neketino iš karto stoti į mūšį.

25 pav. Napoleono kariuomenės kėlimasis per Nemuną ties Kaunu 1812 m. Dailininkų Džono Klarko (*John Clark*) ir Metju Duburgo (*Matthew Dubourg*) paveikslas.

Po keturių dienų Napoleonas atėjo į Vilnių, įsikūrė generalgubernatoriaus rūmuose (dabar prezidentūra) ir čia praleido net 19 dienų. Jis laukė, kol atvyks papildomi daliniai ir nusistovės geresni orai. Imperatorius iš karto organizavo Lietuvos valdymą, įsteigė laikinąją vyriausybės komisiją, o generalgubernatoriumi paskyrė olandą D. van Hogendorpą (*D. van Hogendorp*). Napoleonas susitikinėjo su Lietuvos veikėjais, universiteto profesoriais. Jie sveikino imperatorių santūriau negu prieš tai Varšuvos ar Poznanės lenkai, tad jis padarė išvadą: „Šitie lenkai visiškai kitokie.“

Napoleonas turėjo laiko apžiūrėti Vilniaus paminklus. Po penkiasdešimties metų išleistame A. Kirkoro „Vadove po Vilnių“ rašoma, kad jis susižavėjo gotikine Šv. Onos bažnyčia ir sušuko: „Šią bažnyčią aš ant delno nusineščiau į Paryžių!“ Iš tikrųjų, jis galėjo panašiai pasakyti, nes ne vieną patikusį Europos šalių meno dirbinį ar senovės Egipto paminklą buvo išsiuntęs į Paryžių, bet tiesioginio tų žodžių patvirtinimo nėra. Antra vertus, abejoti jo žodžiais verčia tai, kad liepos pradžioje Šv. Onos bažnyčioje, kaip ir keliose kitose Vilniaus bažnyčiose, prancūzai įrengė grūdų sandėlių kariuomenės reikmėms. Vis dėlto laiške savo žmonai Napoleonas iš tikrųjų rašė: „Vilnius labai gražus miestas, turintis 40 tūkstančių gyventojų.“

Imperatorius ir Lietuvoje buvo tapęs legendine asmenybe, tad jo vardu pavadintas ne tik Jiesios piliakalnis, bet ir Kudirkos Naumiesčio bei Lepelionių piliakalniai (pastarasis dėl jo formos, panašios į karvedžio kepurę). Vidurio Lietuvoje, Jonavos rajone tebežaliuoja Napoleono ąžuolas, o Kurtuvėnų regioniniame parke auga Napoleono pušis, prie kurios esąs užkastas prancūzų lobis. Deja, Didžioji armija paliko Lietuvoje ir blogų ženklų: pasitaikė plėšikavimų, nors už tai kariai buvo baudžiami. Antai jie apiplėšė Pažaislio vienuolyną, pasisavino jo bažnyčios liturginius reikmenis ir rūbus, o šalia Vilniaus nukentėjo Verkių dvaras bei Trinitorių bažnyčia.

Vėliau karo istorikai ilgoką Napoleono viešnagę Vilniuje vadino jo klaida, nes trys Rusijos armijos korpusai spėjo pasitraukti ir susijungti Smolenske. Pakeliui jie taikė vadinamąją išdegintos žemės taktiką – naikino maisto ir kitas atsargas. Tad pirmasis didelis mūšis įvyko rugpjūčio 16 d. prie Smolensko, kurį rusai mėgino apginti. Dvi dienas miestas buvo apšaudomas iš artilerijos ir atakuojamas, labai sugriautas, po to rusų armija naktį pasitraukė toliau į šalies gilumą.

Didžiąjai armijai trūko maisto, o arkliams pašaro, daug jų krito. Rusijos armijos vadu paskirtas M. Kutuzovas siekė visaip alinti priešus – toliau naikinti viską jų kelyje, greitomis kazokų atakomis smūgiuoti atskiriems daliniams. Napoleonas nebuvo numatęs visų tų sunkumų, su kuriais teko susidurti žygiuojant didelius atstumus šiame savitame krašte.

Vis dėlto, pagrindinei Didžiosios armijos daliai artėjant prie Maskvos, Kutuzovas nutarė ją ginti. Kautynės įvyko 1812 m. rugsėjo 7 d. prie Borodino kaimo, 125 kilometrai į vakarus nuo Maskvos. Priešų jėgos buvo maždaug lygios. Mūšis truko apie dvylika valandų, lemiamą vaidmenį atliko artilerija. Kutuzovas neteko maždaug trečdaliao karių ir nutarė trauktis link Možaisko atiduodamas Maskvą.

Netrukus antroji Rusijos sostinė buvo užimta prancūzų, o Napoleonas įsikūrė Kremliuje. Išvykdamas Maskvos generalgubernatorius Fedoras Rostopčinas nurodė ją padegti įvairiose vietose. Sudegė beveik visas miestas, nes dauguma namų buvo mediniai, bet ir akmeninių pastatų mažai teišliko. Napoleonas penkias savaites laukė tikėdamasis, kad Aleksandras pasiūlys taikos sutartį; o palikdamas Maskvą, įsakė susprogdinti Kremlių (didesnė jo dalis išliko). Žygiuoti į Peterburgą jis nesiryžo, nes artėjo rusiška žiema, kuriai jo kariuomenė nebuvo pasiruošusi. Tad ketino apsistoti pietinėse, turtingesnėse srityse, tačiau kelią į ten užtvėrė papildyta Kutuzovo armija. Spalio 18 d. Napoleonas nutarė trauktis iš Rusijos, ir kariuomenei teko vykti tomis pačiomis, anksčiau nusiaubtomis vietomis.

Be to, reikėjo gabenti nemažai sužeistų ir sergančių, vėliau ir apšalusių kareivių, beveik neliko arklių, kurie buvo kritę arba suvalgyti. O dar nuolat puldinėjo raiti kazokai.

Rusų pajėgos, sutelktos Baltarusijoje, prie Biarezinos upės, ketino neleisti jos forsuoti ir ten sutriuškinti sumažėjusią Napoleono armiją. Tačiau jam pavyko suklaidinti priešą ir kitoje vietoje pastatyti pontoninį tiltą. Kai persikėlė pagrindinė kariuomenė, Napoleonas, siekdamas sutrukdyti jos persekiojimą, liepė sunaikinti tiltą dar nespėjus jo pereiti tūkstančiams atsilikusių, sužeistų karių.

Prasidėjus atšiauriam žiemai, spaudė dideli šalčiai, todėl prancūzų traukimasis virto tiesiog bėgimu. Smurgainyse Napoleonas vadovavimą kariuomenei perdavė Miuratui ir Nėjui, o pats rogėmis, be apsaugos, išvyko į Paryžių (kareiviai to nežinojo).

Gruodžio 8 d. rytą šie Didžiosios armijos likučiai pro Aušros vartus pasiekė Vilnių. Tik mažuma karių vežėsi ar nešėsi ginklus, o didžiąją dalį sudarė ligoti, nusilpę, alkani, vilties netekę žmonės. Spaudė beveik trisdešimties laipsnių šaltis. Tad jie slinko apsimynioję skudurais, moteriškais ar net bažnytiniais apdarais, nuluptomis gyvulių odomis. Vilniečiai užsidarinėjo vartus ir duris. Gatvėse buvo dalijamas maistas ir drabužiai, nurodomos apsistojimo vietos, tačiau įvesti tvarkos nepavyko. Kitą dieną prie Vilniaus jau pasirodė kazokai. Sutrikęs Miuratas nutarė nevykdyti Napoleono įsakymo ginti Vilnių ir liepė trauktis link Kauno. Iš miestą pasiekusių apie 50 tūkst. karių, čia pasiliko didelė dalis – sužeistų, sergančių, pasidavusių į nelaisvę. Tūkstančiai mirusių prancūzų buvo palaidoti dabartinio Šiaurės miestelio teritorijoje.

Iš visos Didžiosios armijos, įžengusios į Rusiją, namo grįžo tik apie penktadalis. Prancūzai gedėjo žuvusių artimųjų. Tačiau Napoleonas nesijautė nugalėtas ir nebuvo nusiminęs, priešingai – kupinas ryžto kuo greičiau telkti naują armiją ir kitais metais

vėl pulti Rusiją. Austrijos užsienio reikalų ministras Klemensas fon Meternichas (*Klemens von Metternich*) mėgino sužinoti iš imperatoriaus, kokiomis sąlygomis jis sutiktų sudaryti taiką. Prūsijos karalius tenorėjo, kad iš jo šalies būtų išvesta prancūzų kariuomenė ir nutraukta sąjunga su Prancūzija. Tačiau Napoleonas nesutiko daryti jokių nuolaidų.

Iki pavasario jis surinko apie 200 tūkst. karių, dar antra tiek buvo apmokoma. Napoleonas sugebėjo laimėti kelis sunkius mūšius su Rusijos ir Prūsijos kariuomenėmis. Jis pats ėjo kartu su priešakiniais būriais įkvėpdamas karius, greta jo ne kartą žuvo žmonės. Buvo sudarytos paliaubos, ir Meternichas siūlė imperatoriui taiką, jei atsisakys nemažos dalies užimtų teritorijų. Šis išdidžiai pareiškė: „Jūsų valdovai, pagimdyti sostuose, negali suprasti jausmų, kurie įkvepia mane. <...> O aš kareivis, man reikia garbės, aš negaliu pažemintas pasirodyti savo tautai. Aš turiu išlikti didis, garsus, keliantis pasigėrėjimą“ ir iškeikė ministrą. Po šio pokalbio Meternichas pasakė prancūzų maršalui: „Prisiekiu jums, jūsų valdovas išsikraustė iš proto.“ Vis dėlto Prahoje buvo surengtos derybos, bet Napoleonas įsakė savo atstovui jas vilkinti, siekdamas geriau pasiruošti karui. Pasibaigus paliauboms, prie koalicijos prisijungė ir Austrija su Švedija, o Anglija vėl ėmėsi finansuoti jungtinę kariuomenę. Be to, jos pajėgos kartu su ispanų sukilėliais išlaisvino Iberijos pusiasalį iki Pirėnų kalnų. Sąjungininkai galėjo surinkti daug didesnę armiją, o Napoleonui jau teko šaukti paauglius ir veteranus. Beveik visi jo maršalai siūlė imperatoriui sudaryti taiką išsaugant Prancūziją, bet jis tikėjo savo pergale.

1813 m. spalio 16–18 d. prie Leipcigo įvyko pats didžiausias mūšis Europos istorijoje nuo seniausių laikų. Jis vadinamas Tautų mūšiu, nes jungtinė rusų, austrų, vokiečių ir švedų kariuomenė kovėsi su daugiataute Napoleono armija. Ją pirmąją dieną sudarė 155 tūkst. karių, o sąjungininkai turėjo jų 220 tūkstančių. Abi pusės patyrė

didelių nuostolių, tad antrąją dieną rūpinosi sužeistaisiais ir stiprino pozicijas. Tačiau sąjungininkai sulaukė dar 110 tūkst., o Napoleonas tik 15 tūkst. papildomų pajėgų. Be to, prasidėjus mūšiu, Saksonijos armija perėjo į priešo pusę. Nepaisant visų Napoleono pastangų, jis pralaimėjo ir ėmė trauktis iš Vokietijos.

Vis dėlto sąjungininkai buvo linkę leisti imperatoriui valdyti Prancūziją. Taikos derybų iniciatorė buvo Austrija, ne tiek dėl giminystės ryšio, bet norėdama stiprios Prancūzijos, kaip atsvaros Rusijai. Tam pritarė ir Austrija bei Švedija. Napoleonas sutiko pradėti derybas, bet jas vilkino ir telkė naują armiją. Tiesa, jis darė kai kurias nuolaidas: leido popiežiui grįžti į Romą bei Ferdinandui VII – į Ispaniją. O senatoriams imperatorius prisipažino: „Aš norėjau užtikrinti Prancūzijos valdžią visam pasauliui. Aš apsirikau, tie projektai neatitiko kiekybinės mūsų galios.“

Matydami Napoleono nenuolaidumą, sąjungininkai 1814 m. sausio mėnesį perėjo Reiną, o anglų kariuomenė per Pirėnų kalnus įsiveržė į Pietų Prancūziją. Jis įstengė surinkti tik 4–5 kartus mažesnę armiją, bet gynėsi pranokdamas pats save, net sugebėjo laimėti keletą mūšių. Taleiranas pasiūlė sąjungininkams geriausią sprendimą: ne vaikytis Napoleoną, o užimti Paryžių. Sostinę gynęs maršalas A. de Mormonas (*A. de Marmont*) ją atidavė po kelių valandų mūšio. Imperatorius ketino ją atsiimti, bet maršalai nesutiko to daryti nenorėdami sugriauti Paryžiaus. Tuomet, trumpai pagalvojęs, jis nutarė atsisakyti sosto savo trejų metų sūnaus naudai, regente skiriant jo motiną Mariją Luizą.

Aleksandras I ir Pranciškus I buvo linkę tam pritarti, tačiau rojalistai atkakliai reikalavo grąžinti į sostą Burbonus. Taleiranas įkalbėjo senatorius nubalsuoti už karaliaus valdžios atkūrimą, tai ir nulėmė sąjungininkų sprendimą. Tačiau jei Napoleonas atsisakys sosto nekeldamas jokių sąlygų, jam žadėta palikti imperatoriaus titulą ir atiduoti jo valdžiai nedidelę Elbos salą Viduržemio jūroje,

tik penkiasdešimt kilometrų nuo Korsikos, o jo sūnui būtų suteikta valda Italijoje. Nematydamas kitos išeities, imperatorius sutiko priimti šias sąlygas. Tačiau jis mėgino užbaigti savo gyvenimą išgerdamas nuodų. Jų, dar traukdamasis iš Maskvos, paprašė gydytojo, nes būgštavo, kad gali pakliūti į nelaisvę, ir paskui visą laiką nešiojosi su savimi. Tačiau gal nuodai buvo neveiksmingi, gal jo organizmas labai atsparus, bet Napoleonas liko gyvas. Neaišku, kodėl jis, kaip karys, nenorėjo panaudoti ginklo.

Imperatorius leido savo maršalams tarnauti karaliui, atsisveikino su gvardija, pabučiavo jos vėliavą ir kartu su tūkstančiu jam skirtų karių išvyko į Elbos salą. Čia jis buvo sutiktas labai pagarbiai, ėmėsi spręsti vietinius reikalus ir tvarkyti kelius. Aišku, Napoleonas labai įdėmiai sekė, kas vyksta Prancūzijoje. Sostą užėmė karalius Liudvikas XVIII, juo pasiskelbęs emigracijoje, į šalį grįžo nemažai didikų. Jie bei dvasininkai ėmė reikalauti grąžinti jiems visiems per revoliuciją atimtas žemes, tai sukėlė didelį valstiečių nepasitenkinimą. Prekybininkams nepatiko, kad anglų prekių įvežimas nėra varžomas muitais, o inteligentijai – kad atsisakoma Šviečiamojo amžiaus idėjų. Kareiviai pasitikėjo Napoleonu kaip tikru karo vadu. Tad imperatoriui kilo viltis atgauti valdžią. Jis paklausė pas jį atvykusios motinos, kurią gerbė, ar jam verta tai daryti. Ši truputį pagalvojo ir patarė: „Eik, mano sūnau, ir vykdyk savo misiją. Galbūt patirsi nesėkmę ir tave ištiks mirtis. Tačiau aš matau, kad tu negali čia pasilikti...“

Napoleoną saugojo tik prie salos plaukiojantys anglų ir prancūzų laivai. Tačiau jis 1815 m. kovo 1 d. sugebėjo su savo žinioje esančiu daliniu nepastebėtas išsikelti Prancūzijos pakrantėje. Prie Grenoblio jiems kelią užstojo gerai ginkluotos prancūzų pajėgos. Napoleonas įsakė savo kareiviams nuleisti šautuvus, o pats ėjo jų priekyje. Iš tikrųjų šūvių nepasigirdo, vietoj jų – šūksniai: „Tegyvuoja imperatorius!“ Kartu su vis didėjančia jo armija keliavo ir valstiečių būriai,

o miestai atverdavo savo vartus. Vadovauti Napoleono sulaikymui karalius paskyrė maršalą Nėjų, turintį didelį autoritetą kariuomenėje. Šis manė, kad imperijos atkurti neįmanoma, bet, matydamas kareivių atsidavimą imperatoriui, pasakė: „Argi aš galiu dviem rankomis sustabdyti jūrą“ ir pakluso buvusiam vadui. Karalius su šeima pabėgo iš rūmų. Tad Napoleonas per dvidešimt dienų be vienintelio šūvio pasiekė Paryžių ir jį užėmė. Nedrįso į jį šauti ir koks nors rojalistas, nes būtų vietoje sudraskytas minios.

Napoleonas buvo sutiktas sostinėje dar iškilmingiau negu po didžiausių pergalių. Žmonės jį entuziastingai sveikino, šaukė, puolė tiesiog po jo žirgų kojomis, iškėlė iš kariatos ir ant rankų įnešė į Tiuilri rūmus. Matyt, tai lėmė pasididžiavimas jo sukurta galinga Prancūzija.

Napoleonas pareiškė, kad rūpinsis tik savo šalimi ir nesieks užkariauti Europos, tačiau Prancūzija turi pati spręsti savo vidaus reikalus. Per trumpą laiką buvo parengtas ir skubotai daliniu plebiscitu priimtas konstitucijos papildymas, kuriuo didesnės teisės suteiktos dviejų rūmų parlamentui. Tačiau sąjungininkai jo pažadais neatkurti imperijos netikėjo; Napoleonas, matyt, ir negalėjo pasikeisti. Visi jo siūlymai pradėti derybas buvo atmesti.

Tuo metu Nyderlanduose dar stovėjo dvi sąjungininkų armijos: anglų, vadovaujama Artūro Velingtono (*Arthur Wellington*), ir vokiečių, vadovaujama Gebhardo Bliucherio (*Gebhard Blücher*). Napoleonas tikėjosi jas sumušti po vieną, kol į pagalbą neatėjo austrai ir švedai. Jis įstengė įveikti vokiečius, bet neužteko jėgų visiškai juos sutriuškinti. Po to vyko atkaklios kautynės su angliais prie Vaterlu (*Waterloo*) kaimo netoli Briuselio. Tačiau Velingtonui į pagalbą atvyko Bliucheris, o Nėjus neskubėjo padėti Napoleonui. Tad jo armija buvo gausėnių priešų nugalėta. Net jeigu jis ir būtų laimėjęs šį mūšį, anksčiau ar vėliau jo kariniai gebėjimai turėjo nusileisti jungtinei Europos galiai.

Napoleonas grįžo į Paryžių tikėdamasis, kad Atstovų rūmai suteiks jam ypatingus įgaliojimus organizuojant visuotinį pasipriešinimą sąjungininkams. Tačiau deputatai to daryti nesutiko ir pasiūlė imperatoriui pačiam atsisakyti sosto, duodami suprasti, kad antraip jis bus nušalintas. Tad po naujo šimto dienų valdymo Napoleonas vėl atsistatydino savo sūnaus naudai. Jis ketino su palyda dviem laivais išplaukti į Jungtines Amerikos Valstijas, tačiau kelią užstojo anglų laivynas. Tada Napoleonas atvyko į pagrindinį anglų laivą *Bellerophon*, kur buvo pagarbiai sutiktas. Jį nugabeno į Angliją, tačiau išlipti į krantą neleido, o bendru sąjungininkų sutarimu, išsiuntė gyventi į anglams priklausančią Šv. Elenos salą.

Tai tropinio klimato vieniša sala, esanti Atlanto vandenyne, net dviejų tūkstančių kilometrų atstumu nuo Afrikos krantų. Napoleonas ir su juo atvykusi nedidelė palyda – apie dvidešimt artimiausių kariškių bei patarnautojų – buvo apgyvendinti fermoje, šalia Longvudo (*Longwood*) miestelio, centrinėje salos dalyje. Skirtingai nei Elboje, čia jam saugoti buvo atsiųstas visas kariuomenės būrys. Salos gubernatoriumi tapo bukas valdininkas H. Lou (*H. Lowe*), kuris demonstravo Napoleonui savo valdžią, o šis jį ignoravo.

Taigi, sulaukęs tik keturiasdešimt šešerių metų, Napoleonas buvo priverstas užbaigti savo karjerą. Jį labiausiai slėgė įprastos aktyvios veiklos stoka. Daug skaitė, jodinėjo ir važinėjo po salą, kartais priimdavo atvykusius keliautojus. Vienam savo kariškiui jis diktavo atsiminimus. Juose save laikė Prancūzijos revoliucijos tęsėju, teisingo vykdytus karus siekiu apginti gyvybinius šalies interesus, paversti ją galingiausia Europos valstybe, aptarė savo mūšius. Napoleonas pripažino ir padarytas klaidas: nereikėjo įsiveržti į Ispaniją, vertėjo pulti Rusiją tik kartu su Švedija ir Turkija, o užėmus Maskvą, iš karto persekioti Kutuzovo armiją. Jis padarė išvadą, kad savo karinį talentą galėjo sėkmingiau išnaudoti kurdamas imperiją ne

Vakaruose, o Rytuose: po Egipto užėmimo tęsdamas žygį į Arabiją, Persiją ir Indiją.

Napoleono sutuoktinė Marija Luiza nė negalvojo vykti su vyru į salą, turėjo meilužį, gyveno Vienoje. Negalima dėl to jos labai kaltinti, juk buvo apvedinta net nemačiusi savo vyro. O buvusi žmona Žozefina mirė netrukus po jo tremties į Elbos salą. Napoleonas labai mylėjo savo sūnų. Tačiau paskutinį kartą jį matė išvykdamas iš Paryžiaus į karą su sąjungininkais, jau įsiveržusiais į Prancūziją. Prieš sostinės užėmimą motina išvažiavo su sūnumi į Vieną. Tėvui antrą kartą atsisakius sosto, keturmetis berniukas buvo paskelbtas Napoleonu II, bet tai liko neįteisinta, o po poros savaičių į Paryžių grįžo Liudvikas XVIII. Tad imperatoriaus lūkesčiai neišsipildė: sūnus augo Šėnbruno rūmuose, čia vadintas tik Francu, nutylint, kas yra jo tėvas (pats tai žinojo ir didžiavosi). Jaunuolis mirė nuo tuberkuliozės, būdamas vos dvidešimt vienu metų. O ištremtas imperatorius pamėgo saloje gyvenančio anglo dukrelę Betsę, ją mokė prancūzų kalbos.

Nuo 1818 m. Napoleoną vargino stiprūs skrandžio skausmai. Manoma, kad jis sirgo skrandžio vėžiu, nuo kurio mirė būdami dar jaunesnio amžiaus tėvas ir sesuo Eliza. Savo testamente Napoleonas parašė: „Aš noriu, kad mano palaikai ilsėtųsi ant Senos krantų, tarp prancūzų liaudies, kurią taip mylėjau.“ Jis nurodė asmeninius daiktus perduoti sūnui, o didžiąją dalį pinigų paskirstė ištikimiausiems kariškiams. Mirtis jį ištiko 1821 m. gegužės 5 d., einantį tik penkiasdešimt antruosius metus.

Imperatoriaus noras būti palaidotam prie Senos išsipildė po dvidešimties metų: jo palaikai buvo iškilmingai perkelti į Invalidų rūmus (nusipelnusių karo veteranų globos namus) Paryžiuje: purpurinio kvarcito sarkofagas padėtas rūmų katedroje ant postamento.

Napoleonas pagarsėjo kaip karo genijus, žygiams skyrė daugiausia laiko. Anot istorikų, jis laimėjo apie šešiasdešimt mūšių ir tik

kelis pralaimėjo jam labai nepalankiomis sąlygomis. Tačiau ypatingi šios srities gebėjimai lėmė ir daugelį žmonių mirčių bei didžiules nelaimes. O iš tikrųjų vertingiausi jo pasiekimai buvo valstybės valdymo ir visuomenės modernizavimo srityse – Napoleonas įtvirtino Prancūzijoje ir išplatino Europoje svarbias šiuolaikinės civilizacijos idėjas: įstatymu pagrįstą žmonių lygybę, religinį pakantumą, pasaulietinį mokymą, racionalų finansų valdymą, valdininkų skyrimą į pareigas atsižvelgiant į jų gabumus, o ne į socialinę ar turtingą padėtį. Beje, šioms reformoms jis galėjo skirti daugiau dėmesio tik trumpu konsulavimo laikotarpiu.

Liudvigas van Bethovenas
Ludwig van Beethoven

1770-1827 m.

Liudvigo van Bethoveno biustas, sukurtas vokiečių skulptoriaus Hugo Hageno (*Hugo Hagen*) 1892 m. Jis dabar puošia Kongreso biblioteką Vašingtone.

Žymus vokiečių kompozitorius Richardas Vagneris (*Richard Wagner*) teigė: „Tikiu Dievą, Mocartą ir Bethoveną.“ Taigi koks tas antrasis Vagnerio ir daugelio muzikos mylėtojų dievas?

Jo senelis Liudvigas van Bethovenas atsikėlė į Bonos miestą Vokietijoje iš Flandrijos; toje olandų tarmėje dalelytė van nurodo kilmę, o ne bajorystę. Jis buvo muzikantas, taigi tik rūmų tarnas. O šie priklausė arkivyskupui, kuris valdė ir visą nedidelę Kelno kunigaikštystę, todėl vadinosi kurfiurstu (kunigaikščiu, turinčiu teisę rinkti Vokietijos karalių).

Muzikinius gabumus paveldėjo ir Liudvigo sūnus Johanas: jis grojo smuiku bei klavesinu ir giedojo rūmų kapeloje. Deja, Johanas turėjo polinkį į alkoholį, o išgėręs pasidarydavo agresyvus, keldavo skandalus. Jis nepasitaisė ir vedęs našlę, rūmų virėjo dukterį Mariją Keverich (*Maria Keverich*).

Mirus vienam jų vaikui, kurį senelio garbei pakrikštijo Liudvigu, tas vardas buvo duotas ir kitam sūnui, šis, laimė, išgyveno. Žinoma tik jo krikšto data – 1770 m. gruodžio 17 d., matyt, buvo gimęs prieš dieną ar dvi. Žmona su vaikais sunkiai vertėsi, nes vyras gautus pinigų pragerdavo, negana to, ji susirgo tuberkulioze. Motina labiau rūpinosi gimstančiais naujais vaikais, o Liudvigas daug laiko praleisdavo gatvėje. Tiesa, tėvas, būdamas geros nuotaikos, vasarą vedavosi sūnų pasivaikščioti po Bonos apylinkes. O savo žmoną vieną kartą metuose pagerbdavo jos vardinių proga: namie su draugais surengdavo koncertą.

Liudvigas lankė pradinę mokyklą, kurioje pagrindinis dalykas buvo lotynų kalba, o papildomi dalykai – aritmetika ir vokiečių kalba. Tvirtų žinių jis neįgijo, nes daug laiko, tėvo nurodymu, skyrė muzikai (tad visą gyvenimą sunkiai skaičiavo ir rašė su klaidomis). Tėvas atkreipė dėmesį į didelius berniuko muzikinius gabumus ir nutarė jį padaryti antruoju Mocartu. Tačiau Johanas nebuvo toks geras mokytojas kaip Mocarto tėvas. Sulaukęs aštuonerių metų, sūnus buvo nuvežtas koncertuoti į Kelną, kur pristatytas kaip šešiametis. Liudvigo grojimas didikams patiko, bet ypatingu stebuklu jo nepripažino. Tai nuvyė tėvą ir jis tolesnį sūnaus muzikinį lavinimą perdavė savo draugams. Šie mokė berniuką groti vargonais, klavesinu bei smuiku, bet tai buvo daroma nesistemiškai. Liudvigui baigus pradinę mokyklą, jo į gimnaziją neleidė.

Berniukui pasisekė, kad Bonos dvaro teatro muzikiniu vadovu pradėjo dirbti Kristianas Nefė (*Christian Neefe*). Jis buvo kompozitorius, literatas, aukšto išsilavinimo, pažangių pažiūrų žmogus. Nefė įžvelgė didelį Liudvigo muzikinį talentą ir tapo tikruoju jo mokytoju. Berniukas buvo supažindinamas su J. S. Bacho, G. Hendelio, F. J. Haidno kūryba, mokomas kompozicijos. Be to, stengiamasi jam įdiegti disciplinos ir santūrumo. Liudvigas labai mėgo improvizuoti, ir Nefė jį paskatino užrašyti savo pirmuosius kūrinius; tai buvo fortepijoninės variacijos. Vadovas dirbo ir rūmų vargonininku, jis pasiūlyė Liudvigą savo padėjėju be atlyginimo. Paauglys pradėjo nuolat žiūrėti teatre atliekamas operas ir spektaklius. Deja, naujasis arkivyskupas, pakeitęs mirusį kurfiurstą, labiau mėgo bažnytinę muziką nei teatrą, tad išformavo teatro trupę. Tačiau, atkreipęs dėmesį į puikų keturiolikmečio grojimą vargonais, skyrė jam atlyginimą.

Išliko to meto Liudvigo išvaizdos aprašymas: jis buvo tvirto, žemoko stoto, didele galva, juodų garbanotų plaukų, šviesiai mėlynų akių, niūrokas, tad atrodė vyresnis negu savo metų; eidavo greitai, palinkęs į priekį. Jis greitai tapo žinomu Bonoje muzikantu, buvo

kviečiamas koncertuoti kurfiursto rūmuose ir aristokratų namuose, atlikdavo improvizacijas klavesinu, savos kūrybos sonatas, variacijas. Tačiau šio miesto meninis gyvenimas Liudvigo netenkino, jis norėjo bendrauti su žymiais vokiečių kompozitoriais. 1787 m. kurfiurstas jam leido ir suteikė lėšų trumpam išvykti į Vieną. Bethovenas susitiko su Mocartu ir šis, anot paplitusio, bet nepatvirtinto pasakojimo, išklauses jaunuolio improvizacijos pasiūlyta tema, tarė: „Jis privers visus kalbėti apie save“; galbūt davė jam pamokų. Tos kelionės metu Bethovenas dar lankėsi Rėgensburge, Miunchene ir Augsburgėje.

Deja, netrukus mirė jo motina. Jaunuolį irgi užpuolė ligos – šiltinė, po to raupai. Būgštavo, kad yra užsikrėtęs tuberkulioze, dar apėmė melancholija. Tėvui visiškai prasigėrus ir netekus darbo, Liudvigui teko rūpintis dviem jaunesniais broliukais. Tačiau jis nepasidavė, išprašė iš kurfiursto, kad pusę tėvo pensijos mokėtų sūnui.

Liudvigui nepalūžti padėjo bendravimas su rūmų archyvaro S. fon Broiningo (*S. von Breuning*) šeima. Pradėjęs mokyti jų vaikus muzikos, jaunuolis ėmė tuose namuose leisti ir savo laisvalaikį. Čia rinkdavosi poetai, muzikai, universiteto profesoriai, buvo priitariama Šviečiamojo amžiaus idėjoms. Liudvigas susidomėjo literatūra, pats ėmė skaityti knygas, jam ypač patiko Homero „Odisėja“, J. V. Gėtės, F. Šilerio (*F. Schiller*) kūriniai, V. Šekspyro dramos. Tame salone jis atlikdavo ir savo kūrinius. Liudvigas netgi lankė paskaitas Bonos universiteto Filosofijos fakultete, tačiau tik vienus metus, gal nebeliko laiko, nes tapo dvaro kameriniu muzikantu.

Tuo laikotarpiu Bethovenas kūrė nedaug, bandė įvairius žanrus, dar tik formavo savo kūrybinį stilių. Bonos literatūros draugija jam užsakė gedulingą kantatą, skirtą imperatoriaus Juozapo II mirties metinėms. Deja, pučiamųjų instrumentų muzikantai atsisakė ją atlikti dėl jų partijų sudėtingumo. Tokio paties likimo susilaukė ir kita kantata, parašyta naujojo imperatoriaus Leopoldo II

karūnavimo šventei. Šiose kantatose jau išvelgiami būsimųjų Bethoveno simfonijų pradai.

Jis garsėjo kaip puikus improvizatorius, tačiau nemėgo galantiško saloninio stiliaus, o grojo kiekiau, emociingiau, panaudodamas ryškius kontrastus. 1792 m. F. J. Haidnas, grįždamas iš Londono, užsuko į Boną ir susitiko su Bethovenu. Jo kantata Juozapui II patiko žymiam kompozitoriui, tad pakvietė jaunuolį atvykti į Vieną tobulintis. Liudvigas jau buvo pasirūpinęs savo jaunesniais broliais, vienas tapo muziku, kitas – vaistininko mokiniu, todėl, būdamas beveik dvidešimt dvejų metų, išvyko į Vieną pradėti savarankiško gyvenimo.

Kurfurstas jam mokėjo nedidelę stipendiją, nes tikėjosi, kad pasitobulinęs Bethovenas grįš į jo rūmus. Jaunuolis vertėsi sunkiai, gyveno pusrūsyje. Vienus metus jis lankėsi pas Haidną, sėmėsi iš jo kompozicijos žinių. Tačiau Bethovenui atrodė, kad mokytojas jam skiria per mažai dėmesio, o šiam nepatiko talentingo mokinio siekis kurti savaip, tad jam atvirai rašė: „Jūsų kūriniai gražūs, jie netgi nuostabūs, bet juose vienur ar kitur atsiranda kažkas keisto, niūraus, nes jūs pats esate paniuręs, o muzikanto stilius – tai jis pats.“ Bethovenas turėjo daug savų idėjų, tačiau jam buvo sunku jas išreikšti, nes nebuvo įgijęs pakankamo išsilavinimo. Haidnui išvykus į Londoną, Bethovenas mokėsi kontrapunkto gudrybių pas žinomą teoretiką ir pedagogą Johaną Albrechtsbergerį (*Johann Albrechtsberger*), o rašyti operos partijas – pas kompozitorių A. Saljerį. Dar jis savarankiškai studijavo neseniai mirusio V. Mocarto kūrybą.

Bethovenui nebuvo lengva užkariauti Vieną ir dėl savo būdo savybių. Instrumentinė muzika buvo atliekama daugiausia aristokratų salonuose. O jis pasižymėjo sunkiu charakteriu, prastokomis manieromis, mažai rūpinosi savo išvaizda ir drabužiais. Buvo ūmus, supykęs kategoriškai reikšdavo savo nuomonę, bet paskui gailėdavosi ir atsiprašinėdavo.

Vis dėlto Bethovenas susilaukė Vienos muzikos mėgėjų pripažinimo, pirmiausia kaip fortepijono virtuosas. O improvizuodamas ir atlikdamas savo kūrinis, jis palaipsniui įsitvirtino ir kaip kompozitorius.

Po revoliucijos Prancūzijoje, kilus jos karui su Austrija, Bona buvo užimta prancūzų kariuomenės. Bethovenas neteko kurfiursto stipendijos. Tačiau jį ėmėsi globoti kunigaikštis Karlas fon Lichnovskis (*Karl von Lichnowsky*), geras muzikos žinovas. Jis pakvietė kompozitorių gyventi savo rūmuose, viešėti ir jo dvare Čekijoje. Jam finansinę paramą taip pat teikė kunigaikštis Francas fon Lobkovicus (*Franz von Lobkowitz*) ir baronas Gotfrydas van Svytenas (*Gottfried van Swieten*). Iš tikrųjų tais laikais, kai vieši koncertai vykdavo retai, kiekvienam kompozitoriui reikėjo turėti savo globėją.

Kartą per metus Vienoje vykdavo vieši koncertai, kurių lėšos buvo skiriamos našlėms ir našlaičiams. 1795 m. vienu iš atlikėjų buvo parinktas Bethovenas, tai pirmas jo dalyvavimas viešame renginyje Vienoje. Jis atliko vieną iš savo koncertų fortepijonui. O netrukus buvo išspausdinti trys jo trio fortepijonui, smuikui ir violončelei, kurie turėjo didelį pasisekimą: juos pardavinėjo pats autorius, imdamas po auksinį dukatą už egzempliorių.

K. Lichnovskis surengė Bethoveno koncertinę kelionę į Prahą, kur šis sulaukė ovacijų ir dosnaus atlygio. Paskatintas to pasisekimo, kompozitorius nuvyko į Berlyną, čia genialios jo improvizacijos irgi kėlė susižavėjimą. Kai kurie muzikos mylėtojai netgi imdavo ašaroti. Tai nepatiko autoriui, siekiam sukelti kitokius jausmus, tad kartą po savo improvizacijos jis ėmė garsiai juoktis ir priekaištauti.

Būti laimingam ir džiaugtis didėjančia garbe Bethoveni trukdė nuo 1798 m. pradėjusi blogėti klausa. Tai pastebėjęs, jis sunerimo, bet dar labiau pasinėrė į kūrybą: rašė variacijas, kvartetus styginiams, sonatas, trio smuikui, serenadas. Ypač populiarios tapo jo sonatos fortepijonui; joms dar būdingi pramoginio meno bruožai,

bet pasireiškė ir jo kūrybinė jėga bei išradingumas. Tarp jų – viena labiausiai žinomų „Patetinė sonata“, skirta kompozitoriaus globėjui ir draugui K. Lichnovskiui.

Dviejose „fortepijoninėse dvikovose“ Bethovenas įveikė kitus garsius virtuozus. Tad jis buvo pripažintas ne tik Vienoje, bet ir kitose vokiškose šalyse geriausiu pianistu ir vienu iš ryškiausių jaunosios kartos kompozitorių.

1800 m. jis ryžosi surengti didelį autorinį viešą koncertą, „akademiją“, kuris truko ilgiau kaip keturias valandas. Bethovenas pagrojo Mocarto simfoniją, savo koncertą fortepijonui ir kartu su orkestru atliko ką tik sukurtą didelę Pirmąją simfoniją. Ji dar nebuvo labai naujoviška, tačiau kai kuriems kritikams pasirodė neįprasta, o imperatorius pareiškė: „Toje muzikoje yra kažkas revoliucingo“ (tai nebuvo komplimentas). Vis dėlto spauda gyrė Bethoveno meistriškumą ir idėjų turtingumą.

Atsidėti vien kūrybai jam padėjo tarnas bei pagalbininkai. Dvaro kanceliarijos darbuotojas, muzikos mėgėjas Nikolausas Cmeskalis (*Nikolaus Zmeskall*) atlikdavo už Bethoveną įvairius reikalus, netgi nusmailindavo žąsies plunksnas. Artimiausiu draugu tapęs religiozios studentas Karlas Amenda (*Karl Amenda*) išblaškėdavo niūrias mintis, jam pirmajam kompozitorius prisipažino apie klausos problemą. Brolis Karlas ėmėsi rūpintis jo kūrybinę leidybą, tiesa, kai ką pardavinėjo ir be autoriaus žinios.

Bethovenas geranoriškai padėdavo savo giminėms ar varge atsidūrusiems draugams iš Bonos laikų. Tačiau laikė save žmogumi, kuriam kiti turėtų lenktis ir net tarnauti. Mielai priimdamas aristokratų paramą, jiems nepataikaudavo, nuolat pabrėždavo savo nepriklausomumą. Antai kartą kategoriškai atsisakė groti K. Lichnovskio svečiams, o verčiamas tai daryti pabėgo iš rūmų ir parašė jam: „Kunigaikšti! Tai, kas esate jūs, lėmė tik gimimo atsitiktinumas. Tai, kas esu aš, pasiekiau tik vienas pats. Kunigaikščių yra

ir bus tūkstančiai, o Beethovenas yra tik vienas.“ Pastebėjęs, kad, jam improvizuojant, salone vienas vyras ėmė kalbėtis su dama, atlikėjas pareiškė: „Aš tokioms kiaulėms negrosiu“, ir jokie atsiprašymai nepadėjo. Beethovenas net apie jam labai atsidavusį Cmeskalį rašė: „Aš vertinu jį ir panašius žmones pagal tai, kiek jie man naudingi. Aš jį juos žiūriu kaip į paprasčiausius instrumentus, kuriais groju tada, kai užsi-geidžiu.“ Tačiau didžiuliam talentui toks elgesys buvo atleidžiamas.

Atvykusiam į Vieną, Beethovenui teko uždarbiauti muzikos pamokomis. Vėliau jis nemėgo tuo užsiimti, bet sutikdavo mokyti jaunas gražias merginas arba ypatingais gabumais pasižyminčius vaikus. Tad net tuo aktyvios kūrybos laikotarpiu jis padėjo tapti atlikėjais virtuozais savo draugo sūnui Ferdinandui Rysui (*Ferdinand Ries*) bei Karliui Černiui (*Carl Czerny*). Vis dėlto jų atlikimas nevisiškai tenkino Beethoveną, o geriausia savo mokine, tobulai įsisavinusia jo diegtus principus, jis laikė pianistę Dorotėją Ertman (*Dorothee Ertmann*). Deja, ji buvo ištekėjusi už austrų armijos karininko, išvyko su juo iš Vienos ir didesnio pėdsako muzikoje nepaliko.

Sulaukęs beveik trisdešimties, Beethovenas dar buvo neve-dęs. Tiesa, jis turėjo trumpalaikių meilės nuotykių, bet jų rimtai nevertino. O žmonos ieškojo ne tik muzikalios, bet ir kilmingos. Mokydamas grafiënės Brunsvik dukterį Džozefiną (*Josephine*), ją įsimylėjo, ši irgi „entuziastingai žvelgė“ į kompozitorių, bet motina surado savo jaunėlei gerokai vyresnį vyrą grafą J. fon Deimą (*J. von Deym*).

Po poros metų Beethovenas susižavėjo kita savo kilminga mokine Džuljeta Gvičardi (*Giulietta Guicciardi*). Jai parašė nuostabią „Mėnesienos sonatą“. Pirmoji jos lyrinė dalis tarsi išreiškia gim-tantį vienišo žmogaus jausmą. Antroje, trumpoje dalyje atsiranda lengvi kontrastai, paruošiantys klausytoją trečiajai daliai – dvasinei audrai ir netgi sunkiai tramdomai nevilčiai. Kompozitorius, matyt, nujautė tokią savo meilės baigtį: Džuljeta pasirinko kitą vyrą – grafą.

Skaužiausia Bethoveni buvo tai, kad mergina jį iškeitė į niekam tikusį kompozitorių.

Nepanoro būti jo žmona ir vaikystės draugė Magdalina Vilman (*Magdaline Wilman*), tapusi dainininke Vienoje. Ji tik pasišaipė iš jo pasiūlymo tuoktis, pavadindama Liudvigą „baisiu ir pusiau pamišusiu“.

Deja, Bethoveno klausia pastebimai blogėjo. Nenorėdamas prašyti pašnekovo, kad kalbėtų garsiau ir taip atskleisti savo negalią, jis ėmė vengti žmonių. Prisimindamas iškylos su tėvu vaikystėje, daug laiko praleisdavo gamtoje, vaikščiodavo miške prie Vienos, vasarą išvykdavo į atokias vietas Čekijoje ar Vengrijoje.

1801 m. Bethovenas nutarė dėl savo ligos pasitarti su senu draugu Francu Vegeleriu (*Franz Wegeler*), tapusiu medicinos profesoriumi. Laiške jam išsamiai aprašė savo būklę:

Dieną ir naktį girdžiu nuolatinį triukšmą ir gaudesį ausyse. Taigi mano gyvenimas apgailėtinas; jau dveji metai aš vengiu bet kokios draugijos... Jeigu aš turėčiau kitą specialybę, padėtis būtų ne tokia bloga, bet turint manąją būseną baisi; o ką dar sakys mano priešai, kurių yra ne taip mažai! Norėdamas, kad tu įsivaizduotum tą ypatingą kurtumą, pasakysiu, jog aš, stengdamasis suprasti atlikėjo kalbą arba dainavimą, teatre turiu sėstis visai šalia orkestro. O būdamas šiek tiek toliau, aš negirdžiu instrumentų aukštų garsų bei balsų; stebėtina, kad kai kurie žmonės to nepastebi kalbantys su jais, tik mane laiko išsiblaškiusiu, koks aš ir būnu dažnai. Kartais aš vos girdžiu tyliai kalbantįjį, tiesa, aš skiriu garsus, bet ne žodžius; o šaukimą man dar sunkiau pakelti... Aš dažnai keikiu savo buvimą; iš Plutarcho mokausi būti kantrus... Kantrumas! Kokia apgailėtina išeitis, tačiau tik ji lieka man.

Yra iškelta įvairių versijų, kas Bethoveni sukėlė tą ligą. Labiausiai tikėtina, kad pagrindinė priežastis buvo labai įtemptas kūrybinis

darbas: nuolatinis smegenų pervargimas paveikė ir klausos nervus. Jis paklaūšė gydytojų patarimo pabūti vienuoje, tad 1802 m. nuo pavasario iki rudens praleido Heiligenštato (*Heiligenstadt*) miestelyje netoli Vienos. Čia Beethovenas bandė įveikti savo negandą kurdamas Antrąją simfoniją, ji optimistinė, o jos finale net įterpta muzikinių pokštų. Tačiau po to kompozitorių apėmė neviltis. Jis parašė savo broliams laišką, kuris vadinamas Heiligenštato testamentu. Jame Beethovenas skundėsi savo negalia, kuri ypač sunki muzikui, pripažino galvojęs apie savižudybę, tačiau jį sulaukė mintis: „Nevalia anksčiau palikti pasaulio, kol nesukūriau visko, kam jaučiausi esąs pašauktas.“ Apsisprendęs kurti, nepaisydamas ligos, Beethovenas laiško neišsiuntė, šis buvo rastas tik po kompozitoriaus mirties.

Savo dvejones jis išreiškė oratorijoje „Kristus ant Alyvų kalno“. O sonatoje Nr. 9 smuikui ir fortepijonui pavaizdavo vidinę kovą, po kurios visos abejonės yra įveikiamos ir pasiekama dvasinė pergalė. Kūrinys trunka apie 40 minučių, tai beveik simfonija. Kitas jo pavadinimas – Kroicerio sonata, nes buvo paskirta smuikininkui R. Kroiceriui (*R. Kreutzer*), tačiau šis jos nemėgo ir net nepanoro atlikti.

Savo dvasinę ir kūrybinę pergalę prieš ligą Beethovenas įtvirtino Trečiąja (Herojine) simfonija. Ją kūrė ilgiau nei metus nuo 1802 m. žiemos iki 1804 m. pavasario. Kompozitorius žavėjosi generolo Bonaparto žygiais, jo ryžtingai įvykdyta valstybės pertvarka. Keli šio karvedžio Austrijos imperijai suduoti triuškinantys smūgiai ir primestos negarbingos taikos sąlygos nepakeitė Beethoveno nuomonės, nes jis nemėgo atgyvenusios imperinės tvarkos. Kompozitorius užmezgė draugiškus santykius su Prancūzijos pasiuntiniu Vienoje, generolu Ž. Bernadotu. Galbūt šis paskatino Beethoveną parašyti Bonapartui skirtą kūrinį ir suteikė žinių apie jį. Tad simfonijoje, beveik dvigubai ilgesnėje, negu tai buvo įprasta, su daugeliu muzikinių temų, atsispindėjo visi šio veikėjo kovos etapai. Joje

kompozitorius atsisakė pramoginio žanro elementų ir labai kūrybiškai įgyvendino savąją kontrastų idėją. Simfonijai būdingas dramatinis konfliktas, pagrįstas priešybių kova ir vienybe. Taigi Bethovenas, pats nebūdamas romantikas, tapo vienu iš naujos XIX a. muzikos krypties – romantizmo – pradininkų.

Simfonijos tituliniam puslapyje Bethovenas užrašė pavadinimą „Bonapartas“. Tačiau sužinojęs, kad pirmasis konsulas iškilmingai vainikavosi imperatoriumi, piktai sušuko: „Tai irgi eilinis mirtingasis! Dabar jis mindys kojomis visas žmogaus teises, tenkins tik savo ambicijas, laikys save aukštesniu už kitus ir pasidarys tironu.“ Tad jo pavardę perbraukė ir simfoniją pavadino Herojine.

Ją repetuojant, muzikantai buvo nepatenkinti atlikimo sunkumais, neįprastais garsų deriniais, o autorius į pastabas reagavo irzliai (taip nutikdavo ir atliekant kitas Bethoveno simfonijas). Netgi jo mokinys Rysas, išgirdęs neįprastą naujovę – disonuojančius valtornos garsus, šūktelėjo, kad valtornistas suklydo, nes taip negali būti parašyta. Bethovenas ilgai negalėjo atleisti Rysui šios pastabos.

Herojinė simfonija pirmą kartą buvo atlikta 1805 m. Vienos teatre, dirigavo pats autorius. Daugelis klausytojų nesugebėjo jos tinkamai įvertinti, jiems atrodė per ilga ir per sudėtinga. Tik įžvalgiausi muzikai suprato kompozitoriaus drąsą ir kūrinio vertę.

Kartą Bethovenas ir Rysas, klajodami gamtoje, pasiklydo. Kompozitorių užvaldė kažkokia melodija, jis nebekreipė dėmesio į bendrakeleivį; taip atsirado „Apasionatos“ finalas. Ją autorius laikė savo geriausia sonata (pavadinimą sugalvojo ne jis, o leidėjas). Bethovenas šį kūrinį aiškino kaip Šekspyro dramos „Audra“ muzikinį įkūnijimą.

Kompozitorius norėjo išmėginti save ir operos žanre. Tokio pasiūlymo jis sulaukė iš Vienos teatro savininko E. Šikanėderio, kuris buvo ir V. Mocarto operos „Užburtoji fleita“ sukūrimo iniciatorius. Bethovenui netgi buvo pasiūlyta apsigyventi bute prie teatro.

Jis mėnesį rašė muziką pagal Šikanėderio libretą „Vestos liepsna“, bet tada teatrą nupirko kitas savininkas. Jis pasiūlė kompozitoriui kurti operą pagal prancūzų rašytojo Žano Buji (*Jean Bouilly*) pjesę „Leonora, arba Santuokinė meilė“. Libretas Bethoveniui patiko, nes atitiko jo pažiūras – buvo vaizduojama kova prieš valdininkų savi-valę. Siužetas paremtas tikru įvykiu Prancūzijos revoliucijos metais, bet veiksmas perkeltas į Ispaniją. Gubernatoriui neįtikęs jaunuolis Florestanas uždarytas į kalėjimą. Jo viršininko dukteriai meilinasi Fidelijus, kuris iš tikrųjų yra vyras persirengusi Florestano žmona Leonora, norinti jį išvaduoti. Tačiau kalėjimo viršininkas, sužinojęs, kad tikrinti jo įstaigos atvyksta ministras, nutaria nužudyti įkalintą be teismo jaunuolį. Leonora tam drąsiai pasipriešina, ir vyras atgauna laisvę.

Kurdamas savo pirmą operą, Bethovenas dirbo atkakliau negu prie kitų kūrinų, antai Florestano arijos parašė net 18 skirtingų variantų. Opera „Leonora“ (*Leonore*) buvo atlikta 1805 m., nepalankiu metu, kai Vieną užėmė Napoleono kariuomenė, tad daug didikų buvo pasitraukę iš sostinės. Spektaklis pasisekimo nesulaukė. Draugai įtikino kompozitorių, kad reikėtų operą taisyti, padaryti ją labiau tradicinę, suprantamesnę publikai. Buvo pakeistas ir siužetas, sujungti du veiksmi, pasikeitė ir pavadinimas į „Fidelijų“ (*Fidelio*). Šią antrąją versiją parodžius porą kartų, jai irgi netapus sezono įvykiu, Bethovenas susipyko su teatro savininku ir pats pareikalavo daugiau operos neatlikti. Prie jos kompozitorius grįžo tik po aštuonerių metų.

Stiprėjo jo kurtumas, vargino įvairios ligos, kitas muzikas jo vietoje būtų pasidavęs, bet ne Bethovenas. Keldavosi jis anksti ir dirbdavo iki pietų. Po to bet koku oru daug vaikščiodavo apgalvodamas savo kūrinius. Vakarai būdavo skirti koncertams ir teatrui, susitikimams su draugais. O kūrybinio pakilimo metu jis visą dieną užsirdavdavo namie, nieko nepriimdavo, kartą netgi išvijo ne laiku atėjusį

kunigaikštį K. Lichnovskį. Antra vertus, buičiai Bethovenas visiškai neskyrė dėmesio. Anot pažįstamo: „Jo namuose stebinanti netvarka. Knygos ir natos išmėtytos visuose kampuose, taip pat ir šalto maisto likučiai, uždaryti ir pusiau nugerti buteliai, ant stalo naujo kvarteto apmatai ir čia pat nebaigti pusryčiai <...>.“ Tad kartais jam ilgai reikėdavo ieškoti reikiamo daikto ar natų.

Tuo ligų laikotarpiu kamerinių kūrinių Bethovenas parašė mažiau: tik vieną koncertą smuikui, du koncertus fortepijonui, tačiau tai – šio žanro viršūnės. O 1806–1809 m. jis sukūrė net tris simfonijas. Ketvirtojoje jis nesprenė sudėtingesnių problemų, tad ji iš karto tapo populiari. Didelio pasisekimo susilaukė ir Penktoji, to nusipelnė savo idėjos paprastumu ir aiškumu. Ji trumpai apibūdinama taip: „Iš tamsos į šviesą, per kovą – į pergalę.“ Šeštoji vadinama Pastoraline, nes idiliškai vaizduoja gamtos grožį ir kaimo šventę.

Paskui trejetą metų kompozitorius kūrė dar mažiau, nes vyko karai su Prancūzija, kurie sukėlė kultūrinio gyvenimo nuosmukį. Jis buvo susiruošęs palikti Vieną ir vykti į Vestfalijos sostinę tapti jos karaliaus Žeromo, Napoleono brolio, dvaro kapelmeisteriu. Nenorėdami prarasti Bethoveno, trys didikai pažadėjo jam mokėti pensiją. Tačiau vienas iš mecenatų bankrutavo, kitas žuvo kare, tik imperatoriaus brolis erchercogas Rudolfas ilgą laiką tesėjo žodį.

Vis dėlto 1812 m. Bethovenas užbaigė dvi simfonijas. Septintoji prasideda liūdnais karo meto vaizdais, o baigiasi liaudies švente jam pasibaigus. Nedidelė Aštuntoji labai grakšti, kamerinė, joje vyrauja šokių ritmai, netgi grįžtama prie klasikinės simfonijos. Tad jos abi irgi iš karto tapo populiarios.

Bethovenas ketino kurti ir operas, buvo parengęs „Makbeto“ ir „Bacho“ apmatus, o savo svarbiausiu uždaviniu laikė parašyti „Faustą“ pagal J. V. Gėtės poemą. Netgi ketino pateikti po operą kasmė, jeigu būtų imperatoriaus paskirtas jų kūrėju ir mokamas didelis atlyginimas. Deja, tokių pareigų ar atskirų užsakymų jis nesulaukė.

Todėl kompozitorius nutarė grįžti prie „Fidelijaus“ ir 1814 m. parengė naują, trečią versiją. Jis, matyt, gerai apmąstė galimus pakeitimus, nes šį kartą opera buvo tinkamai įvertinta, daugelį kartų atliekama Vienos teatre, pradėta statyti ir kituose teatruose. „Fidelijus“ turėjo didelės įtakos tolesnei operos raidai, ypač R. Vagnerio kūrybai. Anot šiuolaikinio muzikologo V. Tompsono (*W. Thompson*): „Tarp L. Bethovenų kūrinių tai vienintelis šio žanro šedevras. Nors joje galbūt ir trūksta brandžioms V. Mocarto operoms būdingo įgimto teatrinio pojūčio, bet yra nemažai įsimintinų dramatiškų momentų, kaip antai puikioji Leonoros arija *Abscheulicher*, kvartetas *Mir ist so wunderbar* ir jaudinanti choro partija, kalinius išvedus iš kamerų pasitikti dienos šviesą.“

Bethovenas vis tikėjosi susirasti žmoną, deja, ta viltis nesipildė. Džozefinai Brunsvik ištekėjus už grafo J. fon Deimo, kompozitorius toliau bendravo su ja, skyrė dainą ir sonatą, tapo šeimos draugu. Porai susilaukus kelių vaikų, vyras staiga mirė. Bethovenas rašė našlei meilės laiškus, bet, savo artimųjų spaudžiama, ji santykius su kompozitoriumi nutraukė. Jis artimai bendravo ir su vyresne Džozefinos seserimi Terese. Ši sutiko tapti Bethovenų sužadėtine, bet vestuvės kažkodėl neįvyko, mergina liko netekėjusi. Ji atsidėjo visuomeninei veiklai, steigė lopšelius ir darželius neturtingų tėvų vaikams.

Apie 1809 m. Bethovenas įsimylėjo aštuoniolikmetę gražuolę Teresę Malfati (*Therese Malfatti*). Matyt, jausmas buvo abipusis, nes jis rimtai ruošėsi tuoktuvėms: ėmė rūpintis savo apranga, nusi-pirko kaklaraiščių, užsisakė marškinių. Vis dėlto Teresė atidavė pirmenybę kitam.

O artima Bethovenų draugystė su ištekėjusiomis moterimis, kaip antai su Antonija Brentano (*Antonie Brentano*) ar Marija Bigo (*Marie Bigot*), ir negalėjo baigtis vedybomis. Marijos vyrui įtarus, kad Bethovenas yra įsimylėjęs jo žmoną, kompozitorius pasiuntė

sutuoktiniams laišką, kuriame teigė: „Vienas iš pagrindinių mano principų – neturėti su kito žmogaus žmona kitokių santykių negu paprasta draugystė.“

1812 m. Bethovenas parašė meilės laišką, kuris buvo surastas jo archyve tik po mirties ir vadinamas „Laišku nemirtingai mylimajai“. Taigi šią moterį laikė savo didžiąja meile, matyt, ir ji siekė vedybų, bet egzistavo kažkokia kliūtis, kurią tikėtasi įveikti. Štai tik kelios eilutės iš to aistringo laiško: „Dar gulėdamas patale aš buvau kupinas minčių apie tave, mano nemirtinga mylimoji, tai džiaugsmingų, tai vėl liūdnų. Aš klausinėjau likimo, aš norėjau sužinoti, ar jis išklausys mūsų meldimo. Aš galiu gyventi tik kartu su tavimi, antraip man nėra gyvenimo. <...> Būk rami, tik blaiviai išnagrinėję mūsų padėtį, mes galime pasiekti savo tikslą – bendrą gyvenimą. Būk rami – mylėk mane – šiandien – vakar. Koks liūdesys ir ašaros dėl tavęs – tau – tau – mano gyvenimas – visas aš! Lik sveika!“ Laiškas nežinia kodėl nebuvo išsiųstas, o laikytas slaptame stalčiuje kartu su kitais dokumentais, brangenybėmis bei Teresės Brunsvik nuotrauka. Vis dėlto tai nėra laikoma neginčijamu įrodymu, kad būtent ši mergina buvo ta nemirtinga mylimoji, kai kurie Bethoveno biografai linkę ją tapatinti su Terese Malfati, Džozefina Brunsvik ar Džuljeta Gvičardi. Vėliau Bethovenas parašė dainų ciklą, pavadintą „Tolimai mylimajai“, taigi vedybų viltis jau buvo išblėsusi.

Verta paminėti dar vieną artimą Bethoveno draugę rašytoją Betiną Brentano (*Bettina Brentano*), kuri buvo ir J. V. Gėtės draugė, tad organizavo jų abiejų susitikimą Čekijos kurorte Tepličėje. Kompozitorius labai vertino įžymų poetą, sukūrė dainų pagal jo tekstus, parašė muziką dramai „Egmontas“, svajavo, kaip minėta, apie operą „Faustas“. Gėtė irgi norėjo susipažinti su garsiu kompozitoriumi. Tačiau pabendravę jie nepatiko vienas kitam. Bethoveną erzino Gėtės, tapusio slaptuoju valstybės patarėju, palankus požiūris į karaliaus valdžią, o šiam – tiesmukas, grubokas kompozitoriaus elgesys. Jiems važiuojant atviru

ekipažu, Gėtė nusistebėjo, kad tiek daug juos sveikinančių žmonių. Bethovenas atsakė: „Nesijaudinkite, jūsų didenybe, galbūt tie pagarbos ženklai skirti man.“ Kitą dieną, bevaikštinėdami jie susitiko imperatoriaus šeimą su svita. Kompozitorius tarė: „Eikime lyg niekur nieko, jie turi mus praleisti, o ne mes juos.“ Tačiau Gėtė pagarbiai pasitraukė į šalį ir nusilenkė. O Bethovenas ėjo susikišęs rankas į kišenes, ir visa svita prasisukrė užleisdama jam kelią, o šis vos kilstelėjo ranką prie skrybėlės (26 pav.). Po šito susitikimo Gėtė parašė: „Jo talentas mane nustebino; deja, jis yra visiškai nesuvaldoma asmenybė, kuri neklysta, laikydama visą pasaulį bjauriu, bet tikrai nepadaro jo malonesnio nei sau, nei kitiems.“

Bethovenas planavo aplankyti kitas šalis – Angliją, Italiją, Prancūziją, bet dėl Napoleono karų bei savo ligų taip ir neišvyko.

26 pav. Bethoveno ir Gėtės susitikimas su imperatoriaus šeima ir svita Tepličės kurorte 1812 m.
Karlo Riolingo (*Carl Röhling*) paveikslas, 1887 m.

Tačiau ir be tų gastrolių jis tapo žinomiausiu Europos kompozitoriumi. Kai 1814 m. valstybių nugalėtojų vadovai ir diplomatai susirinko į kongresą Vienoje, būtent Bethoveni buvo užsakytas sveikinimas šiam renginiui – kantata „Šlovinga akimirka“. Be to, dalyviams surengtas iškilmingas „Fidelijaus“ spektaklis ir kompozitoriaus didžioji „akademija“. Jis susilaukė didelės garbės ir dosnių dovanų, bet nenoriai bendravo su karališkaisiais asmenimis, sėdėdavo paniuręs ir tylėdavo.

Po 1814 m. Bethovenas nustojo koncertuoti ir diriguoti, nes, prastai girdėdamas, jis spausdavo klavišus per stipriai ar per silpnai, o diriguodamas ne visada pataikydavo į taktą. To jam nesakydavo, bet suprato ir pats. O nuo kūrybinės veiklos jį atitraukė asmeniniai reikalai. Brolis Johanas panorė vesti moterį su nesantuokiniu vaiku, Bethovenas šioms vedyboms labai priešinosi, bet jos įvyko. Kitas brolis Kasparas sunkiai sirgo tuberkulioze. Savo žmoną jis laikė vėjavaike ir neištikima, tad mirdamas nutarė savo devynmetį sūnų Karlą pavesti Liudvigo globai. Šis noriai ėmėsi tos pareigos: neturėdamas žmonos, norėjo auginti bent vaiką. Deja, ši brolio valia testamente buvo suformuluota neaiškiai, tad brolienė siekė atgauti vaiką, o Bethovenas – jį visiškai atskirti nuo motinos. Teismai truko penkerius metus, kompozitorius patyrė daug nemalonių išgyvenimų, bet vis dėlto pasiekė pergalę. Karlas buvo gabus, bet blogai išauklėtas, melagis, tinginys. Jį Bethovenas atidavė uždarą pensioną, vėliau siuntė mokytis į Vienos universitetą, tikėjosi išauginti menininką ar mokslininką. Tačiau jaunuolis labiau linko į pramogas, sukeldavo globėjui daug rūpesčių, galiausiai šis įsitikino, kad Karlas tinka būti tik kariškiu.

Bethovenas klausos visiškai neprarado, bet, kalbant su juo, reikėdavo garsiai šaukti. Išradėjas J. Melcelis (*J. Mälzel*) jam pagamino ausų vamzdelius, kurie mažai tepadėjo. Tad maždaug nuo 1816 m. atsirado pokalbių sąsiuviniai, kuriuose pašnekovai užrašydavo savo žodžius.

Kurdamas nedaug, kompozitorius gaudavo mažiau lėšų, gyveno nekaip, nuomojosi prastą butą. Jam, kaip ir anksčiau, be atlygio padėdavo jaunuoliai, besizavintys Bethoveno talentu. Su didikais jis nenorėjo bendrauti, tad turėjo savo draugiją, kurią sudarė meno žmonės, redaktoriai, pedagogai. Su jais beveik kasdien pietavo smuklėje. Bethovenas atvirai keikdavo valdžią ir net imperatorių, policija tai, aišku, žinojo, bet žymaus žmogaus nelietė. Jis vėl pradėjo gerbti Napoleoną.

Kompozitorius rado jėgų toliau plėtoti savo muzikines idėjas. Svarbiausi jo paskutinio laikotarpio kūriniai – „Iškilmingos mišios“ ir Devintoji simfonija. Juose buvo toliau tęsiamos naujų išraiškos priemonių paieškos.

„Iškilmingos mišios“ (*Missa Solemnis*) buvo sumanytos 1818 m. pagerbti globėjui, erchercogui Rudolfui (*Rudolph*), tapusiam Olomouco arkivyskupu. Tačiau Bethovenas dirbo lėtai, apgalvodamas jam kylančias muzikines ir religines problemas bei savo santykį su Dievu, tad šį kūrinį pabaigė tik po ketverių metų. Mišios buvo skirtos vargonams, orkestrui, chorui ir solistams, gana didelės apimties. Bethovenas nutarė jų nespausdinti, o išsiuntinėti įvairių šalių kunigaikščiams, iš kiekvieno prašydamas 50 dukatų atlygio, tačiau tik nedaugelis jį atsiuntė.

Tuo pat metu buvo rašoma ir Devintoji simfonija. Jai kompozitorius ruošėsi apie dešimtį metų, iš pradžių planavo du kūrinius, vėliau juos sujungė. Be to, norimo rezultato jis siekė savo metodu: atkakliai ieškojo geriausios formos kilusioms idėjoms išreikšti, taisė ir perrašinėjo partitūrą.

Devintoji simfonija – filosofiškausias, apibendrinantis Bethoveno kūrinys. Joje daugiau negu kitose simfonijose vaizdų ir idėjų. Kūrinį sudaro keturios skirtingos dalys, susietos į darnią visumą. Pirmojoje dalyje atskleidžiamos žmogaus abejonės, netikrumas, netgi sielvartas ir neviltis. Nerimo daug ir antrojoje dalyje, bet atsiranda šviesus dainos ir šokio motyvas. Trečioji dalis – žmogaus

branda, kuriai būdingas susikaupimas ir ramybė, suartėjimas su gamta, nors trumpai suskamba ir ankstesnių dalių prisiminimai. O pabaigti simfoniją Beethovenas nutarė savita dalimi, kuriai pasirinko mėgstamo rašytojo F. Šilerio „Odę džiaugsmui“. Jai atlikti pirmą kartą į instrumentinę simfoniją buvo įvesti choras ir solistai. Matyt, kompozitoriaus mintis jo gyvenimo pabaigoje geriausiai išreiškė šio poeto žodžiai, skelbiantys viltį, tikėjimą ir džiaugsmą:

Visko duot dievai negali,
 Būkim jų nuo šiol verti.
 Patys džiaugsmo siekt privalo
 Alkani ir nuskriausti.
 Tieskim priešui ranką taikią,
 Neapykantos aklos
 Kaip ir keršto mums nereikia
 Ir nereikia atgailos.
 Mes visas skolas atleisim!
 Atsigaus vėl žmonija!
 (*A. Gailiaus vertimas*)

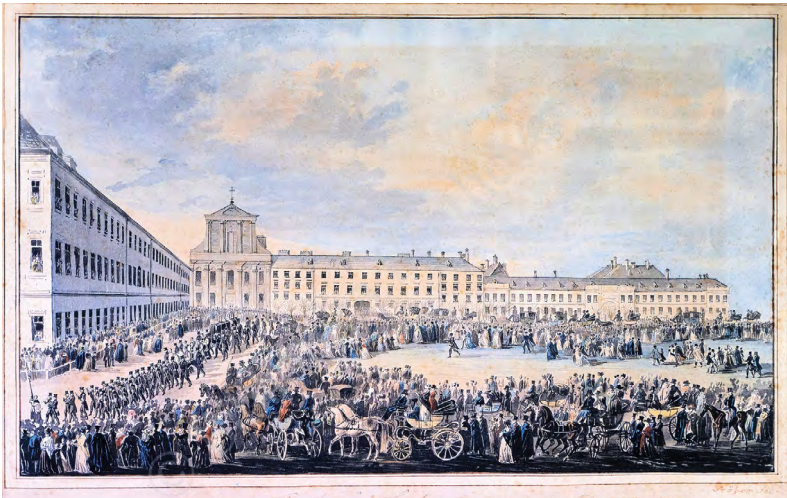
Ši simfonija bei dalis „Iškilmingų mišių“ buvo atlikta Vienoje 1824 m. per paskutinę viešą Beethoveno „akademiją“. Diriguoti jis pats jau negalėjo, tik, stovėdamas prie rampos, užduodavo kiekvienos dalies tempą. Pabaigoje kilo didžiulės ovacijos, bet autorius jų negirdėjo ir toliau stovėjo atsisukęs nugarą į žiūrovus, kol priėjusi dainininkė jį apgręžė.

Devintoji simfonija laikoma aukščiausia Beethoveno kūrybos viršūne. Į ją kompozitorius sugebėjo įkopti nepaisydamas ligų ir vargų, vedamas savo nepaprastos valios. 1985 m. šios simfonijos finalas (melodija be žodžių) buvo paskelbtas Europos Sąjungos himnu. O 2001 m. jos rankraštį, saugomą Berlyno nacionalinėje bibliotekoje, UNESCO įtraukė į programos „Pasaulio atmintis“

sąrašą. Taip Devintoji simfonija buvo pagerbta pirmąją iš muzikos kūrinį.

1825 m. Bethoveno sveikata smarkiai pablogėjo. Jį paveikė nesutarimai su sūnėnu Karlu, šio mėginimas nusižudyti prasilošus kortomis. Kompozitorius ėmė piktnaudžiauti alkoholiu, tai atsiliepė ir taip blogai veikiančioms kepenims, paūmėjo ir kitos ligos. 1827 m. jis visiškai atgulė į lovą, kovo mėnesį paprašė pakviesti kunigą, o jam išėjus, pasakė: „Plokite, draugai, komedija baigta.“ Bethovenas mirė kovo 26 dieną, sulaukęs penkiasdešimt šešerių metų; tuo metu siautė stipri audra.

Vienos gyventojai labai iškilmingai palydėjo kompozitorių: jo laidotuvių procesijoje dalyvavo apie dvidešimt tūkstančių žmonių (27 pav.). Poeto parašytą kalbą kapinėse perskaitė aktorius. 1888 m. genijaus palaikai buvo perkelti į Vienos centrinės kapines.

27 pav. Liudvigo van Bethoveno laidotuvės Vienoje 1827 m.
 Austrų dailininko Franco Štioberio (*Franz Stöber*)
 paveikslas, sukurtas tais pačiais metais.

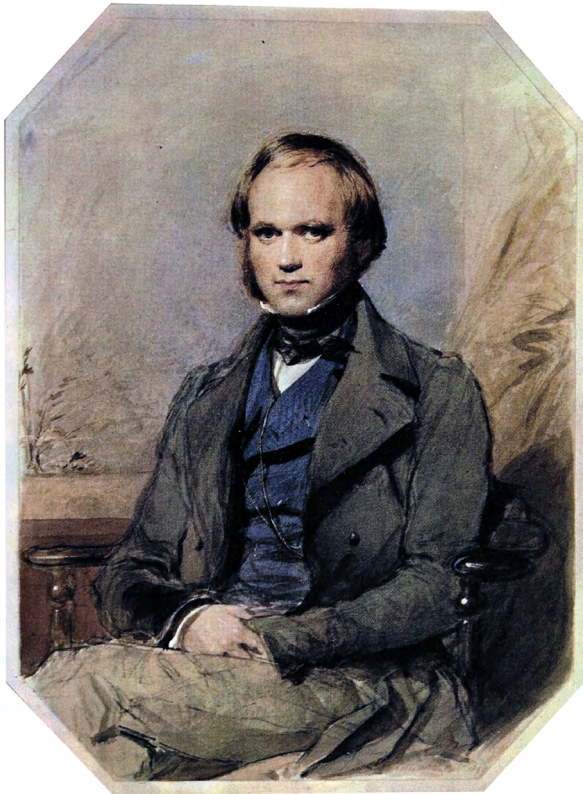
Visą turtą Bethovenas paliko savo sūnėnui Karlui. Jam rankraščiai nerūpėjo: kai kuriuos išsinešiojo žmonės, kiti buvo parduoti aukcione.

Kompozitorius buvo pradėjęs rašyti ir Dešimtąją simfoniją. 2019 m. grupė muzikologų ir informacinių technologijų specialistų pabandė ją atkurti pasinaudodami dirbtiniu intelektu. Tam tikslui buvo pasitelkti kiti kompozitoriaus kūriniai. Gautą rezultatą gerai įvertino Bonoje veikiančių Bethoveno namų specialistai, tad kompozitoriaus 250-ųjų gimimo metinių proga įvyko šios simfonijos premjera.

Kokie skirtingi būna genijai, liudija Mocarto ir Bethoveno veiklos bei gyvenimo palyginimas. Vieno kelias į kūrybos aukštumas buvo lengvas ir greitas, kitam teko savarankiškai, atkakliai įgyti sistemingą muzikinį išsilavinimą ir tik tada jis iškilo kaip kompozitorius. Vienas kūrė lengvai, be juodraščių, kitas palaiapsniui brandino savo idėjas, atkakliai siekė tiksliausio jų įgyvendinimo. Vieno pagrindinis žanras buvo operos, kito – simfonijos. Vieno muzika žaisminga, pakili, kito didieji kūriniai nelengvai atliekami ir suvokiami. Likimas vienam suteikė labai trumpą, kitam – gerokai ilgesnį amžių. Abu tapo įžymiais kompozitoriais, bet vieną jų į paskutinę kelionę palydėjo tik keli draugai, o kitą – tūkstančiai gerbėjų. Tačiau juos abu vienija ypatinga kūrybinė galia, leidusi atskleisti naujus muzikos horizontus.

Čarlzas Darvinas
Charles Darwin

1809-1882 m.

Čarlzo Darvino portretas,
kurį, jam grįžus iš kelionės aplink pasaulį, nutapė
anglų dailininkas Džordžas Ričmondas (*George Richmond*).

Gyvybės mokslo atgimimas labai vėlavo. Ilgą laiką buvo tik pildomi gyvūnų ir augalų sąrašai, nurodomos jų savybės. Švedų mokslininkas Karlas fon Linėjus (*Carl von Linné*) veikale „Gamtos sistema“ (*Systema naturae*), paskelbtame 1735 m., sudarė gyvūnų ir augalų sistemą, įvedė sąvokas *klasė, būrys, gentis, rūšis* ir jas vadino lotyniškais terminais. Linėjus jau žinojo, kad rūšis gali įvairuoti priklausomai nuo vietos sąlygų.

Tačiau abejoti rūšių pastovumu draudė krikščionybė. Ir ne keliomis užuominomis Senajame Testamente, o išsamiau pasakojimu Pradžios knygoje, kaip Dievas vienu metu sukūrė visas gyvąsias būtybes. Tai neigiančiam mokslininkui grėsė kaltinimaserezija su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Tik po Prancūzijos revoliucijos tos šalies biologas Žanas de Lamarkas (*Jean de Lamarck*) veikale „Zoologijos filosofija“ (*Philosophie zoologique*) 1809 m. paskelbė pirmą gyvosios gamtos evoliucinio vystymosi teoriją. Jis teigė, kad, pasikeitus aplinkai, organizmai gali įgyti naujų savybių, kurios yra perduodamos jų palikuoniams, antra vertus, nenaudojamos savybės nunyksta. O pagrindinis evoliucijos veiksnys esąs vidinis organizmų siekis tobulėti, tad jie gali virsti sudėtingesniais. Tačiau ši teorija nebuvo patvirtinta įrodymais.

Anglikonybė mažiau varžė mokslą. Dar anksčiau nei Lamarkas gydytojas Erazmas (*Erasmus*) Darvinas, Čarlzo Darvino senelis, medicinos veikale „Zoonomija, arba Organinės gyvybės dėsniai“ (*Zoonomia or the Laws of Organic Life*) 1796 m. kėlė mintį, kad visi

gyvieji organizmai yra kilę iš vienos gyvos dalelės, kuriai „Didžioji pirminė priežastis“ įkvėpė gyvybę. Jis įžvelgė ir idėją, kad stipresni ir dėl to sėkmingiau besidauginantys organizmai gali geriau perduoti savo požymius kitoms kartoms.

Kartais žmogus būna panašesnis į savo senelį negu į tėvą, gal taip nutiko ir Čarlzui Darvinui. Tiesa, jo tėvas Robertas irgi buvo neeilinė asmenybė. Jis pacientų laikytas geru gydytoju; deja, negalėjo pakelti kraujo vaizdo, bet buvo geras psichologas. Tad lengvai įgydavo ligonių, ypač moterų, pasitikėjimą, ir jos išsipasakodavo gydytojui ne tik ligas, bet ir savo gyvenimo negandas. O padėdavo jis ne tik vaistais, bet ir įtaiga. Robertas Darvinas dar užsiėmė finansine veikla, nes turėjo tam gabumų bei nepaprastą atmintį. Ypač lengvai jis įsimindavo įvairias datas, susijusias ne tik su savo giminėmis, draugais, bet ir visais pacientais, – tai jį vargino. Beje, išsiskyrė stambia išvaizda ir dideliu svoriu, kuris gyvenimo pabaigoje pasiekė 152 kilogramus.

Jo žmona Suzana Vedžvud (*Susannah Wedgwood*) buvo keramikos įmonės savininko duktė. Ji nuolat sirgo, bet auginti vaikus padėjo tarnai, juk šeima gyveno pasiturimai. Darvinai turėjo nuosavus namus, vadintus Kalno sodyba, Šrusberio (*Shrewsbury*) mieste, 240 kilometrų į šiaurės vakarus nuo Londono.

Čarlzas buvo penktas Darvinų vaikas ir antrasis sūnus. Jis gimė 1809 m. vasario 12 d. Vaikas buvo krikštytas ir antruoju Roberto vardu, bet jo vėliau nemėgo vartoti.

Motinai sergant, judrų ir neklusnų Čarlzą bandė auklėti jo sesuo Karolina. Tačiau berniukui tokia priežiūra nepatiko ir jis nė nemanė klausyti sesers nurodymų. O motina jo atmintyje išliko tik per jos laidotuves. Tuo metu jam buvo aštuoneri metai.

Tėvas mėgo bendrauti su savo vaikais, pasakodavo jiems įvairias istorijas. Tad Čarlzas jautėsi daug gavęs iš tėvo ne intelektine, o moraline prasme. Tikėdamasis, kad abu jo sūnūs irgi bus gydytojai,

Robertas juos supažindindavo su kai kuriais atsitikimais iš savo praktikos.

Čarlzas jau namie išmoko skaityti. O mokykloje tarp draugų jis neišsiskyrė nei didesniais gabumais, nei stropumu. Užtat berniukas daug laiko skyrė vabzdžių ir augalų bei įvairių įdomių daiktų – kriauklių, mineralų, monetų – kolekcionavimui, tačiau jų neklasifikuodavo. Vėliau pradėjo stebėti paukščius ir užrašinėti duomenis apie juos. Dar Čarlzas mėgo stebinti savo draugus prisigalvodamas nebūtų dalykų, antai vieną berniuką įtikinėjo, kad sugeba keisti gėlių spalvą laistydamas jas dažais.

Po daugelio metų Č. Darvinas, rašydamas atsiminimus, save kaip vaiką vertino taip: „Atkurdamas atmintyje, kiek man yra įmanoma, savo būdo bruožus mokyklos metais, aš priėjau išvadą, kad vienintelės mano savybės, kurios jau tuo metu teikė vilties pasiekti ko nors gero ateityje, buvo aiškiai pasireiškę ir įvairūs interesai, didelis atkaklumas įgyvendinant tai, kas domino mane, ir stiprus pasitenkinimo jausmas, kurį patirdavau, kai man paaikšdavo kažkokie sudėtingi klausimai ar dalykai. Antai mokytojas mane supažindino su Euklido geometrija, ir aš gerai prisimenu tą didelį pasitenkinimą, kurį pajutau supratęs aiškius teoremų įrodymus.“ Dar Čarlzas vertino patirtį, kurią įgijo padėdamas savo broliui vykdyti cheminius bandymus; tai leido praktiškai suprasti eksperimentinių žinių svarbą. O aukštesnėse klasėse jis daug laiko skyrė paukščių medžioklei.

Įvairūs sūnaus užsiėmimai nepatiko tėvui, kartą jis papriekaištavo: „Tau rūpi tik medžioklė, šunys ir žiurkių gaudymas, tad užtrauksi gėdą sau ir mūsų šeimai.“ Manydamas, kad tolesnis Čarlzo mokymasis vidurinėje mokykloje nėra naudingas, tėvas jos nebaigusį sūnų kartu su vyresniu broliu 1825 m. išsiuntė į Edinburgo universitetą studijuoti medicinos. Jaunuolis tam nesipriešino, nes jau pats savo noru padėdavo tėvui gydytojo darbe: eidavo pas kai kuriuos susirgusius varguolius, pranešdavo apie jų būklę ir net gamindavo jiems vaistus.

Tačiau paskaitos universitete, ypač iš žmogaus anatomijos, buvo skaitomos nuobodžiai. Čarlzas nepamėgo ir anatominių pratybų, nors vėliau to labai gailėjosi, nes tokie įgūdžiai jam būtų labai praverę atliekant mokslinius tyrimus. O klausydamas prastų geologijos paskaitų, jis nutarė niekada nesidomėti šiuo mokslu, kuris vėliau tapo vienu iš mėgstamiausių.

Čarlzas suartėjo su grupe gamtos mokslais savarankiškai besidominčių jaunuolių, kurie buvo įkūrę savo bendriją. Jos nariai skaitydavo pranešimus ir diskutuodavo. Darvinas irgi parengė porą pranešimų: vieną apie vabzdžio kokonus, o kitame paskelbė stebėjęs samangyvio kiaušinį, kuris geba judėti irdamasis plaukeliais (iš tikrųjų judėjo jo lerva). Vienas Edinburge gyvenantis juodaodis išmokė jaunuolių daryti geras paukščių iškamšas. Nuolat remiamas tėvo bei tikėdamasis vėliau paveldėti dalį jo turto, Čarlzas norėjo gyventi užsiimdamas tuo, kas teikia malonumą.

Tėvas suprato, kad sūnus nėra linkęs tapti gydytoju, tad po dvejų studijų metų pasiūlė jam būti pastoriumi. Pasvarstęs Čarlzas sutiko, nes kaimo dvasininko užsiėmimas jam neatrodė sunkus ir buvo galima skirti nemažai laiko gamtos tyrinėjimui bei kolekcijoms. Biblijos teiginiais jis tikėjo, o spręsti klausimų, kurie nėra žmogui suprantami, neatrodė tikslinga.

Pagilinęs mokykloje įgytas lotynų ir graikų kalbų žinias, Čarlzas įstojo į Kembridžo universiteto Kristaus koledžą (*Christ's College*). Čia jam patiko tik neprivalomas profesoriaus Džono Henslou (*John Henslow*) botanikos kursas. Jis ne tik aiškiai dėstė demonstruodamas daugybę pavyzdžių, bet ir rengė studentams ekskursijas, kurių metu tiesiogiai supažindindavo su įvairiomis rūšimis. Čarlzas netgi tapo Henslou draugu, lankydavosi jo namuose, kartu vaikščiodavo po universitetą.

Tuo metu Čarlzas daugiausia domėjosi vabalais ir juos kolekcionavo. Be to, jis ir Kembridžo apylinkėse medžiodavo bei jodinėdavo,

tad suartėjo su keliais jaunuoliais, taip leidusiais laisvalaikį. O vakarais jų kompanija kartu pietaudavo, išgerdavo ir lošdavo kortomis. Tiesa, Čarlzas turėjo ir kitokių draugų, kurie domėjosi menu ir įpratino jį klausytis muzikos, ypač bažnytinio choralo, nors gera klausa jis nepasižymėjo.

Vis dėlto po trejų laisvai praleistų studijų metų jaunuolis nutarė įgyti menų bakalauro laipsnį, būtiną siekiant tapti anglikonų pastoriumi. Tuo tikslu jis išlaikė vieną bažnytinį egzaminą iš jam patinkančių Viljamo Pelėjaus (*William Paley*) darbų, skirtų krikščionybės istorijai ir teologijai, bei įrodė gerą senųjų kalbų ir matematikos išmanymą.

Tuo metu Darvinui didelį įspūdį padarė geografo ir keliautojo Aleksandro fon Humbolto (*Alexander von Humboldt*) ekspedicijos po Pietų Ameriką aprašymas. Tad jis planavo vasaros atostogų metu keliauti su draugais į Kanarų salas tyrinėti tropikų gamtos. O prieš tai, išklausęs Adamo Sedžviko (*Adam Sedgwick*) įdomių geologijos paskaitų, kartu su juo vyko stebėti sluoksnių atodangų Velse. Grįžęs namo, Darvinas rado profesoriaus Henslou laišką. Šis pranešė jam apie galimybę vykti laivu į kelionę aplink pasaulį ir patarė tuo pasinaudoti. Admiralitetas, atliekantis jūrų ministerijos vaidmenį, rengė ekspediciją, kurios tikslas buvo sudaryti patikimus Pietų Amerikos rytinių ir vakarinių krantų bei gretimų salų žemėlapius, taip pat nustatyti įvairių Žemės rutulio taškų ilgumų koordinatas. Ekspedicija turėjo vykti karinio tipo burlaiviu *Beagle*. Joje gamtininko etatas nebuvo numatytas, tačiau laivo kapitonas Robertas Ficrojus (*Robert Fitzroy*) manė, kad toks dalyvis būtų reikalingas, bet atlyginimas jam nebūtų mokamas.

Tėvas dar tikėjosi, kad sūnus taps pastoriumi, tad jam kelionė nebus naudinga ir jai nepritare. O be paramos Čarlzas negalėjo vykti ir išsiuntė neigiamą atsakymą. Tačiau po to, padedamas savo dėdės Džosajos Vedžvudo (*Josiah Wedgwood*), perkalbėjo tėvą. Dar viena

kliūtis kilo susitikus su kapitonu Ficrojumi: šis buvo įsitikinęs, jog pagal žmogaus veido bruožus galima spręsti apie jo būdą, o gamtininko nosis rodė jį esant neryžtingą. (Čarlzui pačiam nepatiko jo nosis, nes buvusi panaši į didelę bulvę.) Vis dėlto jaunuolis pokalbio metu įtiko kapitonui.

Išvykti į kelionę reikėjo po mėnesio, tad Darvinas dar turėjo laiko jai pasiruošti, konsultavosi su specialistais. O 1831 m. gruodžio 27 d., jaunuolis, eidamas 23 metus, išplaukė *Beagle* laivu iš Plimuto (*Plymouth*) uosto į savo didžiąją kelionę.

Iš karto paaiškėjo, kad ji nebus lengva. Kilus stipresnėms bangoms, Darvinui pasireiškė jūros liga, ir nuo jos labai kentėjo visus kelionės metus. Kapitonas pasirodė esąs savitų pažiūrų žmogus, o su juo gamtininkui teko gyventi vienoje kajutėje. Ficrojus buvo vergovės šalininkas, todėl jaunuolį, jos priešininką, net norėjo išsiųsti iš laivo. Tais laikais kapitonas laive turėjo absoliučią valdžią ir jam nebuvo galima prieštarauti. Vis dėlto Ficrojus pasižymėjo ir teigiamomis savybėmis – buvo rūpestingas organizatorius, džen-telmenas, tad konfliktų su juo kildavo nedaug. Tiesa, Darvinas savo dienoraštyje neaprašinėjo nei asmeninių santykių, nei patiriamų sunkumų.

Laivui lėtai atliekant kartografinius matavimus, gamtininkas turėjo galimybę vykdyti tyrimus ne tik nuo jo borto, bet ir išsikėlęs į krantą. Įvairių kraštų gamta dar buvo mažai žmogaus paliesta ir mokslininkų aprašyta tik iš dalies. Darvinas turėjo puikią atmintį, buvo įdėmus stebėtojas, gana gerai pasirengęs biologiniams ir geologiniams tyrimams. Tad jis pradėjo iš karto rašyti dienoraštį, tiksliai ir vaizdžiai užfiksuodamas ką matęs ir mėgindamas įžvelgti dėsningumus. Atradęs savo tikrąjį pašaukimą, atsidėjo jam su dideliu malonumu ir negailėdamas jėgų. Dienoraščio ištraukas Darvinas siųsdavo savo artimiesiems. Kaip pavyzdį verta pateikti pasakojimą apie lankymąsi vienoje Žaliojo Kyšulio salų pakeliui į Pietų Ameriką.

Šv. Povilo saloje radome tik dviejų rūšių paukščius: kvailutį (*Sula leucogaster*) ir nodį (*Fulmarus glacialis*). Pirmasis – irklakojų būrio rūšies, antrasis – audrapaukščių. Abu romaus ir paiko būdo, taip nepratę prie keliautojų, kad savo geologo plaktuku būčiau galėjęs jų primušti kiek norėdamas. Kvailutis kiaušinius deda ant plikų uolų, o nodis labai paprastą lizdą suka iš jūrų dumblių. Greta daugelio tokių lizdų gulėdavo nedidelė skraidančioji žuvis, kurią, spėju, atnešdavo patinėlis patelei. Būdavo įdomu stebėti, kaip didelis ir judrus krabas (*Graspus*), gyvenantis uolos plyšiuose, greitai pavogdavo prie lizdo gulinčią žuvelę, kai tik nubaidydavome paukščius tėvus. <...> Šioje salelėje nėra jokių augalų, net kerpių, ir vis tik čia gyvena kai kurie vabzdžiai ir vorai. Štai, manau, pilnas gyvūnijos sąrašas: musė (*Olfersija*), skraidanti aplink kvailutį; erkė, turbūt kaip parazitas čia užnešta paukščių; nedidelė ruda kandis, priklausanti genčiai, kuri minta plunksnomis; vabalas (*Quedius*) ir vėdarėlis, gyvenantieji po išmatomis; pagaliau – gausybė vorų, kurie, spėju, medžioja tuos mažuosius jūrinių paukščių palydovus ir šiukšlininkus. Dažnai aprašinėjama, kaip ką tik susidariusias Ramiojo vandenyno koralines saleles iš pradžių užvaldą lieknosios palmės ir kiti taurūs atogrąžų augalai, paskui paukščiai ir pagaliau žmogus. Tačiau veikiausiai ne visai taip esti; bijau, kad tokių aprašymų poezija smarkiai nukentės, jei pasakysiu, jog vandenyne naujai atsiradusios žemės pirmieji gyventojai paprastai būna vabzdžiai, mintantys plunksnomis ir nešvarumais, parazitiniai vabzdžiai ir vorai.

Amerikos pakrančių matavimus ekspedicija pradėjo nuo Brazilijos. O Darvinas keliaudavo ir į krašto gilumą – arkliais arba upe laiveliais; aišku, teko pačiam samdyti vietinius vadovus, padėdavo ir turimi rekomendaciniai laišukai. Kartais jis sausuma vykdavo sutikti laivą net į kitą uostą. Gamtininkas rinkdavo augalų ir gyvūnų pavyzdžius; o juos rūšiuoti, daryti paukščių iškamšas padėdavo junga Simsas Kovingtonas (*Syms Covington*). Kiti gyvūnai buvo saugomi vyno spirite. Dalį rinkinių vykdavo iš kai kurių uostų išsiųsti į Angliją.

28 pav. Laivas *Beagle* prie Ugnies Žemės Pietų Amerikoje. Jį pamatę, sveikina čiabuviai. Konrado Martenso (*Conrad Martens*), kuris plaukė šiuo laivu, paveikslas.

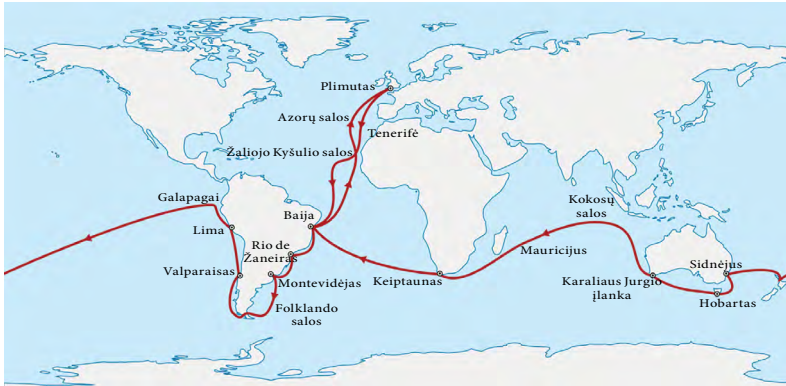
Darvinui didžiulį įspūdį paliko Pietų Amerikos atogrąžų miškai: „Žolių dailumas, neregėti parazitiniai augalai, žiedų grožis, tviskanti lapų žaluma, bet svarbiausia – bendras augmenijos vešlumas. Visu tuo gėrėte gėrėjaisi.“ Jis net dešimt savaičių buvo apsistojęs nuošaliame Urugvajaus miestelyje Maldonade ir surinko šios srities 80 paukščių, daug roplių ir kelių žinduolių kolekciją. Ten elniai buvo medžiojami tik su arkliais, tad tie laukiniai žvėrys visiškai nebijojo gamtininko: jeigu jis ropojo prie jų keturiomis, net patys ateidavo pasižiūrėti nematyto padaro. O Patagonijoje – Argentinos pietinėje dalyje – Darvinas tyrinėjo dviejų rūšių nandus (Amerikos stručiai), antroji, reta jų rūšis dabar vadinama Darvino nandu (*Rhea darwinii*).

Sužinojęs, kad Punta Altos rage yra aptinkama fosilijų – išnykusių senovinių gyvūnų liekanų, jis ten ėmėsi kasinėjimų. Darvinui

labai sekėsi: atrado visą milžiniško scelidoterio skeletą, į šarvuotį panašaus gyvūno puikiai išsilaikiusį kaulinį šarvą; o svarbiausia – toksodonto, „galbūt keisčiausio iš visų bet kada atrastų gyvūnų“, liekanas (didumu jis prilygo drambliui, bet dantų sandara liudijo, kad jis buvo giminingas graužikams). Tuose pačiuose sluoksniuose Darvinas rado ir šiuolaikinių moliuskų kriauklių; tad padarė išvadą, kad senieji gyvūnai ten išnyko ne dėl klimato pasikeitimo ar katastrofos. Stebintis vietiniams gyventojams, tos fosilijos buvo dedamos į dėžes siūsti į Angliją.

Mokslininkas greitai įgydavo gaučų – vietinių gyvulių auginotojų – pasitikėjimą, domėjosi jų papročiais, kaip jie, gaudydami gyvūnus, meistriškai naudoja lasą ar du virvute surištus rutulius. Tuo metu kai kurios indėnų gentys dar atkakliai priešinosi jų žemių užėmimui, žudė kolonistus. Generolas Chuanas de Rosas (*Juan de Rosas*) vadovavo kariuomenei, kurios tikslas buvo naikinti indėnus. Beje, keliaujančiam Darwinui irgi grėsė pavojus. Tačiau jis dienoraštyje objektyviai apibūdino tragišką čiabuvių likimą: „Tas karas pernelyg kruvinas, kad ilgai užsitęstų; krikščionys žudo visus indėnus, o indėnai – krikščionis. <...> Ne tik sunaikintos ištisos gentys, bet ir likusieji indėnai labiau subarbarėję: jau nebegyvena jie dideliais kaimais, versdamiesi medžiokle ir žūkle, o klajoja po atviras lygumas, neturėdami nei namų, nei nuolatinio verslo.“ Darvinas aprašė indėnų genčių garbinamą keistą medį, apkabinėtą daugybe įvairių aukų.

Ypač didelį įspūdį jam paliko Ugnies Žemė – salynas, esantis pačiuose Amerikos pietuose: jo mišku apaugę kalnai, didžiulės sausos lygumos ir grėsmingos išvaizdos tų vietų laukiniai gyventojai. O lankydamasis greta esančiose Folklando salose, jis tyrė jų geologinę sandarą, taip pat skurdžią vietinę fauną ir florą; ją papildė čia europiečių atgabenti ir sulaukėję arkliai bei karvės. Darvinas atkreipė dėmesį, kad dviejose salose gyvenančios lapės skiriasi savo išvaizda.

29 pav. Laivo *Beagle* kelionės aplink pasaulį maršrutas 1831–1836 m.

Pro Magelano sąsiaurį *Beagle* atplaukė prie Čilės krantų. Čia ir Peru Darvinas daugiausia tyrinėjo klimatą ir kalnų uolienas. Jis rėmėsi geologijos pradininko Čarlzo Lajelio (*Charles Lyell*) teorija, kad Žemės paviršiaus bruožus per ilgą laiką suformavo fiziniai ir cheminiai procesai, vyko nuolatinė geologinė raida. Darvinas aptiko daug akivaizdžių Andų kalnų kilimo ženklų: jūroje susiformavusius uolienų sluoksnius su juose aptinkamais moliuskų kiaukutais bei pajūryje augusių medžių suakmenėjusiomis liekanomis. Jis spėjo, kad čia Žemės paviršius kyla dėl vandenyno poveikio. Tik XX a. pradžioje buvo paaiškinta, kad tai lemia dviejų tektoninių plokščių susidūrimas.

Andų kalnuose Darvinas pastebėjo ir pirmasis aprašė įspūdingą reiškinį – stačių sušalusio sniego smailių susidarymą dideliame aukštyje. Mokslininkas matė Osorno ugnikalnio išsiveržimą ir atkreipė dėmesį, kad tuoj po to atgijo ir du kiti ilgai snaudę ugnikalniai Akonkagva ir Kosiguina. O būdamas miške prie Valdivijos, jis patyrė stiprą žemės drebėjimą. Savo dienoraštyje aprašė ir sunkų kalnakasių darbą bei vario išskyrimo iš rūdos būdą.

Darvinas turėjo galimybę visą mėnesį tyrinėti jį sudominusių Galapagų salų, nutolusių nuo Ekvadoro pakrantės apie 800–1000 kilometrų, gamtą. Gyvūnų rūšių čia rado nedaug, bet jos buvo savitos, dažniausiai žemyne neaptinkamos. Daugiau kaip pusė žiedinių augalų irgi paplitę tik šiame salyne. Gamtininką sudomino didžiulės, metro ilgio, bjaurios išvaizdos iguanos, kurios puikiai nardė vandenyne. Salose gyveno labai stambūs vėžliai, jų išvaizda šiek tiek skyrėsi atskirose salose. Tuo susidomėjęs, Darvinas nustatė, kad įvairove pasižymi ir strazdai mėgdžiotojai bei kikiliai. Pastarieji turi įvairaus dydžio ir formos snapą (vėliau jis suprato, kad kikilio snapas buvo pritaikytas konkrečios salos sėkloms lukštenti).

Daugelyje salų esantys ugnikalnių krateriai ir išvelgiami lavos srautai liudijo apie geologiškai jauną Galapagų atsiradimo laiką, tad Darvinas padarė išvadą, kad čia gyvūnų rūšys turėjo sparčiai kisti. O gyvūnų ir augalų mainams tarp salų, anot jo, trukdė labai smarkios jūrų srovės bei vyraujantys silpni vėjai. Būtent tiriant Galapagus, Darvinui kilo pradinė gyvybės evoliucijos idėja: „Taigi atrodo, kad erdvėje ir laike čia šiek tiek priartėjome prie didžiojo fakto – tos paslapčių paslapties – gyvybės atsiradimo mūsų Žemėje.“

Paskui *Beagle* nuplaukė prie Taičio salos. Kartu su kapitonu Ficrojumi mokslininkas dalyvavo susitikime su Taičio karaliene Pomare (*Pomare*) ir genčių vadais, po to ji apsilankė *Beagle*. Padedamas geranoriškų ir paslaugių taitiečių, Darvinas kelias dienas kopė į vieną salos viršukalnę.

Nuo Taičio laivas pasuko prie Naujosios Zelandijos, kur stovėjo neilgai. Taigi Darvinas turėjo laiko tik nedidelei ekskursijai: apžiūrėjo maorių įtvirtinimus, įrengtus ant nedidelių kalvų, bei neįprastas uolas. Trumpai truko ir jo pažintis su Australija. Čia gamtininką sužavėjo keista gyvūnija, ypač ančiasnapis ir sterblinė žiurkė; jam netgi kilo mintis, kad skeptikas gali sušukti: „Tikrai turėjo darbuotis

du skirtingi Kūrėjai; tačiau jų tikslas buvo tas pats ir, žinoma, rezultatas nepriekaištingas.“

Laivui *Beagle* apsilankius Tasmanijoje, Darvinas domėjosi ne tik tos salos geologine struktūra, bet ir senųjų jos gyventojų likimu. Mokslininkas jį objektyviai aprašė savo dienoraštyje, nors būtent anglų valdžia aborigenus negailestingai naikino, o likusius faktiškai įkalino perkėlusį į vieną mažą salą.

Indijos vandenyne Darvinas turėjo galimybę net tris savaites tyrinėti Kokosų salas. Tai žemos, vos keletą metrų virš vandenyno lygio iškilusios salos, apsuptos koralų rifų. Sustoti čia buvo suinteresuotas ir kapitonas Ficrojus, nes Admiralitetui rūpėjo tokio tipo salos, vadinamos atolais, kurių yra gana daug Ramiojo ir Indijos vandenynų atogrąžų srityse.

Kokosų salose Darvinas aptiko nedaug gyvūnų rūšių: keletą paukščių, driežą, krabą, vorų bei čia laivais užvežtų žiurkių. Pagrindinė kraštovaizdžio puošmena buvo palmės (riešutiniai kokosai), jų vaisiai vietiniams gyventojams teikė ir maistą, ir pagrindinį pajamų šaltinį. Neskaitant žuvų, jie dar gaudė jūros vėžlius. Žmogus, iš valtys pamatęs plaukiantį didelį vėžlį, šokdavo ant jo, abiem rankomis įsikibdavo šarvo ties kaklu ir leisdavosi nešiojamas gyvūno, kol tas nuilsdavo, o tada nutempdavo jį į krantą. Salose gamtininkas surinko tik apie dvidešimt rūšių augalų bei po vieną kerpę ir grybą. O daugiausia laiko jis skyrė salas supantiems koralų rifams – kolonijoms koralų (paprastų gyvūnų polipų, turinčių kietą kalkinį skeletą). Vieniems nykstant, šalia kuriasi nauji, ir taip po vandeniu formuojasi didžiuliai jų dariniai. Prie rifų buvo matyti įvairių dydžių bei spalvų žuvų ir kitokių jūros gyvūnų.

Darvinas tyrė koralų rūšis, rifų sandarą, jam padėjo ir *Beagle* jūrininkai. Gauti duomenys parėmė Darvino dar jam būnant Peru iškeltą hipotezę apie koralinių rifų kilmę. Stebėdamas žemės kilimo Andų kalnuose ženklus, jis spėjo, kad rifų susidarymą

vandenynuose lemia priešingas procesas – sausumos grimzdimas gilyn. Dabar ta hipotezė ėmė virsti teorija. Anot jos, atolas susidaro leidžiantis į vandenyną saloje esančiam ugnikalniui. Sparčiausiai žemėja jo viršūnė, o tuo metu kalno pakraščiai gali ir kilti. Galiausiai susiformuoja plokščia sala ir aplink ją augančių koralų rifas. Jis apsaugo salą nuo didelių vandenyno bangų: čia jos nusilpsta, antraip greitai nuplautų sausumą. Darvinas paaiškino ir kodėl tarp salos bei rifo atsiranda negili įlanka – lagūna. Kito tipo vulkaninėse salose išlieka ir pats neveikiantis ugnikalnis. Grįžęs iš kelionės, mokslininkas, tą teoriją ir gautus rezultatus išdėstė atskiroje knygoje „Koralų rifų sandara ir pasiskirstymas“ (*The Structure and Distribution of Coral Reefs*); ji dabar laikoma klasikiniu tos srities darbu.

Kelionės pabaigoje Darvinas toliau kaupė biologijos ir geologijos žinias laivo sustojimo vietose Mauricijaus saloje, Keiptaune, Šv. Elenos ir Dangun Žengimo salose. Vėliau *Beagle* dar trumpam grįžo prie Brazilijos krantų užbaigti kartografinių matavimų. Darvinas parodė Ficrojuui kelionės metu rašytą savo dienoraštį, šis kapitonui patiko, tad nutarė jį prijungti prie *Beagle* ekspedicijos ataskaitos kaip atskirą dalį.

1836 m. spalio 2 d. laivas po beveik penkerius metus trukusios kelionės pasiekė Angliją – prisišvartavo Falmuto (*Falmouth*) uoste. Darvinas pirmiausia nuvyko į Šrusberį susitikti su artimaisiais. Paskui jis nuskubėjo į Kembridžą rūpintis savo surinktomis didžiulėmis biologinėmis ir geologinėmis kolekcijomis. Kelionės metu jis dienoraščio ištraukas siųsdavo ir D. Henslou, o šis jas parodydavo kitiems Kembridžo filosofų draugijos (*Cambridge Philosophical Society*) nariams. Kai kurios ištraukos be autoriaus sutikimo buvo išspausdintos žurnaluose ir sukėlė didelį susidomėjimą. Tad, išvykęs kaip pradedantis gamtininkas, Darvinas grįžo jau pripažintas, garsus mokslininkas.

Dvejus metus jis dirbo labai intensyviai, siekdamas greičiau pateikti savo kelionės rezultatus. Rinkinius tvarkyti bei klasifikuoti jam padėjo kiti specialistai. Sunki kelionė gerokai pakenkė Darvino sveikatai, dar pervargo po jos, todėl prasidėjo įvairūs negalavimai, kurie lydėjo jį visą gyvenimą.

Parengti spaudai kelionės dienoraštį nebuvo didelis darbas, nes jis rašytas kruopščiai. Ficrojus ilgiau plušo prie savo ataskaitos, dėl to visas leidinys pasirodė tik 1839 m. Leidėjas nutarė, kad Darvino tomas „Dienoraštis ir pastabos“ bus įdomus ir visuomenei, tad tais pačiais metais išspausdino jį dideliu tiražu; vėliau knyga buvo leidžiama pavadinimu „Kelionė *Beagle* laivu“ (*The Voyage of the Beagle*). Ji susilaukė vertimų ir į kitas kalbas (ištraukos lietuvių kalba vadinosi „Gamtininko kelionė aplink pasaulį“).

Geologas Lajelis aukštai įvertino Žemės paviršiaus kilimo Čilėje įrodymus, tad apie juos Darvinas parašė ataskaitą Londono geologų draugijai (*Geological Society of London*) bei rengė dvi knygas apie geologinius stebėjimus Pietų Amerikoje ir vulkaninėse salose. Už svarbius šio mokslo rezultatus jis buvo išrinktas draugijos sekretoriumi. O tarpininkaujant Henslou, vyriausybė būsimam leidiniui „Kelionės *Beagle* laivu zoologiniai tyrimai“ skyrė net tūkstantį svarų sterlingų (tai dabar atitiktų šimtą dvidešimt kartų didesnę sumą). Tą penkių tomų leidinį Darvinas rengė kartu su kitais mokslininkais.

Tačiau labiausiai jam rūpėjo išspręsti rūšių kilmės problemą, apie kurią kelionėje daug mąstė. Tad 1837 m. liepos mėnesį Darvinas pradėjo rašyti savo pastabas šiai temai skirtoje užrašų knygelėje raudonos spalvos viršeliais. Išvykdamas į kelionę, jis manė, kad visos gyvūnų ir augalų rūšys yra sukurtos Dievo „pagal jo didįjį planą“. Tačiau pastebėti rūšių pokyčiai, netgi to paties salyno salose, o ypač atrastos jau išnykusių gyvūnų liekanos, jį įtikino, kad gyvoji gamta, kaip ir Žemės paviršius, ilgai nei keičiasi. Naujos rūšys atsiranda nuolat natūraliu būdu.

Keliaudamas laivu, Darvinas pakeitė ir savo požiūrį į Dievą bei religiją. Jis priėjo prie išvados, kad gamtoje egzistuoja griežti dėsniai, tad stebuklai yra neįtikimi. Antra vertus, jam atrodė „labai sunku ir netgi neįmanoma įsivaizduoti šį neapaprėpiamą ir nuostabų pasaulį, taip pat ir žmogaus, gebančio žinoti praeitį bei numatyti ateitį, egzistavimą, kaip aklo atsitiktinumo ar būtinumo rezultata.“ Turėtų būti kažkokia pirminė priežastis. Tačiau Darvinas abejojo, ar žmogaus protas, išsivystęs iš silpno žemesniųjų gyvūnų proto, gali ją išsiaiškinti. Tačiau jis pajėgus suvokti gamtos kitimo dėsnius, to ir nutarė siekti mokslininkas.

Iš tikrųjų keisti gyvuosius organizmus sugeba ir žmogus – prijaukindamas gyvūnus ar išvesdamas naujas augalų veisles. Tai selekcijos būdu vyksta greičiau negu laukinėje gamtoje, todėl Darvinas ėmė rinkti tokius duomenis, skaityti literatūrą, bendrauti su patyrusiais gyvulių augintojais ir sodininkais. Greitai jis suprato, kad pagrindinis veiksnys, lemiantis žmogaus sėkmę kuriant jam naudingas gyvulių ir augalų veisles, yra vykdoma atranka. Vis dėlto maždaug metus Darvinui liko mįslė, kas lemia organizmų atranką natūraliomis sąlygomis.

Postūmį jam suteikė anglų ekonomisto ir sociologo, anglikonų vyskupo Tomo Maltuso (*Thomas Malthus*) prieš keturiasdešimt metų išleista knyga „Apybraiža apie gyventojų skaičiaus principą“ (*An Essay on the Principle of Population*). Joje jis, apibendrinamas surinktus duomenis, teigė, kad žmonių skaičius didėja geometrine progresija, o Žemės ištekliai yra riboti; tad tai neišvengiamai sukels badą ir kitas nelaimes. Darvinas šią išvadą susiejo su situacija gamtoje: „Ilgą laiką stebėdamas gyvūnų ir augalų gyvenimo būdą, aš buvau gerai pasirengęs įvertinti visur vykstančią kovos dėl išlikimo reikšmę, man iš karto kilo mintis, kad tokiomis sąlygomis palankūs pokyčiai turi tendenciją išlikti, o nepalankūs – išnykti. O to rezultatas turi būti naujų rūšių susidarymas. Dabar pagaliau įžvelgiau teoriją, kurią būtų galima toliau plėtoti; tačiau, stengdamasis išvengti

bet kokio išankstinio įsitikinimo, aš nutariau tam tikrą laiką nerašyti net trumpos šios teorijos apžvalgos.“

Darvinas jau baigė trečiąją dešimtį. Jis buvo laikomas geru jaunikiu, merginos žvalgėsi į garsų ir išvaizdų vyrą. Tačiau, prieš spręsdamas vedybų klausimą, jis nutarė nuosekliai išnagrinėti jų privalumus ir trūkumus. Pasiėmė tuščią popieriaus lapą, perbraukė jį išilgai, kairėje pusėje užrašė „vesti“, dešinėje – „nevesti“ ir pradėjo pildyti abejus argumentus. Labiausiai „nevesti“ jį skatino „laiko nuostoliai“ (pabraukė du kartus). Juk Darvinas savo gyvenimą ketino skirti moksliniam darbui, o šeima ir vaikai atimtų nemažai laiko. Dar įrašė: „rūpesčiai ir atsakomybė“; „mažiau pinigų knygoms ir kt., jei teks uždirbti duoną būriui vaikų.“ Jam nerimą kėlė ir netenkama „laisvė keliauti, kur panorėjus“ bei „galimybė pasirinkti draugiją“. Juk tektų bendrauti su žmonos giminėmis vietoj protingų pokalbių klubuose.

Antra vertus, skiltyje „vesti“ jis pirmiausia įrašė „vaikai (jei Dievas duos)“, nes Darvinas mėgo vaikus ir norėjo turėti palikuonių. Dar žmona jam buvo reikalinga kaip „asmuo, kurį galima mylėti ir linksmai leisti laiką“ bei „nuolatinė pašnekovė (ir draugė senatvėje), kuri domėtusi manimi“. Ir pridūrė: „Šiaip ar taip, geriau nei šuo“ (tai nebuvo žmonos nuvertinimas, nes šunį mokslininkas laikė tikru draugu). Galiausiai jis surado, matyt, svariausią teigiamą argumentą: „Dieve mano, juk nepakeliama mintis, kad reiktų nugyventi visą gyvenimą kaip nevaisingai bitei, vien dirbant ir nieko daugiau.“ Tad lapo apačioje nedvejodamas padarė išvadą: „Vesti – vesti – vesti, *Q.E.D.*“ (ši lotyniška, mokslininkų vartojama santrumpa reiškia „ką ir reikėjo įrodyti“).

Vis dėlto Darvinas dar nutarė pasitarti su tėvu, nes abejojo, ar pajėgs išlaikyti šeimą. Tačiau šis buvo patenkintas, kad sūnus tapo garsiu mokslininku, tad pažadėjo jam paramą. O į klausimą: ką reikės daryti, jei žmona bus religinga, o jis abejoja religinėmis

tiesomis, tėvas davė paprastą patarimą: „Kai rasi moterį, kurią norėsi vesti, nieko jai apie tai nesakyk.“

Darvinui žmonos ilgai ieškoti nereikėjo. Jis artimai bendravo su dėdės Džozajos šeima. Čarlzui patiko jo duktė Ema – gero būdo, rūpestinga, apsiskaičiusi, be to, turinti humoro jausmą, keliais mėnesiais vyresnė už Čarlzą. Tais laikais pusbrolių vedybos su pusseserėmis nebuvo retas dalykas, ypač tarp aukštesniųjų sluoksnių žmonių. Čarlzas pasipiršo Emai; ši buvo nustebinta, nes laikė jį tik artimu draugu, tačiau iš karto sutiko.

Jaunavedžiai susirado Londone jiems tinkantį namą – netoli universiteto, keturių aukštų, net su sodeliu. Juk reikėjo daug vietos vabalams ir kitiems rinkiniams, be to, jie nutarė samdyti liokajų, virėjų bei kambarinę.

Čarlzas po kelionės buvo įgijęs griežtus įpročius, tad namuose įsigalėjo jo tvarka. Tačiau Ema norėjo, kad vyras skaitytųsi su jos interesais: sakytų ne „mano namas“, o „mūsų namas“ bei kasdien pietautų kartu su ja, o ne klube. Ji buvo religinga ir neketino išsižadėti savo tikėjimo, bet taikstėsi su tuo, kad Čarlzo pažiūros yra kitokios, tikėdamasi jo atsivertimo. Šis netgi sutiko kartu vaikščioti į bažnyčią, bet vėliau to nebedarė. Ema nuoširdžiai rūpinosi vyru, vertino jo mokslinį darbą ir sudarė tam geriausias sąlygas. Ji mėgo skambinti, taigi namuose atsirado fortepijonas. Tiesa, Čarlzas neturėjo muzikinės klausos ir neįsimindavo melodijų, tačiau mielai klausėsi žmonos atliekamų kūrinėlių. O jam dirbant, Ema kartais įsitaisydavo kabinete ir tyliai siuvinėdavo. Ji nesidomėjo mokslu, bet vyro tyrinėjimai buvo išimtis, tad atidžiai skaitydavo jo rankraščius ir pažymėdavo vietas, kurių nesuprato.

Po metų jiems gimė pirmas sūnus Viljamas. Matyt, abu norėjo gausios šeimos, tad susilaukė net dešimties vaikų, iš jų septyni išgyveno – penki berniukai ir dvi mergaitės. Juos auginti motinai padėjo auklės ir guvernantės, o vyras irgi mėgo bendrauti su vaikais. Jie netgi

buvo krikštijami be krikštatevių, kad šie neturėtų įtakos vaikų auklėjimui. Tačiau Čarlzas žvelgė į vaikus ne tik tėvo, bet ir mokslininko akimis: atidžiai stebėdavo, kaip jie auga ir vystosi, netgi darydavo su jais bandymus, provokuodavo, sukeldamas tam tikras reakcijas; tai vėliau aprašė knygoje „Žmogaus ir gyvūnų emocijų raiška“ (*The Expression of Emotions in Man and Animals*).

1842 m. pavasarį Darvinas užbaigė veikalą apie koralų rifus ir ėmėsi svarbiausio sumanymo – rūšių kilmės teorijos, parašė 35 puslapių jos apmatius. Pagrindinis gyvybės evoliucijos veiksnys – natūralioji, arba gamtinė, atranka, ji lemia individų, pranašesnių už kitus, išlikimą. Atranka vyksta tiek tarp tos pačios rūšies individų jiems konkuruojant dėl maisto išteklių bei patinams kaunantis dėl patelių, tiek tarp skirtingų rūšių. Savybių kintamumo priežastys – prisitaikymas prie aplinkos sąlygų, organų naudojimas ar nenaudojimas (Darvinas dar negalėjo išvelgti genų mutacijų). Svarbu, kad rūšiai palankūs pokyčiai išlieka kitose kartose. Per ilgą laiką mažiau prisitaikiusios rūšys visiškai išnyksta, o susidaro naujos – tobulesnės. Tad vyko ilgalaikė gyvybės evoliucija nuo pirminių formų prie aukštesniųjų. Tačiau šių idėjų skelbimas reiškė iššūkį, metamą ne tik religijai, bet ir ja paremtai socialinei tvarkai. O Darvinas buvo nuosaikių pažiūrų, be to, jis baiminosi aštrios polemikos, asmeninių užsipuolimų. Taigi ketino publikuoti tik labai gerai argumentuotą veikalą.

Tuo metu Ema jau laukėsi trečiojo vaiko. Ji ir Čarlzas sutarė keltis gyventi į provinciją, kad vaikams nekenktų dūmais ir suodžiais užterštas Londono oras ir jie galėtų augti gamtos sąlygomis. Buvo pasirinktas Dauno kaimelis už 25 kilometrų nuo sostinės, kurią būtų lengva pasiekti traukiniu. Sodyba priminė gimtąjį Kalną, namas – didelis, bet nelabai gražus, kaimiškas; Čarlzas užsakė jį pritaikyti prie savo poreikių. O prie esamo sodo už tėvo pinigų dar nupirko dešimt hektarų žemės.

Darvinas užbaigė kitą mokslo veikalą „Vulkaninių salų geologiniai stebėjimai“ (*Geological Observations of Volcanic Islands*) ir vėl grįžo prie rūšių atrankos. Išplėtė pradinę santrauką iki 230 puslapių, bet ir jos neketino skelbti. Tačiau jam nerimą kėlė prasta sveikata. Po varginančios kelionės aplink pasaulį bei intensyvaus darbo grįžus iš jos, sutriko širdies ir skrandžio veikla. Tad paprašė žmonos, jeigu ji staiga ištiktų mirtis, paskelbti bent tokį veikalo variantą. Be to, rankrašį davė perskaityti botanikui Džozefui Hukeriui (*Joseph Hooker*).

Iš tikrųjų Darvinas, nutaręs spausdinti tik galutinį rūšių atrankos teorijos variantą, rizikavo, kad kitas biologas gali jį aplenksti paskelbdamas panašų darbą. Juk po evoliucijos idėjas kėlusią T. Maltuso, Ž. Lamarko bei Č. Lajelio darbų, po paties Č. Darvino kelionės ataskaitos, kuri atkreipė dėmesį į rūšių kintamumą, jų natūraliosios atrankos idėja buvo pribrendusi. Tiesa, vyresnės kartos mokslininkams padaryti tą esminį žingsnį trukdė religinė pasaulėžiūra.

Tačiau situacija pirmasis pasinaudojo žinomas anglų žurnalistas Robertas Čembersas (*Robert Chambers*), 1844 m. išleidęs knygą „Gamtiškosios pasaulio sukūrimo istorijos ženklai“ (*Vestiges of the Natural History of Creation*). Joje buvo populiariai, remiantis P. Laplaso (*P. de Laplace*) teorija, atpasakotas Saulės ir planetų susidarymas iš dujų debesies. Po to Žemėje savaiminiu būdu atsiradusi gyvybė. Aprašydamas tolesnę jos evoliuciją, žurnalistas pasinaudojo Ž. Lamarko idėjomis, kai kuriais biologijos bei paleontologijos duomenimis, neretai darydamas klaidas, pridėdamas savų spėjimų. Beje, Čembersas kėlė mintį, kad žmonės atsirado iš orangutanų. Knygą jis pasirašė slapyvardžiu, o esąs jos autoriumi išdrįso prisipažinti tik gyvenimo pabaigoje. Vis dėlto knyga nebuvo uždrausta, tik sulaukė piktos kritikos, tačiau kartu ir susidomėjimo, pasirodė net keli leidimai.

Darvinas savo teoriją ketino skelbti savo pavarde, tad norėjo ją gerai pagrįsti, pateikti neginčijamus įrodymus. Tuo tikslu jis ėmėsi

labai nuodugniai tyrinėti vieną rūšį – mažyčius, smeigtuko galvutės dydžio ūsakojus vėžiagyvius, gyvenančius įvairiose jūrose. Jų kolekciją buvo atsivežęs pats, skolinosi ir iš kitų gamtininkų. Norėdamas dirbti prie stalo ir apžiūrinėti pavyzdžius, jis įsitaisė kėdę ant ratukų, kad galėtų judėti po kabinetą.

Deja, tą darbą sutrukdė dvi skaudžios netektys, dėl kurių dar pablogėjo jo sveikata. 1848 m. mirė tėvas, kurį Darvinas laikė vienu iš protingiausių žmonių, net suaugęs klausydavo jo patarimų. O dar po poros metų gydytojams nepavyko išgelbėti dešimtmetės dukrelės Anės, susirgusios dviem ligomis. Ji buvo labai gabi, gero būdo, tad tapo mylimiausiu tėvo vaiku. Jis netgi neturėjo jėgų dalyvauti jos laidotuvėse ir po to pusei metų apleido savo vėžiagyvius.

Tik 1854 m. Darvinas baigė nagrinėti šiuos gyvūnėlius, dviejuose tomuose aprašė jų sandarą, prisitaikymą prie sąlygų gamtoje ir laboratorijoje, išskyrė į du poklasius. Už tuos tyrimus jis pelnė Karališkosios draugijos medalį. Paskui Darvinas dar laikė būtina patyrinėti vieną paukščių rūšį – balandžius, jų kintamumą; tuo tikslu pats juos veisė. Tik raginamas Lajelio, 1856 m. pradėjo rengti savo svarbiausios knygos trečiąjį variantą. Šis darbas galėjo užtrukti, tad, norėdamas užsitikrinti prioritetą, savo pagrindinius rezultatus išsamiai aprašė laiške amerikiečių biologui Asai Grėjui (*Asa Gray*).

Po metų, kai knygos rašymas buvo tik įpusėtas, Darvinas netikėtai gavo gamtininko Alfredo Voliso (*Alfred Wallace*) laišką su jo rankraščiu „Apie atmainų polinkį neribotai tolti nuo pirminės formos“ (*On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely From the Original Type*). Jame buvo trumpai išdėstyta labai panaši rūšių kilmės teorija.

Alfredas Volisas buvo dvidešimt ketveriais metais jaunesnis už Darviną. Dėl lėšų trūkumo nebaigęs mokyklos, klausė paskaitų Londono mechanikos institute, dirbo matininku, rangovu

geležinkelio statyboje, mokytoju. Susižavėjęs A. Humbolto ir Č. Darvino geografinėmis kelionėmis, būdamas dvidešimt penkerių metų, su draugu išplaukė į Braziliją, jos džiunglėse rinkti gyvūnų ir vabzdžių, ketindamas juos parduoti kolekcininkams. Vėliau prie jų prisijungė Alfredo brolis ir jaunas botanikas. Pietų Amerikoje Volisas praleido ketverius metus, rašė dienoraštį, kuriame pateikdavo gamtos stebėjimų ir geografinių žinių, sudarinėjo Rio Negro upės žemėlapi, domėjosi ten gyvenančiomis gentimis. Tačiau, grįžtant į Angliją laivu, jame kilo gaisras, ir visa Voliso kolekcija prazuvo, pavyko pasiimti į valtį tik dalį dienoraščio ir piešinių; vos po dešimties dienų nelaimėlius išgelbėjo praplaukiantis laivas. Grįžęs į Angliją, Volisas, daugiausia remdamasis atmintimi, per metus parašė kelis mokslinius straipsnius ir dvi knygas „Kelionė į Amazoniją“ ir „Amazonijos palmės bei jų panaudojimas“.

Paskui jis aštuonerius metus tyrinėjo Malakos pusiasalio ir Malajų salyno gamtą, čia surinko didelę biologinę kolekciją, pastebėjo gyvūnų skirtumus dviejose gretimose salose. Susirgęs maliarija, Volisas sugalvojo natūraliosios rūšių atrankos teoriją. Greitai parašęs straipsnį, jį pasiuntė žymiam gamtininkui Darvinui.

Darvinas buvo sukrėstas – jis plėtojo šią teoriją dvidešimt metų, bet vis tobulino, neskubėdamas spausdinti. Jam atrodė, kad atsiųstas straipsnis yra tarsi jo veikalo santrauka, nors iš tikrųjų buvo skirtumų. Volisas neprašė mokslininko skelbti jo straipsnio, tik perduoti geologui Č. Lajeliui. Šis, pasitaręs su botaniku D. Hukeriu ir Č. Darvinu, surado išeitį: nedelsiant 1858 m. liepos 1 d. Linėjaus draugijos (*Linnean Society*) posėdyje biologams paviešinti abiejų atradimų rezultatus, vieno – išdėstyti laiške A. Grėjui bei darbe, kuris buvo perduotas D. Hukeriui, o kito – rankraštyje. Deja, Volisas keliavo Malajuose, o Darvinas irgi nedalyvavo, nes laidojo savo jauniausią vaiką. Jungtinio pranešimo įžangą parašė Hukeris su Lajeliu, kurioje teigė, kad abu teorijos autoriai ją sukūrė

nepriklausomai ir kol kas nė vienas nepaskelbė savo išvadų, nors Darviną jie ne kartą ragino tai padaryti. Pranešimas su šia įžanga ir abiejų autorių pateikta medžiaga buvo išspausdintas draugijos žurnale bendru pavadinimu.

Darvinas toliau tęsė nuoseklų savo teorijos aprašymą. O Volisas, nesiginčydamas dėl prioriteto, užsiėmė jį labiau dominančia geografija bei rūšių paplitimu įvairiuose žemynuose. Šiomis temomis jis parašė kelias knygas, pasiūlė skirstyti visą pasaulį į šešias sritis, kurioms būdingas kitoks rūšių paplitimas. Vėliau jis susidomėjo hipnoze ir spiritizmu, aktyviai jį skleidė. Volisas nelaikė savęs pagrindiniu rūšių atrankos teorijos kūrėju, antai, ją propagodamas, 1889 m. paskelbė veikalą, kurį pavadino „Darvinizmu“ (*Darwinism*).

Darvinas dar metus rengė savo pagrindinį veikalą „Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu“ (*On the Origin of Species by Means of Natural Selection*), jį ne tik pildė, bet ir gerokai trumpino, be to, siekė, kad jis būtų suprantamas ir visuomenei. Atskiruose skyriuose Darvinas aprašė rūšių kitimą naminėje ir natūralioje aplinkoje, kovą dėl būvio, natūraliąją atranką ir kitimo dėsnius. Jis laikė reikalinga aptarti ir teorijos sunkumus bei neišspręstus klausimus. Liko pagrindinė mįslė: koku būdu įgytos naujos savybės būna perduodamos iš kartos į kartą. Darvinui neramu buvo ir dėl turimų dar negausių iškastinių duomenų apie išnykusias tarpines rūšių vystymosi formas. Matydamas reakciją į savo ir Voliso rezultatus, paskelbtus Linėjaus draugijos žurnale, jis aptarė priekaištus, keliamus natūraliosios atrankos teorijai. Tolesniuose skyriuose buvo aprašyti su atrankos teorija glaudžiai susiję sudėtingesni klausimai: instinktai ir jų atsiradimas, rūšių geografinis paplitimas, klasifikacija ir giminytė, skirtingų rūšių maišymasis. Vengdamas priešpriešos su religija, Darvinas nerašė apie žmogaus ir beždžionių kilmę iš bendro protėvio, nors tą išvadą buvo padaręs.

Rankraštį jis davė perskaityti savo žmonai. Ji tik truputį poredagavo tekstą, sudėjo kablelius. Juk buvo jau susitaikiusi su tuo, kad vyras turi ne tikėjimu, o mokslo žiniomis grįstas pažiūras, tik apgalvestavo, kad negalės su juo susitikti danguje.

Veikalas buvo išleistas 1859 m. 1250 egzempliorių tiražu, apie jį skelbta iš anksto, tad išpirktas per dvi dienas. Greitai pasirodė ir recenzijos, daugiausia anoniminės ir neigiamos, kilo aštri diskusija. Darvino teoriją labiausiai rėmė kai kurie jaunosios kartos biologai; vienas jų – Tomas Hakselis (*Thomas Huxley*) tapo aktyviausiu jos šalininku, net buvo pramintas *Darvino buldogu*. Teoriją tvirtai palaikė D. Hukeris, A. Grėjus ir Č. Lajelis, nors pritarė jai su kai kuriomis išlygomis. Antra vertus, buvęs Darvino dėstytojas A. Sedžvikas (*A. Sedgwick*) laiške rašė: „Skaitydamas jūsų knygą, patyriau daugiau skausmo negu malonumo.“ Jo nuomone, gamtinės atrankos vaidmens pripažinimas pasaulio kūrinyje reikštų „nugramzdinimą žmonijos į žemiausią lygį iš visų, kokiuose buvo atsідūrusi“. O Darvino kolega ir bičiulis biologas Ričardas Ovenas (*Richard Owen*) tapo aktyviu jo priešininku ir mėgino kritikuoti remdamasis mokslo argumentais, antai teigė, kad žmogaus ir beždžionių smegenys yra visiškai skirtingos. Labiausiai oponentams kliuvo knygoje vos paminėta galimybė taikyti teoriją ir žmogui, vadinasi, aiškinti jo kilmę iš žemesniųjų gyvūnų, taigi giminybę su beždžionėmis.

Aišku, gamtinės atrankos teoriją pikčiausiai kritikavo Anglikonų Bažnyčios vadovai, ją paskelbdami erezija. Kita vertus, liberalesni dvasininkai buvo linkę teoriją priimti, tačiau laikydami, kad gyvybės evoliucija vyksta pagal išankstinį Dievo planą.

Darvinas rinko visas knygos recenzijas, komentarus, atsiliepimus, o jo liokajus bei vaikai klijavo į albumus. Jis atsakinėjo ir į galybę laiškų, aiškino savo požiūrį. O vertingas pastabas ar siūlymus užsirašinėjo, ketindamas į juos atsižvelgti antrame leidime.

Pagrindinė teorijos šalininkų ir priešininkų diskusija vyko 1860 m. birželį Britų mokslo pažangos draugijos kasmetėje konferencijoje. Darvinas ketino ten vykti, bet stipriau susirgo ir išvažiavo gydytis vandens procedūromis. Vargu ar jis būtų pakeitęs Oksfordo vyskupo S. Vilberforso (*S. Wilberforce*) ir biologo R. Oveno kategoriškas neigiamas nuomones, nors, aišku, būtų buvęs pamalonintas T. Hakslio ir kitų šalininkų kalbų. Tačiau jį būtų įžeidęs kapitonas R. Ficrojus, kuris, laikydamas rankose Bibliją, gailėjosi, kad priėmė gamtininką į savo laivą.

Rengdamas antrąjį knygos leidimą, Darvinas tarp kitų taisyčių vienoje vietoje vis dėlto paminėjo Sutvėrėjo vardą: įterpė jį į paskutinį sakinį, teigdamas, kad gyvybė „iš pradžių buvo Sutvėrėjo įdiegta tiksliai nedaugeliui formų arba tik vienai formai“.

Po įtempto darbo, norėdamas atsikvėpti, Darvinas užsiėmė orchidėjų auginimu. Aišku, ir šiam pomėgiui atsidėjo kaip mokslininkas: tyrinėjo jų apdulkinimą vabzdžiais, kryžmino ir suko galvą, kaip šios itin gražios gėlės galėjo atsirasti vykstant natūraliajai atrankai. O galiausiai išleido knygą apie orchidėjas.

Nors Darvinas nuolat sirgo, nesiliovė daug dirbęs. Jo mėgstamas posakis buvo: „Atkaklumas viską nugalė.“ Stengėsi laikytis griežtos dienotvarkės, tik ją dažnai trikdė lankytojai; vis dėlto juos mėgo. Pritaisė veidrodį taip, kad iš savo krėslo galėtų stebėti, kas atvyksta pas jį į svečius. Labai gerai sutarė su žmona, su ja eidavo pasivaikščioti, o vakarais abu žaisdavo *trik trak* ir registruodavo, kiek kartų kuris laimėjo. Jausdamasis geros, gausios šeimos galva, pradėjo auginti ilgą, baltą barzdą, su ja atrodė senesnis.

1868 m. Darvinas paskelbė antrąjį veikalą, skirtą rūšių evoliucijai, „Naminių gyvulių ir kultūrinių augalų kitimas“ (*The Variation in Animals and Plants Under Domestication*). Jame apibendrino savo stebėjimus bei iš įvairių šaltinių surinktus faktus apie žmogaus auginamus gyvulius bei augalus, jų kilmę, kintamumą ir paveldimumą.

Naujų savybių perdavimą kitoms kartoms jis aiškino nepasitvirtinusia pangenezės hipoteze: visuose organizmo audiniuose gaminasi mažytės dalelės gemulės, kurios perduoda informaciją apie paveldimus pokyčius lytinėms ląstelėms. Beje, čekų vienuolis Gregoras Mendelis (*Gregor Mendel*) jau buvo neseniai, remdamasis augalų kryžminimo rezultatais, nustatęs paveldimumo vienetus ir du paveldėjimo dėsnius. Tačiau biologai neatkreipė dėmesio į jo darbą, išspausdintą Čekijoje vokiečių kalba.

1871 m. Darvinas išdrįso paskelbti ir evoliucijos teorijos taikymą žmogui – „Žmogaus kilmė ir lytinė atranka“ (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*). Įrodinėdamas žmogaus evoliuciją, jis rėmėsi jo ir gyvūnų kūno sandaros, embrionų panašumu, pas žmogų likusiais rudimentiniais organais. („Žmogus savo kūne vis dar nešioja žemos kilmės ženklus.“) Mokslininkas teigė, kad aukštesnieji gyvūnai, ypač beždžionės ar šunys, geba, kaip ir žmonės, būti sumanūs, geranoriški, altruistiški, išreikšti meilę ir kitus jausmus. Jis priėjo išvadą: „Vis dėlto žmogaus ir aukštesniųjų gyvūnų proto skirtumai, nors ir didžiuliai, yra skirtingo laipsnio, bet ne skirtingos rūšies.“

Remdamasis savo pusbrolio psichologo Fransio Goltono (*Francis Galton*) darbais, Darvinas teigė, kad šiuolaikinėje žmonių visuomenėje natūraliosios atrankos principas jau nebeveikia. Rūšies evoliucija gali priklausyti nuo lyties, tai, Darvino nuomone, lėmė skirtingą moters ir vyro vaidmenį visuomenėje. Nagrinėdamas žmonių rases, jis teigė, kad visos jos turėjo tą patį pirmtaką ir priklauso tai pačiai rūšiai, nors pasižymi kai kuriais skirtumais.

Žmonių ir gyvūnų lyginimą Darvinas tęsė kitame veikalė „Žmogaus ir gyvūnų jausmų raiška“ (*The Expression of Emotions in Man and Animals*). Rinkdamas jam duomenis, mokslininkas stebėjo savo vaikus ir beždžiones zoologijos sode, pasinaudojo išplattintu klausimynu apie įvairių rasių ir tautų žmonių veido išraiškas ir

kūno judesius. Nepaisant jo padarytos nemalonios žmogui išvados, kad jis reiškia savo jausmus panašiai kaip ir žemesnieji giminaičiai, knyga susilaukė didelio susidomėjimo.

Kasmet Darvinas skelbė įvairius, gerai parengtus mokslo darbus. Knygoje „Vabzdžiaėdžiai augalai“ (*Insectivorous Plants*) jis aprašė savitus, vabzdžius medžiojančius augalus, tokius kaip Lietuvos pelkėse auganti saulašarė, o daugiau – paplitusius atogrąžų miškuose. Veikale „Kryžminio apvaisinimo ir savivaisos poveikis augalų pasaulyje“ (*The Effects of Cross and Self-Fertilisation in the Vegetable Kingdom*) jis apibendrina anksčiau atliktą orchidėjų tyrimą. Augalų puošmenai buvo skirta atskira knyga „Skirtingos žiedų formos“ (*The Different Forms of Flowers*). Darvinas kartu su savo sūnumi biologu Fransiu įrodė, kad augalai gali ne tik laiptoti, bet ir atlikti kitokius nedidelius judesius. O gyvenimo pabaigoje mokslininkas susidomėjo sliėkais, jų elgsena, vykdė bandymus, jam talkino visa šeima. Dresuoti sliėkų nepavyko, bet buvo įvertinta jų nauda: parašyta knygelė apie puvenų susidarymą veikiant sliėkams.

Darvinas dar spėjo ištyrinėti ir aprašyti pats save autobiografijoje „Atsiminimai apie mano proto ir charakterio vystymąsi“. Jis objektyviai apžvelgė savo gyvenimo kelią ir teigė, kad svarbiausios jo proto ypatybės, kurios lėmė sėkmę moksle, buvo: „meilė mokslui, begalinė kantrybė ilgai svarstant kurį nors klausimą, darbštumas stebint ir renkant faktus ir geroka dalis išradingumo bei sveiko proto.“

1882 m. pradžioje Darvinas patyrė kelis širdies priepuolius ir mirė 1882 m. balandžio 19 d. eidamas septyniasdešimt ketvirtuosius metus. Jis pageidavo būti palaidotas Dauno kapinėse šalia dviejų savo vaikų. Tačiau, T. Hakslio, D. Hukerio ir kitų mokslininkų rūpesčiu, buvo nutarta įžymų mokslininką laidoti Vestminsterio abatijoje.

Žmona Ema pergyveno vyrą net keturiolika metų. Ji nesiskirdavo su Čarlzo laišku paketėliu, nešdavosi net išeidama iš namų. Tėvų genai, o gal geras vaikų auklėjimas suteikiant jiems daug

savarankiškumo, lėmė, kad visi jų sūnūs nemažai pasiekė gyvenime: trys tapo mokslininkais, Londono karališkosios draugijos nariais: Džordžas – astronomu, Fransis – botaniku, Horacijus – inžinerijos specialistu bei Kembridžo meru. Pasižymėjo dar du sūnūs: Leonardas tapo ekonomistu, parlamento nariu, Karališkosios geografų draugijos prezidentu, o Viljamas – bankininku. Tiesa, paskutinis sūnus, gyvenęs vos pusantrų metų, atrodo, sirgo Dauno liga. Dukterų gabumams buvo sunkiau atsiskleisti, nes Darvinai, laikydamiesi tuo metu paplitusio požiūrio, jų neleido į mokyklą, tik suteikė kai kurių žinių namie.

Anglikonų Bažnyčia griežtai kritikavo Darvino teoriją, bet jo veikalo neuždraudė. Tačiau natūraliosios atrankos teorijos, vieno svarbiausių mokslo atradimų, pripažinimo laukė ilga ir sunki kova. Juk tuo metu didelė dalis mokslininkų buvo religingi. Tolesnė mokslo plėtra patvirtino pagrindinius Darvino teorijos teiginius. Ji tik buvo gerokai papildyta genetikos, biologijos, paleontologijos atradimais ir dabar vadinama neodarvinizmu, arba sintetinė evoliucijos teorija. Net ir praėjus daugiau kaip pusantrų šimto metų, krikščioniškųjų bažnyčių vadovai ją pripažįsta tik su išlygomis, o nemažai tikinčiųjų toliau pažodžiui tiki Biblijos pasakojimais apie Adomo, Ievos ir visų gyvybės rūšių sukūrimą.

Apie didelę Darvino darbų reikšmę liudija ir tai, kad apie penkiasdešimt įvairių objektų yra pavadinti jo vardu: šešiolika biologinių organizmų, pokyčio vykstant evoliucijai vienetas, miestai Šiaurės Australijoje, JAV ir Argentinoje, salos Galapagų salyne ir prie Antarktidos, kalnai Ugnies Žemėje, Tasmanijoje, Antarktidoje ir Kalifornijoje, krateriai Mėnulyje bei Marse ir kt.

Albertas Einšteinas

Albert Einstein

1879–1955 m.

Albertas Einšteinas. Nuotrauka daryta 1905-aisiais –
auksiniais jo kūrybos metais – ar truputį anksčiau.

XX a. vadinamas įvairiai: dviejų pasaulinių karų ar žmonijos spartaus gausėjimo amžiumi (Žemės gyventojų skaičius išaugo nuo pusantro iki šešių milijardų). Vis dėlto jis labiausiai nusipelno mokslo amžiaus pavadinimo. Juk per tą šimtmetį buvo atskleista daug Visatos ir mikropasaulio paslapčių, prasidėjo kosmoso ir elektronikos era, iššifruotas genetinis kodas. Pats žinomiausias šio amžiaus genijus – Albertas Einšteinas.

Jis gimė 1879 m. kovo 14 d. pietų Vokietijos mieste Ulme. Abu jo tėvai buvo kilę iš žydų amatininkų ir prekybininkų, kurie apsigyveno tame krašte bent prieš porą amžių, asimiliavosi ir laikė save vokiečiais. Tėvas Hermanas Einšteinas (*Hermann Einstein*) turėjo matematinių gabumų. Tačiau jam teko užsiimti prekyba, kuri nelabai sekėsi, nes buvo geraširdis ir nelabai energingas. Tad netrukus po Alberto gimimo šeima persikraustė iš Ulmo į Miuncheno priemiestį, kur tėvas kartu su broliu vertėsi elektros prietaisų gamyba ir taisymu.

Šeimos galva buvo motina Paulina Koch (*Pauline Koch*), rūpestinga, reikli ir atkakli. Pamačiusi savo pirmagimį labai didele, kampuota galva, ji išsigando, kad sūnus nebūtų apsigimęs, bet jis vystėsi normaliai, tik kalbėti išmoko vėliau negu kiti vaikai. Motina stengėsi, kad Albertas – priešingai negu jo tėvas – išaugtų savarankiškas ir valingas. Tad vos trejų ketverių metų vaikas buvo siunčiamas vaikštinėti vienas Miuncheno gatvėmis. Aišku, motina jį iš tolo sekdamas. Būdamas penkerių, Albertas buvo atiduotas į katalikišką pradinę mokyklėlę.

Jis buvo lėtas vaikas, mėgo žaisti ne su dvejamis metais jaunesne sesute Maja, o vienas – dažniausiai statydavo iš kaladėlių sudėtingas pilis. Penkerių metų, kai sirgo, jis gavo iš tėvo dovanų kompasą ir labai susidomėjęs stebėjo, kaip jo rodyklė visada atsisuka ta pačia kryptimi. Motina buvo gabi muzikai, tad nupirko sūnui smuiką ir pasamdė mokytoją. Albertas iš pradžių priešinosi, bet vėliau pamėgo griežti.

Dvejus metus jis mokėsi katalikiškoje mokyklėlėje, o būdamas aštuonerių pradėjo lankyti gimnaziją. Joje Albertas netapo pirmūnu: gerai sekėsi tik tikslieji mokslai, kurių žiniomis greitai pralenkė draugus. Tačiau nemėgo sportinių pratimų ir ypač – vokiškos drausmės mokykloje. Dvylikametis Albertas labai susidomėjęs perskaitė Euklido geometrijos vadovėlį, jam patiko griežtas ir tikslus šio mokslo dėstymas. Trylikos metų Albertas pradėjo savarankiškai mokyti aukštosios matematikos. Tuo pat metu jo dėmesį patraukė ir I. Kanto filosofija, perskaitė veikalą „Grynojo proto kritika“.

Verslas Hermanui Einšteinui ir Miunchene nesisekė. Tad, Albertui mokantis paskutinėje gimnazijos klasėje, jo tėvai išsikėlė į Šiaurės Italiją, kur giminaičiai žadėjo savo paramą. Tačiau sūnaus kartu nesivežė: jam nusamdė kambarį ir paliko vieną baigti mokyklos. Tai paauglį stipriai sukrėtė. Po pusmečio, nepakęsdamas griežtos disciplinos ir bijodamas šaukimo į karo tarnybą, jis metė mokyklą ir išvyko pas tėvus.

Albertas nutarė stoti į Federalinę politechnikos mokyklą Ciuriche. Per šeimos draugo protekciją jam leido laikyti stojamuosius egzaminus ir neturint brandos atestato. Pakludamas tėvo reikalavimui, jis pasirinko inžinieriaus elektriko specialybę, kuri nepatiko, o traukė tikslieji mokslai. Gerai pasiruošė vien iš šių dalykų, o kalbos bei istorijos egzaminų neišlaikė ir nebuvo priimtas.

Taiigi Albertui teko grįžti į gimnaziją, bet jau Šveicarijoje, Arau mieste. Mokslo metai čia jam paliko šviesius prisiminimus, nes dirbo

geri pedagogai, buvo liberali atmosfera. Jis nuomojosi butą su maistu pas profesorių Jostą Vintelerį (*Jost Winteler*), kuris gimnazijoje dėstė klasikinę literatūrą ir istoriją, buvo plačių pažiūrų žmogus. Albertas tapo tarsi Vintelerių šeimos nariu, žmona Polina rūpinosi įnamiu lyg savo vaiku, tad šis vadino ją savo antrąja motina. Jaunuolis įsimylėjo jų dukterį Mariją. Mokykloje jis išsiskyrė savarankišku elgesiu, grojo smuiku mokyklos orkestre.

Po metų antras Alberto bandymas įstoti į Politechnikos mokyklą, šį kartą – į matematikos skyrių, buvo sėkmingas. Tiesa, jame buvo rengiami vidurinių mokyklų mokytojai. Giminaičiai teikė jaunuoliui nedidelę paramą, taigi jis turėjo gyventi gana kukliai.

Skyriuje daugiausia dėmesio buvo skiriama matematikai. Einšteinui atrodė, kad šis mokslas susideda iš atskirų specialių sričių, tad visą gyvenimą tektų užsiimti viena iš jų, net būtų sunku, kaip Buridano asilui, išsirinkti. Einšteiną labiau domino fizika, kuri jam atrodė vientisesnė ir teikė bendrą gamtos pažinimą. Deja, pagrindinį teorinės fizikos kursą skaitė elektrotechnikos profesorius, kuris visiškai neminėjo naujausių atradimų. Tad Einšteinas jo paskaitų nelankė, atlikdavo tik laboratorinius darbus, ir tuos pačius savaip. Užtat jis daug dirbo savarankiškai, studijavo L. Bolcmano (*L. Boltzmann*), D. Maksvelo (*J. Maxwell*) ir kitų žymių fizikų veikalus, netgi kai kuriems rašė laiškus. Didelį įspūdį jam paliko fiziko ir filosofo E. Macho (*E. Mach*) darbai, kritikuojantys klasikinės fizikos pagrindus. O prieš egzaminus jam pagelbėdavo draugas Marselis Grosmanas (*Marcel Grossmann*), kuris turėdavo gerus konspektus. Vis dėlto vėliau Einšteinas įsitikino, kad, sprendžiant esmines fizikos problemas, reikalingas ir labai geras matematikos metodų išmanymas, tad gailėjosi Politechnikos mokykloje jiems skyręs per mažai laiko.

Einšteinas nevengė pareikšti dėstytojams savo nuomonės, juos pakritikuoti, taigi kilo keli konfliktai. Vieną nemėgstamą dėstytoją

jis atkakliai vadino „ponu Veberiu“, o ne „ponu profesoriumi“. Nelankydavo privalomų praktinių užsiėmimų, todėl buvo gavęs net rektoriaus įspėjimą.

Dvidešimtmetis Einšteinas buvo išvaizdus jaunuolis: 176 centimetrų ūgio, taisyklingų bruožų, gana tvirto stoto. Patraukdavo dėmesį išraiškingos rudos akys, juodi neklusnūs plaukai ir dabitiški ūsiukai. Jis buvo labai savarankiškas, kupinas originalių minčių, sąmojingas ir ironiškas. Tad nenuostabu, kad būtent Einšteinas patiko vienintelei savo kurso merginai serbei Milevai Marič (*Mileva Marić*). Ji buvo trejais metais vyresnė, nedidukė, raiša, tačiau protinga ir atkakli. Jie kartu ruošdavosi paskaitoms, Einšteinas dalydavosi su Mileva savo mintimis apie šviesą ir eterį – tos pradinės idėjos vėliau virto specialiąja reliatyvumo teorija. Antra vertus, Mileva padėjo jam tvarkyti buitinius reikalus, nes jis neprisiversdavo būti praktiškas ir reguliariai maitintis. Įsimylėjęs Milevą, jis nustojo susirašinėti su Marija Vinteler.

Einšteino patarta, jo sesuo Maja irgi atvyko mokytis į Arau, čia baigė mokytojų kursus. Ji ištekėjo už Vintelerių sūnaus.

1900 m. vasarą Einšteinas sėkmingai išlaikė baigiamuosius egzaminus. Milevos pažymiai buvo prastesni, tad jos neaukšto balo neužteko, kad būtų išduotas diplomas. Nepasisekė jai ir antras bandymas įveikti šį barjerą. Deja, ir Einšteinas negavo tikėtos asistento vietos fizikos katedroje: neigiamą atsakymą, matyt, lėmė jo konfliktai su dėstytojais.

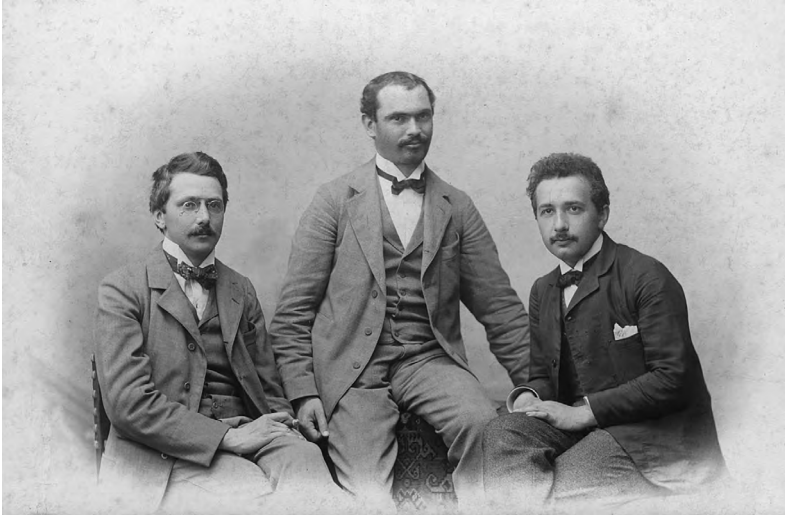
Milevai teko grįžti pas tėvus, o Einšteinas mėgino ieškoti darbo. Jis siuntinėjo laiškus į įvairių miestų universitetus, tačiau sulaukdavo neigiamų atsakymų. Tad vertėsi privačiomis pamokomis, o vėliau laikinai pakeitė dėstytoją viename technikume. Nuotaiką pakėlė tik 1901 m. Vokietijos mokslo žurnale *Annalen der Physik* (Fizikos analai) išspausdintas pirmasis jo mokslinis straipsnis. Jame Einšteinas, remdamasis molekulių savybėmis, aiškino skysčių tekėjimą plonais vamzdeliais.

1902 m. pradžioje Mileva pas savo tėvus pagimdė nesantuokinę dukrelę Lizerlę. Einšteinas rašė laiškus, domėjosi mergaite, rūpinosi ja, susirgusia skarlatina. Vėliau visi vaiko pėdsakai dingę. Galbūt Lizerlė mirė, tačiau laiškuose tai nebuvo minima. O kai kurios užuominos leidžia spėti, kad ji buvo atiduota į vaikų namus. Einšteinas rūpinosi vedybomis, bet dar neturėjo sąlygų vaikui auginti. Tiesa, kaip tik tuo metu, tarpininkaujant draugo M. Grosmano tėvui, jis gavo eksperto vietą Berno patentų biure. Tačiau į nesantuokinius valstybės tarnautojų vaikus tuo metu žiūrėta neigiamai. Tik po daugelio metų, paskelbus Milevos ir Einšteino susirašinėjamą, sužinota apie jų dviejų dukters gimimą.

Einšteino tėvai, ypač motina, labai atkakliai priešinosi sūnaus vedyboms su Mileva. Jie nebuvo praktikuojantys judaistai, tad piktinosi ne tuo, kad ji nėra žydė, o kad ji serbė, nes į šią tautybę Vokietijoje žiūrėta neigiamai. Vis dėlto sūnus atkakliai laikėsi savo sprendimo, ir galiausiai jo tėvas, jau sunkiai sirgdamas, nusileido. 1903 m. sausio 3 d. buvo užregistruota Alberto ir Milevos civilinė santuoka. Kai po vaišių su draugais jaunavedžiai vakare grįžo į vyro išnuomotą paprastą butą, paaiškėjo, kad jis pametė raktus...

Patentų biure Einšteinas turėjo tikrinti išradimų paraišką, tuo užsiimti reikėjo visas aštuonias valandas. Tačiau darbas jam patiko, nes reikalavo įvairių žinių, gebėjimo greitai suvokti paraiškų esmę, aiškiai aprašyti išradimus jų liudijimuose. Jis kartu su draugu sumanė ir užpatentavo prietaisą mažoms elektros įtampos matuoti.

Vakarais pas Einšteiną bute rinkdavosi draugai: bendrakursis matematikas Konradas Habichtas (*Conrad Habicht*) ir filosofas Morisas Solovinas (*Maurice Solovine*). Jie trise 1902 m. sudarė draugiją, kurią pavadino „Akademija Olimpija“ (30 pav.). Einšteinas, kaip pripažintas lyderis, buvo laikomas draugijos prezidentu. Kasdien po kuklios vakarienės jie kartu nagrinėdavo Platono, Spinozos, Macho,

30 pav. Albertas Einšteinas kartu su draugais Konradu Habichtu ir Morisu Solovinu. Jie savo diskusijų klubą buvo pavadinę „Akademija Olimpija“.

Puankarės filosofijos veikalus, taip pat grožines knygas, kaip antai Sofoklio „Antigonę“ ar Servanteso „Don Kichotą“. Mileva irgi klausydavosi šių diskusijų, bet į pokalbius nesikišdavo. 1904 m. ji pagimdė sūnų Hansą Albertą; Einšteinas padėjo prižiūrėti vaiką.

Vėliau jis rašė: „Geri laikai tada buvo Berne, kai mes įkūrėme mūsų linksmą akademiją, kuri buvo mažiau vaikiška, negu tos garbingos akademijos, su kuriomis aš vėliau artimai susipažinau.“ Einšteino dvidešimtpenkmečio proga draugai jam nupirko brangių ikrų. Tačiau, pasakodamas apie Galilėjaus atrastą inercijos dėsnį, Einšteinas juos dėjo į burną kaip įprastą maistą. Kai jo paklausė: „Ar bent žinai, ką valgei?“, jis nustebo: „Ką gi?“ „Juk tai buvo ikrai, kuriuos mes visada gyrėme.“ „Štai kaip! Vadinasi, plebėjo negalima vaišinti delikatesais, nes jis vis tiek to neįvertins.“

Atrodo, jam turėjo nelikti laiko moksliniam darbui. Tačiau Einšteinas kasmet skelbė straipsnius, kuriuose plėtojo statistinę molekulių mechaniką, pasiūlė naują metodą Bolcmano konstantai nustatyti. O ypatingu kūrybiniu pakilimu pasižymėjo 1905-ieji metai, kurie vadinami jo „auksiniais metais“. Tada Einšteinas apgynė daktaro disertaciją ir paskelbė keturis straipsnius, kurių kiekvienas buvo įžymus indėlis į fiziką.

Kovo 17 d. jis užbaigė straipsnį, kuriame įvedė dalelės fotono sąvoką ir paaiškino fotoefekto reiškini. 1900 m. Maksas Plankas (*Max Planck*), siekdamas nustatyti kūnų spinduliuotės dėsnį, iškėlė naujovišką hipotezę, kad šviesa yra spinduliuojama ir sugerama tik tam tikromis mažomis porcijomis – kvantais. O Einšteinas žengė dar vieną esminį žingsnį kvantinės teorijos link – padarė prielaidą, kad šviesa ir yra sudaryta iš kvantų, kurie vėliau buvo pavadinti fotonais. Iki tol, remiantis bangine teorija, nepavyko suprasti, kodėl, veikiant ultravioletiniais spinduliais metalus, iš jų išlekia tik tam tikros energijos elektronai. Kvantinė šviesos teorija leido pagrįsti šio fotoefekto reiškinio dėsningumus. Vėliau už tai Einšteinui buvo paskirta Nobelio fizikos premija.

Balandžio 30 d. Einšteinas baigė rašyti daktaro disertaciją „Naujas molekulių matmenų nustatymo būdas“. Joje, remiantis silpnų tirpalų teorija, buvo apskaičiuoti ištirpintos cukraus molekulės skersmuo bei Avogadro konstanta. Disertaciją jis įteikė Ciuricho universitetui, ir du profesoriai ją teigiamai įvertino. Tiesa, vienam iš jų 21 puslapio darbas pasirodė esąs per mažos apimties. Tačiau autoriui pridėjus vieną sakinį, disertacija buvo patvirtinta. Pagal to meto tradiciją, Einšteinui buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis.

Liepos 18 d. žurnalo *Annalen der Physik* redakcija išspausdino naują jo straipsnį, kuris sudarė disertacijos tąsą ir teoriškai aprašė mažų dulkielių netvarkingą judėjimą skystyje, pirmą kartą stebėtą per mikroskopą anglų botaniko Roberto Brauno (*Robert Brown*).

Einšteinas įrodė, kad tą judėjimą sukelia skysčio molekulių smūgiai į dulkeles. Tai buvo pirmasis tiesioginis molekulių egzistavimo liudijimas.

Birželio pabaigoje to paties žurnalo redakciją pasiekė didelis trisdešimties puslapių Einšteino darbas „Apie judančių kūnų elektrodinamiką“ (*Elektrodynamik bewegter Körper*), kuriame buvo išdėstyta specialioji reliatyvumo teorija, aprašanti judėjimą greičiais, artimais šviesos greičiui.

Tuo metu daugelis fizikų manė, kad egzistuoja keista, neregima medžiaga eteris, kuris užpildo visą kosminę erdvę ir būtent jame sklinda šviesa. Jeigu eteris nejuda, o Žemė skrieja aplink Saulę gana dideliu greičiu, vadinasi, šviesos greitis, išmatuotas Žemės judėjimo ir jam statmena kryptimi, turėtų skirtis. Tačiau, atlikus tokius matavimus, buvo gautas vienodas rezultatas, tarsi eteris judėtų kartu su Žeme. Tai prieštaravo žvaigždžių stebėjimų rezultatams, kurie liudijo, kad eteris turėtų būti nejudantis.

Einšteinas padarė prielaidą, kad šviesos greitis yra pastovus dydis – nepriklauso nei nuo šaltinio, nei nuo stebėtojo greičio. Dar jis suformulavo bendrą reliatyvumo principą, kad jokiais fizikiniais bandymais neįmanoma atskirti rimties būsenos ir tolygiojo tiesiaiegio judėjimo. Remdamasis tais dviem pradiniais teiginiais, mokslininkas išplėtojo specialiąją reliatyvumo teoriją. Iš jos išplaukė tokios netikėtos išvados: nėra vieno absoliučiojo laiko, jo eiga priklauso nuo stebėtojo greičio – kuo greičiau jo sistema juda, tuo lėčiau joje eina laikas; kūno ilgis taip pat nėra pastovus dydis – jis mažėja judėjimo kryptimi. Tačiau tie reiškiniai tampa svarbūs, tik jeigu judėjimas vyksta labai dideliu greičiu, artimu šviesos greičiui. Be to, Einšteinas atsisakė eterio kaip nereikalingos hipotezės (iš tikrųjų šviesa ar kitokių dažnių elektromagnetinės bangos sklinda svyruojant jų elektriniam ir magnetiniam laukams, aplinka tam nėra reikalinga).

Kiti mokslininkai taip pat buvo priartėję prie specialiosios reliatyvumo teorijos sukūrimo. Hendrikas Lorencas (*Hendrik Lorentz*) nustatė, kad laiko eiga turėtų priklausyti nuo sistemos judėjimo greičio, bet manė, kad lygtyse atsirandantis savasis laikas yra tik matematinė išmonė. Anri Puankarė (*Henri Poincaré*) nepriklausomai atrado bendrąjį reliatyvumo principą. Tačiau Einšteinas pirmasis suformulavo bendrą teoriją ir padarė svarbias fizikines išvadas. Jo straipsnis neturėjo literatūros sąrašo; tai liudijo, kad autorius savarankiškai nuo pradžių sukūrė šią teoriją. Antai jis teigė, kad išvadą apie šviesos greičio pastovumą padarė įsivaizduodamas, ką matytų stebėtojas, „jodamas raitas“ ant šviesos spindulio. Šis darbas iš jo pareikalavo tokio jėgų įtempimo, kad po to keletą dienų sirgo. Mileva atidžiai perskaitė straipsnį, patikrino formules ir pasakiusi, kad tai puikus darbas, išsiuntė jį redakcijai.

Po trijų mėnesių Einšteinas parengė dar vieną svarbų, tiesa, nedidelės apimties straipsnį, kuriame įrodė garsųjį sąryšį tarp energijos ir masės $E = mc^2$. Jis liudija, kad netgi nejudančiame kūne slypi didžiulė energija, susijusi su jo rimties mase. Tiesa, ją nėra lengva išlaisvinti ir panaudoti. Straipsnyje nurodoma, kad toji energija išskiria suyrant radžio druskai, kuri savaiminiu būdu skleidžia gama spindulius. Vėliau buvo surasti būdai vidinei energijai išlaisvinti vykstant branduolinėms reakcijoms ar dalelėms susiduriant su antidalelėmis. Antra vertus, sąryšis $E = mc^2$ reiškia, kad kūno masė nėra pastovus dydis, o priklauso nuo jo turimos energijos. Kūno greičiui artėjant prie šviesos greičio, jo masė sparčiai didėja. Tad joks kūnas, kurio masė rimties būsenoje nelygi nuliui, negali pasiekti šio greičio, nes tuomet masė įgytų begalinę vertę. Tokiu greičiu juda tik rimties masės neturintys fotonai.

Kaip galima paaiškinti nepaprastą Einšteino, kuriam tuo metu tebuvo dvidešimt šešeri, kūrybingumą? Visų pirma, tie rezultatai vainikavo jo daugelio metų – nuo studijų laikų – apmąstymus ir

ieškojimus. Einšteino sąmonėje ar pasąmonėje nuolat vyko kūrybinis procesas: jis galvojo apie iškilusią problemą atlikdamas kitą darbą, šnekėdamas, nagrinėdamas paraiškas patentams, tad sugebėjo palaiapsniui įsigilinti į problemos esmę. Apie tai liudija ir jaunesnio jo kolegos atsiminimas, tiesa, atitinkantis vėlesnius metus, kai jau buvo gimęs antras sūnus: „Jis sėdėjo savo darbo kabinete, prieš jį gulėjo daugybė lapų, išmargintų formulėmis. Dešine ranka jis rašė, kaire laikė ant kelių jaunesnįjį sūnų Eduardą ir tuo pat metu atsakinėjo į vyresniojo sūnaus Alberto, žaidžiančio kubeliais, klausimus.“

Kai kas mėgino įrodyti, kad Einšteino 1905 m. darbų, ypač specialiosios reliatyvumo teorijos, bendraautorė buvo jo žmona Mileva. Remtasi Einšteino jai siųstuose laiškuose pasitaikančia fraze „mūsų darbas“, jo uošviui pasakytais žodžiais: „Už viską, ką aš padariau ir ką aš pasiekiau, esu dėkingas Milevai“ ir pan. Einšteinas iš tikrųjų aptarinėjo savo idėjas su žmona, ji netgi, kaip fizikė, padėjo jam tikrinti formules, tačiau nei tuo metu, nei vėliau, išsiskyrusi su vyru, ji neparengė nė vieno mokslo darbo. Mileva, matyt, teikė vyrui ne tiek intelektualinę, kiek emocinę paramą, sudarė sąlygas kūrybai, tą jis labai vertino.

Einšteinas tikėjosi klasikinės fizikos šalininkų kritinės reakcijos į savo originalius rezultatus, tačiau žymūs mokslininkai tiesiog nekreipė dėmesio į nežinomo atradėjo darbus, palaikę juos nepagrįstomis hipotezėmis. M. Plankas nepritarė jo paties įvesto energijos kvanto virtimui realia fizikine dalele, tačiau jis vienas iš nedaugelio įžvelgė specialiosios reliatyvumo teorijos svarbą. Jo asistentas M. fon Lauė (*M. von Laue*) buvo pirmasis fizikas, atvykęs pas Einšteiną aptarti šios teorijos. Ja susidomėjo ir buvęs Einšteino dėstytojas Hermanas Minkovskis (*Hermann Minkowski*); jis įvedė keturmatę erdvę – erdvėlaikį – ir suteikė specialiajai reliatyvumo teorijai graikščią matematinę formą, kuri atskleidė glaudų erdvės ir laiko ryšį.

1908 m. Minkovskis perskaitė apie tai pranešimą Vokietijos gamtos tyrinėtojų ir gydytojų suvažiavime ir atkreipė specialistų dėmesį į šią teoriją.

Tačiau tuo metu dar nebuvo jos išvadas patvirtinančių eksperimentinių rezultatų. Juos pavyko gauti tik plėtojant atomo branduolio ir elementariųjų dalelių fiziką. Tačiau keista, sveikam protui tarsi prieštaraujanti teorija sudomino žurnalistus, netgi humoristus. Ypač populiarus tapo dvynių paradoksas: vienas iš jų išskrenda erdvėlaiviu į kosminę kelionę, o grįžęs į Žemę randa savo brolių gerokai pasenusį. Iš tikrųjų tokia kelionė greičiu, artimu šviesos greičiui, yra sunkiai įmanoma. (Vis dėlto 1971 m. laiko sulėtėjimas judančiame objekte buvo įrodytas skraidinant lėktuvais labai tikslūs laikrodžius.) Viena dama, sutikusi Einšteiną, pagyrė jo teoriją, nes ši esanti tokia mistiška. Mokslininkas atsakė: „Man atrodo, kad mistiškumas yra ta vienintelė savybė, kuria mano teorija nepasizymi.“

Nekreipdamas dėmesio į vėluojantį pripažinimą, Einšteinas aktyviai dirbo toliau. 1907 m. jam atėjo į galvą, jo paties žodžiais tariant, „pati laimingiausia mintis mano gyvenime“: „Aš sėdėjau patentų biure Berne ir staiga pagalvojau: jeigu žmogus laisvai krinta, tai jis nejaučia savo svorio. Aš buvau sukrėstas. Ši paprasta mintis padarė man didelį įspūdį. Ji pasitarnavo man kaip pradinė paskata gravitacijos teorijai sukurti.“ Einšteinas suprato, kad laboratorijoje, kuri laisvai krinta gravitacijos lauke, jokiais eksperimentais negalima aptikti šio lauko egzistavimo, jis yra tarsi išjungiamas. Taip yra todėl, kad masė, įeinanti į visuotinės traukos dėsnio išraišką, arba gravitacinė masė, yra lygi inercinei masei, kuri lemia kūno inertiškumą. Einšteinas padarė išvadą, jog tos dvi masės yra ne tik lygios, bet ir ekvivalentiškos. Tai tapo pagrindiniu principu jam siekiant sukurti gravitacijos teoriją, kuri apibendrintų Niutono visuotinės traukos dėsnį. Juk šis dėsnis neatsižvelgia, kad sąveika tarp kūnų irgi gali skliti tik baigtiniu greičiu. Be to, tokia

teorija, skirtingai nei specialioji reliatyvumo teorija, aprašytų ir nei-nercines sistemas, judančias su pagreičiu, tad Einšteinas ją pavadino bendraja reliatyvumo teorija.

Jis ieškojo pareigų, kurios leistų daugiau laiko skirti šiai teorijai ir apskritai moksliniam darbui. Taigi 1908 m. Einšteinas užėmė privatdocento pareigas Berno universitete, o po metų tapo ekstraordinariu profesoriumi Ciuricho universitete.

Pedagoginis darbas jam patiko ir atliko jį savitai. Vienas studentas taip aprašė šio dėstytojo paskaitas:

Einšteino pasirodymą katedroje padėvėtu kostiumu su per daug trumpomis kelnėmis ir geležine laikrodžio grandinėle mes sutikome gana skeptiškai. Tačiau nuo pirmųjų frazių jis patraukė mūsų nejuatrias širdis savo metodo savitumu. Jo konspektas tilpo ant vizitinės kortelės dydžio popieriaus lapelio; jame buvo pasižymėti klausimai, kuriuos jis ketino mums paaiškinti. Taigi Einšteinas savo paskaitas tarsi improvizuodavo, ir mes buvome jo minčių kilimo liudininkais. Tai domino labiau nei kitoks, nepriekaištingo ir griežto stiliaus dėstymas, kuris gal ir patrauktų mus, bet kartu sukeltų nemalonų jausmą, kad dėstytoją ir studentus skiria neįveikiamas atstumas. O čia mes matėme, kokiais neįprastais keliais yra pasiekiamas mokslo rezultatas. Po kiekvienos paskaitos mums atrodė, kad ir mes patys ją galėtume perskaityti. Be to, mums buvo leidžiama bet kuriuo momentu pertraukti Einšteiną, jeigu kažkas pasirodė neaišku. Greit visiškai nusikratėme baimės, kad užduosime nevykusį klausimą. Nuoširdų bendravimą su dėstytoju lėmė ir tai, kad jis likdavo su mumis ir pertraukų metu. Gyvas ir paprastas, jis imdavo vieną ar kitą studentą už parankės ir draugiškai vaikščiodavo su juo, svarstydamas kokį nors klausimą.

Kiekviename universitete Einšteinas greitai įgydavo draugų tarp specialistų, kurie domėjosi ne tik savo srities problemomis. Suartindavo ir pomėgis muzikuoti, būdavo rengiami bendri namų

koncertai. Antra vertus, jis užmezgė ryšius laiškais su žymiausiais fizikais, užduodavo jiems klausimus, aptardavo jų darbus, siūsdavo savo straipsnius.

1910 m. Mileva pagimdė antrąjį sūnų Eduardą. Einšteiną paviliojo didesnė alga, kurią jam pasiūlė vokiškas Prahos universitetas, tad išvyko dėstyti ten. Jis toliau atkakliai plėtojo bendrąją reliatyvumo teoriją. Kadangi eksperimentinių duomenų, kuriais paprastai naudojasi teoretikai, beveik nebuvo, Einšteinas pasikloję savo intuicija ir netgi estetiniais „gražios teorijos“ kriterijais. Jam pavyko įrodyti, kad šviesos spindulys gravitacijos lauke turi nukrypti nuo tiesaus kelio, o laiko tėkmė sulėtėti. Tačiau bendrų teorijos lygčių dar nesiėkė išvesti. Todėl jis sprendė ir statistinės mechanikos problemas.

Kvanto ir fotono idėjos nesiderino su bangine šviesos teorija. Juk ji sėkmingai aiškino difrakcijos bei interferencijos reiškinius, buvo pripažinta fizikoje. Valteris Nernstas (*Walther Nernst*) pasiūlė tą susidariusią situaciją aptarti mokslo kongrese, kuriame dalyvautų žymiausi to meto fizikai. Renginį finansuoti sutiko chemikas ir pramonininkas Ernestas Solvėjus (*Ernest Solvay*), kuriam nemažus turtus pelnė jo išrastas sodos gamybos būdas. Tad 1911 m. Briuselyje įvyko kongresas tema „Spinduliuotė ir kvantai“. Jame dalyvavo Marija Kiuri (*Marie Curie*), Anri Puankarė, Ernestas Rezerfordas (*Ernest Rutherford*) ir kiti fizikos autoritetai. Į jį buvo pakviestas ir neseniai savo darbais mokslininkų dėmesį atkreipęs A. Einšteinas.

Kongreso dalyviams buvo sudarytos labai geros sąlygos, visą savaitę jie klausė pranešimų, diskutavo bei bendravo tarpusavyje. Tuo metu dar nebuvo vienos pripažintos mokslo kalbos, tačiau dauguma mokslininkų mokėjo kelias užsienio kalbas. Kvantinę teoriją pristatė M. Plankas, o A. Einšteinas atkakliai gynė šviesos kvanto kaip dalelės realumą. Klasikinės fizikos šalininkai pripažino, kad kvanto sąvokos įvedimas leidžia gauti įdomių rezultatų, tačiau teorija tampa pernelyg sudėtinga, prieštaraujanti klasikinei fizikai, tad

nėra galutinis mokslo žodis. Iš tikrųjų tik po keliolikos metų, sukūrus kvantinę mechaniką, paaiškėjo, kad mikroobjektas gali turėti ir dalelės, ir bangos savybių. Tokius žymiausių fizikų pasitarimus, pavadintus Solvėjaus kongresais, nutarta rengti reguliariai. 1913 m. antrajame kongrese tema „Medžiagos sandara“ buvo svarstomas Rezerfordo atomo modelis bei Nilso Boro (*Niels Bohr*) ką tik sukurta vienelektronio atomo teorija. Čia Einšteinas jau skaitė vieną iš pranešimų.

Jis skeptiškai vertino moterų galimybes moksle, tačiau pirmajame Solvėjaus kongrese susižavėjo Marijos Kiuri intelektu ir susidraugavo su ja. Ši pakvietė Einšteinus apsilankyti Paryžiuje, aprodė jiems miestą. Po to Kiuri su dukromis ir Einšteinai su vyriausiu sūnumi kartu keliavo po Šveicarijos Alpes. Ši dviejų mokslininkų draugystė tęsėsi ir vėliau.

Federalinė politechnikos mokykla Ciuriche nutarė atsikviesti savo pagarsėjusį auklėtinį, pasiūlė jam matematinės fizikos katedros vedėjo pareigas. Jis, o ypač Mileva, džiaugėsi galimybe grįžti į pamėgtą miestą. Būtent čia Einšteinas pagaliau surado raktą į bendrąją reliatyvumo teoriją. Jis suprato, kad gravitacijos laukas atsiranda masyviems kūnams iškreivinant juos supančią erdvę; vadinasi, reikia naudotis neeuklidine geometrija, kuri buvo išplėtotą dar XIX a. pradžioje. Einšteinas nebuvo su ja gerai susipažinęs, taigi kreipėsi pagalbos į savo draugą matematiką M. Grosmaną. Šis sutiko su sąlyga, kad nebus atsakingas už kokius nors fizikinius teiginius ir interpretacijas. Jiems pavyko gauti gana sudėtingas naujos teorijos lygtis. Tiesa, jos tenkino ne visas būtinas sąlygas, tad savo bendrą darbą A. Einšteinas ir M. Grosmanas pavadino „Apibendrintos reliatyvumo ir gravitacijos teorijos metmenys“.

Deja, tuo metu ėmė prastėti jo santykiai su Mileva. Laikydamas mokslinį darbą pagrindiniu savo prioritetu, Einšteinas vengė kitokios stiprios priklausomybės. Kartą jis prisipažino: „Aš esu pats tikriausias individualistas ir niekada visiškai neatidaviau savo širdies

valstybei, tėvynei, draugams ir netgi savo šeimai, aš buvau prisirišęs prie jų, bet visada jaučiau nesilpnėjantį atskirumo jausmą ir vienvietės poreikį; laikui bėgant jis tik stiprėjo.“ Mileva irgi buvo uždaro charakterio, nervinga. Jai nepatiko, kad vyras nebeapasakoja apie savo mokslo idėjas, jas aptaria su žinomais fizikais, ypač Pauliumi Erenfestu (*Paul Ehrenfest*), kuris tapo artimiausiu jo draugu.

Nuvykęs į Berlyną mokslo tikslais, Einšteinas daug bendravo su Elza Einštein-Liovental (*Elsa Einstein Löwenthal*), savo pussesere iš motinos pusės, o iš tėvo – tolimesne giminaite. Ji buvo ištekėjusi už prekybininko, bet po dešimtmečio išsiskyrė su vyru, viena augino dvi dukteris. Elza savo išvaizda buvo labai panaši į pusbrolių, bet kitokio charakterio – rūpestinga, globėjiška. Jie patiko vienas kitam ir po tos kelionės ėmė slapta nuo Milevos susirašinėti.

1913 m. M. Plankas ir V. Nernstas atvyko pas Einšteiną į Ciurichą. Jie perdavė jam kvietimą vadovauti katedrai Berlyno universitete, netgi nereikalaujant skaityti paskaitų, bei kartu eiti Fizikos instituto direktoriaus pareigas. Einšteinas atsakė jam įprastu originaliu būdu: pasiūlė svečiams pasivaikščioti po Ciuricho apylinkes, o jis pats pagalvos ir teigiamai apsisprendęs sutiks juos stotyje mojudamas balta nosine. Tiesa, Einšteinas nuo gimnazijos laikų nemėgo vokiškos tvarkos. Tačiau jam norėjosi atsisakyti dėstyimo, kuris atimdavo nemažai laiko, viliojo galimybė bendrauti su žymiausiais mokslininkais. Matyt, įtakos jo sutikimui vykti į Berlyną turėjo ir poreikis matytis su Elza.

Vis dėlto Einšteinas dar norėjo išsaugoti šeimą, tad Mileva su vaikais irgi atsikėlė į Berlyną. Tačiau jai nepatiko šis miestas, santykiai su vyru buvo tik formalūs, gal dėl to ji įtarinėjo Elzą. Pagyvenusi čia trejetą mėnesių, su sūnumis išvyko į Šveicariją vasaros atostogų ir po jų atgal nebegrižo.

Netrukus prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Nors Einšteinas buvo išrinktas Prūsijos mokslų akademijos nariu, tačiau nepasirašė

devyniasdešimt trijų vokiečių intelektualų atsišaukimo, remiančio šalies dalyvavimą kare. Jis sakė, kad įvairių valstybių mokslininkai, pasiduodami karo psichozei, elgiasi taip, lyg jiems būtų pašalintos galvos smegenys.

1916 m. Einšteinas pagaliau užbaigė kurti bendrąją reliatyvumo teoriją. Tiesa, jos rezultatai iš esmės keitė Niutono visuotinės traukos dėsnį tik labai masyvių kūnų aplinkoje. O Saulės sistemoje nauja teorija leido teisingai paaiškinti vienintelį iki tol nesuprastą reiškinį – artimiausios jai planetos Merkurijaus orbitos keistą sukimąsi. Kitas numatytas reiškinys – žvaigždės šviesos spindulio nukrypimas jam sklindant pro Saulę – galėjo būti stebimas tik visiško jos užtemimo metu.

Vėl, kaip po specialiosios reliatyvumo teorijos sukūrimo, Einšteinas jautėsi pervargęs, sirguliavo. Gyveno vienas, bet juo rūpinosi Elza, kuri sugebėdavo ir karo metais gauti kiaušinių bei sviesto, netgi jo mėgstamų cigarų. Einšteinas siūsdavo Milevai ir sūnams beveik pusę savo algos. Jis norėjo pats auklėti savo vyresnįjį Hansą, bet žmona nesutiko, netgi nenoromis leido matytis su juo.

Atsigavęs po ligos, Einšteinas vėl atsidėjo moksliniam darbui. 1916 m. jis išspausdino apžvalginį straipsnį „Bendrosios reliatyvumo teorijos pagrindai“ (*Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie*), kuriame nuosekliai išdėstė šią teoriją. Tai viena sudėtingiausių ir gražiausių šiuolaikinės fizikos teorijų, nuostabu, kad ją pavyko sukurti vienam mokslininkui. Pats Einšteinas ją laikė savo svarbiausiu atradimu.

Bendroji reliatyvumo teorija atvėrė galimybę kurti kosmologijos mokslą, kuris aprašytų Visatos raidą ir sandarą. Tuo pasinaudojo pats A. Einšteinas. Kosmose vyrauja gravitacijos jėga, nes, elektros krūviams esant dviejų ženklų, kosminiai kūnai būna elektriškai neutralūs. O sistema, kurioje veikia vienintelė traukos jėga, negali būti stabili. Antra vertus, tolimų žvaigždžių padėtytys nekinta, tuo remiantis, nuo seno manyta, kad Visata yra pastovi ir amžina.

Einšteinas nesiryžo atsisakyti tokio požiūrio, tad jis bendrosios reliatyvumo teorijos lygtyse pridėjo vadinamąją kosmologinę konstantą, kuri atitiko tam tikros stūmos jėgos egzistavimą. Tai leido jam 1917 m. sukurti nekintamos, bet uždaros – dėl erdvės kreivumo – Visatos modelį. Tačiau po kelerių metų rusų matematikas Aleksandras Fridmanas, remdamasis bendrąja reliatyvumo teorija, įrodė, kad yra įmanomi ir kintamos Visatos modeliai: ji gali pulsuoti (plėstis, o po to trauktis) arba plėstis be galo. Einšteinas iš pradžių nepatikėjo Fridmano gautu rezultatu, bet vėliau jį pripažino.

Netrukus astronomai pastebėjo, kad galaktikos tolsta nuo mūsų tuo didesniu greičiu, kuo toliau jos yra, tarsi kadaise būtų įvykęs grandiozinis Visatos sprogimas. Remiantis bendrąja reliatyvumo teorija ir derinant jos išvadas su kosmologinių stebėjimų rezultatais, buvo nuosekliai paaiškintas Visatos plėtimasis ir jos struktūros formavimasis po Didžiojo sprogo, kuris įvyko prieš 13,8 milijardo metų. Tarp kelių galimų Visatos raidos variantų stebėjimai patvirtino begalinį plėtimąsi. Jis netgi vyksta greitėjančiai, nes medžiagą iš tikrųjų veikia ne tik gravitacijos jėga, bet ir kažkokia stūmos jėga, postuliuota dar Einšteino.

Einšteinas 1917 m. padarė dar vieną svarbų atradimą. Jis įrodė, kad yra įmanomas ne tik savaiminis, bet ir priverstinis spinduliavimas. Tiesa, norint stebėti pastarąjį reiškinį, būtina labai stipriai sužadinti medžiagą. Pasinaudojus šiuo atradimu, po keturiasdešimties metų buvo sukurtas lazeris.

1918 m. Einšteinas, skatinamas Elzos, ėmė tartis su Mileva dėl skyrybų. Jis buvo įsitikinęs, kad netrukus pelnys Nobelio fizikos premiją, tad pažadėjo ją visą atiduoti žmonai ir sūnums, o iki tol juos nuolat remti. Keturi mėnesiai po skyrybų jis vedė Elzą. Ji rūpinosi visais mokslininko poreikiais, duodavo jam tik truputį pinigų smulkioms išlaidoms, idant nedalytų jų prašinėtojams. Tačiau Einšteinas turėjo

teisę užsiimti mokslu iki jėgų išsekimo, Elzai net buvo draudžiama užteiti į jo kabinetą. Be to, jis išsireikalavo laisvės rengtis ir elgtis visuomenėje kaip panorės. Žmona neturėjo sakyti *mes, mūsų*, o kalbėti tik apie save ar vyrą. Dar jai teko toleruoti Einšteino artimas draugystes su kitomis moterimis. Naujoje santuokoje vaikų nebuvo, bet jis įdukrino žmonos mergaites ir suteikė joms savo pavardę.

1919 m. anglų astronomas Artūras Edingtonas (*Arthur Eddington*) surengė ekspediciją į Prinsipės salą Vakarų Afrikoje stebėti visiško Saulės užtemimo. Tuo metu šalia jos disko buvo galima matyti žvaigždę ir taip patikrinti bendrosios reliatyvumo teorijos išvadą, kad šviesos spindulys nukrypsta sklisdamas pro Saulę. Edingtono gautas rezultatas atitiko Einšteino numatytą vertę. Žinia apie patvirtintą keistą fizikos teoriją pateko į spaudos puslapius. Kreiva erdvė bei nukrypęs spindulys veikė vaizduotę ir kėlė susižavėjimą mokslo pasiekimais. Žurnalistams patiko šios teorijos kūrėjas, kuris pasirodė esąs ne sausas pedantas, o įdomi asmenybė, nepaisanti įprastų elgesio normų, kupina sąmojo ir ironijos, įvairiais klausimais turinti savo nuomonę. Tad 1920 m. Einšteinas staiga tapo pasauline garsenybe. Jis nespėjo atsakinėti į užplūdusius laiškus ir kvietimus. Elza ėmėsi saugoti vyrą nuo gerbėjų ir prašytojų, prieš juos įleisdama į namus, išklausinėdavo ir per lornetą atidžiai įvertindavo.

Deja, atsirado ir mokslininko priešų. Vieni nepajėgė suprasti reliatyvumo teorijos, kiti pavydėjo garbės, trečius piktino Einšteino pasisakymai prieš karą ar žydiška kilmė. Tarp jų buvo ir Nobelio fizikos premijos laureatas Filipas Lénardas (*Philipp Lenard*). Didžiausioje Berlyno koncertų salėje įvyko prieš mokslininką nukreiptas mitingas.

Jo pagerbimų, bet ir užsipuolimų, dar padaugėjo Einšteinui pelnius 1921 metų Nobelio fizikos premiją. Ja buvo įvertinta ne specialioji ar bendroji reliatyvumo teorijos, kurias Nobelio komiteto nariai laikė nepakankamai patikrintomis, o fotoefekto paaiškinimas.

Premijos įteikimo metu laureatas buvo Japonijoje, tad apdovanojimą atsiėmė Vokietijos pasiuntinys Švedijoje. Einšteinas tesėjo savo pažadą ir visą tais metais jam vienam atitekusių premiją atidavė Milevai su sūnumis. Apie tai nežinojo net jo draugai.

Trečiojo dešimtmečio viduryje grupė jaunų talentingų fizikų, vadovaujami Nilso Boro, sukūrė kvantinę mechaniką, aprašančią mikrodalelių savybes. Jos pasirodė esančios visai kitokios, negu klasikinių dalelių. Anot Vernerio Heizenbergo (*Werner Heisenberg*) suformuluoto neapibrėžtumo principo, neįmanoma vienu metu kiek norima tiksliai nustatyti mikrodalelės padėties ir jos greičio. Todėl vienomis sąlygomis ji gali būti stebima kaip dalelė, o kitomis – kaip banga. Tokio objekto būseną aprašo Šrėdingerio lygtis, kurią išsprendus sužinoma tik tikimybė, kaip toliau keisis ta būsena.

Nors Einšteinas buvo vienas iš kvantinės teorijos pradininkų, prie to kolektyvinio „proto šturmo“ jis beveik neprisidėjo (tik 1924 m. kartu su S. Boze (*S. Bose*) aprašė fotonų ir kitų panašių dalelių statistines savybes). Einšteinas nenorėjo pripažinti, kad mikropasaulyje neįmanomas tikslus žinojimas, sakė: „Aš netikiu, kad Dievas žaidžia su Visata kauliukais.“ Jis manė, kad kvantiniai įvykiai vyksta dar neatskleistu būdu, tad kol kas reikia tenkintis tikimybinio žinojimu. 1927 m. penktajame Solvėjaus kongrese, kurio tema buvo „Elektronai ir fotonai“, Einšteinas kasdien pateikdavo įvairių savo sugalvotų mintinių eksperimentų, liudijančių, kad kvantinė teorija yra prieštaringa ar neišsami, o Nilsas Boras juos išradingai neigdavo.

Tuo metu Einšteinas sprendė kitą esminę fizikos problemą: siekė sukurti suvienytąją lauko teoriją, kuri bendrai aprašytų dvi fundamentines sąveikas – gravitacinę ir elektromagnetinę – bei kartu ir elementariąsias daleles. Tai sunkiai sekėsi, tad jis daug keliavo skaitydamas kviestines paskaitas: per dešimtį metų apsilankė ne tik įvairiose Vakarų Europos šalyse, bet ir JAV, Japonijoje, Kinijoje, Argentinoje, Palestinoje, kai kur net po keletą kartų. Prabangos jis

taip ir nepamėgo: vykdavo trečios klasės vagonė, apsisistodavo eiliniuose viešbučiuose. Visada su savimi vežėsi ir smuiką, pagrodavo tiek vienuose, tiek kartu su kitais mėgėjais.

Einšteinas daugiau laiko ėmė skirti ir visuomeninei veiklai. Antisemitizmo augimas Vokietijoje sukėlė jo simpatijas sionizmo judėjimui. Jis teigė tik šioje šalyje sužinojęs, jog esąs žydas, ir padaryti tą atradimą jam labiau padėjo tos tautos priešai, o ne patys žydai. Jis JAV rinko lėšas įkurti žydų universitetą Jeruzalėje. Kaip ir kai kurie Vakarų intelektualai, Einšteinas teigiamai vertino Leniną, kurį laikė siekiančiu socialinio teisingumo, netgi padėjo kurti Vokietijoje „Naujos Rusijos draugų bendriją“. Tačiau, sužinojęs apie Stalino įvestą diktatūrą, Einšteinas atsisakė pakvietimo atvykti į SSRS.

Berlyno magistratas žymiam mokslininkui jo penkiasdešimtmečio proga ketino padovanoti sklypą šalia sostinės, bet, užprotestavus jo priešams, šio sumanymo atsisakė. Tačiau idėja apsigyventi ramioje vietoje Einšteinui patiko, tad jis savo lėšomis įsigijo žemės prie ežero, o Elzos rūpesčiu, ten buvo pastatytas namas. Mokslininko draugai nupirko jam nedidelę jachtą, ir Einšteinas pamėgo plaukioti. Čia atvykdavo ir sūnus Hansas Albertas. Jo santykiai su tėvu buvo gana sudėtingi: sūnus juo didžiavosi, bet nejautė tarpusavio dvasinio artumo. Neklausydamas jo patarimo, pasirinko ne mokslininko, o inžinieriaus profesiją ir vedė tėvui nepatinkančią, gerokai vyresnę merginą. O Einšteino jaunesnysis sūnus Eduardas iš mažumės pasižymėjo ypatinga atmintimi ir literatūriniais gabumais, bet, įstojęs studijuoti medicinos, dvidešimt vienu metų susirgo šizofrenija, gydėsi psichiatrijos klinikoje.

Einšteinas 1930–1932 m. žiemos semestrų metu skaitydavo paskaitas JAV Kalifornijos technologijos universitete, o vasarą dar grįždavo į Vokietiją, bet čia jam grėsė net fizinis susidorojimas. 1931 m. pasirodė knyga „Šimtas autorių prieš Einšteiną“ (*Hundert Autoren gegen Einstein*), į kurią jis sureagavo taip: „Jeigu aš būčiau neteisus,

užtektų ir vieno autoriaus.“ Nacionalistų partijai 1932 m. surinkus daugiausia balsų Reichstago rinkimuose, Einšteinas jau vasaravo Belgijoje. Prūsijos mokslų akademijai ketinant pašalinti jį iš savo gretų, mokslininkas išstojo pats. O jo namas ir kitas turtas buvo nusavinti.

Einšteinas buvo pakviestas dirbti Fundamentinių tyrimų institute (*Institute for Advanced Study*). Jis buvo įkurtas kelių JAV filantropų lėšomis ir skirtas žymiesiems mokslininkams, daugiausia emigravusiems iš Europos į Ameriką dėl fašizmo ir karo grėsmės. Jie buvo priimami į institutą iki gyvos galvos ir čia jiems sudaromos idealios kūrybos sąlygos, nereikalaujant skaityti paskaitų ar atsiskaityti už tyrimus. Iš pradžių institutas veikė Prinštone universitete, o po kelerių metų įsikūrė netoliese, jam skirtuose pastatuose.

Netrukus Einšteinas Prinštone įsigijo dviejų aukštų namą. Tačiau žmona Elza susirgo ir 1936 m. mirė. Mokslininko sekretorė Helena Diukas (*Helen Dukas*), kartu su juo atvykusi iš Vokietijos, ėmė rūpintis ir jo asmeniniu gyvenimu, tapo namų prižiūrėtoja, virėja bei patikėtine, atkakliai gynė nuo smalsuolių bei reporterių. O dalykinius mokslininko reikalus tvarkė emigrantas iš Vokietijos, ekonomistas Otas Natanas (*Otto Nathan*).

Einšteinas ir Amerikoje nepaliovė kurti suvienytosios lauko teorijos. Jam padėjo keli fizikai ir matematikai, buvo išplėtoti du tos teorijos variantai. Viename iš jų įvestas penktasis, žmogaus pojūčiais nesuvokiamas matmuo, kitame nauja erdvėlaikio savybė – sukimas. Einšteinas patikėdavo sėkme, bet pasirodydavo, kad iš gražaus matematinio aparato neįmanoma gauti naujų, eksperimentais patikrinamų išvadų. Be to, tiriant atomo branduolį, buvo atrastos dar dvi mažais atstumais veikiančios sąveikos – stiprioji ir silpnoji. O visas keturias sąveikas aprašanti bendra teorija, vadinamoji Visko teorija, nėra sukurta ir XXI amžiuje, net abejojama, ar tai yra iš viso įmanoma. Tiesa, egzistuoja legenda, panaudota viename filme apie

Einšteiną, kad jis galų gale gavo teisingą lygtį, bet suprato, kad jos taikymas gali sukelti žmonijos katastrofą, tad savo paskutinį darbą sudegino.

Einšteinas buvo kategoriškas karo priešininkas, tačiau būtent jis paskatino JAV kurti atominę bombą. 1939 m. fizikai atrado, kad urane gali vykti branduolinė grandininė reakcija, kurios metu išsiskiria didelis energijos kiekis; tai galėjo būti panaudota nepaprastai galingai atominiai bombai pagaminti. Nuo nacistų persekiojimų iš Europos į JAV emigravę keli mokslininkai susirūpino, kad tokios bombos pirmoji nepasigamintų Vokietija. 1939 m. vasarą Leo Scilardas (*Leo Szilard*) ir Judžinas Vigneris (*Eugene Wigner*) nutarė tą problemą aptarti su Einšteinu kaip įtakingiausiu mokslininku. Buvo prieita prie nuomonės apie bombos sukūrimo galimybę informuoti JAV prezidentą Teodorą Ruzveltą (*Theodore Roosevelt*). Scilardas parašė jam laišką, Einšteinas pasirašė, o jį perduoti turėjo vienas prezidento pažįstamas. Tačiau Europoje prasidėjo karas, Ruzveltas buvo labai užsiėmęs, tad laiškas jį pasiekė tik po trijų mėnesių. Einšteinas jam dar pasiuntė du fizikų straipsnius apie grandininę reakciją. Prezidentas sudarė Urano komitetą, bet fizikams sunkiai sekėsi įtikinti kariškius bombos realumu. Tik po metų buvo pradėtas vykdyti Manhatano projektas (*Manhattan Project*) – įkurtas slaptas mokslo centras Los Alamosas bei pora gamyklų.

Apie tuos darbus, net apie bandomąjį pirmosios atominės bombos sprogdinimą Alamogordo dykumoje, Einšteinas, matyt, nieko nežinojo, nors Los Alamosė dirbo ne vienas geras jo pažįstamas. Tad jį sukrėtė pranešimas, kad 1945 m. rugpjūčio 6 d. tokia bomba buvo sugriautas Hirošimos, o po trijų dienų ir Nagasakio miestas Japonijoje. Antra vertus, Vokietijoje karo metais šis ginklas nebuvo sukurtas, vyko tik parengiamieji darbai.

Einšteinas, jausdamas ir savo kaltę, 1946 m. kartu su Scilardu įsteigė Ypatingąjį atomo fizikos mokslininkų komitetą (*Emergency*

Committee of Atomic Scientists). Jo tikslas buvo skleisti žinias apie branduolinio ginklo pavojus ir siekti taikos pasaulyje. 1947 m. Einšteinas pasiuntė atvirą laišką Jungtinėms Tautoms, ragindamas paversti Generalinę Asamblėją dideles teises turinčiu pasaulio parlamentu. Vėliau jis kartu su filosofu Bertranu Raselu (*Bertrand Russell*) parašė kreipimąsi į didžiųjų valstybių vyriausybes, ragindamas atsisakyti kurti termobranduolinį ginklą. Įspėdamas žmones, Einšteinas teigė: „Nežinau, kuo bus kariaujama trečiajame pasauliniame kare, tačiau ketvirtajame bus naudojami pagaliai ir akmenys.“

Prasidėjus Šaltajam karui ir paaiškėjus, kad SSRS pasigamino atominę bombą padedama jos agentų, veikusių JAV, šioje šalyje prasidėjo antikomunistinė kampanija, kairiųjų asmenų persekiojimas. Federalinis tyrimų biuras nepasitikėjo ir Einšteinu, laikė jį prijaučiančiu komunistams. Juk amerikiečių marksistiniame žurnale buvo išspausdintas jo straipsnis „Kodėl socializmas?“, kuriame jis kritikavo kapitalizmą ir agitavo už demokratišką socializmą. Einšteinas buvo sekamas, įtariant, kad jo aplinkoje gali būti rusų šnipų. Federalinis tyrimų biuras sudarė per tūkstančio puslapių mokslininko bylą, tiesa, įrengti jo namuose pasiklausymo aparatūros nesiryžo. Vėliau SSRS KGB pripažino, kad Einšteinas iš tikrųjų buvo šnipinėjamas per rusų emigrantę, skulptoriaus S. Konenkovo žmoną Margaritą. Agentė vaizdavo, jog yra įsimylėjusi mokslininką, o šis neatsispyrė jos kerams.

Savo dvasine tėvyne Einšteinas laikė Izraelį, sveikino jo įkūrimą. Po pirmojo šios šalies prezidento Chaimo Veicmano (*Chaim Weizmann*) mirties šios pareigos 1952 m. buvo siūlytos jam, bet Einšteinas tos garbės atsisakė.

Savo išvaizda jis priminė žydų pranašą. Nešiojo ilgus plaukus, elgėsi kaip laisvas žmogus, neperėmė amerikietiškojo gyvenimo būdo, nemėgo pragmatizmo ir klestinčios asmenybės kulto. Mokslininkas buvo laikomas gyva legenda. Vienas automobilistas,

atvažiuavęs į Prinstoną ir pamatęs gatvę einantį Einšteiną, iš netikėtumo įsirėžė į medį.

Laiškais ir per interviu jo dažnai buvo teiraujamasi apie religiją ir Dievą. Jaunystėje Einšteinas buvo visiškai abejingas religijai. Vėliau į šį klausimą, kaip ir į kitus, jis atsakinėjo įvairiai: tikintis Spinozos filosofijos Dievą, esąs agnostikas, esąs „giliai religingas netikintis“. Vienas dažniau cituojamų jo posakių yra toks: „Aš negaliu įsivaizduoti asmeninio Dievo, kuris tiesiogiai lemia individo veiksmus. Mano religingumas susideda iš kuklaus susižavėjimo daug aukštesne dvasia, kuri atsiskleidžia tik nedidelėje sferoje, kurią mes suvokiame kaip mūsų pažįstamą pasaulį.“ Tačiau gyvenimo pabaigoje Einšteinas tapo labiau kategoriškas, likus metams iki mirties vienam filosofui rašė: „Dievo vardas man yra tik žmogaus silpnumo išraiška ir rezultatas, o Biblija – gerbtinų, bet vis dėlto primityvių ir labai vaikiškų legendų rinkinys. Jokia, net subtiliausia interpretacija man to fakto negalėtų pakeisti. <...> Žydų religija, kaip ir visos kitos religijos, man yra vaikiškiausių prietarų įsikūnijimas.“

1948 m. prasidėjo aortos sklerozė, reikėjo daryti operaciją, bet jis atsisakė, nes laikė netikslinga pratęsti gyvenimą už natūralios jo ribos. Toliau ramiai plėtojo suvienytąją lauko teoriją. Savo 75-metį sutiko namie, klausydamasis plokštelių muzikos.

Tačiau 1955 m. jo sveikata smarkiai pablogėjo. Einšteinas mirė tų metų balandžio 18 dieną, sulaukęs septyniasdešimt šešerių metų. Vykdamas testamentą, tik artimiausi draugai ir giminės atsisveikino su juo kitą dieną kremuojant kūną, o pelenai buvo išbarstyti upėje, nežinomoje vietoje. Tačiau prieš tai, gydytojas, atlikęs leistą skrodimą, savavališkai išsaugojo Einšteino smegenis. Tad gal ateityje pavyks išsiaiškinti jo genialumo paslaptį ar net sukurti antrininką.

Namą Prinstone jis paliko čia gyvenančiai įdukrai Margo, tačiau jame neturėjo būti kuriamas muziejus. Sekretorė Diukas gavo daugiau pinigų negu kiekvienas iš sūnų, be to, jai ir Natanui buvo

suteikta teisė tvarkyti viską, ką Einšteinas buvo parašęs (vėliau ta teisė ir archyvas turėjo atitekti Jeruzalės žydų universitetui). Šie patikėtiniai ilgą laiką stengėsi apsaugoti asmeninį mokslininko gyvenimą nuo jo tyrinėtojų, tad rankraštinis palikimas buvo pradėtas skelbti tik XX a. pabaigoje.

Einšteinas buvo vienas iš laimingiausių genijų. Jam pavyko padaryti net 4–5 fizikos Nobelio premijos vertus atradimus. Buvo optimistas, nekreipė dėmesio į visuomenėje priimtas elgesio normas,

31 pav. Formulės $E = mc^2$ garbei Berlyne 2006 m. pastatyta 4 metrų aukščio skulptūra.

mėgavosi gyvenimu, jį džiugino paprasti dalykai. Nenusimindavo, net jei mokslinis darbas laikinai nesisekdavo, nes jam buvo įdomus pats ieškojimas. Anot jo: „Mokslas nebuvo ir niekuomet nebus užbaigta knyga. Kiekvienas svarbus laimėjimas iškelia naujų klausimų, o bet kokia raida ilgainiui susiduria su vis kitais, kaskart didesniais sunkumais.“

Literatūra

ELEKTRONINIAI ŠALTINIAI

Rašant šią knygą, daugiau naudotasi ne spausdinta literatūra, o elektroniniais šaltiniais internete.

Išsamių žinių apie Vakarų Europos tautų genijus suteikia *Wikipedia* pagrindinėmis kalbomis. Juk apie savo tautiečius dažniausiai būna gerai parengtos biografijos. Be to, jos nukreipia į kitus su tuo asmeniu susijusius straipsnius, į atskirų jo kūrinų ar svarbesnių gyvenimo epizodų aprašymus. Biografijose būna nurodyta daug šaltinių, kurių dalis laisvai prieinami internete. Kai kurių genijų kokybiškos, nors trumpesnės biografijos pateikiamos ir lietuviškojoje Vikipedijoje. Žymių žmonių citatas įmanoma surasti ar pasitikrinti *Wikiquote*.

Trumpi, bet ypač patikimi biografiniai bei istoriniai duomenys pateikiami nacionalinėse enciklopedijose: *Encyclopædia Britannica*, *L'Encyclopédie Universelle Larousse*, *Brockhaus Enzyklopädie*, *Enciclopedia italiana*.

Autoriaus teisės mažai varžo skelbti ankstesniais amžiais leistą literatūrą, tad genijų kūrinų bei literatūros apie juos galima rasti internetinėje bibliotekoje *Project Gutenberg* (Gutenbergo projektas). Internete dažniausiai yra prieinami visi genijų raštai, pavyzdžiui:

Outline of William Shakespeare: https://en.wikipedia.org/wiki/Outline_of_William_Shakespeare

Tout Voltaire sur le site de l'ARTFL: <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/toutvoltaire/>

The Complete Work of Charles Darwin Online, Ed. By J. van Wyhe 2002: <http://darwin-online.org.uk>

Įvairių šaltinių apie genijus yra ir laisvojoje bibliotekoje *Wikisource*. Papildomų žinių apie juos pateikiama mokslo įstaigų ar memorialinių muziejų svetainėse, specialiuose portaluose.

Deja, internetiniai šaltiniai linkę greitai keistis, netgi išnykti, tad sunkiai įmanoma pateikti išsamų jų sąrašą.

SPAUSDINTOS KNYGOS

- Ackrill J. L. Aristotelis. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1994.
- Akimova A. Volteras. Vilnius: Vaga, 1984.
- Akroid P. Isaak Njuton: biografija. Moskva: Kolibri, 2011.
- Al'švang A. Liudvig van Bethoven. Moskva: Molodaja gvardija, 1966.
- Angela A. Viena diena senovės Romoje: kasdienis gyvenimas, paslaptys ir įdomybės. Vilnius: Tyto alba, 2012.
- Anikst A. A. Tvorčestvo Šekspyra. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo chudožestvennoj literatury, 1963.
- Archimed. Sočinenija. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo fiziko-matematičeskoj literatury, 1962.
- Aristotel. Sočinenija, 1–3 t. Moskva: Myslj, 1981.
- Aristotelis. Politika. Vilnius: Margi raštai, 1997.
- Aristotelis. Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1990.
- Billows R. A. Julius Caesar. The Colossus of Rome. London / New York: Routledge, 2009.
- Brajen D. Albert Einštein. Minsk: Popurri, 2000.
- Burgess A. Šekspyras: biografija. Vilnius: Sofoklis, 2015.
- Caesar Gaius Iulius. Galų karo užrašai. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Čanyšev A. N. Aristotel. Moskva: Myslj, 1987.
- Čiornaja E. S. Mocart: žiznj i tvorčestvo. Moskva: Muzyka, 1966.
- Darvinas Č. Gamtininko kelionė aplink pasaulį „Biglio“ laivu. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- Darvinas Č. Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu (pateikta ir Č. Darvino autobiografija). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.

- De Segur Ph.-P. Napoleono ir Didžiosios armijos istorija
1812 metais, 2 t. Vilnius: Eugrimas, 2012.
- Didysis Šekspyras: svarbiausios dramos, tragedijos
ir komedijos. Vilnius: Obuolys, 2017.
- Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais
(1807–1812). Vilnius: Mokslas, 1981.
- Einstein A. Mozart: ličnostj, tvorčestvo. Moskva: Muzyka, 1977.
- Field D. M. Leonardas da Vinčis. Vilnius: Aktėja, 2008.
- Freeman Ph. Aleksandras Makedonietis. Vilnius: Tyto alba, 2012.
- Freeman Ph. Julijus Cezaris. Vilnius: Tyto alba, 2009.
- Galileo Galilei. Izbrannyje trudy, 1–2 t. Moskva: Nauka, 1964.
- Graydon S. Einšteinas laike ir erdvėje. 99 gyvenimo
epizodai. Vilnius: Alma littera, 2023.
- Greenblatt S. Vilas ir pasaulio valia: kaip Šekspyras
tapo Šekspyru. Vilnius: Mintis, 2004.
- Heiligman D. Čarlzas ir Ema: Čarlzo Darvino šeimos
istorija. Vilnius: Tyto alba, 2010.
- Isaacson W. Leonardas da Vinčis. Vilnius: BALTO leidybos namai, 2017.
- Karazija R. Įžymūs fizikai ir jų atradimai. Kaunas: Šviesa, 2002.
- Karcev V. P. Niuton. Moskva: Molodaja gvardija, 1987.
- Karter P., Chaifild R. Einšteinas: častnaja žiznj. Moskva: Ast, 1998.
- Klimovickij A. I. O tvorčeskom processe
Betchovena. Leningrad: Muzyka, 1979.
- Korsunskaja V. M. Čarlz Darvin. Moskva: Prosveščeniye, 1969.
- Kremnev B. Betchoven. Moskva: Molodaja gvardija, 1961.
- Kremniovas B. Volfgangas Amadėjus Mocartas. Vilnius: Vaga, 1967.
- Kuznecovas B. Einšteinas. Vilnius: Mokslas, 1984.
- Lurje J. Archimed. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo
Akademii nauk SSSR, 1945.
- Magen Ž., Magen A. Šekspyr. Rostovas prie Dono: Feniks, 1997.
- Manfred A. Z. Napoleon Bonapart. Moskva: Mysl, 1986.
- Momzen T. Istorija Rima, 3 t. Sankt Peterburg: Nauka, 2005.

- Morley J. Voltaire. Macmillan and Co, 1889. Reprint Edition. London: Rossendale, 2005.
- Ormiston R. Leonardas da Vinčis: gyvenimas ir kūryba, 500 iliustracijų. Vilnius: Briedis, 2021.
- Ormiston R. Mikelandželas: gyvenimas ir kūryba, 500 iliustracijų. Vilnius: Briedis, 2022.
- Plutarchas. Rinktinės biografijos. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- Pugačiauskas V. Lietuva ir Napoleonas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.
- Pugačiauskas V. Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai. Vilnius: Arlila, 2004.
- Rolanas R. Bethovenas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Rolanas R. Mikelandželo gyvenimas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1995.
- Rotenberg E. I. Mikelandželo Buonarroti. Moskva: Iskusstvo, 1964.
- Russel B. The History of Western Philosophy. London: Simon & Schuster, 1997.
- Stounas I. Didysis Mikelandželas. Vilnius: Vaga, 1972.
- Svetoniji Trankvill G. Žiznj dvenadcati cezarei. Moskva: Pravda, 1991.
- Šachermeiras F. Aleksandras Makedonietis. Vilnius: Mintis, 1994.
- Šekspyras V. Sonetai. Vilnius: Ramduva, 2002.
- Šekspyras V. Raštai, 1–4 t. Vilnius: Vaga. 1960–1965.
- Šifman I. Š. Aleksandr Makedonskij. Leningrad: Nauka, Leningradskoje otdelenije, 1988.
- Šmutcer E., Šiuc V. Galileo Galilei. Moskva: Mir, 1976.
- Štekli A. Galilei. Moskva: Molodaja gvardija, 1972.
- Tarlė J. Napoleonas. Vilnius: Mintis, 1984.
- Thompson W. Iliustruota didžiųjų kompozitorių istorija. Vilnius: Briedis, 2022.
- Utčenka S. Julijus Cezaris. Vilnius: Mintis, 1990.
- Vavilov S. I. Isaak Njuton. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR, 1945.

- Vazari D. Žizneopisanija naiboleje znamenitych živopiscev, vajetelei i zodčich. Moskva: Iskusstvo, 1971.
- Veličkienė D. Williamo Shakespeare'o sonetų vertimai į lietuvių kalbą: atitikmens problema. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2019.
- Volteras. Atviraširdis. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Volteras. Zadigas, arba Likimas: filosofinės apysakos. Vilnius: Vaga, 1981.
- Westfall R. S. Never at Rest: A Biography of Isaac Newton. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Zelig K. Albert Einštein. Moskva: Atomizdat, 1966.
- Zichichi A. Galilei divine man. Bologna: Societa Italiana di Fisica, 2010.
- Žitomirskij S. V. Archimed. Moskva: Prosveščeniye, 1981.

ILIUSTRACIJŲ ŠALTINIAI

Portretai

ARISTOTELIS

https://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle#/media/File:Sanzio_01_Plato_Aristotle.jpg

ALEKSANDRAS MAKEDONIETIS

[https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_the_Great#/media/File:Alexander_the_Great_mosaic_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_the_Great#/media/File:Alexander_the_Great_mosaic_(cropped).jpg)

ARCHIMEDAS

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2277414>

JULIJUS CEZARIS

https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Gaius_Julius_Caesar,_denarius,_44_BC,_RRC_480-3.jpg

LEONARDAS DA VINČIS

https://en.wikipedia.org/wiki/Leonardo_da_Vinci#/media/File:Francesco_Melzi_-_Portrait_of_Leonardo.png

MIKELANDŽELAS

https://it.wikipedia.org/wiki/Piet%C3%A0_Bandini#/media/File:Michelangelo_Buonarroti,_piet%C3%A0_bandini,_1547-1555_circa,_02_nicodemo.jpg

VILJAMAS ŠEKSPYRAS

https://en.wikipedia.org/wiki/Chandos_portrait#/media/File:Title_page_William_Shakespeare's_First_Folio_1623.jpg

GALILEO GALILĖJUS

https://it.wikipedia.org/wiki/Galileo_Galilei#/media/File:Galileo_Galilei_2.jpg

IZAOKAS NIUTONAS

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/StatueOfIsaacNewton.jpg>

VOLTERAS (FRANSUA MARI ARUJĖ)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4e/Jean-Antoine_Houdon%2C_voltaire%2C_1781.JPG

VOLFGANGAS AMADĖJUS MOCARTAS

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Portrait_of_Wolfgang_Amadeus_Mozart_at_the_age_of_13_in_Verona%2C_1770.jpg

NAPOLEONAS

https://fr.wikipedia.org/wiki/Napol%C3%A9on_Ier#/media/Fichier:Napoleon_%C3%A0_Toulon_par_Edouard_Detaille.jpg

LIUDVIGAS VAN BETHOVENAS

https://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_van_Beethoven#/media/File:Beethoven_bust_statue_by_Hagen.jpg

ČARLZAS DARVINAS

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1a/Charles_Darwin_by_G._Richmond.jpg

ALBERTAS EINŠTEINAS

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/87/Einstein_patentoffice_full.jpg

Teksto iliustracijos

1 pav. https://fr.wikipedia.org/wiki/Aristote#/media/Fichier:Aristotle_lat-in_manuscript.jpg

2 pav. <https://www.vle.lt/straipsnis/aleksandras-makedonietis/#gallery1-2>

3 pav. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Khalili_Collection_Aramaic_Documents_manuscript_Bactria.jpg

4 pav. <https://fr.wikipedia.org/wiki/Aristote#/media/Fichier:Ancientlibrary-alex.jpg>

5 pav. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/21/Stomachion.JPG>

- 6 pav.** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/51/Cesare_dopo_Gallia_50_a.C..jpg
- 7 pav.** [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_battle_scene_-_Les_Commentaires_de_Cesar_\(1473-1476\),_f.189_-_BL_Royal_MS_16_G_VIII.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_battle_scene_-_Les_Commentaires_de_Cesar_(1473-1476),_f.189_-_BL_Royal_MS_16_G_VIII.jpg)
- 8 pav.** <https://nerablogooro.lt/lietuva/leonardo-da-vincio-masinos-neeiline-paroda-energetikos-ir-technikos-muziejuje/>
- 9 pav.** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Leonardo_Da_Vinci_-_Vergine_delle_Rocce_%28Louvre%29.jpg
- 10 pav.** https://en.wikipedia.org/wiki/Science_and_inventions_of_Leonardo_da_Vinci#/media/File:Leonardo_da_Vinci_helicopter.jpg
- 11 pav.** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6c/Michelangelo%27s_Pieta_5450_cut_out_black.jpg
- 12 pav.** https://lt.wikipedia.org/wiki/Michelangelo#/media/Vaizdas:Creaci%C3%B3n_de_Ad%C3%A1m.jpg
- 13 pav.** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/74/Shakespeare%C2%B4s_Globe_%2888162111781%29.jpg
- 14 pav.** https://fr.wikipedia.org/wiki/Dialogue_sur_les_deux_grands_syst%C3%A8mes_du_monde#/media/Fichier:Galilei-weltsysteme_1-621x854.jpg
- 15 pav.** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/88/Galileo_facing_the_Roman_Inquisition.jpg
- 16 pav.** https://lt.wikipedia.org/wiki/Galil%C4%97jus#/media/Vaizdas:Stamps_of_Lithuania,_2009-16.jpg
- 17 pav.** https://en.wikipedia.org/wiki/Isaac_Newton#/media/File:Newton_telescope_replica_1668.jpg
- 18 pav.** <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/41/NewtonsPrincipia.jpg>
- 19 pav.** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Tumba_de_Isaac_Newton_-_panoramio_%28cropped%29.jpg

20 pav. https://fr.wikipedia.org/wiki/Voltaire#/media/Fichier:Vue_sur_la_fa%C3%A7ade_Est_du_ch%C3%A2teau_de_Voltaire_depuis_le_jardin_fran%C3%A7ais.jpg

21 pav. [https://lt.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Amadeus_Mozart#/media/Vaizdas:Louis_Carrogis_dit_Carmontelle_-_Portrait_de_Wolfgang_Amadeus_Mozart_\(Salzbourg,_1756-Vienne,_1791\)_jouant_%C3%A0_Paris_avec_son_p%C3%A8re_Jean..._-_Google_Art_Project.jpg](https://lt.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Amadeus_Mozart#/media/Vaizdas:Louis_Carrogis_dit_Carmontelle_-_Portrait_de_Wolfgang_Amadeus_Mozart_(Salzbourg,_1756-Vienne,_1791)_jouant_%C3%A0_Paris_avec_son_p%C3%A8re_Jean..._-_Google_Art_Project.jpg)

22 pav. <https://www.vle.lt/straipsnis/wolfgang-amadeus-mozart/#gallery1-2>

23 pav. https://it.wikipedia.org/wiki/Napoleone_Bonaparte#/media/File:Victor_Adam_-_Battle_of_Castiglione_-_1836.jpg

24 pav. https://fr.wikipedia.org/wiki/Napol%C3%A9on_Ier#/media/Fichier:Jacques-Louis_David,_The_Coronation_of_Napoleon.jpg

25 pav. <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1623166>

26 pav. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/01/Incident_Teplitz_1812.png

27 pav. https://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_van_Beethoven#/media/File:Beethoven_Funerals.jpg

28 pav. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/22/HMS_Beagle_by_Conrad_Martens.jpg

29 pav. https://en.wikipedia.org/wiki/Second_voyage_of_HMS_Beagle#/media/File:Voyage_of_the_Beagle-en.svg

30 pav. https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Einstein#/media/File:Einstein-with-habicht-and-solovine.jpg

31 pav. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/49/Relativity3_Walk_of_Ideas_Berlin.JPG

Romualdas Karazija

GENIUSES WHO CHANGED THE WORLD

Summary

This book presents the biographies of fifteen great geniuses who left distinctive marks on the evolution of civilisation. At various points in history, reforms in political systems and scientific and cultural breakthroughs exerted the strongest influence on this evolution. The most outstanding statesmen, scientists, and artists are known to everyone. The small number of them selected for this book reflects the author's point of view, which he substantiates in the introduction.

The biographies are presented chronologically, from Aristotle to Einstein. This offers the reader a picture, albeit fragmentary, of the civilizational changes. Since the significance of discoveries only becomes apparent over time, singling out the great geniuses of the last one hundred years, which is a very important period for humanity, would be premature.

All of these outstanding personalities are representatives of Western Europe. The thinkers, artists, and statesmen of other great nations, such as the Chinese, Japanese, or Indians, were for centuries influential only in their own countries. Also, it is the geniuses of our own continent that hold the greatest appeal and are best understood.

This is not a historical work but a popular book. Its author sought to combine accuracy and attractiveness, to present an objective, non-idealised yet comprehensive picture of a person's life and work. The author did not invent any of the facts in these biographies; he recounts not only the achievements of the geniuses but also the paths of their lives and even their childhood, which, according to psychologists, has a profound impact on person's destiny. He highlights specific episodes that sometimes come across as insignificant yet were characteristic of a particular individual, and dwells on legends, most of which are grounded in reality.

Romualdas Karazija
GENIJAI, KURIE PAKEITĖ PASAULĮ

ISSN 2351-5368

ISBN 978-9986-08-103-6

eISBN 978-9986-08-104-3

Redaktorė Sandra Tamulionienė

Dizainerė Miglė Datkūnaitė

Maketuotoja Regina Kunigėlienė

Vertėja Diana Bartkutė Barnard

Pirmame viršelyje panaudotos iliustracijos:

Aleksandras Makedonietis. Mozaikos fragmentas, I a. pr. m. e.

Volfgango Amadėjaus Mocarto portretas. Johanas

Nepomukas dela Kročė, apie 1780 m.

Čarlzo Darvino portretas. Džordžas Ričmondas, apie 1830 m.

Iliustracijų šaltiniai: *Wikipedia, Wikimedia.*

Išleido Lietuvos mokslų akademija

www.lma.lt

Spausdino UAB „Utenos Indra“

www.indra.lt

Vilnius, 2025, 432 p.

Tiražas 200 egz.

„Genijai, kurie pakeitė pasaulį“ – trisdešimt antroji Lietuvos mokslų akademijos iniciatyva leidžiamos mokslo populiarinimo serijos MOKSLAS VISIEMS knyga.

Knygoje pateikiama penkiolika biografijų didžiųjų genijų, palikusių ryškų pėdsaką civilizacijos raidoje. Tai mokslininkai Niutonas, Darvinas ir Einšteinas, dailininkai Leonardas da Vinčis ir Mikelandželas, rašytojai Šekspyras ir Volteras, karvedžiai Aleksandras Makedonietis ir Napoleonas bei kiti. Siekta suderinti tikslumą ir įdomumą, atskleisti neidealizuotą, visapusį genijaus gyvenimo ir veiklos vaizdą. Pasakojama ne tik apie jo nuopelnus, bet apžvelgiamas ir gyvenimo kelias, pomėgiai, pateikiama įdomesnių, mažiau žinomų faktų, tačiau nėra autoriaus išgalvotų. Biografijos išdėstytos chronologiškai – taip skaitytojas gali susidaryti, tegu ir fragmentišką, Vakarų kultūros raidos vaizdą.

9 789936 081036

